

Karl Kilbom
I hemligt uppdrag
Ur mitt livs äventyr II

Andra upplagan

Rydahls Boktryckeri Aktiebolag Stockholm 1954

Innehåll

Förord	1
I. Inledning	2
Samhället 1910-1920.....	2
II. Inför revolutionsåren	6
Politiska motsatser icke personlig fiendskap	6
Tveksamt åter till Stockholm	12
Höglund som "kompromissarie" – Spak. Som oppositionsman	15
"Vidriga danser" och "otuktiga förlustelser" Ellen Key om Folkets möteshus	18
Hur kronans skogar blivit bolagsegendom – Åboförbundet	22
"Ett svärdshugg för den goda saken . . ." – anfallskrig propageras	28
Motståndet organiseras.....	32
När jag blev bolsjevikernas kontaktman i Sverige.....	36
"Polisen fann en mängd komprometterande papper"	39
Vid ryske överstens bord på falskt pass	45
"Herre Gud, de poeterna och politikerna".....	50
III. Revolutionsår	53
"Olidligt tillstånd" löses genom partisprängning	53
Massorna i rörelse	58
Stridiga viljor!	63
Petrograd under Kerenskij.....	72
Avsnitt nr en tidnings saga	77
Hälsning till revolutionen – Finland får "full oavhängighet"	83
Konstituanten under revolverhot	87
Felix Hamrin ger mig en kvarts miljon	91
Bolsjevikernas järnfond – Miljoner på kakelugnar	97
IV. Fredsdelegat till Sovjet "orostiftare" i Sverige	101
I hemligt amerikanskt uppdrag till Sovjet.....	101
Varför facklig opposition?	117
Röda fackföreningsinternationalen och Edvard Johanssons segeltur	122
Farväl till Lindhagen, Fabian, Vennerström m. fl.....	126
I riksdagens skola	134
"Gagneliga för kommunismens sak".....	140
Norge ur Komintern och "Höglunds resa till Canossa"	145
"Starkt personligt färgad maktstrid"	149
Notiser om partistrider	158
V. Notiser om män som jag mött	163
"Min vän socialistdoktor"	163
F. V. Thorsson.....	168

Marcus Wallenberg senior	171
Herman Lindqvist.....	175
Ivar Kreuger	180
Högerman, bondeförbundare och folkpartist som arbetarpartiernas hjälpare	183

Tredje och sista delen av Kilboms memoarer som behandlar åren 1925-1952 finns också på marxistarkivet, se [Cirkeln slutet](#).

Förord

Föreliggande del av mina minnen omsluter tioårsperioden 1915-1924. Bereder jag besvikelse över att inte ha hunnit längre, så får jag trösta vederbörande med att de tio åren var fulla av händelser, utan motstycke i modern historia. Första världskriget och försöken att dra Sverige med i detta, en hungerperiod utan jämförelse under tidigare årtionden, arbetslöshet av en omfattning som nuvarande generationer blott känner genom hörsägner, sprängningen av det socialdemokratiska partiet och bildandet av det vänstersocialistiska, revolutioner i olika länder, kommunistiska partiets framträdande i Sverige och dettas sprängning, ryska revolutionens – och enskilda revolutionärers inverkan på den svenska arbetarklassens tänkande och handlande, ja på den politiska utvecklingen över huvud taget, likviderandet av Hammar-skjöldts regemente, den första vänsterregeringen, allmänna rösträttens införande, begynnande sociallagstiftning, kamp för mänsklig arbetslöshetspolitik och försöken att skapa fred mellan öst och väst, mellan Moskva och Versailles. Allt detta blev för mig förknippat med mer eller mindre starka upplevelser, hastigt passerande i minnets kaleidoskop som förbiilande landskapsbilder genom ett snälltågsfönster.

”I hemligt uppdrag”? Var inte hela arbetarrörelsens verksamhet inför en del av de makt-havande något av ”hemligt uppdrag”? Framförallt synes mig emellertid titeln riktig, då jag personligen mer än en gång var ute i hemliga uppdrag, fyllda av ansvar och spänning. Men en härlig tid var det – omvälvningarnas och framstegens tid!

Jag har försökt skildra människorna sådana jag mötte dem, händelserna sådana vi efter fattig förmåga bidrog att länka dem. Om emellertid någon av de agerande fått mjukare drag än de i sammandrabbningarnas hetta syntes oss besitta, så har minnets spegel också för mig med åren visat en vänare bild. Döma eller fördöma har jag icke velat, men väl skildra fakta.

Det återstår att berätta om min och mina vänners verksamhet efter 1924, arbetet i Komintern, Ex R-verksamheten i Tyskland, Österrike, Danmark, Kominterns kongress 1928 och vår utslutning året därpå, händelser som utspelades mot svensk bakgrund men hade motsvarigheter i andra länder. Nils Flygs försvar av Mussolinis angrepp på Abessinien och senare bedrövlige övergång till nazisterna var en utveckling bort från arbetarvärlden. Min egen och mina vänners återgång till ”fadershuset” betydde att cirkeln slöts efter tjugu år, slöts under trycket av andra världskrigets slagskugga. – Jag hoppas få ut sista delen av mina minnen nästa höst, om hälsa och krafter står bi. Men, men – det leker också annat i hågen.

Till sist ett tack till alla gamla vänner som hjälpt med upplysningar och material: Andreas Johnsson, Johan Nord, Emil Andersson, Einar Ebe och många andra samt till fröken Gun Colleen för trogen hjälp med tekniskt arbete.

Stockholm i augusti 1954.

Karl Kilbom

I. Inledning

Samhället 1910-1920

Ingen period i den moderna historien är så fylld av kapitalismen skakande händelser som åren 1910-1920: första världskriget 1914-1918, revolutionerna i Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern, resningarna i Italien, tusenåriga kejsarväldens ersättande med republiker, splittrande av hundraåriga handelsområden – delvis naturliga – genom upprättande av nya statsbildningar osv. Men de ekonomiska, sociala och politiska omvälvningarna inom en rad stater var icke mindre omfattande. De innebar djupgående förändringar av äganderättsförhållandena, socialisering av naturrikedomar, kreditinstitutioner och industrier. De arbetande massorna tilltvingade sig ingripande sociala (delvis) och politiska rättigheter. Politiskt fåtalsvälde likviderades, allmän rösträtt genomfördes.

Arbetarmassorna inte blott deltog i dessa omvälvningar, de var den drivande faktorn. Deras allt betvingande kraft blev på nytt klar såväl för dem själva som för de tidigare makthavarna.

Man måste, synes det mig, ständigt hålla dessa fakta i minnet för att förstå, vad som skedde också *inom* arbetarrörelsen.

Ehuru vårt land icke var indraget i första världskriget och inte drabbades av dettas följder i samma omfattning som länderna i öster och i Centraleuropa, kännetecknas perioden även för vår del av ekonomiskt och politiskt djupt ingripande händelser, där arbetarna också var den drivande faktorn.

Kriget och revolutionerna liksom av dessa skapade förhållanden utlöste massornas reaktioner, men deras oppositionella inställning var resultat av hundraåriga missförhållanden.

De svenska arbetarnas missnöje med rådande orättvisor gör dem icke till fackföreningsmedlemmar över en natt. De borgerliga visade sig under de två första decennierna av detta århundrade dåligt förstå, vilken nådatid arbetarklassens betänksamhet inför samhälleliga omvandlingar och ytterliga långsamhet i anammandet av nya idéer skänkte dem.

Några notiser – av utrymmesskäl dessvärre korta och bristfälliga – synes mig motiverade som inledning angående det ekonomiska och sociala läget. De av mina läsare, som under seklets första decennium började dras in i det politiska livet och under det andra tog standpunkt till riktningar och skiljelinjer, kanske genom dem kan få en påminnelse om *hur* och *varför* det skedde. Skulle notiserna för senare ”politiska årgångar” bidra att förklara händelser de tidigare inte så noga tänkt på, så är det ur min synpunkt så mycket mer glädjande ...

Endast personer över en skattegräns av 500 kr per år medtags i inkomststatistiken under första decenniet. Tillsammans utgjorde de 695 000 med en samlad inkomst av 1 100 miljoner kr. Belysande för inkomstfördelningens olikhet var emellertid att 607 763 eller 87,42 procent fick dela på ena halvan, under det att 87 408 personer, 12,58 procent, tog hand om den andra. Men också inom den senare gruppen rådde stor differens. Tolv procent av den hade lika mycket som de kvarvarande 88 procenten.

Inkomsttagarna med *under* 500 kr per år var emellertid *fler* än de, som hade mer än detta belopp. De utgjorde 2 244 000, och ändå var sådana ”statistiska yrkesutövare” som ”inhyses-hjon, hospitalshjon, fångar o. d.” icke medräknade.

År 1913 var antalet taxerade 723 895 och det sammanlagda inkomstbeloppet 1 373,7 miljoner kr. Hälften av dem hade mindre än 1 200 kr om året och fick tillsammans nöja sig med något över en fjärdedel av totalinkomsten. Enligt folkpensioneringskommitténs utredning hade 1913 482 200 män och 1 054 100 kvinnor mindre än 500 kr per år i inkomst.

År 1917 fick 53,1 procent av inkomsttagarna nöja sig med 22,9 procent och 1920 51,2 procent av inkomsttagarna 21,5 procent av inkomsten.

I ”Samhället sådant det är”, Rickard Sänders stimulerande siffersammanställning, som 1910-1920 spelade en stor roll i den socialdemokratiska ungdomens agitation, visades, att 1908 ”425 000 personer hade i sammanlagd förmögenhet 82 miljoner, men 2 150 personer disponerade över 2 215 miljoner eller 27 gånger mer” – – – ”Över en tredjedel av samtliga ’förmögenhetsinnehavare’ hade alltså en ’förmögenhet’ under 500 kr och disponerade tillsammans över 1 (säger en) procent av hela summan. Däremot hade 1/3 proc. av antalet över 200 000 kr, och denna tredjedels *procent* hade tredjedelen av hela förmögenheten.

Om hela privatförmögenheten i landet delades mitt itu, så tillföll den ena hälften de 2 procent, som hade mer än 60 000 kr. Den återstående hälften fick delas av de 98 proc., som hade mindre än 60 000 kr.”

Oavsett om mot dessa siffror kan göras invändningar i detaljer, ger de i stort sett en riktig bild av inkomst- och förmögenhetsförhållanden i Sverige under anförd tid.

I varje fall lär det vara omöjligt att frångå dem samband med bl. a. *emigrationen*. Tioårsperioden 1901-1910 utvandrade mer än *en kvarts miljon* svenskar, eller 257 667 personer. Och emigranterna var inte vilka som helst. Det var folk i de bästa åldrarna: 65 169 i åldern 15-20 år, 68 961 i åldern 20-25 år, 38 321 i åldern 25-30 år och 30 408 i åldern och 20-40 år. Hur mycket hade alla dessa kostat landet i skolor annan utbildning – hur bristfällig utbildningen än var?

Emigrationen till trots var arbetslösheten förhållandevis stor. Den av regeringen 1910 påbjudna arbetslöshetsräkningen efterkoms av 310 kommuner med 2 420 086 innevånare – 2 197 kommuner med 3 056 355 innevånare deltog icke i räkningen. 14 412 arbetslösa anmälde sig. Blott omkring hälften av de arbetslösa omfattades av räkningen. På grund av den minst sagt bristfälliga ”hjälpen” – stenknackning! – ansåg de nämligen anmälan meningslös. Belysande nog hade de anmälda varit arbetslösa i medeltal 96 dagar.

För att få något begrepp om inkomsternas *reella* storlek synes mig en del uppgifter motiverade angående prisstegringen på några av de viktigaste förnödenheterna. Medelhyran per lägenhet steg från 1894 till 1910 i Stockholm med 77 *proc.* En jämförelse ligger nära till hands: Typografernas löner ökade 1887-1908 med 36 procent, metallarbetarnas något mindre. De två grupperna var bland de högst avlönade. Av övriga arbetargrupper låg de flesta lägre. Utskylderna ökade 1894-1911 från kr 27: 77 till 96: 43 per innevånare. Också de viktigaste livsmedlen rände åren 1894-1911 i höjden:

mjöl med 14,3 *proc.*, margarin – billigaste kval. – med 16,7, vetemjöl 14,8, rågmjöl 5, hårt rågbröd 8,6, mjukt sött rågbröd 29,4, färskt nötkött 9,2, soppkött 10, fårkött 14,3, färskt fläsk 16,1, salt svenskt fläsk 18,2, amerikanskt fläsk 15,4, kaffe 48,2, socker 15, råvaran bomull 31, ullgarn 34,2 och sulläder 15,7 *proc.* (Uppgifterna ur Erik Palmstiernas *Dyrtid* och *trustväsen*.)

Under perioden 1905-1910 var arbetsgivarna på oavbruten offensiv. De förklarade i 108 fall lockouter. Medräknas de s. k. blandade konflikterna, blir det cirka 150 lockouter. För att undvika missförstånd bör man erinra sig, att arbetsmarknadens organisationer denna tid icke hade på långt när samma omfattning som nu. De största av arbetsgivarnas aktioner var verkstadslockouterna 1903 och 1905 samt jättelockouten 1909. Den senare övergick som bekant i storstrejken.

Men kampen mot arbetarna begränsades icke till det fackliga fältet. Vid bruk och liknande företag, där arbetsgivarna hade handelsbodas, stängdes dessa för de arbetare, som icke ville böja sig, och fortskaffningsmedel vägrades arbetarfamiljerna för att hämta läkare och för

sjuktransporter. Familjer som bodde i företagarens bostäder vräktes; utländska arbetare importerades och tjänstgjorde som strejkbrytare osv. Må vara att 1950-talets arbetare har glömt Mackmyra – där första kammarens dåvarande talman Christian Lundeberg, tidigare statsminister, regerade – Sävsjöström, Horndal, Ådalssågverken, Kennedygodset m. fl. För dem, som omkring sekelskiftet befann sig i ynglingaåren, blev på dessa platser utspelade händelser minnen för livet.

Och rättskipningen? När arbetarna i desperation tillgrep våldshandlingar, eller när ”ordnings”-makten och/eller arbetsgivarna medvetet provocerade sådana, blev resultatet nästan undantagslöst hårda straff.

För Hälsingborgs-”upproret” 1906 dömdes sju arbetare i första instans till sammanlagt 12 år, 8 mån. straffarbete (överrätt nedsatte till 4 år, 2 mån.). Tidaholms-”upproret” samma år kostade 13 arbetare 5 år och 3 mån. straffarbete samt 2 mån. fängelse plus böter, Lundby-”upploppet” 1907 medförde för 3 arbetare 2 år och 3 mån. straffarbete samt 4 mån. fängelse, Sundbybergs-”upploppet” 1907 4 arbetare 1 år och 8 mån. fängelse, Sandö-”upproret” samma år 10 arbetare 28 år och 7 mån. straffarbete, Norrköpings-”upploppet” 1 maj 1908 gav 5 arbetare 2 år och 5 mån. straffarbete samt 2 mån. fängelse, Vinbräcka-”upproret” 1908 en arbetare och en kvinna 2 år och 2 mån. straffarbete, Västerås-”upploppet” 1909 3 arbetare 6 5 mån. straffarbete, Uddevalla-”upploppet” 10 arbetare 26 mån. straffarbete och 6 mån. fängelse samt 1 maj-”upploppet” i Stockholm 1909 5 arbetare 31 mån. straffarbete osv.

Listan bör kompletteras med erinran om domarna för Amaltheadådet i Malmö 1908 – tre ynglingar begick som bekant attentat mot en del engelska strejkbrytare. Anton Nilsson och Algot Rosberg dömdes av rådhusrätten att mista livet och Alfred Stern till livstids straffarbete. Några ”blott delvis” inblandade dömdes till kortare frihetsstraff. Hovrätten fastställde domarna, men högsta domstolen ändrade Rosbergs straff till livstids straffarbete; senare förvandlades ”genom nåd” Anton Nilssons dödsstraff till detsamma.

En av den liberal-socialistiska regeringens första handlingar 1917 var att helt benåda Amaltheamännen.

Mot arbetarna användes särskilt Åkarpslagen av 1899, strejklagarna av 1905 och Staafflagarna av 1906. Ytterligare klasslagar begärdes dock; Lex Hildebrand 1908 och Lindman-Sydowska avtalslagförslagen 1910, vilka dock avvisades. Det senare förslaget skulle ha legaliserat jättelockouterna och ruinerat arbetarorganisationerna genom skadeståndsbestämmelser. Lagförslaget avsåg vidare att införa strejkförbud för stora arbetargrupper och straff för strejker i en mängd fall. Slutligen kom lagförslagen 1910 om de idéella föreningarnas inregistrering, vilket särskilt fackföreningsrörelsen befarade skulle medföra en tillsnörning av hela föreningslivet. Även detta förslag avvisades.

I min 1913 utgivna broschyr, ”Sverige i trusternas våld”, försökte jag med stöd av då tillgänglig litteratur att ge en kortfattad skildring – bristfällig – av de monopolistiska sammanlutningarnas omfattning i Sverige. Sockertrusten kom främst. Denna bildades 1907, men redan tidigare hade framgångsrik koncentration genomförts i industrin. Trustens politik utnyttjades med framgång till avslöjande av den kapitalistiska monopolismen. Exempelvis skrev Gustav Möller 1913 en mycket uppmärksam broschyr, ”Sockertrusten avslöjad”, som flitigt användes i propagandan.

Trusten övertog 1908 17 av landets 19 sockerfabriker. Därmed kontrollerade den 96,5 procent av hela sockerproduktionen. Det nominella aktiekapitalet var i runt tal 56 5 miljoner kr, av vilket belopp dock endast 43 inbetalts. Vid övertagandet ”betalte” trusten emellertid 308 procent eller nära 132 miljoner kr för de förtrustade fabrikerna. Till grund för den framtida vinstberäkningen lades samtliga fabrikers genomsnittsvinst för treårsperioden närmast före

sammanslagningen. På så vis kom man upp till 11 668 995 kronor i årsvinst, nära 30 procent av det *inbetalda* kapitalet. Men på det *uppskrivna* aktiekapitalet utdelades flera år ”blott” 6 procent.

Sockertrusten blev för arbetarna en ytterligare väckare angående samhällets tillstånd. I kritiken av densamma deltog emellertid flera borgerliga tidningar och politiker, liksom en del borgerliga riksdagsmän senare medverkade i åtgärderna för viss kontroll över trustens prispolitik.

Stor betydelse i den begynnande upplysningen angående trust- och kartellväsendet fick den av kandidat Adolf Ljunggren på Norstedts förlag 1912 utgivna boken ”Ekonomiska sammanlutningar av monopolistisk natur i Sverige”. Materialet hade första gången använts i föredrag på Handelshögskolans nationalekonomiska seminarium, vilket just under professor Eli F. Heckschers ledning börjat visa klon ifråga om ekonomisk-historisk forskning.

Mottagandet av Ljunggrens undersökning var typiskt för de ekonomiskt maktägandes inställning överhuvudtaget till de nya strömningarna i tiden. Det av professor Heckscher skrivna förordet visar, att vissa av dem ställde sig rent fientliga till undersökningen. De affärsmän, anförde professor Heckscher, som själva medverka till monopolbildningar och betrakta dessa som framsteg, böra icke ”betrakta sina åtgärder såsom mörksens gärningar, de där icke tåla dagens ljus”. Måhända var det med tanke på ledarna i sockertrusten som professor Heckscher tillade, att ”inför vissa av de svenska monopol-tendenserna kan man nog ha skäl att känna sig betänksam”. Han manade det allmänna att ”med all nödig vaksamhet sörja för, att de nationalekonomiska framsteg” – som monopolbildningen enligt Heckschers mening kunde innebära – ”kommer ej blott producenter utan även konsumenter till godo.”

Rektor Johan Sandler vid Högskolan i Hålsjö anförde i en artikel i Tiden 1912 (nr 10) några belysande siffror angående skolväsendet. ”Våra folkskolor är organiserade”, sade han, ”på inte mindre än 27 olika sätt, de mindre folkskolorna på 22 och småskolorna på 24, vilket betyder, att det finns 27 olika arter av folkskolor, 22 av mindre folkskolor och 24 av småskolor.” Endast 59,7 proc. av barnen i åldern 7-14 år hade gått i heltidsläsande skolor, och 40,3 proc. i halvtidsläsande eller sådana, som läste ännu mindre. Därtill kom, att 52,2 proc. av barnen erhöll proportionsvis blott fjärdedels eller mindre undervisningstid per klass. Endast 27,9 proc. erhöll normal undervisning. Rektor Sandler konstaterar även, att 90 483 barn i skolåldern *icke fick någon undervisning alls*.

I folkskolorna erhöll barnen dubbelt så många lärotimmar och fyra gånger så omfattande kurs i kristendom som i ”skolor för bättre mans barn”. Folkskolebarnen erhöll 16 timmar om året, 64 timmar under hela skoltiden, undervisning i naturkunnighet – fysik, kemi, hälsolära – men *åtta* gånger så mycket minnesplugg i katekes och biblisk historia.

Enligt berättelsen till 1913 års riksdag om vad sig ”i riket tilldragit”, utgjorde vid 1912 års hösttermin statsanslag till rikets allmänna läroverk kr 248 per lärjunge, under det att statsanslaget till folkskoleanstalterna var kr 15:31 per lärjunge. I sin helhet kostade (1910) en lärjunge vid de allmänna läroverken kr 252:25 och en lärjunge vid folkskolan (1911) kr 52:50.

Socialdemokraterna i riksdagen krävde många reformer, t. ex. om förbud för bolag att förvärva jord i södra och mellersta Sverige, om borttagande av hädelseparagrafen, om dödsstraffets avskaffande, angående expropriation av tomtmark till samlingslokaler, om bostadsinspektion, extra inkomstskatt på inkomster av 25 000 kr och däröver, Åkarpslagens och Staafflagarnas upphävande, angående höjning av arvs-katten och borttagande av kungahusets skattefrihet, om spannmålstullarnas avskaffande, om åtgärder för motverkande av arbetslöshet, förbud mot svarta listor, maximalarbetsdag i hälsovådliga yrken, om upphävande av lagen om 20-årig hävd, angående förbud mot användande av militär vid

arbetskonflikter och liknande. Slutligen krävdes förbättring av sjukvården på landsbygden, upphävande av pastors självskrivnenhet att vara ordförande i kyrkostämma och -råd samt i skolråd m. fl. m. fl.

Det är sant, att antalet som sade nej till dessa och andra reformkrav undan för undan minskades, men det är lika sant, att förskjutningen åt vänster gick långsamt, enligt ungdomens mening alldeles för långsamt. Ledande liberalers minst sagt ljumma inställning till en del av arbetarrepresentanterna framförda krav, och deras i vissa fall rent reaktionära framstötter

– Staafflagarna av 1906, Staaffs Eskilstuna-tal 1909 – övertygade ingalunda arbetarmassorna om liberalernas reformvilja. Den politiskt aktiva arbetarungdomen fick genom Staaffs uppträdande argument mot varje samröre. T. o. m. Branting gick i ett föredrag 1912 skarpt emot liberalerna.

Sammanfattas dessa fakta, lär det inte vara så svårt att förstå arbetarnas och särskilt oppositionens inom arbetarrörelsen inställning till samhället och dess institutioner samt till de borgerliga partierna. Det kunde inte bli annat än missnöje. De makthavande må ha varit aldrig så övertygade om samhällets förträfflighet. Arbetarna kände tillståndet som olidligt.

Men oppositionen inom socialdemokratin? Kritiken var från oppositionens sida många gånger ettrig, och den malde oupphörligt – genomgång av Stormklockan och ungdomsförbundets kongressprotokoll före 1917 lämnar dock en rad av bevis för, att missnöje många gånger anmälades mot det ständiga kritiserandet. Försvaren av partimajoriteten skrädde emellertid heller icke orden, sparade inte heller på användande av misstänkliggörandets giftiga vapen. Men framförallt måste man för att förstå ungdomsförbundets och oppositionens framträdande komma ihåg, att vi för våra ståndpunkter kunde återropa andra internationalens beslut. Och internationalismen var denna tid djupt förankrad i arbetarnas sinnen!

Slutligen bör inte förbises, att den svenska socialdemokratin valen 1908, 1911, 1914 och 1917 med en i andra länders arbetarpartier fullkomligt okänd fart marscherade fram till ett politiskt inflytande, som ingen i början av seklet hade trott möjlig, och att detta skedde med insatser från främst de unga, som inte skydde några offer.

II. Inför revolutionsåren

Politiska motsatser icke personlig fiendskap

Av flera skäl strävade jag under vistelsen i Halmstad att hålla striderna borta från arbetarkommunen. Hade medlemmarna nog av praktiska arbetsuppgifter, så skulle motsättningarna i Stockholm inte framträda, trodde jag. En ledning som förstår att ge medlemmarna organisations- och propagandauppgifter, som förelägger dem näraliggande och gripbara mål, har stora utsikter att åtminstone en tid hålla diskussioner om teoretiska och taktiska problem borta från rörelsen.

Blott två stridsfrågor behandlade arbetarkommunen och ungdomsklubben under nära fem år, militärfrågan och frågan angående ministersocialismen. I den förra stod kommunen praktiskt taget enig på partioppositionens sida. Endast lektor Gösta Setterberg – då läroverksadjunkt i staden – företrädde i mars 1912 enligt protokollet den meningen, att ”yrkandet på radikala reformer blir en gemensam angelägenhet för socialisterna och de radikala elementen bland dem, som tror på nödvändigheten, att produktionsmedlen stannar i de enskildas händer”. Jag hade som skäl för militärbudgetens beskärande anfört, att vi måste få radikala reformer i en rad frågor, och att militärutgifterna i största utsträckning borde användas härtill.

Att diskussionen icke efterlämnade någon personlig bitterhet – överhuvudtaget försökte vi ute i landet komma ihåg, att vi ”diskuterade med partivänner” – visade Setterberg flera år senare.

Från Linköping, där han blivit lektor vid folkskollärareseminariet, skrev han nämligen den 11 februari 1932 om ett mitt anförande i riksdagen:

”Du skall ha uppriktigt tack för det välbehövlige påpekandet, att Ådalsdomarna äro en rättskomedi. Hälsa även Spångberg och Höglund för deras sanningsägande. Och fortsätt att i riksdagen söka väcka eftertanke i frågan hos dem, som ej genom militärisk eller dylik uppfostran blivit immuna mot verklig upplysning. Lycka till således.”

Ifråga om ministersocialismen var meningarna mer delade. Här företrädde inte blott lektor Setterberg utan flera andra den meningen, särskilt efter 1914 års val, att socialdemokrater och liberaler gemensamt borde bilda regering. Vid frågans behandling på arbetarkommunens möte, där jag inledde diskussionen, framträdde enligt protokollet ”starka motsättningar”. Något uttalande gjordes emellertid inte. Huruvida detta berodde på stadsfullmäktigegruppens och tidningens ståndpunkt i kommunalpolitiska frågor, där jag, såsom redan anförts, gick in för gemensamt uppträdande mot högern från socialdemokrater och åtminstone radikala liberaler, har jag inget minne av. Otroligt förefaller dock inte, att vi efter våra kommunalpolitiska bravader fann vår ställning till ministersocialismen något oklar. Att vi emellertid även gärna ville ta hänsyn till olika meningar i rörelsen och bevara enigheten, synes mig uppenbart. Måhända kan man kalla detta för opportunism, men i så fall en opportunism, som synes mig försvarlig. I detta sammanhang vill jag med skärpa understryka en erfarenhet jag gjorde under dessa år och senare, att arbetarna alltid har stor förståelse för enigt uppträdande; erfarenheterna från fackliga strider har avsatt bestämda resultat. Det bör i detta sammanhang f. ö. erinras därom, att det på 1914 års partikongress icke fanns några *principiella* motsättningar ifråga om ministersocialismen.

Med undantag för militärfrågan har jag inget minne av, att jag under dessa år ”utombys” höll mer än ett föredrag om partistriden, nämligen i Lund i juni 1912. Såväl förhistorien till mötet som förloppet av detsamma – sådant detta speglas i styrelsens och kommunens protokoll – är betydande för dåvarande läge inom rörelsen.

I kommunstyrelsens protokoll från den 4 juni anföres, att styrelsen tog ställning till ett möte för behandling av frågan om ”olika riktningar inom partiet”. Ordföranden hade förhört sig med styrelsen för ungdomsklubben – som föreslagit endera Kilbom eller Böhmer som inledare.

Sekreteraren Th. Ekelund protesterade mot att ta ”oerfarna personer till denna *arbetarnas* angelägenhet, yrkade att t. ex. Aug. Nilsson, Sjövall eller Sommarin skulle anmodas inleda”. Emellertid förordade Sjövall en ungdomdemokrat, och då ordföranden Sv. V. Richter hade samma mening, beslöt styrelsen att ”anmoda Kilbom att inleda diskussionen samt att bestrida de härmed förenade kostnaderna med ett belopp, ej överstigande – 25 kr.”

Orsaken till mötet var att Värner Rydén, som höll 1:a majtalet, i detta angrep ungdomsrörelsen. Över detta reagerade ungdomsklubbisterna och krävde ett kommunmöte.

Jag var smickrad över inbjudan att tala inför Lunds arbetarkommun. Gustav Möller hade i början av året talat där på ett s. k. vinterting om ungdomsförbundets senaste kongress – som han i viss mån kritiserade – vilket naturligtvis bidrog att stegra mitt intresse. Arbetarrörelsen i den skånska lärdomsstaden hade ännu något kvar av Bengt Lidforss’ kampanj. De flesta av Lidforss’ böcker hade jag läst, under flera år glatt mig åt hans väldiga sammandrabbningar med teologerna. Bengt Lidforss hade knappast följt oppositionen! I militärfrågan delade han väl närmast Brantings mening, och sannolikt var detta fallet även i frågan om ministersocialismen. Sjukdom hade 1912 emellertid urständsat honom att aktivt delta i några debatter.

Från tidigare besök kände jag många klubbister och några partivänner. Svante Holmgren – vilkens fader var en av pionjärerna – tillhörde samma Brunnsvikskurs som jag själv; han var f. ö. många år en trogen vän. Av akademikerna kände jag Albert Nilsson och Malte Jacobsson, den senare från Hälsingborg; vi hade fått partistyrelsens höga uppdrag att under Möllers ledning utarbeta förslag till riktlinjer för sagostundsverksamheten. Doktor Berglund hade i Halmstad bekantat mig med Ragnar Hoppe och astronomen W. Gyllenberg. Där hade jag f. ö. någon gång också snuddat vid professor Sommarin, som besökte staden nästan varje föreläsningssäsong. Så att alldeles främmande kände jag mig inte.

En sak var emellertid att mellan skål och vägg träffa de redan kända akademikerna, en annan att tala för dem ”på hemmaplan”. Åtminstone några av dem skulle väl infinna sig på mitt möte, inbillade jag mig. Tydligt blev dock så icke fallet. Blott Einar Sjövalles närvaro och deltagande i debatten har stannat i mitt minne. Vid station möttes jag emellertid av Malte Jacobsson och Östen Undén. De var på kvällen engagerade på annat håll men ville gärna höra något närmare om oppositionens ställning till ministersocialismen. Jag beundrade dem båda, Malte Jacobsson för hans chosofria och kamratliga uppträdande, Östen Undén för hans klara och fasta inställning. Emellertid blev vi, så långt jag minns, inte överens på det lilla konditori, där vi drack kaffe. Såväl i militärfrågan som ifråga om ministersocialismen var de två, i den mån de tagit ställning, i stort sett på partimajoritetens sida. Tagit ställning ...? Lunda-akademikerna gjorde icke detta lika snabbt som vi ”stridstuppar” i respektive ungdomsförbund och parti. Wilhelm Björk var ett undantag! Han retade oss klubbister under flera år genom att, som vi tyckte, slaviskt och demonstrativt följa Rydén. Och så Gunnar Löwegren förstås, som fann allt vad oppositionen sade och skrev fördömligt. Det skrev han också nästan en gång varje dag i Arbetet. En trognare drabant kunde Rydén inte önska sig. Möjligen överträffades han av Arthur Engberg den tid denne var redaktör för Arbetet. Löwegren lyckades för övrigt på en av Skånes ungdomsdistrikt under julhelgen 1912 i Malmö ordnad föreläsningkurs reta Erik Heden till fnysande förakt. Vad Löwegren sade, minns jag inte, men jag tror det var något om grekernas konst; han höll gärna föreläsningar i konsthistoria. När han slutat skrek Heden i mitt öra:

”Den där hade åtminstone en stark röst.” Såväl han som Löwegren led av tilltagande dövhet. Men Arbetets redaktör såg inte glad ut över Hedens yttrande, ty det hade han hört ...

Många inom oppositionen, f. ö. också en del av fackföreningspamparna, uppfattade en del lunda-akademikers försiktighet att ta ställning i partistriden som bevis för opportunist. De ville icke försvåra sina utsikter till politisk karriär, sade man. Besöket i Lund medförde också hos mig sådana reflektioner.

Allnog började jag enligt kommunmötets protokoll med att framhålla, att mitt anförande ”ej finge tagas som den nybildade Vänsterföreningens program” – jag och några andra var kritiska till föreningen, men framförallt till namnet, vilket vi fann onödigt utmanande. Vi var emellertid också rädda för att föreningen skulle bidra till partimotsatsernas skärpning. Jag fortsatte med uppmaningen att de närvarande också skulle ”märka skillnaden på svenska partiets höger och vänster och tyska partiets marxister och revisionister”.

I fortsättningen refererar protokollet mitt anförande så:

”I ett timslångt anförande utsattes den socialdemokratiska riksdagsgruppens majoritet för kritik, vilken utmynnade i en bestämd fordran, att man ej borde taga okända och således oprövade män att beklåda förtroendeposter inom Partiet” – sannolikt åsyftades här i främsta hand Palmstierna och Steffen – ”att gruppens arbete i riksdagen, som det nu bedrevs, endast medförde vind i seglen för ungsocialismen. Enligt talaren förefanns ett oerhört missnöje bland arbetarna med den hållning riksdagsgruppen intagit. – Citat ur resolutioner antagna vid internationella socialistiska kongresser anfördes som bevis för vad gruppen underlåt it inom riksdagen.”

”Talaren”, slutar protokollet, ”avtackades med applåder”, vilket väl får tas som bevis för att oppositionen hade en viss anslutning på mötet.

I den efterföljande diskussionen instämde professor Einar Sjövall ”i inledarens mening att arbetarna själva skulle i största utsträckning genom sina egna män utöva det inflytande de kunde förskaffa sig inom den kommunala och politiska representationen. Kunde förstå att det fanns skilda meningar i försvarsfrågan, dessa botnade i de olika förutsättningar, som finnas för människornas existens. Den fattige kunde ej se frågan med samma ögon som den burgnare.”

Sven Richter anförde med stöd av ett citat av Bebel, att ”villkoret för en lyckligt utförd samhällsomdaning är folkets dessförinnan skedda omdaning”. En Hans Jönsson sade sig förstå, att ”då vår riksdagsgrupp ej ensam kunde uträtta något, den samarbetade med närstående partier, och att den då var nödsakad taga hänsyn till dessa. Trodde, att egoistiska motiv vore avgörande för de ledande s. k. vänstermännen inom partiet.”

Efter repliker till dessa talare måste inledaren tydligen återvända med kvällståg till Halmstad, alldenstund han ”avlägsnade sig från mötet på grund av hinder att kvarstanna”. Tvenne talare ställde sig emellertid därefter på oppositionens sida, den ena av dem M. Mattsson, framförande exempel ”som han ansåg vittna om, att representanterna inom stadsfullmäktige svikit arbetarnas intressen” och den andra, Georg Carlsson,

”såg den största nyttan av ett radikalare uppträdande av riksdagsgruppen i de referat, som med anledning härav blev synliga i högerpressen” – tydligen menade han liksom andra av oppositionen att arbetarna härigenom politiskt skulle vakna snabbare och att socialdemokraterna därför så mycket förr skulle få majoritet. Emellertid anförde häremot Anders Eriksson – f. d. ungsocialist – ”att förutsättningar för ett aggressivare uppträdande från gruppens sida saknades”.

Slutligen beslöt mötet ”att diskussionen skulle utgöra svar på frågan”.

Referatet visar, hur fridsamt det ändå gick till, då partistridigheterna denna tid diskuterades ute i landet. I polemik mot tidningen Halland hade jag också någon månad tidigare framhållit, att ”den gemensamma känslan av det bestående samhällets orättvisor” förvisso skulle förhindra en splittring inom socialdemokratin, och i slutet av en översiktsartikel i Sk. Social-Demokraten angående 1912 års ungdomskongress sade sig Gustav Möller – som på kongressen dock helt stod på Per Albins sida – ha fått ”den bestämda känslan att om det verkligen gällt något allvarligare än blott kritik av partiledningen, om någon verkligen skulle tänka på att sätta splittring i scen, så skulle det överväldigande flertalet inom kongressens majoritet aldrig följa med”.

Grundstämningen var således överallt ännu en mycket stark känsla för enighet.

Tidigare hade Möller (på ungdomskongressen 1909) emellertid vänt sig mot såväl majoritet som minoritet:

”Både majoritet och minoritet ha med all makt hållit på sina extrema ståndpunkter; på det sättet kan man icke nå samling. Ingendera parten kan förklara den andra i bann ty de ha båda varit lika hänsynslösa i sitt uppträdande och lika goda.”

Yttrandet får ses mot bakgrund av den personliga hätskhet, som präglade ordbytet mellan ledarna för de två riktningarna. Sedan kongressen beslutat, att förbundet skulle övertaga Stormklockan, framförde Per Albin Hansson kritiska synpunkter mot tidningens redigering. Det måste, sade han, bli slut med den hätska kritiken av partiet och dess ledare. Härtill genmälde Höglund i ett icke mindre irriterat anförande:

”Per Albins klander vore honom fullständigt likgiltigt och han komme ej att ta direktiv från det hållet.”

Var det en i de flesta fall förhållandevis fridfull stämning ute i landet, så var det således så mycket hetsigare på ungdoms- och partikongresser, ända till 1911 års partikongress och 1912 års ungdomskongress antagit en resolution om enighet. Därefter rådde en viss avspänning till 1914. Kritik framfördes dock på såväl ungdomskongresserna som på förbundets centralstyrelsens möten mot Stormklockans personliga och hetsande skrivsätt och mot vissa partitidningars uppträdande. Ungdomsförbundets stora majoritet ställde sig emellertid i de avgörande frågorna på Stormklockans sida. På ungdomskongressen 1912 avsade sig Per Albin Hansson och Gustav Möller för övrigt kandidatur till Centralstyrelsen. Att de icke blev återvalda, misstolkades i några partitidningar och gjordes till föremål för hetsiga angrepp på ungdomsförbundets majoritet.

Störst uppseende väckte det emellertid, att den av partikongressen 1911 antagna enighetsresolutionen, som föreslagits av en gemensamt utsedd kommitté, icke antogs i obesuret skick.

I resolutionen underströks starkt behovet av samarbete och samförstånd mellan partiet, fackföreningsrörelsen och ungdomsrörelsen. (Förbundet hade i en särskild resolution ålagt sina medlemmar att motverka alla åtgärder, som kunde föra till fackföreningsrörelsens splittring.) Ungdomsrörelsens uppgift var att ”uppfostra arbetarungdomen för klasskampen”. Partiet skulle å andra sidan ge ungdomsrörelsen sitt moraliska och i mån av behov och möjligheter sitt ekonomiska stöd. Dess press skulle understödja ungdomsförbundets agitation och övriga verksamhet för ungdomens socialistiska fostran – vid röda bilturénéerna hade exempelvis Arbetet uppträtt något grinigt, ett förhållande, som påtalades av Per Albin Hansson. Ungdomsförbundets agitation skulle, sades det vidare i resolutionen, i tal och skrift ”sträva att vidmakthålla och stärka det intima samförståndet med partiet” samt förklara sig redo att ”vid alla tillfällen främja dess verksamhet i full överensstämmelse med av partiet och dess underavdelningar fattade beslut”. Det skulle slutligen ”alltid låta sig angeläget vara att i sin såväl inre som yttre verksamhet bevara och stärka förbundets karaktär av ungdomsorganisation”.

Ungdomskongressen företog nu den ändringen, att orden ”av partiet och dess underavdelningar fattade beslut” utbyttes mot orden ”partiets program och socialismens principer”.

Resolutionen antogs enligt protokollet med 71 röster mot 35, som tillföll ett av Spak väckt avslagsyrkande. Denne protesterade mot ”att kongressen böjer sig för partikongressen”.

Med anledning av uttalandena i några partitidningar – Arbetarbladet kallade kongressen ”en krigsförklaring mot partiet” – sände Gotth. Böhmer och jag ut en förklaring, ur vilken följande må återges:

”Hur skarpa meningsbrytningarna än voro på kongressen är det vår övertygelse att såväl Per Albin Hansson som Gustav Möller blivit återvalda om de velat stå som kandidater; att de så ej gjorde kan väl i rimlighetens namn ej tillvitas kongressen eller ‘Stormklockefalangen’, som man så föraktfullt uttrycker sig. Bortsett från det oärliga i denna framställning, ligger ju i påståendet en indirekt beskyllning mot de nyvalda C. S.-ledamöterna, att dessa vilja sprängning av partiet. Det skulle sannerligen vara roligt att veta, varpå man stöder något dylikt. I medvetandet om att svar icke kan lämnas på en dylik fråga, tillåta vi oss slå fast, att de individer, vilka utan det ringaste stöd och utan grundlig kännedom tillåta sig utslänga så pass allvarliga beskyllningar om personer, vilka förvisso handlat av levande och ärligt intresse för socialdemokratien, ha stämplat sig själva såsom handlande av allt annat än ärliga motiv. Dock, vad tjänar det till att anföra detta; man har på vissa håll sin informerade mening och alla försäkringar, som äro stridande mot denna, hade de än stöd i årslångt arbete, tjäna till ingenting ...” ”Angående den nya C. S:s ställning till frågan om splittring tro vi oss å den stora – kanske hela C. S:s – majoritetens vägnar kunna försäkra, att om viljan till enighet vore lika stark överallt skulle talet om splittring icke ofta figurera i partipressens spalter. Icke ens hos Z.

Höglund, mot vilken misstänksamheten hos en del odlas som den käraste sport, ha vi funnit några planer på splittring ...”

”Många av dem som mer eller mindre starkt reagera mot en del tendenser i Stormklockan och öppet framhålla detta, tvingas så småningom helt över på Stormklockans linje, genom de ansvarslösa och med- eller omedvetet provokatoriska skrivelser, som förekomma i vissa partitidningar. Vi behöva endast erinra om den odling av provokation, som under den hedersmannen Gunnar Löwegren pågått i Arbetet, om Arbetarbladets och Folkets oförskämdheter etc. Ett är visst, icke hade Stormklockan fått ett så glänsande förtroendevotum på kongressen om icke vissa partiorgan på sitt sätt dragit i härad mot densamma. Det vore ur många synpunkter bättre, om en del partitidningar mera sysslade med oefferrättligheter som ligga inpå näsan och mindre uppträdde som den oantastliga moralens och goda tonens väktare gentemot ungdomsrörelsen och dess veckotidning.”

Inlagan infördes i blott en del partitidningar. I Sk. Soc.- Dem., som återgav den helt, nöjde sig Möller med följande invändningar:

”Det kan icke tjäna mycket till att ingå i detaljerat svaromål på denna mycket omotiverat irriterade inlägga. Partipressen måtte väl dock i all rimlighets namn ha rätt att kommentera kongressen. Den som känner Arbetarbladets redaktör det ringaste vet, att intet kan vara honom mera främmande än tanken på att provocera splittring. Sk. Socialdemokraten har absolut icke yttrat ett ord som kan tydas på det sättet att densamma skulle ha menat att kongressen *rensat* ut alla dem, som utgjorde en brygga till försoning mellan parti och ungdomsrörelse. De andra partitidningarna skola förmodligen veta att svara för sig.

Jag beklagar, att jag i mina artiklar glömde att rätta den feluppgiften av Lukas, att Per Albin Hansson och jag skulle av kongressen ha hållits utanför dess utskott. Det är riktigt att vi avsade oss.”

Denna polemik grumlade icke mitt personliga förhållande till Gustav Möller eller Christierson. Innan den förre vid årsskiftet 1912-13 tillträdde befattningen i Stockholm som chef för Tidens förlag, reste jag till Hälsingborg och tackade för gott kamratskap. Det blev en värdig avslutning på tre års nästan dagligt samarbete. Då vi skildes, hade ingen av oss en aning om, att utvecklingen snart för en tid av tjugu år skulle föra oss på skilda politiska vägar.

Under ”skilsmässoperioden” diskuterade jag, så vitt jag minns, blott två gånger med Möller, i B-salen i Stockholms Folkets Hus 1915 (om fredskongressen, som han var motståndare till) och i Kungsör, sannolikt 1922 om militärfrågan. Inte heller de diskussionerna efterlämnade något personligt groll. Möller gav själv vid ett samtal i början av 1938, då jag redan återinträtt i ”fadershuset”, kanske en del av förklaringen till att personlig fiendskap inte behövde följa av olika politisk uppfattning:

” Jag har alltid ansett”, sade han, ”att människor med annan politisk uppfattning än jag själv kan vara personligt hederliga, och att det politiska livet ofta medför tvång till samarbete även med andra än dem, som har ens egna idéer.”

Jag ställde mig efter 1917 mer än en gång frågan, huruvida det var annat än temperament och olika partier, som skilde mig från Gustav Möllers politik.

Även med A. J. Christierson har jag åren igenom bevarat personlig vänskap. Vi har efter 1912 träffats personligen ytterst sällan, det är sant; Lukas uteslöts f. ö. ur partiet före mig men av helt andra skäl. Varje gång jag tänkt på den historien har jag frågat, varför inte många andra fick följa honom. Hans politik var ju i sak inte mera stridande mot ”partiets bästa” än åtskilliga andras – som blev hedrade med ministerposter och andra äreställen. Men kanske var skillnaden bl. a. den, att den gode Lukas var tillräckligt karl för att ta konsekvenserna av sina avsteg från den tillfälliga linjen – mycket tillfälliga, som händelserna sedan visat. När jag

1915 slutade min anställning i Sk. Social-Demokraten, fick jag trots våra ”politiska gräl” ett betyg av bl. a. följande innehåll:

”Sina göromål har hr Kilbom utfört till vår synnerliga belåtenhet samt ådagalagt påpasslighet, energi och arbetsamhet. Utom att hr Kilbom visat sig äga goda organisatoriska och administrativa egenskaper, har han på det journalistiska området med stor skicklighet förstått att tillvarata tidningens och det socialdemokratiska partiets intressen.

Då hr Kilbom, på grund av annan anställning, med utgången av denna månad” – januari – ”frånträder sin anställning i vårt bolag, är det oss ett nöje att giva honom de allra bästa vitsord, rekommenderande honom hos var och en, som sätter värde på arbetsamhet, duglighet och redbarhet ...”

Naturligtvis var jag glad över detta betyg. Att påstå annat vore att hyckla. Mest glad dock för att det kom från en man, som bekämpat min politiska inställning.

I början av 1914 fick jag för övrigt ett partistipendium för att resa till Tyskland och studera bostadsfrågan. Branting lär visserligen ha röstat för Gunnar Löwegren, men detta kunde ju bero på, att denne både skrev och talade perfekt tyska. Tyvärr kom kriget emellan och hindrade min resa; jag hann blott att i detalj planera den – tack vare föredömlig hjälp av dåvarande biträdande sekreteraren i Stadsförbundet, sedermera borgarrådet Yngve Larsson! Något mer än ett år senare medverkade jag till hans uteslutning ur partiet på grund av propaganda för Sveriges uppslutning på tysk sida. Politiken kräver sina offer.

Tveksamt åter till Stockholm

Mina fyra och ett halvt år i Halmstad var slitsamma men nyttiga. Genom praktiskt arbete fick jag erfarenheter från skilda områden och lärde känna människor och förhållanden, för vilka jag tidigare stått nästan helt främmande. Tilltron till egen förmåga växte genom fullgörande av uppgifter, vilka syntys genomförbara.

Journalistyrket är i hög grad stimulerande. Dess utövare ställs nästan dagligen inför nya uppgifter, nya frågor. Och alla uppdrag skall slutföras före visst klockslag. Tidningen skall ut på viss tid. Saknas en artikel, blir straffet, att konkurrenterna kommer före, vilket för en ansvarskännande journalist är allvarligt nog.

Men hetsen i en daglig tidning har också sina vådor. Kampen om nyheterna medför sensationshunger och hänsynslöshet. Ofta får *människor* sitta emellan, för att den egna tidningen skall komma först med en ”saftig” nyhet. Läsarnas nyfikenhet, ja, sensationslusta, har sin dryga del av ansvaret för vissa ”moderna” företeelser i dagspressen. Varmed inte förnekas, att publikens sensationslystnad drives upp av viss journalistik.

Men också andra omständigheter bör beaktas. Det till en daglig tidning ständigt inströmmande materialet hinner icke alltid detalj bearbetas, sakuppgifterna inte kontrolleras. Framförallt är detta förhållandet i mindre tidningar.

Att redigera en daglig tidning med fyra å fem medarbetare, vilket under min tid var fallet med de flesta arbetartidningar i landsorten, var sannerligen ingen sinekur. Normalarbetsdag var för journalisterna ett okänt begrepp. Men var arbetet ansträngande på huvudredaktionen, så var detta än mer fallet på en lokalredaktion. Det var helt enkelt omöjligt att sköta allt. Många uppgifter ”sumpades” till stor skada för tidningen och rörelsen. Redan i Halmstad grundlades min övertygelse, att det är dålig ekonomi att snåla med arbetskraft på redaktions- och distributionsavdelningarna.

Som jag redan skildrat i Ur mitt livs äventyr, flyttade jag till Halmstad med stor tveksamhet. Efter blott några månader absorberades emellertid allt mitt intresse av arbetet i tidningen och rörelsen. Det var ingen tid till vantrivsel och spekulationer. Men ändå, trots mycket arbete och

trots efterhängsen sjukdom, borde jag bättre ha kunnat utnyttja åren i västkuststaden för att öka mitt lilla kunskapsförråd. Jag har under senare år ofta tänkt därpå – och ångrat mitt ”dingel”.

Sjukdom, ja! Denna bidrog till, att jag lämnade Halmstad i början av 1915. Så underbara vår- och sommarmånaderna är på Västkusten, lika fruktansvärda kan höst- och vintermånaderna vara. Särskilt november-januari är ofta olidliga för personer, som lider av eller har anlag för hals- eller lungsjukdomar. För min del medförde det regniga och blåsiga vädret nästan ständig förkylning med åtföljande blodhosta.

I början av 1914 var jag emellertid ett tag besluten att stanna i Halmstad. Jag övervägde allvarligt att bilda familj. Efter Möllers flyttning till Stockholm 1913 hade Christierson f. ö. någon gång talat om, att jag skulle förflyttas till huvudredaktionen i Hälsingborg. Därav blev emellertid intet. Hannes Sköld anställdes i stället. Lukas hade lätt övertygats om det lämpliga häri. Sköld var ju mycket språkkunnig och beräknades därför bli en stor tillgång för redaktionen. Hannes Skölds styrka var dock inte att bli långvarig i någon anställning. Efter blott någon månad var han på väg till Serbien, varifrån han skulle skriva korrespondenser. Under sitt arbete på redaktionen hann han emellertid komma i övermodig polemik med bl. a. Ernst Wigforss angående en broschyr om socialismen. Striden väckte visst uppseende. Huruvida den bidrog till, att Sköld försvann från tidningen, kommer jag inte ihåg. Värner Rydén. som särskilt denna tid gärna gav Christierson ett tjuvnyp, tog i Malmö upp saken och anklagade Christierson för att ”flörta med Stormklockemän”. Men Rydén. han flörtade inte med några, som hade annan mening än den av honom sanktionerade. Han krävde lydnad.

Vid sidan om mina mera privata framtidsspekulationer trodde jag mig i början av 1914 även ha ett politiskt skäl att stanna i Halmstad. Till det förestående andrakammarvalet hade diskuterats min placering på kandidatlistan, som ansågs skola medföra ett riksdagsmandat, när listans första namn, järnsvarvaren Strid, skulle övergå till annan verksamhet. Och att bli invald i riksdagen var även för mig en ära, som inte så lätt viftades bort.

Till arbetet i Halmstad kom emellertid så småningom en mera fast uppgift i ungdomsförbundet. Efter Rickard Sandler – denne avgick vid 1912 års kongress ur centralstyrelsen – blev jag studieledare. Det var arbetsamt också det, men givande. Efter de av Sandler uppdragna riktlinjerna och enligt ungdomskongressernas beslut hade jag att utarbeta föreläsningkataloger och kursplaner, att bilda studiecirkel osv.: medlemmarna i ungdomsförbundet ägnade denna tid stort intresse åt studiearbetet.

Efter Ströms avgång som förlagschef – och redaktör för Fram – 1911, då han blev parti-sekreterare, var Höglund ett år både redaktör och chef för Frams förlag. Han krävde då att få en man till hjälp som organisatör. Förslaget vållade rätt bitter strid i centralstyrelsen, vilken emellertid slutade med att 11 röster mot 4 beslöt förorda tillsättandet av en organisatör. De fyra var Ivar Vennerström, Einar Ljungberg – Zätas sedan många år synnerlige vän, som nu svek honom – Hjalmar Gustafson och A. J. Smålan. Gustafson och Smålan gick t. o. m. ur verkställande utskottet till följd av sitt nederlag, och Vennerström flyttade senare till Sollefteå som redaktör för Nya Norrland. Huruvida mitt namn framfördes i sammanhanget minns jag inte, men det är högst sannolikt. Valet av organisatör uppsköts emellertid till kongressen 1914.

Sommaren därpå, 1913, vikarierade jag 3 månader för Höglund som redaktör och förlagsledare. När 1914 års kongress i slutet av december utan diskussion beslöt att förutom kassör och redaktör välja även en sekreterare, föranledde mitt namn ingen strid. Med 111 röster valdes jag till befattningen. Mauritz Västberg, som dock av sagt sig, erhöll 27 röster. Sekreterareposten motiverades med, att det inre klubbarbetet borde bättre tillgodoses.

Jag har inget minne av särskilda förberedelser för mitt val. Sannolikt hade dock sådana ägt rum – alla mina vänner var högst aktiva inom förbundet och partiet. I ett odaterat brev från Hannes Sköld, som av allt att döma skrevs 1912, heter det nämligen:

”Vi sitter ibland och planerar, jag och Z. Han tycker som jag, att vår – akademernas? – uppgift inte är att leda arbetarrörelsen utan bara att ge impulser åt den. Arbetarklassens frigörelse skall vara dess eget verk. Du vet, att han ganska ofta talar om att dra sig tillbaka som fri skriftställare. Och vi har naturligtvis pratat om den efterträdare han möjligen skulle kunna få. Båda har vi kommit överens om, att Du borde ha platsen . . . Jag är alldeles viss om, att Z. under inga förhållanden kvarstår längre än under två kongressperioder högst . . .”

Någon gång under 1914 ger Gotthard Böhmer i ett brev uttryck för sitt missnöje med förhållandena i ungdomsförbundets ledning samt angående Stormklockans hållning:

”Vad angår kongressen och C. S.:s sammansättning, så misströstar jag, så länge det inte syns minsta vilja hos Z. att skilja skocken av ‘gnagare’ ifrån sig. Ett är visst: Jag går inte med i en C. S., som liknar den nuvarande. Tusen gånger hellre då frilans, som gör vad f-n han vill ... Det är en sabla massa saker, som jag inte kan fatta och ej heller gilla, ej minst i Klockans taktik ...”

Böhmer slutar med förhoppningen, att jag skall flytta tillbaka till Stockholm som funktionär i ungdomsförbundet.

Till detta bör fogas, att Gotthard Böhmer av 1914 års kongress med 107 röster dock invaldes i C. S.:s landsortsrepresentation; han var under flera år en av ungdomsförbundets aktivaste talare. Sin främsta journalistiska insats gjorde han i Blekinge Folkblad (Sydöstra Sveriges Dagblad), i Folket och i Jämtlands Folkblad. Redan före partisprängningen gick han med partimajoriteten och deltog således icke i 1917 års ungdomskongress. Efter en kort period som medarbetare i Social-Demokraten och som redaktör för Blekinge Folkblad gick han som ”uteslutande yrkesjournalist” och djupt desillusionerad över till Nya Dagligt Allehanda, där han under tjugutalet främst ägnade sig åt reportage-journalistens slitsamma och rörliga verksamhet. Hans svek väckte på sina håll mycket ont blod. Under sin krafts dagar var han dock mycket stimulerande; vi stod varann nära under många år i arbetet i ungdomsförbundet och i partiet.

Skölds uppgift, att Zeth Höglund anförda tid ofta talade om att dra sig tillbaka som fri skriftställare, kan jag bekräfta. Kampen för att hindra Sveriges indragande i första världskriget, den delvis därigenom skärpta striden även inom socialdemokratien samt partiets sprängning, och allt vad detta förde med sig, bidrog säkerligen till att omintetgöra dessa planer. Men att upprepade nederlag periodvis desillusionerade Höglund var påtagligt.

Att däremot Hannes Sköld ingen gång hade allvarliga planer på att bli annat än vetenskapsman, torde dock vara odiskutabelt. Men detta hindrade honom inte att mellan studierna med liv och själ delta i den politiska agitationen. Han skrev därtill dikter, studerade musik – hans första resa till utlandet, Prag 1908, betingades åtminstone delvis av önskan att förkovra sig i violinspelning – slaviska språk och mycket annat. Han var mångkunnig som få och mångsysslare som få.

En av mina ekonomiskt sett tråkigaste erfarenheter hade för övrigt samband med den första av Hannes Skölds diktsamlingar, Sången om striden och om kärleken. Jag lovade honom i ett hastigt ögonblick någon gång i Halmstad att förlägga hans dikter. Minns jag inte galet, såldes 1 300 ex., en ingalunda dålig upplaga på den tiden. Då priset emellertid var så lågt som 50 öre, och då kommissionärerna erhöll 30 procents rabatt, blev det förstas en för mina ekonomiska förhållanden kraftig förlust. Men huvudsaken var ju, att tryckeriet fick sitt – Hannes fick f. ö. också en slant.

En god människa, bra kamrat och en lysande begåvning var Hannes Sköld. Det var med glädje jag åtskilliga år senare rekommenderade honom till ryske ecklesiastikministern Lunatjarskij för ett resebidrag. Han fick även ett stipendium och besökte för språk- och andra studier ”Jordens tak”. Om denna resa höll han f. ö. sitt första föredrag för – Malmö arbetarkommun i mars 1929. Det var ”en hämnd på de vetenskapliga brackorna”. Arbetarna i Malmö skulle först få del av hans reseerfarenheter.

Naturligtvis hindrades han från att få den professur i sanskrit och jämförande indoeuropeisk språkforskning, för vilken han av obestridd sakkunskap förklarades kompetent.

Skölds behandling härutinnan blev emellertid föremål för debatt i riksdagen. De reaktionära universitetsherrarna blev därunder eftertryckligt brännmärkta för sitt uppträdande. Före debatten överbringade nuvarande universitetskansler Thomson (en gammal vän till Sköld från Lunda-tiden) en hälsning, att jag icke skulle yttra mig i debatten – han var rädd, att belackarna skulle få vatten på kvarn, om en kommunist uppträdde till hans försvar.

Första ögonblicket blev jag en aning fundersam, vilket jag, så vitt jag nu kommer ihåg, också meddelade Thomson. Men, å andra sidan, Sköld hade haft så många motgångar, att jag vid närmare betänkande inte fann hans hälsning så underlig. Huvudsaken var ju, att han fick upprättelse.

Utsliten och med all rätt bitter över en särskilt orättfärdig behandling dog Sköld 1930 blott 44 år gammal. Sverige var en färgstark och lysande begåvning fattigare.

Höglund som ”kompromissarie” – Spak. Som oppositionsman

Sommaren 1915 skrev Fredrik Ström ett uppmuntrande brev angående arbetet i ungdomsförbundet. Han gratulerade till frammarschen och tippade mig som ”segerens organisatör”. Måhända menade Ström, att vi skulle segra i kampen angående partiets politik. I varje fall hade jag inte då den avlägsnaste tanke på, att partiet skulle sprängas.

Jag hade tillträtt posten som förbundssekreterare i mitten av februari, avtackad med bankett i Halmstad av partifolk och en del radikaler ur det borgerliga lägret. Mottagandet i huvudstaden var inte mindre hjärtligt från mina gamla vänner. Men stämningen där var annorlunda, än då jag fyra år tidigare flyttade. Mellan några av de ledande i ungdomsförbundet märktes en viss irritation. Calle Ståhlberg, en av mina äldsta vänner, en ovanligt skicklig taktiker och organisatör, drog inte alltid jämnt med Oskar Samuelsson, de två främsta i Stockholmsklubbar. Jag lyckades aldrig komma till klarhet om orsaken till deras ömsesidigt sneda blickar. Bägge var försiktiga, ingen av dem blottade gärna sina innersta tankar. Kanske var det dock en viss konkurrens mellan de två, ty det var konkurrens och intriger i ungdomsrörelsen i Stockholm.

Men det fanns också andra, av yngre årgångar, som hade sina meningar och vågade slåss för dem. Ett ovanligt temperamentsfullt släkte, som visserligen ännu inte tillhörde den egentliga ledningen men i stort sett kände sig enig med den. Visst skapade de ibland genom barnsliga tilltag arbetsolust för expeditionspersonalen, men uppmärksamgjorda härpå var de utan tvekan beredda att gottgöra.

Bland de yngre var Jalmar Viksten den mest lovande, tyckte vi. Han hade ett mycket fördelaktigt utseende, talade och skrev bra. Men Fikon, som han kallades i kamratkretsen, var ibland ovanligt nervös. Lika lätt som han kunde brusa upp, lika snabbt blev han dock glad igen.

Sedan Per Albin blivit försvarsminister, skulle vi en gång uppvakta honom för att framföra några krav för de värnpliktigas räkning. Viksten, som senast fullgjort sin värnplikt, skulle föra ordet och hade för den skull skrivit en längre inlägga. Inkomna till Per Albin började han mycket högtidligt:

Herr statsråd ...! Längre hann han inte, förrän Per Albin avbröt honom:

”Sätt dej, Fikon, stå inte och gör dej till. Du kan väl tala som folk ...!” Då var det slut med allvaret. Fikon brast i ett glittrande gapskratt, och det gjorde också vi andra. Men sedan framförde vi våra önskemål ...

När vi kom ut från ”herr statsrådet”, förebrådde vi Fikon, för att han inte höll sig allvarlig i en sådan viktig situation, vartill han svarade:

”Det var omöjligt att vara allvarlig, när han tog det på det där sättet.” Sådan var han, den gode Fikon. Snar till sorg och lika snar till glädje. Och sådan kunde också Per Albin vara.

En typ för sig var H. F. Spak. En idealist av renaste vatten. Politiskt stod han på yttersta vänsterkanten. Han var hetsig motståndare till Ture Nermans nystavning och lika hetsig anhängare av rusdrycksförbud. Folk, som använde sprit, skulle oreserverat hamna i helvetet. Spak ville ingen försoning med partiledningen; striden om ministersocialismen var ”uteslutande en kamp för erhållande av ministerposter”. Partiet hade andra uppgifter än att kämpa för ”guldbyxorna åt några partiledare”.

Mot Höglund var han ibland kritisk. Denne var alldeles för beredd till kompromisser. Det var en både rörande och skrattretande syn att se Spaks förtvivalade anlete, då han klagade över Höglunds ”kompromissnatur”. Vid ett tillfälle – Höglund hade replikerat honom med satsen att ”icke den som skriker mest är farligast i den politiska kampen, utan den som är klokast” – föll Spak ihop på sin bänk, varefter han avlägsnade sig. Men han kom förstås snart åter. Höglund fick veta, att han var en diktator, ”dock ingen Gud” ...

Spak var i själ och hjärta en ovanligt hygglig man. Främst tack vare den upprörande behandling en del statskyrkomän bestått honom i samband med och efter hans utträde ur statskyrkan, var han vissa perioder mycket nedslagen. Med hela sin intensitet hatade han ärkebiskop Ekman.

I en lång skrivelse – 26/3 1917 – begärde han att bli avförd inte blott från alla förtroendeposter utan också från medlemskap i socialdemokratiska ungdomsförbundet – namnändringen kom senare – och Socialdemokratiska vänsterpartiet. Han skriver bl. a.:

”Orsaken är den sedan någon tid växande känslan av den allt mer sig vidgande klyftan mellan mig och den nuvarande ledningen. Jag är för min del icke tillräckligt stridbar att kunna hålla de krafter stängen, vilka just nu gör sig mycket breda inom socialdemokratiska vänsterns ledning. Ett tillväxande ledarvälde tål ej den minsta opposition och åthugar eftertryckligt även de svagaste utslag av en personlig särmening i mycket obetydliga detalj frågor, såsom skrivningen av verbens pluralformer och taktikfrågan rörande rusdrycksförbudet, i vilket senare fall t. o. m. den hovsammaste lilla anmälan om avvikande mening betecknats som – ett okamratligt splittringsförsök.”

Efter ett personligt sammanträffande och åtskillig brevväxling samt en utjämnande förklaring från Oskar Samuelsson – Spaks skrivelse var dock främst riktad mot Ture Nerman – bad han mig behålla skrivelsen. Hans avsägelseakt har också alltsedan legat i min brevsamling, minnande om en stor idealist och ett djupt tragiskt människoöde.

I stort sett var det en samling de socialistiska idéerna hängivna ungdomar på ledande poster i huvudstadens ungdomsrörelse. Det fanns ingen gräns för deras offervilja – vad skulle inte ha kunnat uträttas, om förbundet haft ekonomiska möjligheter att oavbrutet utnyttja dem alla.

Mina närmaste kamrater på förbundsexpeditionen var Emil Wallin, Johan Nord och fru Lilly Särström. Wallin var sedan 1903 en av pelarna i ungdomsförbundets ledning. Han var i sitt handhavande av penningmedel samvetsgrann till petighet. En oskattbar tillgång i en ungdomsorganisation. Han tillät sig själv inget slarv, förstod aldrig sådana, som enligt hans förmenande dröjde för länge med redovisningar. Och när Höglund var för liberal med förskott

eller arvode för bidrag till tidning eller förlag, fördystrades Wallins anletsdrag. Det var en trygghet att ha honom som kassör. Kanske bottnar min förståelse för anförda egenskaper i någon mån däri, att jag själv sedan barndomen fått inpräntat sparsamhet och ordning vid handhavande av pengar.

Inte mindre trygghet spred Johan Nord omkring sig – sedan 1937 i Morgon-Tidningens redaktion. Nord var nästan alltid glad. Under tjugufem års intimt samarbete kan jag inte erinra mig att en enda gång ha sett honom vid dåligt humör. Inte ens under de mer än prövande år han var min hjälpare – långa tider var han ekonomichef – i Folkets Dagblads ekonomiska ledning. Alltid hade han någon god historia att berätta. Men aldrig elaka historier. Och han hade ett fenomenalt minne. Man kunde fråga honom om nästan vad som helst, han kunde alltid ge besked. Kommissionärer som slarvat, orsaken därtill, deras försålda upplagor, partipamparnas födelseår och familjeförhållanden, ja, t. o. m. deras utseende, då de badade – allt visste han, och allt kom han ihåg. Detta trots att han hela tiden höll en arbetstakt, som endast fru Särström överträffade. Det var aldrig misshumör bland de denna tid på ungdomsförbundets expedition anställda, aldrig knot för övertid, aldrig klank på extra besvär, aldrig gnäll om för liten betalning. En kamratlighet och offervilja i arbetet och för rörelsen, som verkade i hög grad stimulerande.

Markant var dock skillnaden i vissa äldre partivänners uppträdande mot ungdomsförbundet 1910, och när jag 1915 kom tillbaka. Jag har antytt, att förhållandet i landsorten mellan äldre och yngre, mellan ungdomsrörelsen och partiorganisationerna var nästan undantagslöst gemytligt och förståelsefullt. I Stockholm var det nästan alltid strid på t. ex. kommunmötena. Två fraktioner stod emot varann. Vid val gällde det att få så många som möjligt av den egna fraktionen placerade. Att kunna besätta ordförandeposten vid ett partimöte ansågs vara en stor taktisk fördel.

Före min avresa till Halmstad hade jag stått på mycket god fot med många äldre partivänner, J. Th. Johansson och några andra fackliga funktionärer hade varit mina vänner – så långt en ungdom i min ålder kunde vara vän med äldre och långt erfarnare funktionärer i rörelsen. ”J. Th.”, som vi kallade honom, var först sekreterare i Järn- och Metall, senare redaktör för Järnarbetaren. Han uppmuntrade mig att skriva i tidningen och betalade efter den tidens förhållanden mycket bra. När jag 1915 första gången efter min ankomst till Stockholm mötte honom, var han dock minst sagt sur. Han stack inte under stol med sitt missnöje med ungdomsförbundet. Nu skulle alltså också jag bli ”förstörd”.

Och på samma sätt med andra. Metalls förre kassör A. P. Sparring, denna tid kassör i Nya Banken, beklagade mig. Såväl han som Herman Lindqvist erbjöd mig på fullt allvar 1916 plats i banken. Jag skulle bli ”organisatör-ackvisitör”, förklarade de. Sparring var särskilt enveten. Vad jag skulle organisera, och huruvida jag med min minst sagt bristfälliga underbyggnad kunde göra banken några tjänster, därom var aldrig tal. Då jag inte accepterade, ehuru jag till en början något reflekterade på saken, förföll det hela. Sparring förklarade blott senare: ”Det är några, som tycker att du ska stanna i ungdomsförbundet”. Vad det låg bakom yttrandet fick jag aldrig reda på.

Sedan parti- respektive ungdomskongresserna 1911 och 1912 råde såsom förut anförts till ungefär slutet av 1914 en viss avspänning mellan äldre och yngre. Kanske bidrog därtill, att Per Albin en tid vistades i London som korrespondent till partipressen. Under 1915 gjorde han f. ö. en översättning för Frams förlag av Goulds *Socialism för de yngsta*, varom vi hade en längre korrespondens. Efter överläggning med Zeth Höglund överenskom jag f. ö. med P. A., att han regelbundet skulle ge både förlaget och Stormklockan översättningar och korrespondenser. Därav blev emellertid intet. Tyvärr! Jag fick av bl. a. brevväxlingen denna tid den uppfattningen, att visserligen var Zeth Höglund och Per Albin Hansson i de flesta avseenden

så olika som eld och vatten, men kanske skulle det ändå gå att få till stånd ett gott samarbete. När jag någon gång mot slutet av 1915 talade med Rickard Sandler därom, dämpade denne emellertid på sitt kyliga sätt mina spekulationer! ”Jag tror inte dom kan samarbeta”. Vennerström hade redan efter 1912 års kongress sagt ungefär detsamma med orden: ”Jag fruktar att det här går sönder, vet du”.

I *Orostid I* redovisar Palmstierna, hur ”Vi-klubben” (”Palmstiernas klubb”, från vilkens verksamhet Lindhagen sommaren 1915 gav mig detaljerade skildringar) – oförtrutet arbetade med deltagande av en rad socialdemokrater. Och dock hade Branting och andra medlemmar i denna klubb två år tidigare utdömt socialdemokratiska vänsterföreningen. För min del ansåg jag verksamheten i ”Vi-klubben” under sådant förhållande vara liktydigt med dubbelspel. Säkert är, att klubbens existens bidrog att förgifta partisituationen. Vi betraktade den som partihögerns speciella splittringsorgan, synnerligast sedan Palmstierna 1915 upphörde att kalla Heden till sammanträdena.

I ungdomsförbundet fortsatte vi emellertid med ”upprustningen”. Röda bilturénéerna 1911, 1912 och 1914 bidrog mer till partiets frammarsch än som någon gång erkänts, och verksamheten var inte mindre betydelsefull 1915-1917. Mitt arbete inriktades förnämligast på att göra organisationen fastare och på att förbättra ekonomin. Vi skulle hävda oss genom arbete. Stormklockan, som haft att dras med dålig ekonomi, utvidgades på Höglunds förslag från 4 sidor per vecka till 8 sidor; genom att priset höjdes, förbättrades också tidningens ekonomi. Förlagets omsättning drevs i höjden. Grunden härför lades framförallt genom starten av Folkkalendern och av Frams tryckeri. Beslutet om det senare hade fattats tidigare, och teckning av aktier påbörjats, men nu gick vi med all kraft in för att förverkliga det. Genom tillmötesgående från Typografförbundet, som upplät lokaler i sin fastighet vid Jakobsgatan, och efter inköp av nödiga maskiner kunde vi också 1916 börja trycka vår tidning och våra förlagsalster på egen officin. Tidigare hade vi varit nästan överlusade av tryckeriväxlar, sannerligen inget billigt sätt att klara skulder. Frams tryckeri var nära på till slutet av 20-talet en förhållandevis lysande affär; som mycket annat ”spisades det upp” genom Nils Flygs huvudlösa affärer. Men därom senare.

Först Folkkalendern blev dock den för förbundet – senare Frams förlag – verkligt givande inkomstkällan. Beslutet om dess utgivande fattades i ungdomsförbundets V. U. med fyra röster mot tre – Höglund tröstade mig efteråt med, att han röstat för mitt förslag för att ”inte göra dig ledsen”. Bortsett från motiven så var det ett lyckligt beslut. Starten skämades inte för sig. Första året, 1916, utkom Folkkalendern i 16 000 ex., varav 6 000 rekvirerades, innan trycket var klart. Resultatet var delvis en följd av samarbete med finska socialdemokratiska partiets Folkkalender ifråga om klichéer och artiklar; längre fram klarade vi vår kalender i stort sett själva. Ture Nerman efterträdde mig från 1918 som redaktör. Under hans ledning förbättrades såväl innehållet som utstyrelsen ytterligare, vilket givetvis bidrog till, att Folkkalendern ovanligt snabbt vann en mycket stor spridning. Upplagan var under en följd av år över 30 000 och nettot omkring 35 000 kr årligen.

Det förtjänar anmärkas, att Folkkalendern blev föregångare för en hel rad arbetarkalendrar. För att om möjligt förhindra konkurrens, tog jag hos justitiedepartementet ut tillståndsbevis på en rad kalendernamn, något som bl. a. medförde besk och hånfull kritik av bl. a. Sigfrid Hansson. Åtgärden var naturligtvis barnslig och medförde på inget sätt det åsyftade resultatet.

”Vidriga danser” och ”otuktiga förlustelser” Ellen Key om Folkets möteshus

Den socialdemokratiska ungdomens kamp mot smutslitteraturen uppskattades i alla kretsar. Den medförde bl. a. allvarligt avbräck för de bokförläggare, som gav ut Nick Carter. Av största betydelse var dock den allmänna uppräckning i moraliskt och etiskt avseende bland

ungdomen, som följde den år igenom pågående kampanjen. Ungdomarna lyftes på ett högre plan, deras livsstil fick något av medvetenhet och ansvarsfullhet, inte minst i umgänget könen emellan. Naturligtvis bidrog härtill den av offermoral fyllda strid, som arbetarna överhuvudtaget förde för ekonomiskt och politiskt människovärdiga livsbetingelser. Kampen mot smutslitteraturen ställde en mängd problem under debatt och blev härigenom s. a. s. även en spegel ifråga om det egna uppträdandet.

Men ungdomsförbundet krävde inte snygghet blott ifråga om böcker. Detsamma skedde ifråga om arbetarnas samlingslokaler. Det krävdes dock pengar för att få bättre sådana. I slutet av 1915 (Folkkalendern 1916) rekommenderade jag i en liten artikel, att Folkets hus skulle ”samla ihop sina säkerheter och lägga dem till grund för ett obligationslån. Därigenom skulle vinnas förmögenheter åt arbetarrörelsen, som icke blott skulle möjliggöra höjandet av Folkets husföretagen, utan ock att nya ljushärdar skapas i de kulturellt efterblivna trakterna.” Jag uttalade förhoppningen, att ”arbetarnas byggnadsföretag inom en icke allt för långt avlägsen framtid ordnar sin ekonomi på ovan skisserade sätt”. Optimism har nu aldrig fattats mig!

Det dröjde 3 5 år, innan första steget togs i anförd riktning. Men det är en senare historia.

För att öka insikten om Folkets husrörelsens betydelse, publicerade vi 1916 i tillfällighetstidningen ”Folkets jul”, som utgavs av Stormklockan, en enquête under rubriken ”Våra Folkparker och Folkets hus”. Redaktionen hade bett några ”för folkuppfostran och folkbildning kända medborgare att yttra sig om, hur man bäst ska få till stånd vackrare och förnämre, mer till det yttre och inre tilltalande, arbetarrörelsens stolta uppgifter mer värdiga samlingsplatser och möteslokaler än de, som mångenstädes för närvarande finns och ännu alltjämt skapas i vårt land”.

Tydligen var ämnet brännbart, ty många svar kom redaktionen tillhanda. De speglar något av den målsättning, som 35 år senare blev riktgivande för arbetet med Folkets husrörelsen.

Ellen Key, som 1916 visade stort intresse för förhållandena i och omkring arbetarnas möteslokaler, skriver:

”Måhända vore nöjeslivet i folkets möteshus och parker icke så urartat, som det nu är, ifall lokalerna varit vackrare. I regel är nöjeslivet nu tyvärr så föga ädelt, ja, ofta så rått, att byggnaderna synas mig vara don efter person. Ja, de äro i all sin fulhet dock fagrare än de vidriga danser, det tomma tingeltangel och andra, dels otuktiga, dels fåniga, förlustelser, som alltmer tränga undan de oskyldiga och förädlade nöjen, för vilka samlingshusen först uppläts – ”

Carl Eldh fann det beklämmande

”att se alla dessa fula och fantasilösa samlingslokaler – där det arbetande folket håller sina möten ...

En vacker byggnad behöver icke bli mera dyr än en ful, men detta resultatets ernående förutsätter sakkunnig ledning. Jag vill föreslå Eder att söka intressera någon arkitekt för dessa problem ...”

Arkitekt Sigfrid Ericson, Göteborg, som på landsorganisationens uppdrag utarbetat typritningar för Folkets hus av olika storlekar, fann att ”gamla tings- och rådhusbyggnader av trä eller sten kunde utgöra goda förebilder”.

”De vanliga föreningsbyggnaderna är i regel icke enkla utan tillkrånglade byggnader med en myckenhet av dålig utsmyckning på gavlar, kring fönster och dörrar och med vanvårdade proportioner, sålunda rena motsatsen till, vad de borde vara ... Vad som nu borde till, vore att åstadkomma ett flertal typer med landskapskaraktär, en uppgift, som måhända bäst skulle kunna lösas genom en allmän tävlan mellan svenska arkitekter.”

Professor Wahlman var inne på samma linje:

”De gamla i god mening traditionella husen i bygden ha en bestämd landskapskaraktär. Denna bör föreningshuset följa, annars blir det en främling, en inkräktare. Det bör icke sticka av, armbåga sig

fram som en uppkomling varken genom en främmande stil, ej heller genom en pompös eller annars tilljord fason.”

Professor Ivar Tengbom ansåg, att redaktionens spörsmål ”träffade en mycket öm punkt i samhällenas fysionomi, och att ett rätt ingripande skulle kunna bli av verklig betydelse”. Sitt förslag sammanfattade han i tre punkter:

- ”1) Anordnande av pristävlingar för att få belysande ritningsförslag.
- 2) Omarbetningar av uppgjorda mindrevärdiga förslag för vissa lika goda men ur skönhets- och trevnadssynpunkt mera tillfredsställande lösningar.
- 3) Uppförande av en eller annan mönsterbyggnad för ifrågavarande ändamål på exempelvis industri- eller bygdeutställningar.”

Harald Wadman, *Molkom*, framförde ett förslag, som alltjämt synes kunna få viss betydelse:

”Saklig kritik av anskrämliga byggnader borde ordnas. Det material denna skulle arbeta med vore insända ritningar och fotografier över redan byggda hus, vackra och bekväma liksom opraktiska och fula.

Hur samlingslokalerna användas och skötas är inte mindre viktigt för folkupplysningen och folklyckan i vårt land. Härvidlag behövs också kritik, saklig och hänsynsfull, liksom det kräves råd fyllda av förståelse och insikt om de stora svårigheter man nästan alltid har att övervinna.”

C. N. Carleson krävde ”god smak i dessa byggnaders inre och yttre, så att vi känna, att trevnad och skönhetslust icke är främmande för arbetarna ...”

”Bygg Folkets Hus så, att det i höjd, bredd och linjer smälter ihop med omgivningen ... Byggnaden bör liksom växa ur terrängen; i en backslutning passar därför att ge huset en hög resning, brant tak, höga fönster, men utan den där ledsamma bönehusbågen, som är tråkig som en stel högmässa eller en suckande aftonsång. Smält in en smula solig och glad hedendom i den nordiska ledsnaden ...

Carleson var den ende, som i ett framtidsprogram gav verkliga råd ifråga om den *inre* utformningen.

”Försök att få ned läktarna, så att de icke hänga som duvslag eller svalbon uppe under taksparrarna. Låt dem svänga ut i sidogallerier; det bidrar kanske även till att förbättra akustiken. Låt scenen eller estraden med talarstolen bukta ut mot salen, placera talarstolen på utbuktningen; på ömse sidor böra breda, låga ovalsvängda trappor leda upp till estraden, så att man har lätt att komma dit och därifrån. Talarstolen bör vara avpassad efter normal manshöjd och försedd med pulpet för anteckningar, böcker etc. Lägg härtill fasta, bekväma, vackert snidade bänkrader nere i salen, och lokalen blir angenäm för publik och talare.

I de flesta Folkets hus ge väggarna ännu ett beklämmande intryck av ödslighet. Flytta in till de smärre rummen de där ramarna med gubbarne eller de dystra diplom-kartongerna. Få upp i stället goda reproduktioner av de bästa konstnärers verk och bonader i varma, diskreta färger! En och annan god skulptur kan med fördel placeras någonstans. Lägg i mitt- och sidogångarna bastmattor – det höjer trevnaden!”

Man märker, att en mångårig talare med skarp blick har fört pennan.

Slutligen skall jag återge några besjälade ord av landsorganisationens kassör 1916, den blide, i alla avseenden fine och förstående *Ernst Söderberg*. Frågan i vad den rör Folkets hus framkallade hos honom inga glada betraktelser:

”Den estetiska frågan bottnar i den ekonomiska. Pressade av behovet att få tak över huvudet för organisationer och i regel i avsaknad av estetisk bedömningsförmåga, ha arbetarna på skilda platser varit glada att till överkomligt pris få ett församlingshus till stånd. Fyra väggar och ett tak, om än i den anspråkslösaste byggnad, har dock framkallat den glädjekänslan att här samlas vi fritt och otvunget. Arbetarna ha ej fått vara så värst kräsna av sig. Hos en klass, som saknar skolningens

elementära förutsättningar och sedan får individuellt och kollektivt slita för födan, utvecklas ej rätt gärna skönhetssinnet ...”

Söderberg rekommenderade ”största möjliga ekonomiska planmässighet vid förvärvande av Folkets hus”. – Att med ett ord ej börja byggandet eller verkställa inköpet, förrän andelsteckningen givit så stort belopp, att man kan klara det upplånta kapitalet ...

”Tråkigt och nedslående verkar det att komma in i ett Folkets hus, som bär vanvårdens prägel. Visserligen är ekonomin svår på sina håll, och mer än väl förstår en och var det fruktansvärda och tröstlösa arbete, som påligger lokalförståndares hustrur eller andra kvinnor, som ha hand om städnings- och renhållningsarbetet. Men snygghet ...”

”Ett Folkets hus blir först då riktigt vackert, och Folkets husrörelsens renässans blir först då helt genomförd, när i dess salar arbetets män och kvinnor samlas i broderskap, endräkt och överseende med varandra. När Folkets hus höga mission står klar för dem alla: bildningshärden, samlingspunkten, borgen! Ingen, som var med 1901, när Folkets hus i Stockholm invigdes, kan glömma den jublande känsla, som genomgick församlingen vid prologens ord:

‘Stolt är känslan, stor är fröjden,
När vi skåda nu vårt Folkets hus,
Där det reser sig mot höjden
Som vår längtan efter luft och ljus!’”

Uttalandena följde som synes två linjer. Arkitekterna hade fäst sig vid det yttre, Ellen Key, Carleson, Ernst Söderberg och Wadman mera vid det inre. Söderberg glömde inte heller betydelsen av att de ekonomiska förhållandena ordnades. Man vågar nog påstå, att den senare gruppen mera gav uttryck för ungdomens erfarenheter än den förra. Klubbarna träffades i Folkets hus var fjortonde dag, på många platser en gång i veckan. Klubbmötet var en kamratskapets, ljusets och glädjens avkoppling från vardagens grå enahanda. Även om diskussionerna inte alltid präglades av broderskap och endräkt. Vad var naturligare, än att de unga såg bristerna ...

Bristerna, ja! De var verkligen många. Med ungdomsförbundets benägenhet att svänga kritikens färla, denna gång dock positivt, sattes genom enquêten fingret på många ömma punkter. Som Carlesons anmärkning om talarstolens placering ... I regel fanns ingen talarstol alls. Partiombudsman Hellqvist, Örebro, tackade mig en gång på ett möte i Svartå, för att Folkets Husföreningarnas Riksorganisation åstadkommit en användbar talarstol – vilket f. ö. skedde i samverkan med Valter Åman och Koop. Förbundets arkitektbyrå. Hellqvist nästan kallsvettades, då han berättade följande:

”Jag var en gång i Striberg på ett möte. Naturligtvis fanns det ingen talarstol. Alla mina papper, riksdagsprotokoll och annat, som jag behövde under föredraget, måste jag ha på ett skrangligt bord, som nådde mig något över knäna, 3/4 meter långt och en halv meter brett – du har väl upplevt sånt där f-t elände? När jag talat en stund, blev jag förstås alltmer arg på ‘tjuvsamhället’ och eldade upp mig mer och mer. Plötsligt upptäckte jag, att publiken var ovanligt uppmärksam. Men den stirrade på mina byxor, kvinnorna mest, som om hela världens frälsning skulle finnas i dem. Vad jag sade spelade tydligen ingen som helst roll. Jag kunde ha hållit ett pingstföredrag, utan att åhörarna märkt något. Ser du, knapparna i byxjulpen hade gått ur under mitt gestikulerande, och kalsongerna och skjortan höll på att åka upp. Publiken satt i spänning på att få se vad som närmast skulle blottas. Det ekonomiska och politiska läget struntade den i .. ! Så tack skall du ha, för att ni åtminstone placerar en ordentlig talarstol i våra Folkets hus .. ! Det behövs, det har jag erfarenhet av.”

Nå, det behövdes verkligen reformer, så att vår enquête var mer än motiverad. Och dock skulle det som sagt dröja länge ännu, innan arbetarrörelsen på allvar tog itu med bristerna i sina samlingslokaler ...

Hur kronans skogar blivit bolagsegendom – Åboförbundet

Sommaren 1913 hade jag en dag besök av Ola Dahlqvist. Han försökte intressera mig för Åborörelsen. Hans arbete under flera år i Nya Samhället hade tagit slut. Han förklarade sig vara ”illa sedd av partiledningen”. Dahlqvist var emellertid en av pionjerna i rörelsen. Han hade under de svåraste förhållanden ägnat den ett tjugotal av sina bästa år, och djupare sett var han en stor idealist men i mycket en särling.

Som han nu satt där och berättade, kom jag ihåg, att Dahlqvist var den första agitator jag lyssnat till vid ”mitt” gamla bruk – tretton år tidigare. (Se ”Ur mitt livs äventyr”, sid. 88.)

Vad angick hans intresse för Åbofrågan meddelade mig protokollet från 1908 års partikongress, hurusom han bl. a. föreslagit

att partiet skall förbereda opinionen för en expropriation av skogar och jordbruk, som av kronan bortskänkts till industrin, bruksägare och bolag, samt

att taga under omprövning, huruvida det gamla rättsinstitut, som heter ”stadgad åborätt”, skulle kunna i modern form införas som en lämplig form av besittningsrätt till jord.

Nils Persson i Malmö yrkade för redaktionsutskottet avslag på bägge punkterna, den första då ”den ju endast berör ett speciellt slag av jordegendom” (!?) och den andra därför att ”åborätten är en föråldrad institution, som visat sig snarare vara till skada än nytta för jordbruket. – Därför har detta institut inga sympatier bland jordbrukare, och under sådana omständigheter bör det ej av arbetarpartiet förordas”. (!?)

Dahlqvists förslag begravdes. De flesta kongressdeltagare visste litet eller intet om däri berörda frågor. Så här efteråt tycker man annars, att propaganda för expropriation av just de till bruken *villkorligt* upplåtna skogarna och hemmanen åtminstone taktiskt borde ha legat väl till ...

I äldre tider kunde nybyggare fritt slå sig ned i skogarna i landet – dessa användes företrädesvis för jakt och till bete åt kreaturen. Gustav Vasa och Karl IX uppmuntrade till anläggande av nybyggen. Deras främsta drivfjäder var att öka kronans inkomst av jorden. Frågan om själva äganderätten var given genom den Gustav Vasa tillskrivna satsen rörande naturrikedomarna: ”Allt detta hörer Gud, konungen och Sveriges krona till.”

Med bergverken och bruken framträdde emellertid behov både av arbetskraft och skog för brännvirke och kolning. Bergverken och bruken gynnades också före nybyggena.

Denna tid började också nybyggarnas rättigheter att på allvar bli hotade. Så snart ett bruk anlades, erhöll detta inseende – inte äganderätt till jorden och skogen – över nybyggarna i den trakt, varifrån bruket skulle ta träkol och virke. Willem de Besche var mäkta förvånad i ett meddelande till Louis De Geer angående arrendet av Finspongs län; ”vi ha ock all rätt till bönderna”, skrev han ungefär, och tillade att vi ”få t. o. m. egen profoss”.

Rätt att anlägga nybygge i bergslagsorter eller i närheten av bruk upphävdes – så vitt icke ”rannsaking” därom ägt rum i bergs- och landbetjäntes (bergs- och bruksdriften hade ju egen ”rättsordning”) närvaro, och även om dessa tillstyrkte, skulle undersökningsinstrumentet godkännas av bergskollegiet. Förut anlagda nybyggen måste ha viss storlek och skulle vara skattebelagda.

Till bruken lämnade privilegier ansågs oåterkalleliga. Då privilegierna var värdelösa utan tillgång till virke och kol, som erhöles ur rekognitionsskogarna, blev ju dessa enligt det fortsatta resonemanget också oåterkalleliga. Däremot hade kronan, som *ägde* skogsmarken rätt att höja *avgiften*, rekognitionen. Detta fastslogs uttryckligen av 1809 års riksdag.

Ifråga om mark och skogar, som ansågs överflödiga för bruken ”borde var och en – efter skogarnas indelning i hemmanantal – kunna konkurrera med vederbörande bruksägare angående rätt till skatteköp”.

Frågan återkom 1812 genom en motion i bondeståndet. De på rekognitionsskogarna belägna torpen skulle, krävde man, med ständig *besittningsrätt* förlänas torparna med rätt, om de så ville, till skatteköp. Bruken hade endast kolningsrätt på de upplåtta rekognitionsskogarna, ej nyttjanderätt till själva marken.

Riksdagen 1817 beslöt t. o. m., att bruksägarna under *skärpta* villkor blott en viss kortare tid skulle få skatteköpa rekognitionsskogar. Å de rekognitionsskogar, som därefter återstod, skulle de t. o. m. förlora *nyttjanderätten*. Detta beslut *vägrade* emellertid kungl. maj:t att sanktionera. En av landets mäktigaste bruksägare, ”gamle baron” Per Adolf Tamm på Österby bruk, var ju också kungens både rådgivare och private finansminister.

Sedan vid 1823 års riksdag skatteköpsrätten till rekognitionsskogshemman uttryckligen utsträcktes att gälla också för framtiden, begagnade sig naturligtvis flertalet bruksägare härav. Åborna blev så småningom *bolagsarrendatorer*.

I några korta notiser är detta bakgrunden för Åboförbundets program och verksamhet. Förbundet ville trygga åborna vid deras besittningsrätt och återföra rekognitionsskogarna till kronan.

Efter åtskillig tvekan gav jag efter för Dahlqvists övertalning och blev omedelbart vald som sekreterare i styrelsen. Naturligtvis var dock Dahlqvist den drivande kraften. Han utarbetade skrivelser till myndigheterna, hjälpte åborna i deras processer, skrev riksdagsmotioner m. m.

Sekreterarskapet krävde dock mycket arbete, men det var lärorikt; jag fortsatte därmed till början av 1917. Det var rörande att se, med vilket intresse och under vilka materiella offer vissa bönder och torpare slogs för bevarandet av sin åborätt. Deras fattigdom var oss dock vid processandet svårt hinder – i ett yttrande över en av Aug. Spångberg till 1924 års riksdag väckt motion angående krono-nybyggarnas rättigheter erkände Kommerskollegium detta:

”Innehavarna av dylik rätt, vilka i regel äro mindre bemedlade, äro ofta icke i stånd att utan rättshjälp inför domstolar och myndigheter värja sin rätt.”

Åboförbundet erhöll emellertid värdefullt stöd av en del socialdemokratiska riksdagsmän, åtskilliga liberaler – särskilt var riksdagsman Karlsson i Gasabäck, Medelpad, till en början mycket verksam – samt inte minst av doktor Nils Söderqvist, kammarrådet Klockhoff och docent Adolf Åström i Lund. Den senare utförde värdefulla utredningar, som gav stöd åt förbundets krav. Men även några liberala och socialdemokratiska tidningar stödde förbundet. Särskilt kommer jag ihåg Arbetarbladet, där Andreas Johnsson skrev en rad artiklar.

Verksamheten bekräftade, hur bruksägare, senare bolagen, med ämbetsmäns och domstolars hjälp under århundraden lagt sig till med kronans jordar och åbornas sedan urminnes tider av släktled efter släktled uppodlade hemman.

Alldeles särskilt slog det mig emellertid under dessa år, hur segt allmogen höll fast vid gammal rätt och trodde på lagens skydd. Gamla rättigheter var i generationer levande från far till son. Kunde man blott få process och ”någon omutlig man, som kunde föra denna till slutet, skulle vi segra”, därpå var många åbor bergsäkra. ”Vi har ju rätten på vår sida ...” Vilken tillgång för ett land, när menige man har den inställningen. Är det så alltjämt?

Efter ett valföredrag i Ockelbo 1917 berättade mig några bönder, att Ockelbo bruksägare en gång låtit vräka sju familjer vid Åbron från gårdar, som var uppbyggda av dem själva på kronomark samt sedan urminnes tider ägda av deras förfäder. Husgeråd och möbler ställdes ut

på landsvägen, där barnen fick gå under bar himmel, tills föräldrarna skaffat ny bostad. Fönster och dörrar spikades igen eller lyftes av. En av männen, som gick in i sin stuga och där tillbringade en natt, *häktades för hemfridsbrott* och dömdes till långvarigt fängelsestraff.

En familj boende på ett torp vid namn Tikbo i samma socken blev på liknande sätt avhyst, oakttat familjen uppodlat och byggt torpet på allmänningen och litat på ”kungen och kronan” – och slet och svalt för resten.

I samma veva sålde myndigheterna hela allmänningen, 70 000 tunnland, till samma bruk för 1 850 kr, varvid bolaget alldeles gratis erhöll 113 torp och lägenheter, som togs från sina innehavare. Dessa fick gå tomhänta och utplundrade från hus och hem!

Riksdagen 1921 väcktes flera motioner angående rekognitionsskogarnas återförande till kronan. Bernh. Eriksson, Grängesberg – villens insatser på skilda områden f. ö. både av oss och en del av hans egna partivänner underskattades – lämnade en rad uppgifter, som klargjorde, vilka värden det var fråga om.

Summan av samtliga rekognitionsskogar, som blivit försålda, sade han, är 276 mantal, och vid uppskattningen av skogen vid mantalsberäkningarna fick man fram en skogsareal av 1 200 till 3 000 tunnland per mantal. Man kan då gott ta en medelsiffra av 2 000 tunnland per mantal. Det gör för dessa 276 mantal icke mindre än cirka 600 000 tunnland (300 000 hektar).

Nu har kronan återköpt 55 av dessa skogar, vilka icke torde utgöra mer än 76 mantal, och då återstår åtminstone 200 mantal med samma beräkningsgrund mellan 400 000 å 500 000 tunnland skogsmark.

För att illustrera, vad dessa siffror innebar, anförde Bernh. Eriksson följande exempel:

”Den skog, som tillhör Fredriksbergs och Gravendals bruk, omfattar en hel socken, en verkligt stor socken till arealen, med endast fyra eller fem självägande hemmansägare, boende i utkanten av socknen. – Hela rekognitionsskogen uppgår till icke mindre än 23 mantal. Denna väldiga skog såldes så sent som 1878, och hela köpeskillingen för skogen var 1 344 kr. – 1 344 kr för 23 mantal skogshemman.” Bernhard fortsatte:

”Skogen såldes för att utgöra stöd för de *järnbruk*, som där hade sin verksamhet. Men sedan skogen sålts, lades bruken ned. – Väl finns det trämassfabriker där borta, sågar osv., och virke från skogen transporteras till andra sågar.

En liten skogspark på 63 tunnland såldes 1873 till Nyhammars bruk. Bruket önskade ett enhetligt skogsskifte, då nämligen dessa 63 tunnland var belägna – de utgjorde ren kronopark – mellan två rekognitionsskogar. Kammarkollegium tyckte det var lämpligt, att en försäljning kom till stånd. – *Hela köpeskillingen var kr 1:66.* (En krona och 66 öre.)

Det finns kronoparker, som ännu är kvar i förste mans hand. I fjol höstas (1920) erbjöd man staten att få köpa en sådan kronopark. Den var taxerad till omkring en halv milj. kr. Kronan hade fått några hundra riksdaler för den på 1840-, 50- och 60-talet, men den nuvarande ägaren begärde, att kronan skulle återköpa den för över 4 miljoner kr.

Under samma debatt erinrade riksdagsman Malmberg (s), Västervik, om, att brukens möjlighet att genom skatteköp förvärva äganderätten till skogen skedde med två *förbehåll*, nämligen

- 1) att skogarna *inte* finge skiljas från de bruk, som erhållit nyttjanderätten till desamma, samt
- 2) att i händelse av bruksdriftens nedläggande skogarna skulle återgå till kronan.”

Hr Malmberg illustrerade, hur bestämmelserna följts med följande exempel:

” – – – Björnhytte bruk köpte ett större område rekognitionsskog för 3,3 (obs! icke 33) öre tunnlandet, sedan de åbor, som på sin tid varit bosatta där, blivit fördrivna. Längre fram lades bruket ned, och skogarna såldes till en enskild person ...”

Riksdagen 1921 yttrade Lindhagen angående domstolarnas behandling av dessa frågor några ord, som synes mig värda att bringas i erinran:

” – – Det har blivit så inplantat i folkets medvetande (på tal om domstolarnas behandling av frågan om kronans rätt gentemot bruken, i de fall kronan fört process) att här begåtts en orätt, ett justitiemord ifråga om stor egendom, som med rätta skulle ha *tillhört hela svenska folket*, och därför kommer denna fråga igen oupphörligen ...”

Och igen kom frågan. Riksdagen 1922 framfördes den av Victor Herou, som tillsammans med Kilbom, H. Molander, Aug. Spångberg, K. Verner Karlsson, Grängesberg, och Robert Samuelsson krävde kungl. maj:ts åtgärder i syfte att ”till kronan återbördä rekognitionsskogarna och andra under bruk skatteköpta hemman”.

Motionen avslogs.

Emellertid hade Åboförbundet utan resultat uppvakttat den 1912 av kungl. maj:t tillsatta åbokommittén med flera yrkanden på åtgärder för att trygga åborna och för att återföra rekognitionsskogarna till kronan – kommittén avgav sitt betänkande 1919, men ansågs detta vara fullkomligt odugligt. – (”Man har nu ganska allmänt kommit till den uppfattningen, att åbokommitténs förslag inte duger”, yttrade Lindhagen vid 1921 års riksdag.)

I denna situation begärde förbundet tillsättande av en jordkommission för genomförande av en

”inventering efter ett flera hundra års fördärvligt system, som lagt stora delar av landets jord för de mäktiges fötter, medan folket måst utvandra av brist på en fläck jord att odla och dra skördar ur”.

En jordkommission tillsattes väl också, även om dess program inte blev så vittomfattande, som Åboförbundet tänkt sig. Delvis efter initiativ av denna och delvis efter initiativ av olika regeringar efter det demokratiska genombrottet – vilka i vissa fall haft att falla tillbaka på motioner av enskilda riksdagsmän – har väsentliga förbättringar genomförts för bolagsarrendatorer o. 1. Men det av Åboförbundet skisserade programmet för en jordkommission är alltjämt olöst.

Belysande nog har emellertid Åboförbundets krav och verksamhet i olika sammanhang visat sig vara synnerligen levande. Under en följd av år blev jag vid besök i min hemtrakt påmind därom. Detsamma har skett i andra bergslagsbygder. Ofta har jag ställts inför frågan:

”Kan inte riksdagen förmås att ingripa, så att rekognitionsskogarna återföres till kronan och åborna återfår den tryggade ställning de hade, innan de blev bolagsarrendatorer?”

Några dagar sedan jag skrivit ned denna skildring av min verksamhet i Åboförbundet, fick jag besök av en gammal vän, som under några kvällstimmar ställde förbundet och dess arbete i särskilt levande dager. Det var f. d. bonden Algot Jansson i Äglösa. Han, som 1920-21 var det allmänna samtalsämnet i politiskt och fackligt intresserade kretsar. Nu berättade han om, hur fädernehemmet gått ur släktens ägo. – Henning Thylin utgav f. ö. 1924 på Tidens förlag en något tung men dock betydande broschyr i frågan. Jag tycker att Algot Janssons berättelse är en lärorik historia, så jag vågar utmana mina läsare med att återge den.

”Enligt en 1730 upprättad egendomskarta bestod Äglösa av 7 tunnland odlad jord, slätterängar och skog, i allt cirka 800 tunnland. På kartan anges vidare, att hemmanets skog var ‘utdött av för mycket kolande och av skogseld’. Samma årtal erhöles emellertid ett stycke av en intill liggande allmänning, varför skogen vore tillräcklig som husbehovsskog, om den av åbon sparsamt hanteras’.

Som åbo (= bonde) var antecknad Erik Michelsson, vilken hade skatterätten till hemmanet. Åborätten var gammal. Kom säkert från den tid Gustav Vasa för kronans räkning 'inreducerade' jordagods från katolska kyrkan. Dylika hemman var i Film: Äglösa, Bro, Lillbia, Västgata (enligt Grimms sagor kom Västgoterna därifrån, KK), Tyskboda och Aspbo. De till kronan från katolska kyrkan överförda hemmanen får icke förväxlas med de s. k. Vasagodsens i Film: Kull-bol, Lockbol och två hemmansdelar i Ursbo. (Att Gustav Vasa hade arvegods i denna del av Uppland, vilka sorterades under Örbyhus, framgår även av Österby bruks historia. KK.)

För åborätten erlades skatt eller s. k. hemmansränta. När kronan för bergs- och järnhanteringsens upphjälpande överlämnade utnyttjandet av vissa skogar – rekognitionsskogarna – följde därå befintliga hemman med, varför hemmansräntan fick erläggas till *bruksägarna*. (Kronan ägde dock alltjämt jorden.) Den erlades då i form av arbetsprestationer: kolning, dagsverken vid bolagets lantbruk, malmfrakter från Dannemora (undantagsvis från Vigselbo) till Österby.

Hemmansräntan skulle tas ut efter jordeboken, men bruksägaren, baron P. A. Tamm, "gamla baron" tog ut tiofalt, vilket kunde praktiseras alldenstund avräkning skedde pr motbok, som fördes på brukskontoret och inget åbokkontrakt fanns. Algot Janssons farfarsfar tvingade dock 1846 till sig kontrakt, vari alldeles särskilt underströks, att hemmanets åligganden skulle utgå enligt jordeboken. – Detta kontrakt gällde till 1870, då baron Gustaf Tamm (finansminister i Themptanderska regeringen, KK) framtvingade nya kontrakt, gällande med ett års uppsägning. Den gången blev bönderna också lurade. De fick visserligen högre betalning för utförda arbeten, men bolagets grepp över dem som *arrendatorer* blev fastare.

Att det var klen beställt med bruksägarens laga rätt till vissa hemman, blev klart i 802. Samtidigt med Ostindiska kompaniet gick då Österby i konkurs – ägdes denna tid av Charles Grill & Comp. – och såldes på offentlig auktion på Hagalunds värdshus. Bruket inropades av Anna Johanna Grill på Söderfors, en nära släkting till den förre. Konkursmassan sålde Österby med i omkringliggande socknar (Film, Dannemora, Morkarla m. fl.) befintliga hemman men avsade sig allt ansvar för den laga åtkomsten, varför köparen under ett år i länets kyrkor varje månad skulle kungöra, att han sökt lagfart på dem. De bönder, som under denna tid uppvisade lagfartshandlingar, blev ägare till sina hemman. De, som icke hade bevarade lagfartshandlingar – många kunde vare sig läsa eller skriva – eller som icke visste om kungörelsen, ja, de blev av med sina hemman."

Till början av 1900-talet satt familjen på Äglösa något så när trygg. Algot Jansson övertog den 14 mars 1917 för fem år sin faders kontrakt. Gimo hade då köpt Österby. Hösten 1918 anmodades arrendatorerna att skriva under nya kontrakt, vilka t. o. m. skulle erhålla retroaktiv verkan. Arrendatorerna vägrade emellertid och blev hotade med att avstängas från ackord på skogskörslorna. Dessa skulle få utföras endast för dagsverkslön, vilket högst väsentligt skulle ha nedsatt böndernas inkomster. Bönderna i Valö vägrade att under sådana förhållanden alls utföra körslor i skogen.

Bönderna i Film och andra socknar, där Österby-Gimo hade hemman, gjorde gemensam sak med kamraterna i Valö – Algot Jansson, som från tidigare medlemskap i Sv. Träarbetareförbundet var en av de få, som hade organisationsvana, kom med. Han krävde dock, att en verklig organisation skulle bildas. Efter föredragsturné av redaktör Hedenström i tidningen Uppland (Bondeförbundet, till vilket en del av bönderna var anslutna) bildades så Upplands arrendatorsförbund. Strejken var ett faktum.

Sammanhållning fanns emellertid inte. Det enda, som nåddes, var överenskommelse, att arrendatorskontrakten skulle ändras – först då de utlöpte! Därmed behövdes ju dock ingen överenskommelse. Arrendatorerna hade ju sina kontrakt. Vid förhandlingsammansättningen före denna kufiska överenskommelse visade emellertid disponent Brundin, Gimo, sin makt: inte blott att bönderna fick vänta 1 / 2 timme, innan de blev mottagna, den juridiskt bildade ombudsman de hade med sig försökte disponenten bokstavligt kasta ut.

Men Algot Jansson var inte glömd. Det av honom efter fadern arrenderade hemmanet fick han 1922 vare sig förnya kontraktet på eller köpa, ehuru Gimo-Österby då sålde ut hemman. Det bjöds däremot ut till fadern för 33 000 kr, en summa, som sedan prutades ned till 22 000 –

utan skog. Denna behöll bolaget, den skog, som familjen åtminstone de senare årtiondena vårdat som fruktträd. Men Algot Jansson gav sig inte. Tre gånger besökte han häradshövding Borell i Sv. Handelsbanken för att försöka få möjlighet att förnya arrendet på föräldrarnas hemman. Gustav Möller hjälpte honom att skriva nödiga inlagor. Men ingenting hjälpte. Som svar på brukets begäran om hans vräkning stämde han bruket med krav på äganderätten till hemmanet, och om denna ansågs tvistig, yrkades att bolaget skulle visa handlingar på den ursprungliga åtkomsten, vilka sannolikt fanns i bruksarkivet. Den 20 augusti resolverade häradsrätten, att Gimo-Österby hade regelrätt lagfart, och att Österby bruk, då det såldes till Gimo, hade 20-årig hävd – Algot Janssons fäder hade ju icke förstått att bevara sin rätt 1802.

Nu hade J. förlorat i underrätten. Fattig som han var (hans advokat hade till på köpet lämnat landet) kunde han inte göra något för att ytterligare försöka bevaka sin rätt. I midsommarveckan vräktes han och familjen, en procedur, som pågick i sex veckor och slutade med, att Jansson förlorade t. o. m. grödan – husdjur och inventarier tillhörde fadern.

Gimo-Österby var således obestridd ägare av Äglösa. Men bruksledningen ville också bli av med Janssons far, ehuru denne tidigare lovats åtminstone bostad.

Hemmanet överläts – nu med bolagsstyrelsens finansiella stöd – till annan person och sedan mötte inga hinder att äntligen bli av också med den gamle.

Den nya ägaren begärde vräkning, vartill han var i sin formella rätt – han ”behövde själv den gamles bostad”. Och naturligtvis bifölls framställningen – och verkställdes! Det var på Äglösa definitivt slut med den Janssonska släkten.

Visst hade det tagit hundratals år för bruksherrarna att bli ägare till och kunna sälja den gamla kronoegendomen, och visst hade det tagit också många år, innan den urgamla bondesläkten med trygg rätt att bruka skog och jord fördrivits, men så var då i Guds namn verket fullbordat. Så att nu kunde Gimo-Österby sälja de värdefulla skogarna till – Korsnäs, som alltjämt äger dem. Har inte andra trävarubolag grundats på delvis samma sätt?

Men hur gick det med Algot Jansson? Därom kan jag fatta mig kort. Han fick flera år försörja sig som diversearbetare, senare ”fiskhandlare”, och så småningom arrendator av ett mindre torp. Så är han förstås kyrkvärd i Film, där han hela tiden bott kvar, men den befattningen har han fått av andra krafter än bolagsherrarna. Och vill han trösta sig någon gång, blir tankarna alldeles för bittra, så kan han promenera till Äglösa. Från landsvägen har han ju alltjämt rätt att titta på sitt eget och sina förfäders hem!

Jag kände mig stärkt i tron på, att Åboförbundet kanske inte haft så orätt, när Algot Jansson hade gått den kvällen. Men jag kom att tänka på ett avsnitt ur Robert Blatchfords lilla bok *Det glada England*, som jag många gånger läst. Inte därför att jag finner hans bevisning i alla avseenden hållbar, utan därför att den är så stimulerande, alltjämt stimulerande. Där återfinner jag på sidan 55:

”Antagom att en stråtrövare överfaller en resande och frånrövar honom hans ur, att han sedan giver det åt sin käreasta, som säljer det till en jude, vilken i sin ordning säljer det till en sjöman. Antagom vidare, att den resande kommer fram och återfordrar sitt ur. Skulle lagen låta sjömannen behålla det? Nej! Men om stråtrövaren blivit utnämnd till lord, för att han stal det – då hade det varit en annan sak.

Ni säger naturligtvis, att landets lag bekräftat den gamla adeln i besittningen av dess rövade egendom. Detta är alldeles riktigt. Men lika sant är det, att denna lag *stiftades av jordägarna själva*. I adertonde århundradet plundrade de stora jordägarna de små på ett skamligt sätt och massvis. Inom en tidrymd av omkring åttio år lade de vantarna på icke mindre än 2 835 000 hektar jord. Och när vi säga, att Englands jord borde återställas till engelska folket, från vilket den blivit rövad, ha dessa landrövare den oförsyntheten att höja ett skrän om plundring!”

Naturligtvis är detta blott en historia, historiet kanske. Och den är från England. På svenska förhållanden har den väl ingen tillämpning? Ingen jord eller skog, som tidigare tillhört kronan, dvs. hela svenska folket, har väl sålts? Och skulle det ha skett, så hade väl försäljningen förklarats olaglig ... ?

Att plundrandet av jord i England skedde under adertonde århundradet precis som under ungefär samma tid bruksägarnas och bolagens ”köp” av rekognitionsskogar och åbohemman skedde i Sverige, är blott en tillfällighet, som icke alls har något samband med Åboförbundets verksamhet. Men det hindrar ju inte, att verksamheten i förbundet för mig som sagt var en lärorik historia .. !

”Ett svärdshugg för den goda saken . . .” – anfallskrig propageras

Någon dag i slutet av juli 1915 var jag i Örebro för föredrag mot krigspropagandan. Ungdomsförbundet hade börjat en större möteskampanj; underrättelserna från aktivisternas verksamhet började bli alarmerande. Efter föredraget hade jag på hotellet besök av en herre, som anmälde sig under stor försiktighet. Först efter förfrågan per telefon, huruvida han kunde få ett samtal, kom han upp på mitt rum. Väl inkommen stängde han noggrant dörren, bad om ursäkt för sitt beteende och presenterade sig:

”Löjtnant S. – Kanske ni förstår, varför jag är så försiktig, sedan ni hört, att jag är officer – och fått höra mitt ärende.” (Då han, så vitt jag vet, alltjämt är i livet, nämner jag icke hans namn. Han tog avsked från militärtjänsten 1926 och har sedan varit anställd i olika industriföretag. Under 1927 sökte han mig ett par gånger; som många andra ville han att jag skulle skaffa honom handelskontakter med Sovjet.)

Vad han berättade verkade alarmerande. Det gällde agitationen i officerskretsar för krig. Vi skulle sluta upp på Tysklands sida, om inte förr så vid krigets slut. En del officerare hade t. o. m. i sina instruktioner börjat tillämpa de väntade krigshandlingarna. Sverige skulle nu passa tillfället att ”frigöra de finska bröderna”. Eventuellt motstånd inom landet skulle obarmhärtigt slås ned. Då man inte var riktigt säker på manskapet, hade vid regementena förteckningar gjorts upp på värnpliktiga, som kunde tänkas vara oppositionella. Dessa skulle spärras in; detsamma skulle f. ö. ske i tysthet med kända civila krigsmotståndare. Ingenting annat än en mycket bestämd och brett upplagd propaganda kunde enligt min rapportör förhindra krigsplanernas förverkligande. Därtill skulle det inte skada, om man kunde namnge åtminstone de mest kända aktivisterna.

Rapporter från andra militärförläggningar hade redan underrättat oss om, att något var i görningen; vi hade genom förbundets medlemmar bra kontakter på lägerplatserna. Löjtnant S:s uppgifter föreföll således ha visst fog för sig, även om jag måhända lade in mer i dem, än som i detalj kunde verifieras. Återkommen till Stockholm skrev jag – Höglund hade sex veckors semester – en artikel i Stormklockan (7 aug.), ”Håll krutet torrt”.

”Tro inte att det är bara Sven Hedin, professorerna Fahlbeck och Kjellén, för att inte nämna ‘socialdemokraten’ Steffen” – denne hade genom sitt uppträdande i riksdagen dragit uppmärksamheten till sig – ”som ha dessa brottsliga planer”, framhöll jag. ”Ånej, krigsidioterna äro många, och deras arbete vitt utgrenat. Icke minst inom officerskåren. Från flera håll berättas oss, att denna tämligen oförtäckt bedriver agitation för kriget.”

Sedan upplysningarna från Örebro återgivits, fortsatte jag:

– ”Så går agitationen dag för dag. Det skall präntas in i beväringarnas huvuden, att vi komma med i kriget. Varför? Är det månne för att man planerar en kupp, och då denna är utförd, skall kunna ståta som klok och förutseende, eller är det för att man till vilket pris som helst vill skapa stämning för kriget? Kanske beräknar man, att den skräckstämning officerarna lyckas sprida till

manskapet av detta i sin tur skall spridas vidare; man vill möjligen ha panik för att under denna kunna genomföra sina snygga planer.

Hur som helst, vi varna de unga arbetarna på lägerplatserna. Om löjtnanter och kaptener i Örebro och andra platser påstå, att vi komma med i kriget, så kan detta vara symtomatiskt för vissa grupperns önskningar, från fruntimret (drottningen) till yngste löjtnanten, men något säkert bevis för att så sker är det inte. Och deras önskningar om skräckstämning skola vi icke tillmötesgå genom att vidare sprida deras tal. Nu om någonsin gäller det att hålla huvudet kallt. Men icke nog därmed, det gäller att bedriva arbetet för omintetgörande av de snygga planerna tusenfalt kraftigare än vad f. n. är fallet. Den slöhet och sangvinism, som råder i vissa kretsar” – härmed åsyftades partipressen – ”är absolut oförsvarlig och måste få ett snart slut.”

Till sist manades de värnpliktiga:

”Till alla dem, som bli föremål för krigsagitationen från befälspersoners sida, ställes maningen: anmäl sådana fall till ungdomsförbundet, Stockholm Sö, på det vi må föra anmälan vidare till regeringen. Därtill skadar det icke att namnen på sådana herrar bli offentliggjorda, på det folket må veta var de ha brottslingarna!”

I numret för den 14 augusti sattes strålkastaren på vissa socialdemokraters propaganda. Att vissa borgerliga kretsar propagerade för Sveriges indragande i kriget, ansågs förklarligt, de utförde ”det mot folket mest brottsliga arbetet åt tysken”, men att en del ”framstående socialdemokrater skulle vara lika pliktförgätna, det hade man knappast väntat”.

”Det är icke arbetare, långt därifrån, herrarnas privata klubb består av annat folk. Personer, vilka framträda som speciellt ’sakkunniga’ och alltid socialt intresserade: ämbetsmän, tjänstemän i socialstyrelsen, stadsförbundet och allt vad de nu äro. Dessa herrar tala om att Sveriges intressen kräva vår uppslutning på tysk sida. Anledningen till anfall på Ryssland skulle vi ha i kravet på – Polens frigörelse. Det sista ordet är också nyckeln till förståelse av, varför på sista tiden tvenne polska ’socialdemokrater’ upptagit Südekums och Vilhelm Janssons något fläckade mantlar i Social-Demokraten.”

De åsyftade var en hr Jodko och en hr Dazynski – bägge med all rätt misstänkta för att gå tyska regeringens ärenden, bl. a. genom agitation för värvande av också svenska frivilliga till en legion på centralmakternas sida.

Avslöjandena och den därmed förbundna ytterst häftiga agitationen skärpte naturligtvis oron, icke blott inom socialdemokratiska partiet – Höglund, som tillfälligt återkommit till Stockholm, skrev en artikel, i vilken han krävde Steffens, Yngve Larssons och Otto Järtes uteslutning – utan också i klarsynta borgerliga kretsar. Dagens Nyheter framhöll, att de socialdemokratiska aktivisterna var ”unghögermän av Hjärnes bästa årgång” och Social-Demokraten medgav:

– ”det är ett bedrövligt faktum, att de ensidiga sympatierna för Tyskland som världsorganisatör och som en viss motvikt mot tsarismen lära ha drivit några enstaka intellektuella inom vårt parti ända ut i aktivismens landsfarliga spel.”

Stormklockan och även jag personligen fick dock i sammanhanget en ordentlig överhaling. Det var ”förmätet” av mig, som så kort tid varit i Stockholm, att uppträda som jag gjorde i Stormklockan, förklarade Branting i ett mellanstick.

Vad Social-Demokraten särskilt ondgjorde sig över, var att jag återgivit ”ett rykte, som är allmänt gängse i dessa kretsar, nämligen att herr Palmstierna – ehuru offentligt intagande en annan ståndpunkt – liksom Steffen önskade tyskarna seger”. ”Uppgifterna om hans aktivistsympatier ha vi från flera trovärdiga källor.” – Med bestämdhet hävdades således ”att hr P. haft konferenser med tyske ministern. Och allmänt känt är att just inom de soc.-dem. aktivistkretsarna är herr P. en stor profet, liksom att just herr P:s bästa vänner och disciplar tillhöra aktivistlägret. – Är det med orätt, som herr P. uppgives ha aktivistiska sympatier, så är detta

enbart glädjande, vi framföra då vår ursäkt men anse oss ha gjort såväl honom som vår rörelse en tjänst, genom att vi skapat möjligheter till bevisande av ryktets sanningslöshet.”

”Det är en *skandal*, en tiodubbel skandal”, tillade jag, ”att ens en viskning kan spridas, som går ut på, att det finnes medlemmar av partiet, som är krigsfrämjare.”

Av Palmstiernas dagboksanteckningar framgår, inte blott att han här åsyftade tid hade sammanträffanden med tyske ministern, utan också att en del av de socialdemokratiska aktivisterna var hans särskilda vänner, som han så långt möjligt sökte skydda mot följderna av deras propaganda. Att Palmstierna själv en tid intog en minst sagt diskutabel hållning – eller skall vi säga, att han var olycklig att på alla håll bli misstänkt? – lär väl numer av ingen bestridas.

Två episoder inträffade dessa dagar, som har sitt intresse för bildens fullständigande. När jag publicerat uppgifterna om de socialdemokratiska aktivisterna, kom Gottfrid Björklund en dag med stor hast upp på ungdomsförbundets expedition. Han bad att få titta på mitt material. Sedan han gått igenom rapporterna från lägerplatserna och fått namnen på de ledande socialdemokrater, vilka var medlemmar i ”högersocialdemokraternas klubb” samt bevisen på deras aktivistiska propaganda, utbrast han:

”Det här ser ju djävligt ut. Men partivännerna får väl stå sitt eget kast.”

Huruvida Björklund i fortsättningen krävde uteslutning, minns jag inte. Men att han efter någon tid gick över till Brantings linje, är ju faktum.

En annan dag ringde Branting och bad om ett samtal. Han ställde ungefär samma frågor som Björklund:

”Var hade jag fått mina upplysningar?”

Det var oförsynt, att offentligt framslunga sådana beskyllningar mot förtjänta partivänner.

Jag borde åtminstone ha anmält anklagelserna för partistyrelsen, så att denna först fått undersöka dem.”

Branting var i samtalets början upprörd. Själv var jag till en början närmast rädd, kände mig generad. Det var dock Branting jag hade framför mig. Redan 1911 hade han efter ett valföredrag i Halmstad varit så vänlig. Efter valet hade han sänt ett tacktelegram för partiets framgång, och under såväl 1911 som 1914 års partikongresser hade han uppträtt mycket kamratligt. Första gången instämde han ”i princip” i mitt krav på att partistyrelsen skulle ha viss bestämmanderätt i Social-Demokratens styrelse, och andra gången tackade han särskilt, för att jag ”så objektivt” tagit upp ett hans anförande – jag var under Gottfrid Björklund och tillsammans med Emil Rosen, Gunnar Löwegren och J. Törnfeldt sekreterare på kongresserna 1914. Jag som de flesta av oss hade mycket stor respekt för att inte säga något mer för Branting.

Under samtalets gång måtte jag emellertid ha blivit upprörd:

”Med vad rätt beskylldes jag för att vara oförsynt, för att jag anklagade aktivisterna? Jag var dock tjänsteman i *ungdomsförbundet*, och det var *arbetarungdomen*, som ställdes i första linjen i ett krig!

Hur kunde partiet kräva disciplin av arbetarna, för den händelse man såge mellan fingrarna med aktivisterna?

Här fick inte tas hänsyn till person. Om det så varit min egen far, skulle jag ha handlat likadant.”

Jag ser ännu Brantings ansikte under mitt hetsiga och säkert inte så litet patetiska försvar. Han verkade trött, mycket trött! Innan jag avlägsnade mig, bad han mig inte misstycka, att han kallat mig. Men han ansåg, att jag gått för långt.

När jag sade adjö, bad jag Branting att inte tvivla på mitt ärliga uppsåt. Han borde förstå, att ungdomsförbundet måste agitera mot krig. Därtill skulle han inte glömma, att han bland oss hade de säkraste sympatisörerna för ententen. Fredr. Ström och jag själv jämte många andra var mer ententevänner än neutrala. Att vi senare slog om, då ententen organiserade det kontrarevolutionära kriget mot Sovjet, är en annan sak.

Om mitt samtal med Branting berättade jag för Erik Heden någon vecka senare. Samma dag Stockholms arbetarkommun krävde aktivisternas uteslutning – 16 september – hade jag på förmiddagen ett sammanträffande med Heden. Jag utgick ifrån, att Branting på mötet säkert skulle försvara aktivisterna. Jag tyckte dock vi borde vara skonsamma mot honom. Men se, då blev Heden smått rasande. Jag var oduglig som oppositionsman, om jag trodde man kunde vinna Branting. Blott *saken* skulle tala. Höll Branting på aktivisterna, fick han stå sitt eget kast ...

Agitationen för Sveriges uppslutning på tysk sida fortsatte. Bland allmänheten hade man främst misstänkt drottningens och hovkretsarnas avsikter men dock trott, att regeringen skulle stå fast. Inför en deputation (slutet av juli) från fredskongressen i Varberg gjorde statsminister Hammarskjöld dock ett uttalande, som breddade misstänksamheten. Mot de av deputationen överlämnade resolutionerna fann han ”rum för väsentliga erinringar”, ehuru regeringen hade ”en varm önskan att bevara freden” men

”vi räkna också med eventualiteter, då för Sveriges skull fredens bevarande, trots alla våra bemödanden, icke längre är möjlig. Vilka dessa eventualiteter under nuvarande världskrig äro, skulle ur flera synpunkter vara olämpligt att angiva. Visst är, att förutom det yttersta fallet, en fientlig invasion i vårt land, det *finnes även andra, vilka måste tagas i betraktande* såsom därmed i förevarande avseende jämförliga.”

Statsministerns uttalande verkade allt annat än lugnande. Allra minst då det av den allmänna opinionen ställdes i samband med innehållet i aktivisternas brett upplagda och energiskt spridda bok SVERIGES UTRIKESPOLITIK I VÄRLDSKRIGETS BELYSNING. I denna hade alla hänsyn kastats. Sveriges inträde i kriget mot Ryssland propagerades som en klar plikt. Inte för den händelse det blev angripet, inte för att försvara de egna gränserna. Författarna och deras anhängare agiterade för det rena *anfallskriget*.

För att friska upp mitt minne har jag vid nedskrivandet av detta avsnitt på nytt läst igenom boken. Fyrtiofem år sedan den kom ut verkade den ännu utmanande. De, som skrev den, måtte ha trott sig säkra på framgång. Majoriteten av vårt folk måste reagera. De socialdemokratiska aktivisterna skrev sin egen uteslutning, då de medverkade i boken. Brantings motstånd må av personliga och andra skäl ha varit aldrig så förklarligt, ur parti-synpunkt blev det som bekant inom kort ohållbart, och Palmstiernas försvar för de socialdemokratiska författarna måste ha varit betingat av annat än *partiets* intressen. Men arbetarrörelsen var även under första världskriget det säkra bålverket mot Sveriges indragande i kriget.

I Stormklockan (11 sept.) togs under rubriken ”Otillständigt” de socialdemokratiska aktivisternas försvar upp till bemötande – de hade förklarat sig ingenting ha att invända mot det huvudsakliga i Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning.

”Herrarna ha, vilket vi visste förut, ingenting att invända mot det ‘huvudsakliga’ i Sveriges utrikespolitik, det ‘huvudsakliga’ i denna krigsbok, som t. o. m. Svenska Dagbladet och Stockholms Dagblad om också i försiktiga ordalag tagit avstånd ifrån. Boken är ‘överensstämmande med fullgod socialdemokratisk ståndpunkt’. Med sin anslutning till krigsboken ha de anklagade själva

bevisat sig stå långt till höger om rabiata högertidningar; minns exempelvis den högertidning i Småland (Smålandsposten?) som krävt, att de författare, vilka voro högermän, skulle uteslutas ur högerpartiet.”

— — —

Att boken agiterade för krig, framgick oförtydligt av bl. a. följande citat:

”I tider av svensk kraftutveckling måste utvecklingen gå mot öster.”

”Ha vi svenskar ingen känsla av ansvar för dem av vårt eget folk (svensk-finnarna), som förtryckas under främmande herrskap?”

”Enigt vädjar det (Finland) till det svenska folket – att göra de förtrycktas sak till sin egen.”

”Skall denna vädjan förklinga ohörd? Det får icke ske. Finlands sak är Sveriges sak – (omkring de slagorden samlades också mer än tjugo år senare, under vinterkriget, en del socialdemokrater, men då var det mot Per Albin! KK). Så bjuder oss redan självbevarelsedriften att taga Finlands sak i våra händer.”

”Ett svärdshugg för den goda saken vore en lysande bragd, upplyftande för kommande släktled – en revelj, som kanske åter skulle låta ett stolt men förgätet namn ärat flyga över jorden.” (Man förteg visligen utgången av det krig hattarna satte i gång österut något mer än 150 år tidigare. KK) Men vidare:

”Tack vare den tyska flottan kunde våra trupper landsättas i Finland eller Östersjöprovinserna för att dirigeras antingen till intim samverkan med centralmakternas östhärlar på Tysklands vänstra flygel i Kurland-Polen eller till självständiga uppgifter i de trans-baltiska länderna.”

”Av vår stugsittarpolitik ha vi åtskilligt att frukta; av handling mycket att vinna.”

Mot beskyllningarna vad det rörde honom, trädde Palmstierna modigt upp till försvar. (Stormklockan 11 sept.) Bl. a. dräpte han däri till Höglund med, att han våren 1915 gått emot ett även av Höglund understött yrkande, att regeringen skulle ingripa till försvar för bl. a. Finlands frigörelse. Erik Heden svarade, och även tidningen. Debatten pågick ett par nummer framåt.

Slutet på det hela blev som bekant, att partistyrelsen i mitten av månaden antog ett uttalande – i en punkt dock mot fem röster – som realiter innebar Steffens, Järtes och Yngve Larssons uteslutning, med hänsyn till särskilt de två senares duglighet beklaglig, men i kampen för fredens bevarande ofrånkomlig.

Motståndet organiseras

Sista dagarna i oktober 1915 diskuterade ungdomsförbundets verkställande utskott åtgärderna mot krigspropagandan.

Personligen var jag måhända anledningen till, att vårt möte kom just denna tid. Ett par veckor förut hade doktor John Alexander Lönnegren inbjudit mig till en ”klubb”, som senare kallades Untergrund; den hade sin lokal i något av Strandvägshuset bortom Djurgårdsbron. Till min förvåning mötte jag där Herman Lindqvist, Wilhelm Jansson från Berlin vilken jag aldrig tidigare träffat, en grosshandlare Jacksson, som jag sett på Nya Bankens stämmor, dr Lönnegren, hovmästare Nils Lantz hos konungen och några andra. Lokalen, en källare, var full av alla slags dryckesvaror, som flitigt serverades. Wilhelm Jansson höll ett kort anförande om Sveriges ställning till kriget, vari han företrädde rent tyska synpunkter. Sverige borde gå samman med Tyskland!

Måhända överdrev jag betydelsen av ”klubbmötet”. Jag berättade i varje fall omedelbart därom för Fredrik Ström, som tyckte, att jag borde rapportera saken på ungdomsförbundets VU. På detta företrädde till en början två linjer, den ena av Oskar Samuelson och, om jag

inte minns galet, i någon mån Höglund. Dessa ville, att ungdomsförbundet omedelbart skulle besluta utvidga sin redan planerade förbunds-kongress till ”allmän arbetarkongress mot krigsfaran”. Den andra, företräd av Viktor Ek, hävdade, att vi först borde inbjuda partiets och LO:s ledningar till ett möte för att diskutera eventuell gemensam kongress. Slutligen enades vi om sistnämnda linje. Mötet kom också till stånd, och ungdomsförbundet framförde där tanken på en allmän arbetarkongress. Resultatet blev emellertid uppdrag åt partistyrelsens VU att, om situationen bleve mer tillspetsad, kalla till nytt sammanträde med de tre styrelserna och eventuellt med representanter för riksdagsgruppen. Då ännu i medio av januari 1916 inget hörts från partistyrelsen, beslöt ungdomsförbundets centralstyrelse att söka påskynda mötet. Svaret kom efter två veckor – frågan hade ”bordlagts till kommande sammanträde”. I ungdomsförbundet drog vi därav den slutsatsen, att man icke ville någon kongress mot krigsfaran. I denna situation beslöt förbundsledningen att utvidga förbunds-kongressen till en ”allmän arbetarfreds-kongress”.

Krav hade f. ö. ställts utifrån landet på, att ungdomsförbundet i den inträdda situationen skulle handla. Bodens arbetarkommun t. ex. beslöt i mitten av januari kräva,

”att landsorganisationen eller partistyrelsen eller båda i förening omedelbart inkalla Sveriges arbetare till en allmän kongress för att taga ställning till frågan om medel att förhindra Sveriges indragande i kriget. Om detta förslag möter motstånd hos ovannämnda huvudorganisationer och icke inom rimlig tid blir realiserat, vädjar vi till socialdemokratiska ungdomsförbundets centralstyrelse att ta initiativet till en dylik kongress’ sammankallande ...”

Så småningom blev det emellertid flera liknande uttalanden. Första dagarna i februari hölls ett större arbetarmöte i Lund, där efter föredrag av prof. Knut Wicksell uttalades:

” – skulle man – regeringen och hovet? – försöka att genom en äventyrlig politik till förmån för en grupp importörens intressen och för att hålla sig väl med en öppet krigslysten militaristklick driva oss in i förvecklingar, som kunnat undvikas, då må man vara beredd på att inom stora lager av vårt folk tålmodet tar slut, och den blinda lydnaden alldeles upphör.”

Att stämningen bland särskilt ungdomen var mycket förbittrad, fick jag i början av mars 1916 nästan handgripliga bevis på under en konferens i Medelpad. Partitidningen där, Nya Samhället, företrädde ingen bröstgängespolitik, så man kan inte skylla stämningen på denna. Avgörande på konferensen var de rapporter en del över söndagen permitterade värnpliktiga lämnade från militärförläggningen i Sollefteå. Två olika kvällar hade de blivit tillsagda att följande morgon hålla sig färdiga för transport till finska gränsen – kriget mot Ryssland skulle ”äntligen” börja. Avtransporterna blev emellertid båda gångerna uppskjutna.

Utan mycket betänkande kom de värnpliktiga överens om, att för den händelse order om avresa ännu en gång och på allvar utfärdades, skulle de vägra att lyda. De hade, sade de, varit fullt på det klara med konsekvenserna av en dylik handling. Hade de sagt a, måste de säga b. Första officer, som gav order om avresa, skulle skjutas mitt för truppen. Därefter skulle telegraf- och järnvägsstationerna besättas. Pojkarna var alldeles övertygade om, att de på några minuter skulle ha allt manskap på sin sida, sannolikt även en del officerare, vilka visat ententevänliga sympatier. På truppena i övriga Norrland trodde de sig också kunna lita – i värsta fall kunde Sverige skäras av, genom att Långselebron demolerades. *Anfalls-krig* på Ryssland *skulle* förhindras.

Dessa rapporter gjorde på mig ett långt allvarigare och medvetnare intryck än något annat jag sedan krigsutbrottet hört. Jag kände mycket flyktigt de på konferensen mest framträdande klubbisterna. En av dem hette, så vitt jag minns rätt, Lind.

Konferensen övervars emellertid också av Henning Bäck – han dömdes senare till flera månaders fängelse för ett föredrag på Alnön men undandrog sig straffet genom att resa till Oslo. Bäck rekommenderade den mest osminkade direkta aktion:

”Låter vi det gå till krig”, så ungefär föll hans ord, ”skall vi inte inbilla oss, att motståndarna kommer undan med livet. Vi placeras helt enkelt i första ledet, där officerarna nog tillser, att vi blir likviderade. Bättre då att göra, vad vi kan, för att hindra krigsutbrottet.”

Kamraterna från Sollefteå hade Bäckers sympati, men skulle också någon av dem i det avgörande ögonblicket våga skjuta? För sin del tvivlade Bäck härpå. Man måste f. ö. räkna med oförutsedda faktorer. Officerarna kunde ha listor på de mest utsatta pojkarna, som vid avmarsch antingen skulle hållas kvar i kasern eller på annat sätt hållas borta. Det kunde finnas spioner på logementen – bondpojkar var inte lika medvetna som pojkarna från industri-distrikten. I varje fall måste arbetarna vara beredda på överraskningar och följa flera aktionslinjer. För sin del rekommenderade Bäck, att man, om anfallskriget proklamerades, skulle sätta eld på brädgårdarna i distriktet. Detta skulle desorganisera myndigheterna och ge de medvetna arbetarna tid att besätta viktiga positioner.

Det ville Bäck i varje fall inskräpa, utan orygglig initiativkraft i hela landet, utan obrytbart mod skulle vi inte förhindra kriget, om de maktägande blott fick tillfälle att släppa det loss. Och, slutade han, krig, ser ni pojkarna, det är det värsta, som kan tänkas, både för oss som enskilda och för samhället som helhet. Krig, det ödelägger allt .. !

Henning Bäck var i hela landet känd som en överdriftens man. När jag såg honom stå där längst ner i salen och tala med halvslutna, ibland blinkande ögon, hade jag dock en känsla av, att han kanske representerade en fanatism och en handlingsvilja, som i vissa situationer kunde bli svåra att tygla.

Min uppgift på konferensen var inte att mobilisera individuella eller gruppmissiga aktioner mot krigshetsarna, min uppgift var främst att söka åstadkomma masspåtryckning på landssekretariatet och partistyrelsen. Dessa skulle bringas att sätta sig i spetsen för en *allmän* arbetarfredskonferens. Så inbilska var vi nämligen inte, att vi tilltrorde ungdomsförbundet möjligheten att med egna krafter mobilisera massorna.

I den antagna resolutionen kom denna ståndpunkt klart till uttryck:

”Konferensen, representerande ca 1 000 medlemmar, uttalar sin enhälliga protest mot landssekretariatets och partistyrelsens kampanj mot ungdomsförbundets initiativ till en arbetarkongress' sammankallande för behandling av arbetarklassens uppträdande mot ett eventuellt krigsutbrott, vilket initiativ vi ger vår livliga anslutning. Vi hävdar med bestämdhet den uppfattningen, att, då de båda huvudledningarna försuttit eller vägrat ta detta initiativ, det icke blott var ungdomsförbundets solklara rätt utan också dess oavvisliga plikt att under nuvarande situation utlysa kongressen, och hoppas vi, att denna får så stor anslutning, som det allvarliga läget påkallar.”

Ett hade Sundsvallskonferensen gjort klart för mig. Förbittringen mot krigshetsarna var glödande, en omständighet, som Moje och Disa Västberg bekräftade, då jag före avresan hade en pratstund med dem på Kafé Framtiden.

För att rätt förstå den upphetsade stämningen bör emellertid också det ekonomiska läget kommas ihåg. Arbetarnas löner var från krigsutbrottet till in på 1917 i stort sett desamma. Den fackliga ledningen hänvisade ännu 1916 till ”gällande avtal”. Dessa måste hållas. Priserna på all sköns förbrukningsartiklar var emellertid icke avtalsreglerade. De formligen sprang i höjden. Jobberiet i livsmedel, snart nog på alla möjliga varor, tog sig de mest oblyga former – i Halmstad exempelvis var stadsfullmäktiges ordförande ekonomiskt intresserad i massuppköp och lagring av fläsk och kött. Moralen inom affärsvärlden karakteriserades bäst av den ofta hörda satsen:

”den som nu inte tjänar en förmögenhet, är en idiot”.

Men inte blott att ”rikedomar skapades” genom hänsynslöst jobberi inom landet, exporten till Tyskland drevs utan ringaste hänsyn till det egna folket.

Redan 1915 steg rederivinsterna med 150-200 procent. Enligt ett telegram i Nya Samhället, 2/2 1916, uppskattades stockholmsrederiernas vinst till 15 miljoner kr. Den 11 januari rapporterades fotogenbrist över hela landet, och att bensinpriset höjdes med 7 öre pr liter – elektriciteten var denna tid ett för hundratusenden i praktiken okänt begrepp. Den citerade tidningen rapporterar nästan dagligen om uppköp och lagring av spannmål, potatis, fläsk, kött och kryddor av olika slag för att pressa upp priserna. Men myndigheterna vidtog de två första åren efter kriget inga praktiska åtgärder för att hindra jobberiet. Jo, det var så sant, den 2 januari 1917 meddelar "Samhället" att sockret ransonerades till ett kg i månaden under februari – maj och samma dag att spannmålstullarna suspenderades.

Tillgången på bostäder var 10 proc. mindre 1914 än 1913 och 35 proc. mindre 1915. Förbrukningen av byggnadsmaterial hade sistnämnda år sjunkit med ca 30 procent för stenhus och 33-34 procent ifråga om trähus. Den 13 mars meddelar emellertid "Samhället", att regeringen för hela landet anslagit 4 miljoner kr för uppförande av bostadshus med smålägenheter.

Den 3 februari 1917 meddelar Folket – tidningens huvudredaktör var medlem av Folkhushållningskommissionen och i striden inom socialdemokratiska partiet en av Palmstiernas trognaste följeslagare – i en kort notis, att Tyskland satt i gång blockaden till sjöss mot England, varigenom Sverige avstängdes från import av kol, ett för såväl industrin som järnvägarna ödesdigert slag.

Redan tidigt hade stenindustrin drabbats av krigets följder – Tyskland stoppade all import av sten. Göteborgs-Posten, som besökt stenhuggarsamhällena i Bohuslän i mitten av februari 1916, konstaterar, att hela samhällen var försänkta i armod och levde på svältgränsen och under densamma. Regeringen gav visserligen några smulor – i förhållande till nöden – men drottningen, hovkretsarna, massor av officerare och affärsmän gjorde ändå allt för att reservationslöst stödja Tyskland.

Gerhard Magnusson lämnar i "Socialdemokratin i Sverige", del III, en del uppgifter, som i stenstil belyser arbetarnas ekonomiska läge. I slutet av 1915 noterar han en höjning av levnadskostnaderna sedan början av föregående år på i runt tal 40 procent. Så fortsätter stegringen månad för månad, så att levnadskostnadsstegringen i slutet av 1917 var 92 procent. Hälften kom på det året. Sedan 1914 hade kronans köpkraft inom landet så försvagats, att tusen kr vid 1918 års ingång behövdes för att få samma varumängd som man fjorton år tidigare fick för 374 kronor.

Utan överdrift vågar man hävda, att det främst var Brantings auktoritet, som hindrade våldsamma omvälvningsförsök. Hans politik medverkade, objektivt sett, till brytande av massornas förbittring, eller kanske riktigare till förhindrande av massamling för utomparlamentariska aktioner. Den jäsande rörelsen skulle, så långt sig göra lät, kanaliseras i parlamentariska banor. Kompromisser, som skapade olust t. o. m. bland de egna, var tillåtna med detta mål för ögonen, liksom också partiets sprängning. Årsskiftet 1915-16 hotades Höglund öppet med uteslutning för sin opposition i riksdagen.

I Stormklockan undvek åtminstone jag till in på 1916 nästan all partipolemik. Den 26 februari skrev jag däremot en längre artikel under rubriken "Dyrtidshjälp eller varaktiga löneförhöjningar" och den 6 mars en artikel, i vilken ungdomsklubbarna manades att sätta in "all kraft" för seger åt partiet i de tre veckor senare utlysta landstingsvalen.

Praktiskt taget varje veckohelg var vi på möten i skilda delar av landet. Aktivisterna, krigsfaran och nöden bland arbetarna gav anledning nog till utläggningar. När Per Albin Hansson vid månadsskiftet januari – februari 1916 avslöjade kungens försök att hindra italienska regeringen att gå i kriget på ententens sida, och antydde att detta kunde inverka på Sveriges beslut i krigsfrågan, så bidrog detta sannerligen inte till att lugna arbetarmassorna.

Inte heller professor Steffens interpellation i början av maj angående Ålandsfrågan och general Rappes samtida broschyr. Under rubriken Provokatorerna skrev då t. o. m. Nya Samhället

”att aktivisterna nu är i färd med en aktion mer välorganiserad än någon föregående, syftande till Sveriges ‘modiga uppslutning’, är lika enkelt att konstatera som att två gånger två är fyra. Den steffenska interpellationen och general Rappes broschyr i Ålandsfrågan är så samtida, att det ej kan vara något tillfälligheternas spel, att bägge såg dagen i samma ögonblick.”

Det fanns sålunda mer än nog av anledning till oro. Att denna särskilt snabbt spred sig bland de unga arbetarna, bör inte vara svårt att förstå.

När jag blev bolsjevikernas kontaktman i Sverige

Jag hade i början av juli 1915 kommit till Österby för att vila några dagar. Calle Ståhlberg hade hämtat mig vid Sabbatsbergs sjukhus och satt mig på tåget mot Uppsala – den natt jag fått blodhosta hade han f. ö. också fört mig till sjukhuset. Denna kväll kändes det särskilt skönt att få ro. Ytterligare åtta dagar skulle ledigheten vara ...

Så inträffade emellertid en av dessa fullkomligt oförutsedda händelser, djupt ingripande i mitt liv många år framåt. Sent på kvällen anmäles besök – ”jag tror det är en utlännning”. Nå, om inte i vanlig mening en utlännning, så en finsk vän sedan flera år, Karl Henrik Wiik. Han hade hastigt dykt upp i Stockholm några veckor tidigare och lika hastigt försvunnit.

Redan detta väckte min nyfikenhet. Men nu var han således åter i Sverige. Och i Österby ... Vad kunde anledningen vara till hans resa till det gamla bruket? Väl inte blott att hälsa på mig? Jag behövde inte länge vänta på förklaring. Sedan vi ordnat med förplägnad och husrum – Wiik fortsatte med första tåg följande morgon – bad han mig följa med på en promenad. Därunder fick jag del av hans ärende.

Wiik kom direkt från Genève och överläggningar med Lenin. Bolsjevikerna hade sitt utlands-högkvarter där denna tid; hade omedelbart före krigsutbrottet flyttat dit från Krakow. En förbindelselinje måste upprättas för transport av illegal litteratur via Sverige – Finland till Ryssland och en kurirlinje från Ryssland genom Finland – Sverige. Även flyktingar måste få rese-möjligheter. Någon måste organisera och övervaka förbindelserna. Ersättning utgick inte, snarare skulle arbetet medföra kostnader och sannolikt vissa risker. Verksamheten måste till varje pris hållas hemlig. Upptäcktes den, finge inga som helst upplysningar lämnas om förbindelsevägar eller om personer, som på ena eller andra sättet var behjälpliga.

Wiik ansåg, att jag var lämplig för arbetet, som var av ”stor vikt för ryska revolutionen och för freden”. Ville jag åta mig?

Hur jag reagerade minns jag inte riktigt. Naturligtvis kände jag en del om förhållandena i den ryska arbetarrörelsen. Kollontay hade jag träffat personligen under ett föredragsbesök i Halmstad 1912. Hannes Sköld hade då i någon mån informerat mig – han var tolk åt fru Kollontay. Men om illegalt arbete visste jag ingenting. Jag frågade Wiik, varför han vände sig till mig. Jag hade mycket arbete i ungdomsförbundet, vilket han väl kände, hade korrespondens till en del utländska tidningar och var långt ifrån frisk. Därtill hade jag ingen övning i något utländskt språk. Litet tyska hade jag väl läst i Brunnsvik för fru Fogelqvist och i Göteborg för Wigforss. Det fanns ju andra, som till på köpet var lediga och inte heller så bekanta från resor kors och tvärs i landet.

Stillfärdigt förklarade Wiik, att ”du skulle nog passa bäst”. Han hade frågat Zeth Höglund, vem som kunde vara lämplig, och denne hade rekommenderat mig.

Det sista gjorde mig i första ögonblicket ytterligare betänksam. Kanske var det överdriven misstänksamhet, men jag hade någon gång fått för mig, att Höglund ibland sköt mig framför sig, då han själv inte ville framträda. Vilde han inte det i detta fall?

Utan att vidare diskutera mina invändningar övergick Wiik till att skildra ställningen inom den ryska socialdemokratin. Denna var formellt uppdelad i två fraktioner, bolsjeviker och mensjeviker, ehuru båda sedan 1912 faktiskt arbetade som självständiga partier. Bägge bekände sig till revolutionära aktionslinjer. Ledningen utövades av central- respektive organisationskommittén. De främsta ledarna i utlandet för bolsjevikerna var Lenin, Sinovjev, Bucharin – den konservativa franska tidningen *Le Matin* hade just frågat sina läsare, om någon av dem kände bolsjevikernas ledare, vilket lär ha varit fallet blott med tre eller fyra. De borgerliga kretsarna visste praktiskt taget ingenting om de politiska förhållandena i det med Frankrike allierade Ryssland ...

De mest bekanta ledarna för mensjevikerna var Plechanov, Martov, Axelrod och Dan, den förste dock i verkligheten avkopplad som klar anhängare av det imperialistiska kriget. Därtill fanns Trotskijs riktning samt socialrevolutionära vänstern. Alla bekämpade tsarismen och kriget.

Men också angående det politiska läget i Ryssland blev jag informerad. Det tsaristiska enväldet skulle snart störtas, de undertryckta länderna vinna åter sitt nationella oberoende – särskilt nämnde Wiik Finland och Baltikum. Men det viktigaste av allt, de ryska arbetarna skulle få sin frihet. Ryssland skulle inte klara krigets påfrestningar. Redan fanns inom borgerliga kretsar stark opposition mot tsarismen och de högsta adelskretsarna.

Av de två fraktionerna inom socialdemokratin var bolsjevikerna de mest medvetna. Mensjevikerna ”pratade för mycket”, var för obeslutsamma. Men förbindelselinjen skulle, om så behövdes, stå till bägge gruppernas förfogande. Det var min skyldighet att hjälpa flyktingar från bägge lägren, underlätta kurirtjänst till och från bägge fraktionscentralerna. – Senare fick jag veta, att Bernhard Mehr var mensjevikernas huvudkontakt i Stockholm.

Hur det gick till, accepterade jag Wiiks förslag, ehuru jag icke minns någon formell bekräftelse. Däremot kommer jag ihåg överenskommelsen, att var och en, som kom från utlandet och bad om en eller annan tjänst, skulle presentera sig med: ”Jag har hälsningar från Olga.” Vid korrespondens skulle försiktighet iakttas. Kortare meddelanden borde skrivas på öppna brevkort. Viktigare sådana borde dock sändas i brev och avfattas på chiffer enligt boksystemet. Bellamys *En Återblick* överenskomms som nyckel. Sida, rad och bokstav från vänster på raden skulle anges i nämnd ordning på följande sätt: 16, 5/12, vilket alltså betydde sextonde sidan, femte raden och tolfte bokstaven. Men det kunde också betyda år 16 den 5/12.

Ett tidsödande arbete var det både att skriva brev på detta sätt och att dechiffrera dem jag fick. Så ofta användes emellertid inte chiffersystemet i mitt arbete. Jag kan inte erinra mig mer än fyra gånger, då jag åren före ryska revolutionen ansåg mig behöva tillgripa det. Från utlandet torde jag också ha fått blott ett fåtal brev på chiffer. Ovillkorlig regel var, att alla brev angående illegala saker efter genomläsandet skulle förstöras, helst brännas. Adresser, telefonnummer o. d. fick icke antecknas, i varje fall inte i fickbok. Helst skulle sådant läggas på minnet – måste anteckning göras, skulle detta ske på lös lapp, som vid behov kunde snabbt förstöras.

Det var ovanliga lärdomar Wiik bibringade mig, inte så litet romantiska och därför mer lockande. Wiik tillade, att ”de här metoderna behöver du förstås inte i Sverige, de är avsedda för eventuella utländska resor samt vid viktig korrespondens med utlandet”.

Resor till utlandet, ja! Även härvidlag fick jag förhållningsorder. Förbindelser borde skaffas vid svensk-finska gränsen, som vid behov i ena eller andra riktningen kunde hjälpa passlösa. Svårast var det emellertid med den illegala litteratur, som skulle fraktas över till Finland. Året därpå upptäckte jag, att det redan fanns två förbindelselinjer; linje 1 Umeå – Vasa och omvänt (denna användes också av en del av de finska jägarna vid resor genom Sverige till och från utbildningslägret i Tyskland) och linje 2 över Seskarö. Den senare och äldsta vägen hade ordnats av Charles Lindley. Linje 3 över Haparanda-Torneå fick jag i ordning 1916.

Lindleys linje fungerade perfekt som nästan ett urverk. Den sköttes av en hamnarbetare Ljungberg på Seskarö, en kallblodig man, som icke var rädd för någonting. Men en gång höll han på att åka fast. För att klara transporterna hade han skaffat sig en koster. Ryssarna måtte emellertid ha upptäckt något, ty en natt fortsatte deras bevakningsfartyg jakten innanför den svenska tremilsgränsen. I den situationen körde Ljungberg bara på, han satte sin båt direkt på land – och kom undan. Men transporterna över Seskarö försvårades därefter avsevärt.

Det dröjde inte länge, förrän jag kom i närmare kontakt med de ryska revolutionärerna också från andra utgångspunkter än illegalt arbete. I augusti eller september meddelade mig Bucharin, som tillfälligt besökte Stockholm, att pengar förskingrats av kassören i deras Stockholmsgrupp, en rysk arbetare vid Arehns mekaniska verkstad. Ett sammanträde skulle hållas för att klara upp saken, och jag ombads att deltaga som ”domare”.

Ett par dagar senare träffades vi på ungdomsförbundets expedition: Bucharin, arbetaren M. Alexander – mannen är sedan flera år död – Bernh. Mehr och jag. Bolsjeviker och mensjeviker samarbetade ju, därav Mehrs närvaro.

Av Bucharins redogörelse framgick, att Alexander hade en brist i kassan på något över 70 kronor. Dessa skulle han ersätta och därefter – uteslutas ur partiet. Bucharin yrkade därtill, att jag skulle medverka till hans uteslutning ur metallarbetarefackföreningen. Mehr instämde i de två första yrkandena, men gick emot det sista.

På mitt yrkande beslöts ett par dagars uppskov; jag ville gärna tala med Alexander privat. Påföljande kväll besökte jag honom i hans hem och träffade hans familj. Tillsammans med hustru och tre barn bodde han i ett rum och kök på Kungsholmen, jag vill minnas på Arbetargatan. Han hade vistats i Sverige sedan 1906, kommit hit efter revolutionshändelserna i Petersburg och efter något år gift sig med en svensk flicka. Svensk medborgare var han dock inte.

Uppenbarligen var äktenskapet mycket lyckligt; vid min ankomst hade han fullt öppet berättat sina svårigheter för hustrun. ”Tillfälligt” hade han ”lånat” de felande kronorna, lönen räckte inte till alla utgifter, så mycket mindre då han såsom utlänning inte alltid fick så bra arbeten på verkstaden. Naturligtvis var han beredd att ersätta den felande summan som hustrun för övrigt skaffat under dagen, men ur sin politiska grupp ville han inte bli utesluten och ännu mindre ur fackföreningen.

När vi nästa gång träffades med Bucharin och Mehr, rapporterade jag angående min undersökning och yrkade, att Alexander skulle slippa undan sedan han återbetalat den felande summan. Jag glömmer aldrig Bucharins ansikte inför mitt förslag. Han stelnade till och utbrast:

”Menar du, att den här skall slippa partistraf? Först svika sina kamraters förtroende och sedan få löpa? Menar du det? Vi kan aldrig vara med om sådant.”

Bernh. Mehr, blidheten själv, försökte kompromissa. Pengarna *måste* återbetalas, och Alexander måste fräntas sitt medlemskap i partiet. Vad angick fackföreningen vädjade han till Bucharin att återta sitt yrkande.

Bucharin var emellertid obeveklig. Gång på gång vädjade han till mig att förstå betydelsen av den hårdaste partidisciplin. Hade Alexander förskingrat kamraternas egendom, kunde han en annan gång ännu allvarligare förråda dem. Efter vad som passerat, kunde man icke ha förtroende för honom.

Vilken dom skulle jag här fälla? Jag kunde inte alldeles underkänna Bucharins argumentation. Ett illegalt parti arbetade under hårdare förhållanden än de vi var vana vid, så mycket förstod jag. Jag hatade f. ö. själv slarv med rörelsens medel. Resultatet blev, att Alexander omedelbart återbetalade pengarna, frantogs sin förtroendepost och suspenderades ett år från partimedlemskap. I fråga om medlemskapet i fackföreningen vägrade jag att vidta någon åtgärd – det var för övrigt högst osäkert, om styrelsen i fackföreningen skulle utesluta Alexander på min rapport angående förskingring för annan organisation.

Sedan något sorts protokoll uppsatts för partiets organisationskommitté och undertecknats av samtliga, föreslog jag Bucharin, att han jämte Mehr skulle gå med mig och dricka kaffe. Jo, det hade han ingenting emot. Vi hamnade på Blanche's. Till kaffet ville han "smaka" svensk punsch, som han hört talas om. På något sätt fick jag in en åtting! Det lilla glas den gode Nicolai fick gjorde honom språksam; punsch borde man kanske införa i Ryssland, sedan arbetarna snart hade tagit makten, förklarade han skrattande. Men mer än det halva glaset ville han inte dricka.

Under samvaron utlade han vidare partiets arbetsprinciper. Personliga hänsyn fick helt enkelt inte tas. Disciplinen fick inte svikas. Ehuru "domen" gått honom såsom representant för partiledningen emot, var det dock självklart, att den skulle följas till bokstaven.

"Se, kamrat Kilbom", slutade Bucharin, "ett revolutionärt parti är en kämpande armé. Ser vi genom fingrarna med svek i smått, kan vi inte fordra disciplin i stort, och hur skall det då bli, när vi verkligen sättes på prov?"

Vad skulle jag svara till detta? Jag satt bara och tittade på min vän Mehr. Men nog fick jag en talande inblick i bolsjevikernas uppfattning om partiplik.

Jag började förstå Karl Henrik Wiiks karakteristik av dem.

"Polisen fann en mängd komprometterande papper"

Ungdomsförbundets VU uppdrog åt mig att handha de organisatoriska förberedelserna för arbetarfreds-kongressen. Härvid begick jag emellertid en stor dumhet. Psykologiskt kan den måhända förklaras av den hets antikrigskampanjen framkallat mot oss i det borgerliga lägret och framförallt av motsättningen till partiets och LO:s ledningar. Jag betecknade som "hemligt" cirkuläret angående kongressens sammankallande. Meningen var givetvis, att parti-styrelsen och landssekreteriatet icke skulle kunna bojkotta valen av ombud. Politiskt var min dumhet ousäktlig. Jag borde ha kunnat inse det omöjliga i att hålla en sak hemlig, som riktade sig till hundratals ungdomsklubbar.

Mitt cirkulär blev ett gefundenes fressen för vissa socialdemokratiska tidningar och för högerpressen. Senare även för åklagaren. Social-Demokraten gav offentlighet åt cirkuläret efter några dagar – Gottfrid Björklund ansågs vara den skyldige, ehuru publiceringen väl knappast kunde ske utan den ansvariga redaktionsledningens vetande. Högerpressen ansåg, att beviset nu förelåg för centralstyrelsens *brottliga* planer. Varför eljest söka hemlighålla kongressförberedelserna? hycklade man. I den socialdemokratiska pressen – icke alla följde dock huvudorganet – utlades cirkuläret som bevis på, hur ansvarslöst centralstyrelsen handlade mot arbetarrörelsens ledningar, ja, mot rörelsen som sådan. Men att publiceringen i den situation, som förelåg, objektivt verkade som angivelse för polisen, syntes oss ostridigt.

Att den avsevärt fördjupade klyftan inom rörelsen och ytterligare förbittrade stämningen, var i varje fall ett faktum.

Inte så litet klander fick Branting uppbära från skilda håll för Social-Demokratens uppträdande. Ernst Wigforss krävde på möte i Lund efter häktningarna, att partiledningen i stället för skadeglädje mot de häktade – ”som man bäddar får man ligga”, skrev Social-Demokraten – skulle gå till rätta med åtalsmyndigheterna. Rickard Sandler, Gustav Möller och andra 86anslöt sig efter domarna i rådhusrätten på stora möten och i pressen mer eller mindre indignerat till protestanterna, Per Albin talade dock icke på något protestmöte.

Kongressen valde mig som generalsekreterare – protokollen skulle jag ensam ha ansvaret för. De skrevs ut av sekreterarna, bland andra nuvarande landshövding Elof Lindberg, på lösa blad och överlämnades omedelbart till mig. Deltagareförteckningen skrevs ut i blott ett exemplar, vilket också förvarades av generalsekreteraren. Så vitt jag kan erinra mig, förrättades blott två gånger utrop, nämligen vid kongressens början och andra dagens morgon. I övrigt kom deltagareförteckningen aldrig ur min portfölj. Händelserna på kongressen i Sundsvall och Social-Demokratens och högerpressens uppträdande hade varnat mig.

Varje ombudsfullmakt synades noggrant av tvenne vakter. Jag har dock inget minne av, att någon eller några detektiver försökte komma in i kongresslokalen. Däremot bevakades Folkets Hus' hall ständigt av tvenne detektiver, och även utanför var detektiver posterade, så snart kongressförhandlingarna avbröts. Närmaste anledning härtill torde ha varit rykten, att det fanns ryssar bland deltagarna. Med undantag av Bucharin, som andra dagen några minuter verkligen var inne i lokalen, fanns naturligtvis ingen ryss med.

För undvikande av provokatoriskt verkande utläggningar under själva kongressförhandlingarna valdes ett ”utskott för särskilda frågors behandling” ; omnämmandet av valet ströks i protokollet. Jag var ordförande i utskottet, och bland medlemmarna minns jag en Karlsson i Vaggeryd, grovarbetaren Aug. Carlsson – senare ombudsman – metallarbetaren A. Th. Zetterling och maskinarbetaren John Hedenstedt i Stockholm samt H. F. Spak. Vilka de övriga var, har jag inget minne av, med undantag möjligen för V. Holmqvist från Norrbotten. I varje fall blev denne omedelbart efter hemkomsten åtalad för ett möte i Boden, i vilket han deltagit. Utskottet, som icke förde något protokoll, behandlade möjligheterna till storstrejk samt mobiliseringsvägran. Det tog också emot meddelanden angående stämningen på några lägerplatser, som alla täckte rapporterna från Sollefteå. Särskilt intryck gjorde rapporterna angående stämningen bland militären i Norrland. Någon, sannolikt A. Th. Zetterling, ungsocialist och erfaren i antimilitaristisk propaganda, varnade dock för trupperna söderifrån. ”Södermanlands och Östergötlands regementen skjuter även svenska arbetare.” Den uppfattningen syntes senare bekräftas av myndigheternas förläggande av just dessa regementen till Stockholm.

Något beslut fattades inte av utskottet utom att rapporterna och diskussionerna skulle delges det mot slutet av kongressen valda ”verkställande utskottet”, vilket tillsammans med ungdomsförbundets ledning skulle föra ”av kongressen fattade beslut” vidare. Utskottet hade ju tillkommit också för att förhindra att några deltagare i kongressen skulle ”prata huvudet av sig”.

På kongressen beslöts däremot

att protokollet jämte en speciell redogörelse för kongressens tillkomst skulle tryckas;

att en ny på bredast möjliga bas vald kongress skulle sammankallas, för den händelse krigsfaran skärptes och arbetarrörelsens huvudledning underlät det.

I det av kongressen utfärdade manifestet, för vilket Höglund på eget förslag blev ansvarig, uttalades nödvändigheten av, att ”förberedelser vidtas för organiserandet av en utomparlamentarisk massaktion till mötande av alla krigsplaner”, och betraktar kongressen som ett medel i denna riktning ”en omfattande storstrejk i ett givet ögonblick”. Det anfördes vidare, att ”redan medvetandet om ett överhängande strejkhott måste verka avkylande på varje sådant brottsligt anslag” som ett eventuellt ”från maktägande håll planerat fredsbrott”. Slutet blev följande förklaring, som i sina huvudtankar påminner om det tidigare återgivna uttalandet från professor Wicksells möte i Lund:

”Skulle en svensk regering kasta landet i ett folkmördande krig, då kommer självfallet *alla* förpliktelser mot en sådan styrelse att upphöra.”

Utöver manifestet beslöts på Elof Lindbergs förslag, att ”också vid icke utomordentliga förhållanden borde kunna övervägas att tillkännage fredsvilja genom strejk vid tillfällena av aktivistisk högkonjunktur”.

Det är onödigt att här uppta plats med redogörelse för häktningen av Höglund, Heden och Oljelund samt för processen mot dem. Höglund har i andra delen av sina minnen – ”Från Branting till Lenin” – lämnat en fyllig sådan, varför jag nöjer mig med att hänvisa dit. Också här bör emellertid slås fast, att Heden i sin artikel ”Klart till storstrejk” icke manade till sådan. Inte heller någon av talarna på kongressen gjorde det; än mindre manades till mobiliseringsvägran. T. o. m. syndikalisterna hade uttalat sig *emot* storstrejken, och Oljelund talade på kongressen emot; sin första artikel som redaktör för Brand skrev han först *efter* kongressen. I debatterna i särskilda utskottet underströks emellertid, att mobiliseringsorder borde *efterkommas*, men att vapnen borde vändas mot officerarna – precis som Fabian manat på klubbmötet i Gävle tio år tidigare. (Se Ur mitt livs äventyr!)

Polismyndigheternas undersökningar första processdagen var jag personligt engagerad i, liksom också i de efterföljande polisförhören. Mycket frodig och rolig fantasi har spelat däröver. Fredrik Ström har t. ex. hävdad – Rebellerna – att jag hellre åt upp protokollet från kongressen än lät polisen få det. Att polisen inte skulle ha de ”ofriserade” protokollanteckningarna, var jag nog på det klara med, men jag åt inte upp dem.

Tidigt eftermiddagen den 21 mars, första processdagen, hade vi på ungdomsförbundet några minuter efter rättens beslut, att de anklagade omedelbart skulle träda i häkte, fått telefonbesked därom. Det behövdes således inte så stor skarpsinnighet för att räkna med husundersökning. Men denna kom faktiskt något tidigare än vi väntat. Stadsfiskal Lidberg med överkonstapel Svensson (som visst blev kommissarie på kuppen) och en kriminalkonstapel Thyberg stegade in. Den senare placerades som vakt vid ingången till yttre expeditionsrummet – utanför Folkets Hus sköttes vakthållningen av ytterligare två poliser – medan stadsfiskalen artigt frågade kassör Emil Wallin, om han kunde få ”titta på Höglunds papper”.

Vid herrarnas ankomst satt jag just i inre rummet och gick igenom anteckningarna till kongressprotokollet. Jag hann nätt och jämnt stoppa dessa innanför västen, innan stadsfiskal Lidberg steg in. I Höglunds stol tog han plats. Själv ombads jag ömsevis att sitta i min stol och ömsevis att vid sidan av stadsfiskalen lämna upplysningar. Han rotade på Höglunds del av det dubbla skrivbordet, i dennes skrivbordslådor, i papperskorgen, vände på papperen, läste och gjorde ibland små reflektioner! Vid gott humör var han hela tiden; hans medhjälpare var så mycket buttrare. Underordnade är ju nästan alltid viktigare än cheferna. Slutligen hittade stadsfiskalen manuskriptet på tyska till Socialistisk katekes och utbrast förtjust:

”Jaså, det här är den där katekesen, som man skriver i tidningarna om. Den skall vi allt titta på!”

”Stadsfiskalen menar nog Antimilitaristisk katekes?” invände jag. ”Den skall jag gärna hämta, om stadsfiskalen tillåter?” ”Ja, gör det, så får vi se, vad den innehåller.”

Den, som inte lät säga sig detta två gånger, var Kalle Kilbom. Kvick som jag tror aldrig förr gick jag in i det innanför liggande förlagsrummet, till vilket ena dörren blott stod på glänt, tog blixtnabbt fram protokollsanteckningarna och stack dem bakom böckerna i en av de översta hyllorna. Några sekunder senare överlämnade jag ett par ex. av Antimilitaristisk katekes till stadsfiskal Lidberg. Glad – men svettig! Stora droppar trillade innanför min skjorta. Men stadsfiskalen var tydligen också glad. Han stoppade mysande ned de två exemplaren av Antimilitaristisk katekes i en portfölj.

Höglunds papper gick han emellertid noggrant igenom och stoppade mycket i portföljen. Min begäran att få anteckna det, som medfördes, sade han sig inte ha något emot men var rädd det skulle ”ta för lång tid”.

Efter fyra timmars rotande – också övriga lokaler tog sig stadsfiskalen en titt i – var undersökningen slut. Men bakom hyllorna i förlagsrummet låg de eftersökta protokollsanteckningarna i gott förvar. Inte heller delegaternas fullmakter hade man fått tag på. Dessa hade jag nämligen redan föregående kväll gömt i Äppelviken. Jag var medveten om risken i, att polisen fick reda på, vilka kongressdeltagarna var. Vilka motsägelser och snedvridna uttalanden från dessa skulle inte kunna tas till polisprotokoll från skilda delar av landet! Nej, någon förteckning över kongressdeltagarna skulle man inte ha. Stockholms Dagblad och övriga högertidningars stolta förkunnelser den 22 mars, att ”polisen funnit en mängd komprometterande papper”, var en smula överdrivna. Tidningarnas uppträdande den och andra gånger har lärt mig, att man skall ta deras uppgifter i sådana här sammanhang med en nypa salt.

Samma eftermiddag skedde husundersökning hemma hos fruarna Höglund och Heden samt på Brands redaktion. Jag räknade ut, att minst 20 man från kriminalpolisen var i arbete för denna sak – samtidigt som undersökningen av mördaren Gyllenpalm och dennes bravader låg nere.

Från fru Eva Heden fick jag tre månader senare följande skildring angående undersökningen av hennes mans papper, vilken åtminstone kan ha visst historiskt värde:

”Husundersökningen ägde rum samma dag som första rättegången. En stund efter att jag genom baron Stiernstedt fått reda på rättegångens förlopp och om häktningen, ringde man upp mig. Det enda som yttrades då var att man från polisen komme upp för att lämna min mans nycklar, vilka man tagit i förvar. Kort efter, ungefär vid fyratiden, kom en överkonstapel upp åtföljd av två andra konstaplar. Han presenterade sig, bad om ursäkt att han störde och frågade efter papper som rörde kongressen. Jag lämnade honom då en samling tidningsartiklar om denna, som min man samlat undan för undan. Dessa genomsågs och man tog ett av urklippen med sig. Därefter gick överkonstapeln till skrivbordet, de tvenne andra togo itu med papperskorgen. Till en början försäkrade man att man icke ville hindra mig, om jag hade annat för händer, senare bad överkonstapeln mig vara närvarande för att se hur det gick till ...

Skrivbordet har tre lådor. Överkonstapeln gick först samvetsgrant igenom en låda, där min man förvarar affärshandlingar, prästbetyg och sådant. I nästa låda bruka vi gömma brev allt efter de komma, där fanns om vartannat brev från släkt och vänner, från föreläsningsföreningar och från socialdemokrater i landsorten. Överkonstapeln letade särskilt efter dels min mans *inbjudningskort* till kongressen och dels efter någon *lista över kongressdeltagarna*. Det förra hade verkligen funnits, men på något sätt kommit undan. Efter mycket letande hittades det till sist mellan ett par böcker på skrivbordet. Någon lista på deltagare hade min man aldrig erhållit.

Bland breven låg emellertid också en förteckning som Fr. Ström och Anna-Lenah Elgström i samråd med min man upprättat över tilltänkta medarbetare i Idéernas Forum. Man fann denna synnerligen misstänkt, men då jag förklarade saken, blev jag trodd. På en bokhylla låg kvar en del ark, som kasserats vid renskrivning av ”Socialdemokratins framtidsmål”. Arken voro delvis urklippta då en del av texten kunnat användas som den var. De bortklippta ställena ansågos tydligen vittna om något som behövt döljas, men lyckligtvis hade manuskriptet icke hunnit

avsändas och genom att jämföra fann man snart hur ofarligt det var. – En av min mans vänner fast politiskt sett motståndare hade undertecknat sitt brev med en rysk knutpiska, vilket även vållade en del huvudbry. Ur skrivbordet medtogs ett eller två brev.

I papperskorgen fann man ett par små fullklottrade lappar som man likaledes tog. En del rimlekar och fingerade telegram som kastats i papperskorgen förorsakade någon fundering. Icke underligt för övrigt, då ett av dem började med: Snytt tusenkronsedeln utanför Terminus.

Efter ungefär två timmars husrannsakan avlägsnade sig konstaplarna, vilka på vad dem ankommer uppfört sig korrekt.

Eva Heden.

Stockholm d. 22 juli 1916.”

Ett talande dokument, tyckte jag!

Dagen därpå kl. 10 var jag kallad till polishuset för förhör, som med avbrott för kafferast – stadsfiskal Lidberg bjöd – tog fem timmar. Det blev fem sådana förhör för min del. Något snabbare slapp Ernst Åström, Ståhlberg, Aug. Andersson, borgmästare Lindhagen och Karlsson i Vaggeryd undan. Alla fick vi dock redogöra för ungdomsförbundets arbete, den antimilitaristiska propagandan, stämningen bland arbetarna, avsikten med kongressen m. m. Såväl Åström som jag förklarade, att kongressen i första hand velat skapa stämning inom arbetarvärlden för en allmän samling mot krigshetsen.

”Men var är nu protokollen, hr Kilbom?” sköt stadsfiskalen blixtnabbt in.

”Det är under utskrivning .. !” Så redogjorde jag ingående för, hur anteckningarna tagits upp på lösa blad, och att de måste renskrivas, innan någon annan än sekreterarna förstod dem. Men påföljande dag trodde jag mig kunna lämna dem.

Och förteckningen på kongressdeltagarna?

Sanningsenligt meddelade jag, att fullmakterna inte fanns kvar – det har skrikits för mycket om kongressen, tillade jag. Men om min gömda lista nämnde jag ingenting.

Stadsfiskal Lidberg plirade godmodigt, och det ryckte i hans stubbade mustascher.

Då jag kom till polishuset följande morgon, avböjde stadsfiskalen emellertid att personligen ringa till ungdomsförbundet och fråga efter protokollet:

”Det är bäst hr Kilbom ringer, annars tror dom kanske, att jag vill lura dom”, kommenterade stadsfiskalen med ett leende. Och jag ringde förstås.

I telefon på ungdomsförbundet svarade fru Lilly Särström, som haft hand om utskrivningen, att ”protokollet ligger ju på ditt bord”. Vid detta meddelande blev stadsfiskal Lidberg uppenbart glad. En konstapel fick omedelbart i bil hämta de viktiga papperen. Tydligt hade polisen fått stränga order att snarast få fram dem.

På vägen till förbundsexpeditionen efter förhöret spekulerade jag åtskilligt över förhören. Varför var stadsfiskal Lidberg så vänlig? Bästa att vara försiktig! Han var nog en hal herre. Tydligt hade han dock några sorts rapporter att hålla sig till? Mina misstankar härutinnan stärktes samma dags eftermiddag. Karl Lundberg från Eksjö, som tillhörde vänstern i socialdemokratiska riksdagsgruppen, kom med andan i halsen upp till expeditionen. I riksdagskaféet hade han hört Palmstierna berätta:

att kongressen skulle ha beslutat mobiliseringsstrejk, att ett hemligt utskott valts för att organisera denna,

att polisen fått tag såväl i protokollen som förteckningen över deltagarna, samt

att också Kilbom som kongressens organisatör skulle häktas, för att inga bevis skulle undanskaffas.

Varifrån hade vår partivän fått dessa uppgifter? Spred han dem också utanför riksdagen?

Hur som helst, nu hade jag en känsla av, att herrarna var för sent ute. Men senare trodde jag mig få bevis för, att det fanns någon spion.

Fjärde förhöret var stadsfiskal Lidberg om möjligt ännu vänligare. Han hade nu läst protokollen:

”Men finns det verkligen inga andra protokoll, hr Kilbom?”

Uttryckligen förklarade jag, att så inte var fallet. Olagliga beslut hade inte fattats. Det var en fredskongress: Vi ville fred och hade arbetarna bakom oss.

Mina uppgifter dikterades noggrant till förhørsprotokollet. Ibland hade jag rent av intrycket, att stadsfiskalen gjorde det med en viss sympati. Men flickan vid skrivmaskinen tittade på mig då hon inte skrev ned stadsfiskalens diktamen som om jag minst vore en riktigt farlig dynamitard. Detta är verkligen synd ty ”hon är ju riktigt söt” tänkte jag för mig själv.

Femte och sista förhöret utsattes till måndagen den 27 mars. Hela söndagen låg jag till sängs – spänningen och en lindrig förkylning hade gett mig en mindre blodhosta. Mitt värdfolk, Anna och Sven Visborg i Äppelviken, hos vilka jag sköttes som barn i huset från aug. 1915 till sista dagarna i september 1921, var nog en smula oroliga över mina äventyrliga förehavanden. Men de passade mig som en yngre något ouppfostrad bror.

Jag låg just och spekulerade på att anmäla mig sjuk till efterföljande dags förhör, då Anna anmälde besök. Till min ytterliga häpnad stegade kriminalkonstapel Thyberg in – han är sedan länge död. Han hade ”gjort en promenad till Äppelviken och ville gärna passa tillfället att hälsa” på mig – vi hade verkligen pratat en hel del under den förflutna veckan. Här gällde det att vara på sin vakt. Till en början låg jag som en stel pinne i sängen.

”Inte skall du få några upplysningar av mig”, var hela tiden min reaktion.

Hade jag vetat mer om den gode konstapelns antecedentia, så hade jag väl avvisat honom – det var ju ändå mitt hem. Att han var en synnerligen energisk polisman, fick jag först senare bevis för. Redan 1902 fick han 25 kr. i belöning ”för rådigt uppträdande” under demonstrationerna för rösträtt. Och 1909 fick han medalj av ryske tsaren för nitisk tjänstgöring under dennes Sverigebesök, ett nådevedermäle, som utökades 1913 med medalj av italienske kungen ... Många gånger senare har jag undrat vad avsikten var med hans besök.

Konstapel Thyberg berättade emellertid, att ”stadsfiskalen är vid det här laget övertygad om, att det var en fredskongress ni höll” – med samma försäkran avslutade f. ö. stadsfiskalen själv sitt sista förhör med mig.

Om för att få mig att prata, eller om det skedde, därför att han ogillade processen, vet jag inte – närmare analys gav skäl för bäggedera – i varje fall berättade han i fortsättningen:

”Det är andra krafter än polisen, som driver den här saken. Bakom stadsfiskal Valentin står justitierådet Lilienberg, vilken skriver alla inlagor även åt rådman Nordlöf. Och justitierådet står direkt under hov- och regeringskretsarnas ledning. Därtill matas han av rapporter från militära spionagebyrå, Linnegatan.” Att det fanns en sådan byrå, visste alla initierade – utom riksdagen och statsutskottet, som snällt beviljade medlen till densamma. Nå, allt detta stämde med vad jag visste från annat håll, så att kanske överkonstapeln talade sanning ... Kanske .. !

Konstapel Thyberg är som sagt sedan länge död. Från polisverket fick han pension redan den 1/12 1917, varefter han övergick till NK som varuhusetektiv.

Som en kuriositet kan f. ö. meddelas, att jag 1921 engagerade hans dotter som stenograf – tillsammans med en annan svenska – för Kominterns och Profinterns kongresser, ehuru hon var anställd som maskinskriverska – i polishuset! Hon berättade f. ö. fullt öppet, vem hon var, när jag anställde henne – huruvida hon vid hemkomsten berättade lika öppenlydande om, vad hon sett i Moskva, vet jag inte. Så mycket är dock säkert, att polisen inte hade någon nytta av hennes resa

Men spionagebyrån på Linnegatan? Efter 1917 uppsöktes jag några gånger av en viss ”överkonstapel Paulsson” från kontraspionaget. Denne hade, erfor jag från annat håll, länge haft till uppgift att spionera på ungdomsförbundet och dess folk. Senare överfördes Paulsson till statspolisen men arbetade slutligen i en privat detektivbyrå, grundad av en f. d. överkonstapel Thour; denne verkade huvudsakligen för postverkets, möjligen också någon tid för en del brandförsäkringsbolags, räkning. Dagens Nyheter avslöjade senare herrarnas bravader i samband med en uppseendeväckande historia i Nyköping.

Överkonstapel Paulsson beklagade sig 1923 på våren över, att Branting ”hindrade mig från att få vissa personer utvisade”. Han gav sken av, att det gällde Liebknechts mördare Pflug-Hartung. Då jag berättade historien för Branting, stelnade denne ögonblickligen till och svarade:

”Tro inte den mannen, hr Kilbom, han har sedan många år tjänat reaktionära krafter ...”

Skulle jag i dag ställas inför frågan, huruvida jag tror, att fredskongressen och den rörelse denna utlöste, delvis genom myndigheternas eget uppträdande, knäckte krigspropagandan, skulle jag utan betänkanke svara ja. Men naturligtvis medverkade också andra omständigheter. I Tyskland röstade 20 socialdemokrater under partiveteranen Geyers ledning mot krigskrediten; i Schweiz störtades den moderata partiledningen; i Norge vann socialdemokraterna en glänsande valseger på sin försvarsnihilistiska inställning; i Frankrike – där krigsmotståndarna efter mordet på Jaurès länge varit lamslagna – utkristalliserades under Merrhiems och Bourderons ledning en allt medvetnare antikrigspropaganda, och i Ryssland sopade revolutionen redan våren 1917 bort tsarismen. Reaktionens aktier sjönk.

Krigsivrarna hade varit blinda, om de inte sett, varthän det pekade.

Vid andrakammarvalet i Sverige på eftersommaren pressades högern för övrigt ned till att bli tredje parti. Den fick 59 mandat mot 86 1914. Liberalerna fick nöja sig med 62 mot 71, och socialdemokraterna fick 86 mot 73. Därtill fick vänstersocialisterna, som nu första gången gick fram som självständigt parti, 11 mandat.

Fredskongressen – och den under 1917 allt häftigare förbittringen mot följderna av regeringen Hammarskjölds handelspolitik och mot denna själv – var verkligen inte utan betydelse för att hindra Sveriges indragande i kriget på tysk sida. Offren bringades inte förgäves!

Vid ryske överstens bord på falskt pass

I mitten av september 1916 kom telegram från Wiik, att jag ”snarast” borde komma till Helsingfors. Då vi låg i förhandlingar angående material från finska partiets Folkkalender, trodde jag, att det gällde dessa affärer. Jag hade i annan angelägenhet ärende till Luleå, varför jag också besökte Haparanda – åtföljd av redaktör Andreas Johnsson, Norrskens-flamman. I varje fall skulle de eventuella förbindelselinjerna diskuteras med skohandlare Rönmark; denne tillkallade f. ö. även ett par finska partivänner.

Kanske kunde jag på en gång komma också till Helsingfors? Svenskt pass hade jag i fickan men saknade ryskt visum. De nyförvärvade finska vännerna, ett par verkligt oförvägna gossar, förklarade, sedan de obegripligt närgånget fixerat mig, att de nog skulle ”ordna den saken”. Och nästa kväll var den ”ordnad”. Kalle Kilbom var försvunnen, och Johan Sundström, ”finsk

undersåte”, hade andra klass biljett med sovvagn tur och retur Torneå – Helsingfors. En lyckträff? Kanske! Men det var en likhet!

Och den nye ”Johan Sundström” var till på köpet instruerad om, hur han skulle förhålla sig. I Uleåborg skulle restaurangvagn kopplas till, eventuellt också någon sovvagn. Omedelbart efter passerandet av staden brukade extra biljett- och passkontroll genomföras. Man borde för säkerhets skull räkna med obligatorisk kontroll. Det bästa vore att därunder vistas i sovvagnen, där belysningen inte var så god, eller att ha plats i restaurangvagnen. Finska pass brukade aldrig synas så noga..!

Allt det där var ju en tröst. Vi hade hjälpt flera finska undersåtar att resa samma väg under svenska namn och med svenska pass, så att alldeles främmande för tillvägagångssättet var jag inte. Bland andra reste Herman Gummerus på min vän Emil Wallins namn och pass, och han var ju i Finland – sannolikt också av ryska ochranan – tämligen allmänt känd som en av de finnar, vilka i Stockholm konspirerade med tyskarna ... Men ändå .. ! Om falskariet skulle bli upptäckt? Jag knöt händerna och tillämpade Dan Broströms lärdom från diskussionsmötet 1908 i Göteborg: ” Jag är inte nervös, jag är inte nervös.” Men likväl var jag f-t nervös. Så beslöt jag att gå in i restaurangvagnen. Pyttsan, jag hade sölat för länge. Varje bord var upptaget. Nej, längst fram på ena sidan satt en ensam officer vid ett bord för fyra. Så här ett stycke på avstånd tyckte jag han var överste. Under en sekund gnistrade genom min hjärna: ”där skall du sätta dig, där är det säkrast!”

Så stövlade jag i väg till bordet ifråga, bugade mig frågande och fick en inbjudande gest till svar. Den, som var nära att ge upp ett hysteriskt gapskratt, det var allt Kalle – nej, förlåt ”Johan Sundström”. Efter någon minut kom vagnskyparen och slog en brygga mellan mig och översten, ty det var verkligheten min vis-à-vis. Kyparen tilltalade mig på svenska – den tiden talade tusentals finlandssvenskar blott svenska, så det väckte inget uppseende. Men se, även min överste kunde en del svenska. Han hade länge legat i gränstrakterna, och med ryssars fabulösa lätthet att lära främmande språk hade han snart satt i sig så mycket, att han hjälpligt talade hjältarnas språk och ännu bättre förstod detsamma.

Det är inte stort mer att tillägga om denna min första resa i främmande land på falskt pass – det blev inte den sista! Jo, en sak till. När passkontrollen efter kort stund passerade vagnen, fick den av min bordsgranne blott en handviftning – och gick vidare med en artig bugning. Där ser man vad det betyder att välja riktigt sällskap.

Den ryske översten och jag hade emellertid en trevlig stund tillsammans innan vi tog våra sovplatser i besittning. Det var en lustig karl och mycket angenäm att konversera med ...

Jag hade lyckats få en kallblodig och uppfinningsrik förbindelseman i skohandlare Rönmark i Haparanda. Han skildrar i ett brev till mig 1954 sitt arbete i följande rader:

”Eftersommaren 1915 kom du och en annan partivän till Haparanda för överläggning om transport av skrifter över gränsen till Finland och för upprättande av kurirtjänst. Mottagaradress var socialdemokratiska partistyrelsen i Helsingfors, som packade om skrifterna och transporterade dem vidare till Ryssland.

Genom socialdemokratiska föreningens i Torneå ordförande fick vi en pålitlig man på finska sidan, vilken åtog sig att ta emot och föra vidare de erhållna litteraturpackarna. Dessa hämtades i min bostad och fördes direkt över isen till Torneå. För att undgå upptäckt var transportören helt klädd i vitt – ett lakan hade därtill lagts över kälken. Transporterna skedde denna väg under vintern. Ett par månader gick allt bra, men en natt upptäckte vakten på finska sidan det rörliga föremålet på älven. Resultatet blev, att L. – finnen – blev fast och fick sitta i arrest tre månader, medan saken skulle utredas. Därefter lyckades han emellertid rymma. Han hade spelat sinnessjuk genom att varje kväll några veckor springa runt i cellen. En kväll bad han att få gå ut, vilket beviljades – klockan var 22, och det var 35 grader kallt. Vakten begick missgreppet att gå före fången. Kvickt som tanken avvek

denne i en gränd och lyckades i verklig sprinterfart komma över älven till Haparanda. Sedan han hos mig försetts med kläder, skor och skidor, fortsatte han färden till malmfälten, där han hade bekanta. Tre år senare gästade han på nytt mitt hem men denna gång på väg till Finland ...

Tre gånger kunde jag hjälpa Sjlapnikov över älven. En gång var det nära, att vi åkt fast ordentligt. För att vara något så när på den säkra sidan brukade Sjlapnikov gå under älvbron trettio å fyrtio meter från finska sidan. När de ryska vakterna tillfälligt var inne i vaktstugan, passade han på att krypa upp och ta sig i land till en på vänster sida om älven liggande byggnad, i vilkens olåsta port en säker vän väntade. För att, om så behövdes, tilldra oss vaktpostens uppmärksamhet promenerade vi två man, utom mig en finne med pass, på bron mot finska sidan. Promenaden skedde strax efter kl. 22, då bommarna i regel obevekligt stängdes.

Den gång jag här avser, var vi av någon oförklarlig anledning alla nervösa. Det var liksom anade vi, att det skulle bli fara. Sjlapnikov hade i mitt hem väntat sedan föregående dags morgon. Vid femtiden den kväll vi skulle lotsa honom över, kom vår finske vän. Några minuter sedan klockan slagit tio, gav vi oss i väg till älven. Lyckligtvis var det mörkt. Vakten måste ha hört oss, ty han dröjde ovanligt länge att gå in i vaktkuren. Då vi redan var på den finska sidan av bron, gled Sjlapnikov så tyst som en mus under bron. Vi å vår sida promenerade lugnt vidare mot vaktposterna, högt pratande och skrapande med fötterna. Vår avsikt lyckades, vi hade tilldragit oss vaktens hela uppmärksamhet. När vi kom fram, bad min finske vän om ursäkt, att han kom så sent, men han hade blivit fördröjd. Han visade sitt pass – och slapp igenom! Jag å min sida förenade mig med hans tacksägelser, pratade högljutt på finska om, hur hyggliga de ryska soldaterna var, och gjorde helt om mot den svenska sidan. Men då hade Sjlapnikov sedan några minuter nått och slunkit igenom den trettio meter från brofästet belägna stugan och var i säkert förvar i väntan på tåg till Helsingfors. Dit och vidare till Petrograd kom han också.”

Så långt Rönmarks berättelse. Jag återsåg inte Sjlapnikov förrän i januari 1917, då han utan ett ords förberedelse en kväll uppenbarade sig på ungdomsförbundets expedition på söder. Han var sådan, denne omänskligt modige och kallblodige man. Nu begärde han att *omedelbart* få i väg tre av de sju lådor illegal litteratur jag några månader tidigare fått från Genève och haft förvarade i S:a Folkets hus' källare. När jag berättade honom, att jag på grund av polisens undersökningar efter fredskongressen måst bränna tre lådor och blott hade fyra kvar, föll han i förtvivlad gråt.

Så småningom lugnade han sig dock. De fyra kvarvarande lådorna skickade jag genom extra åtgärder hastigt över Seskarö till Helsingfors. Men min vän Sjlapnikov berättade dock inte blott om sina vedermödor. Han berättade också, att revolutionen mänskligt att döma snart skulle vara ett faktum. Barometern steg i Ryssland ...

Sommaren hade emellertid gett mig också en annan erfarenhet av de ryska revolutionärerna. Trotskijgruppens representant i Köpenhamn, Uritsky – året därpå polismästare i Leningrad – skrev på uppdrag av de ryska revolutionära grupperna i Danmark och begärde, att partiet och ungdomsförbundet skulle utse tre representanter i en parti- eller hedersdomstol; det gällde undersökning av en anklagelse för en spionage- eller förräderihistoria, som delvis skulle ha ägt rum i Stockholm. I Sverige behandlas anklagelser för partiförbrytelser av den anklagades medlemsorganisation som första instans. Denna kan visserligen, om skäl därtill anses föreligga, fatta beslut om ”förbrytarens” uteslutning, men sista ordet har dock partistyrelsen. Är den skyldige icke nöjd heller med dennas domslut, kan han gå vidare till partikongress.

Den av ryssarna anklagade var dansk undersåte, låt oss kalla honom A. Kjelland. Vid krigsutbrottet var han redaktör för en partitidning i Levanger, Norge, men utvisades över Sverige mot slutet av 1914. Skälet kunde våra partivänner vid förfrågan inte ange, men de manade dock till försiktighet. Däremot rekommenderades K. mycket livligt av Eugen Olausen i norska ungdomsförbundet, då redaktör för dess tidning Klassekampen.

Snart dök mannen upp i Stockholm, där han lade an på och även skaffade sig livliga kontakter bland klubbisterna. Särskilt god vän blev han med Bernh. Bengtsson, Jalmar Viksten och andra. Zeth Höglund lät honom medarbeta i Stormklockan, bl. a. om det politiska och ekonomiska läget i Ryssland. Då han öppet medgav, att han inte kunde ryska, blev vi något misstänksamma. Men, herre Gud, han tillhörde ju den ”radikala vänstern”, var ”politisk flykting” och hade smort munläder, så ...

Varför han efter utvisningen från Norge inte stannat i Danmark, kunde han inte klargöra. Tillfrågad härom svarade han blott, att han i Danmark var ”förföljd inom partiet”. Förfrågan härom hos danska socialdemokrater, som 1916 gjordes av Uritsky, sades ha givit negativt resultat.

I Stockholm tog några klubbister honom livligt i försvar. Hans medarbetarskap i Stormklockan väckte emellertid viss opposition, om av avund eller för att man misstänkte K. som politiskt otillförlitlig var omöjligt att avgöra. I varje fall tillhörde han dem, som Böhmer karakteriserade som ”gnagare”.

Under arbetarfredskongressen umgicks K. flitigt med sina klubbistvänner. Huruvida han någon gång var inne i kongresslokalen, kommer jag inte ihåg, hade väl inte tillfälle att kontrollera det. Med hänsyn till hans livliga umgänge i klubbistkretsar och det förtroende han ändå i stort sätt åtnjöt, är det dock inte otroligt, att han kunnat komma in.

Kort efter kongressen försvann han emellertid från Stockholm. Om av rädsla för att komma med i myndigheternas häktningssvep eller på grund av dåligt samvete visste vi inte. Uppseende väckte det dock redan under kongressdagarna, att Nya Dagligt Allehanda publicerade uppgifter om några av de deltagande och angående förhandlingarna, vilka måste härstamma från någon, som antingen själv varit på kongressen eller som fått förstahandsuppgifter. Först efter kongressen började vi närmare reflektera över saken, varvid misstankarna riktades mot Kjelland. Naturligtvis stärkte det inte dennes sak, att han då var försvunnen. Utvisad, sades det, men den saken kunde vi icke kontrollera.

Emellertid tillmötesgick såväl partiledningen som ungdomsförbundets ledning Uritskys framställning. Från partiet utsågs Rick. Sandler och Gustav Möller och från ungdomsförbundet Fr. Ström och Kilbom. Den 19 juli meddelar emellertid Sandler i ett brev till mig, att han fått förhinder:

”Anledningen att jag alldeles oförmodat fått mobiliseringsorder, inställelse 5 aug. för tid, som jag ännu ej känner ...

Återstår alltså att säkert få Möller med. Han kunde ju träffa dig på vägen och få nödiga informationer.”

Möller gjorde inga svårigheter – minns jag inte galet, sköt han på eller avbröt sin semester för att kunna följa med till Köpenhamn.

Framkomna dit möttes vi av Bucharin. Denne hade nyligen frigetts från Långholmen, dit han häktad förts efter arbetar-fredskongressen. Han var nu utvisad från Sverige och hade fått en tillflyktsort i den danska huvudstaden.

Sammanträde hölls dagen därpå hos Uritsky, vilken som utbildad tandläkare hade bostad någonstans på norr, där han drev en mindre praktik.

Närvarande var Uritsky, vilken fungerade som åklagare, Bucharin, Möller, Ström och jag samt Alfr. K. Bucharin var mäktat förbittrad. Så vitt jag kommer ihåg, anklagades K. för:

1) Under resa till Ryssland som de revolutionära gruppernas ombud och på deras bekostnad – varom vi i Stockholm icke visste någonting – hade han i Petrograd varit i kontakt med

borgerliga tidningsmän, vilka han lämnat upplysningar angående revolutionärernas verksamhet utomlands. Därför hade han också mottagit pengar.

2) Han hade lämnat uppgifter till Nya Dagligt Allehanda från arbetarfredskongressen, vilka förde till Bucharins häktning och utvisning.

3) Direkt eller genom vissa tysk-baltiska förbindelser hade han lämnat fortlöpande upplysningar till tyska agenter angående de ryska flyktingarnas verksamhet i Stockholm samt om inställningen inom den svenska arbetarrörelsen till kriget.

4) Samtidigt som han mot betalning skrivit i arbetarpressen, Stormklockan, hade han ävenledes mot betalning skrivit i borgerliga tidningar.

Förhandlingarna, som pågick i två dagar, var synnerligen pressande. K. medgav, att han i Ryssland "träffat borgerliga journalister", till vilka han lämnat uppgifter angående ställningen till kriget i Skandinavien. Några pengar hade han dock inte fått. Anklagelse nr 4 medgavs, men förklarade sig K. till borgerliga tidningar ha lämnat "blott för arbetarrörelsen ofarliga artiklar". I något fall hade han "använt den borgerliga pressen för spridande av för de ryska revolutionärerna nyttiga uppgifter". På Bucharins indignerade frågor, vilka dessa uppgifter var, kunde K. icke lämna tillfredsställande svar.

Anklagelser 2 och 3 bestreds blankt. Hårt pressad bedyrade K. under gråt, att han var oskyldig.

Såväl Uritsky som Bucharin var tydligen från början helt övertygade om, att K. var skyldig. I detalj bevisat blev väl detta inte, kunde på grund av omständigheterna inte tillfullo bevisas. Men K:s uppträdande var enligt samstämd mening sådant, att arbetarrörelsen borde se upp med honom. Vi enades slutligen om uttalandet, att K. icke hörde hemma i den socialdemokratiska rörelsen.

K:s fortsatta öden ligger utom ramen för denna lilla berättelse. Å andra sidan frågar sig säkert mina läsare, vad det i fortsättningen blev av honom. Efter något år som bl. a. journalistisk frilanser lär han ha fått någon underordnad kommunal befattning i Köpenhamn. Från det politiska livet var han definitivt avförd med ovan skildrade händelser.

Första delen av detta avsnitt fick 1921 på våren en liten epilög. Jag var tillsammans med Fredr. Ström, Hinke Bergegren, Olof och Sten Stendahl bjuden på den årliga "hallandsmiddagen" hos "farbror" Lars Stendahl. Vid kaffet erinrade denne Hinke om bolsjevikernas kongress i Stockholm 1905. Hinke svarade, att han tyckt "polisen var hygglig den gången. Men", tillade han, "så var du så mycket svårare vid andra tillfällen." Men se, det förnekade Stendahl. Hans uppgift hade ju ändå varit att svara för ordningen, och då måste han ju "hålla reda på gossarna".

Vid denna vändning i samtalet frågade jag stadsfiskalen, om han trodde, att polisen alltid haft reda på det, som skedde inom arbetarrörelsen. Så berättade jag historien om lagret av revolutionär litteratur i södra Folkets hus' källare, och om en del av våra resor. Stendahl tittade först en smula konsternerad på mig, varpå han under ideliga huvudskakningar svarade:

"Min kära gosse. Har du alla dessa år gått och trott, att inte polisen visste om det där? Vi kände mycket väl till de ryska revolutionärernas resor fram och tillbaka i Sverige och även om er litteratursmuggling. Men, ser ni gossar, förr handlade polisen med förstånd. Vi ansåg inte, att vi skulle hindra dem, som ville motarbeta tsarväldet, ty det var ju bara bra för Sverige. Trädde de bara inte våra lagar för nära, så ..."

Efter att ytterligare ett ögonblick ha sett mig i ögonen tillade den pensionerade stadsfiskalen liksom eftersinnande:

” Ja, jag kan säga dej, att stadsfiskal Lidberg var också en bra karl. Han kunde polisyrket och visste, när han hade att göra med bra människor. Men, akta er ni gossar, alla polischefer är inte sådana. Allting förändras, ser ni gossar, men låt oss nu skåla. Det är ju vår . . .!”

”Herre Gud, de poetera och politikerna”

Första gången jag hörde talas om planerna på att starta en partioppositionens speciella tidning torde ha varit våren 1915. Nerman påstår, att Höglund och några andra diskuterade saken redan ett år tidigare. Skulle uppgiften inte bero på minnesfel, måste man väl redan då ha räknat med, att ett sådant handlingssätt eventuellt kunde föra till partiets klyvning – att flertalet i ungdomsförbundets ledning icke förrän 1916 började räkna med denna möjlighet, vågar jag emellertid med bestämdhet påstå.

Striderna i Social-Demokratens kontrahentförsamling och styrelse hade så tillspetsat läget, att umgänget mellan de olika riktningarna bjöd på föga ”partivänlighet”. Bl. a. hade oppositionen mot huvudredaktörens vilja valt Gottfrid Björklund som medarbetare – några månader senare gick denne som jag redan anfört över till Branting. Vid val av ombud till kontrahentförsamlingen på arbetarkommunens årsmöte stod alltid heta strider. För min del fick jag denna vår en liten konfliktunge med min vän Ståhlberg i samband med valet; jag vägrade kandidera. Min uppfattning från 1911 års kongress stod fast, att partistyrelsen skulle ha avgörande inflytande över partiets *huvudorgan*.

Vad angår ett oppositionens tidningsorgan, ville jag, att vi eventuellt skulle diskutera den frågan först senare; partihögern skulle först visa, att den icke ville något samarbete i tidningsstyrelsen.

”Att vänta är ingen politik”, svarade Höglund.

”Måhända, men om vi startar, innan oppositionens representanter blir utkastade, får vi ansvaret för en sannolik splittring.”

Kanske var detta taktiska futtigheter från min sida. Som redan framhållits, fanns det dock bland flertalet ungdomsklubbister inga sympatier för tanken på sprängning. Inte heller hos partifolket. I förbundsledningen hade vi f. ö. händerna fulla med att på olika områden bygga ut rörelsen – först något år senare ansåg sig Vennerström i Nya Norrland kunna konstatera, att ”ungdomsförbundet är starkare än någonsin, har aldrig haft så bra ekonomi”. Nåja .. ! 1915 utökade vi, som jag redan anfört, Stormklockan, startade Folkkalendern och började på allvar förberedelserna för att köra i gång Frams tryckeri.

Utan att bli beskylld för efterklokhet kanske jag här vågar ställa frågan, huruvida Politiken alls börjat 1916, för den händelse Höglund, Heden och Oljelund icke häktats efter Arbetarfredskongressen. Och, det måste man nog tillfoga, för den händelse Branting och – kanske än mer Per Albin – icke genomdrivit Höglunds vräkning ur Social-Demokratens styrelse, då han var fängslad och således urståndsatt att försvara sig. Detta handlingssätt ökade den redan tidigare starka förbittringen hos oppositionen. Både ungdomsledningen och äldre partivänner kom till den uppfattningen, att det icke fanns något val, ”en tidning måste startas”. Men om tidpunkten var vi ännu icke ense.

Saxon meddelade exempelvis några dagar efter häktningen, att han var beredd till medverkan, men att 75 000 kr måste tecknas med juridiskt bindande verkan, innan starten skedde, han föreslog också att tidningen skulle heta Folkets Dagblad; Höglund och Nerman hade så bitit sig fast i ”Politiken”, att namnfrågan redan före starten föranledde vissa motsättningar. Saxons förslag vann understöd av Fritiof Ekman, Ferdinand Lundkvist och i någon mån av undertecknad. Genom Ströms medling lyckades det slutligen att trots namnet få Saxon med

vid starten. Då var det tecknade kapitalet emellertid långt ifrån 75 000 kr – det inbetalda blev något över 8 000.

Boktryckare Wilhelmsson, som från början varit synnerligen entusiastisk för tanken på en tidning, och som genom sina förespeglningar om kredit blev medansvarig för den ekonomiskt och organisatoriskt lättsinniga begynnelsen, drog sig av någon anledning mot slutet av förhandlingarna. Han begärde garantier för betalningen, i och för sig rimligt, då han under många år erfarit, hur vansklig ekonomin kunde vara för de oppositionella kretsarna. På nytt ingrep Ström – Winberg hjälpte väl också till – och Wilhelmsson gick med på att trycka. Så fattades sista söndagen i mars – jag var den dagen i Avesta – det definitiva beslutet, att första numret skulle utkomma den 27 april – Nerman uppger, att detta beslut fattades den 4 februari, vilket säkert beror på minnesfel. Meningen var, att vi skulle få in *förhandsbetalda beställningar*, och att första numret skulle vräkas ut i massupplaga på majmötena. Därigenom skulle vi få in mycket kontanta medel, som skulle ytterligare hjälpa över starten. Därav blir ingenting! Platt ingenting! Tidningens första nummer fick däremot ett visst löje över sig. I stället för att, som avsikten var, komma ut vid middagstiden kom provnumret sent på kvällen. Den goodwill vi hade hos stora grupper av arbetare naggades härigenom betänkligt i kanten.

Det värsta var emellertid, att dessa tråkigheter skapade den första sprickan i vår inre cirkel. Den 2 maj skriver Saxon ett brev till mig från Skodsborg, dit han rest för att ”nerverna hotade att strejka”, vari han är både arg och bekymrad:

”Politiken, ja!

Herre Gud, de poeterna och politikerna, som anse sig vara snillen och ljus, för att de lagt sitt ingenium på vers och artiklar, och som med djup nedlåtenhet se på oss, som om vi ej vore intelligenta varelser.

De ge sig på att ge ut tidningar och ha en sublim ringaktning för tidningsmannayrket och en så komplett okunnighet om detsamma, att de anse sig kunna undvara yrkesutbildade medhjälpare.

Provnumret visar, att företaget *inte disponerar över en enda tidningsman*.

Det finns inte ens en uppgift om, vad tidningen kostar i prenumerations- och lösnummerpris. Och det borde ju ändå t. o. m. stått var man kan prenumerera, och i vilken bilaga av posttaxan tidningen är införd – det förstnämnda på det att ogina posttjänstemän ej måtte kunna neka att mottaga prenumeration ...

Vilket misstag att ta glättat papper! Tidningen blir ju sålunda en försämrade upplaga av Brokiga Blad; den betraktas som en tidskrift.

Och vilken horribel typografi! Stereotypen är ju fullständig makulatur, så att tidningen på ett flertal ställen är oläslig.

Jag ser ju också det gudalöje tidningarna lyckats framkalla över tidningen, genom att den inte kom ut på utsatt tid. Att börja på det viset! Att inte ens kunna övervinna en sådan svårighet för första numret, för vilket man får välja datum!

Jag måste ge luft åt min sorg, att en god idé skall förstöras så i alla avseenden. Ty tiden för starten är ju också lika olycklig som allt det andra ...”

— — —

”Mitt folk är beordrat att be dig om hjälp till en Ture Nerman-biografi. Ty naturligtvis skall det vankas stort beröm och grand anbefallning av tidningen ...

Din tillgivne
Saxon.

P. S. Engagera Arnold – en av Saxons tidningsekonomer (KK) – för ett par månader! Det är naturligtvis lika galet med det expeditionella som med allt annat av tidningen. D. S.”

Men inte blott Saxon kritiserade. Ståhlberg, som då var i Göteborg, beklagar den dåliga starten och förberedelserna i övrigt. Angående val av medarbetare skriver han:

”Vad är meningen? Behöver inte tidningen allt det anseende den kan mobilisera?” Särskilt riktade sig Ståhlberg mot Gojim (Kumlien) ; Helge Åkerberg kom senare. Kumlien var en av dem som Böhmer betecknat som ”gnagare”.

Saxons önskan om en biografi av Ture Nerman efterkom jag – den var införd i Såningsmannen den 13 maj. Där liknade jag Ture vid en av mina barndoms sagogestalter ”Pelle Redig” dig

”framförallt var denne sagohjälte ständigt glad. Han trallade och sjöng, vart han gick, solen lyste omkring honom. Då jag ibland ser och talar med Ture, kommer jag ihåg min barndoms sagogestalt. – Glad och sjungande vandrar han genom livet. Han besitter det verkliga, det goda barnahjärtat men saknar därför icke blick för livets realiteter.”

Sedan jag redogjort för Tures arbete i Nya Samhället, där socialdemokraterna ”minnas med förtjusning hans redigering av länets partiorgan, som under hans ledning sakta men säkert arbetades fram till en av landets bäst skötta partitidningar”, lämnade jag en del biografiska uppgifter och räknade upp alla alster av Nermans författarskap – jag hade dock vett att inte ge mig på något bedömande. Naturligtvis kunde jag inte underlåta att mot slutet använda Nerman som slagträ mot ”många andra akademiker”:

”Som ung student kom Nerman via studentföreningen Laboremus i Uppsala till socialdemokratin. Sen den tiden har många vindar blåst, men den unge studenten har icke som många andra akademiker, vilka kommit till arbetarrörelsen, av opportuna skäl stannat på partiets högerkant, hans idéer har konsekvent fört honom åt vänster, så att han nu räknar sig till den i dessa dagar mer än någonsin bespottade Stormklockerriktningen. En utveckling, som hedrar honom. Med redaktörskapet av den nystartade tidningen Politiken, i vars tillkomst Nerman torde ha avsevärd del, har han ytterligare dragits in i kampen för de fattiga, en kamp, som det är min övertygelse, att den tidningen under Nermans ledning i hög grad kommer att gagna ...”

Ture Nerman var en glänsande publicist. Uppslagsrik, kunnig, snabb – nästan för snabb och för uppslagsrik, tyckte jag ibland. Men tidningsmannens uthållighet saknade han. Hade han blott från början haft någon teknisk journalist vid sin sida, skulle vi dock ha sluppit mycket portgångstrassel. Nu blev detta snart verkligt påfrestande. Att det måste bli ekonomiska svårigheter, var självklart. Särskilt Saxon hade om och om igen klargjort detta vid de förberedande förhandlingarna. Att sedan i efterhand klaga över brist på pengar, tyckte jag var meningslöst. Man hade ju utgått ifrån att ”nu skall det handlas”. Hellre fem minuter före tolv än klockan tolv. Under sådana förhållanden måste man ta konsekvenserna.

Inte blott att Nerman hela första halvåret var den ende journalisten i redaktionen, på den administrativa avdelningen fanns ingen med erfarenhet av tidningsarbete. Åström blev bladets förste ekonomichef. Han var en strålande agitator, en utomordentlig karaktär och utmärkt kamrat med viss förankring i godtemplarkretsar. Men i fråga om tidningsadministration hade han ingen erfarenhet. Och det stöd Politiken fick av nykterhetsfolket, var lika med plus minus noll. Bokförling, tidningsdistribution, annonsanskaffning och organisation av lösnummerförsäljning samt anskaffning av prenumeranter – allt var Åström främmande. Efter några månader avgick han och efterträddes av Simonsson, också han en bra partiarbetare, blott icke tidningsekonom.

Det var emellertid ett par frågor av annan innebörd, som orsakade en hård sammanstötning mellan mig och Nerman. Den första var ställningen till arbetarpartierna i Ryssland och till Zimmerwald. Ungdomsförbundet hade beslutat anslutning till *Zimmerwaldkonferensen* och dess program. Organisationsmässigt beslut angående anslutning till *Zimmerwaldvästern*, dvs. bolsjeviker, fattades först senare. Hela 1916 försökte vi hålla Stormklockan öppen för

såväl mensjeviker som bolsjeviker. Personligen var jag motståndare till, att vi då skulle ta ståndpunkt för det ena av de socialdemokratiska partierna. Jag vill minnas, att Bernh. Mehr, som bland oss var synnerligen välkänd, och Hannes Sköld även företrädde denna ståndpunkt. Att våra sympatier, både politiskt och personligt, var på bolsjevikernas sida – för min del var jag god vän med Sjlapnikov men umgicks också med Bucharin och Pjatakov – också den senare vistades i Stockholm några månader – var emellertid ett faktum. Vid Höglunds och Nermans hemkomst från Zimmerwald blev det f. ö. diskussion i ungdomsförbundets VU, huruvida vi skulle fylla ett av den förre till Lenin givet personligt löfte om anslag på 200 kr.

Då Nerman i Politiken på egen hand förfäktade Zimmerwaldvänsterns linje, trots att han kände våra riksdagsmäns, Saxons, Hedens och andras tvekan, förde detta till motsättningar – i en tid, då vi behövde hålla samman.

Den andra frågan, som väckte anstöt, var i förhållande till allt det myckna, som låg oss närmare, en ren struntfråga, nämligen talspråkets verb och nystavning av samma slag, som Nerman tidigare genomfört i Nya Samhället. Inte heller här någon överläggning, Nerman bara basade i väg på egen hand. Ehuru jag då, så vitt jag nu kommer ihåg, icke hade något att göra med tidningens ledning, höll Carleson en morgon på att ringa ned Anna Johansson-Visborgs telefon i ilska över ”pigsvenskan”. Alla mina försök att lugna honom var till en början fruktlösa. Han talade om ”Nermans diktatur över tidningen”, ville ”inte vidare ha med denna att göra” o. 1. Nå, ilskan gick snart över.

När Heden några år senare återgick till Social-Demokraten, och jag löste in hans vid starten tecknade aktier, passade jag på att fråga honom, varför han lämnade oss. Bland andra skäl angav han just de två frågor jag här berört, Nermans ställningstagande för Zimmerwaldvänstern och språkstriden. Men som vi pratade i all vänskaplighet, kröp det väsentliga fram, Heden kunde inte förstå, att vi svikit det enligt hans mening viktigaste av allt i kriget, Englands och Frankrikes sak.

Inte bara ”Carle” blev eld och lågor mot nystavningen. Vida allvarigare var Fredrik Ströms, Lindhagens, Vennerströms och många andras reaktion. De var rasande över, att Nerman i de tider, som var, tog upp en sådan fråga, och även – Lindhagen – över, att det skett så egenmäktigt. På den punkten var Lindhagen känslig. Men då hade inte bara Åström och Simonsson slutat som ekonomichefer utan också Ture Nerman som redaktör ... Politikens upplaga var emellertid 1916 nere i 5 000-6 000 ex., och vi diskuterade bankruttförklaring! Många års svårigheter fick ”sona vad stunden brutit”, dvs. det hämnade sig, att tidningen startade utan noggranna förberedelser.

Vi hade nog inte tagit skada av att lyssna litet mer på Saxon. Så mycket mer som den förhärskande meningen var – 1917 kom det till klart uttryck – att vi skulle försöka i och omkring vårt parti samla alla grupper, som ansåg sig ha anledning till missnöje med socialdemokratins politik. Kanske var flera av Saxons ståndpunkter diskutabla ur ortodox socialistisk synpunkt. Men en rasande duktig karl var han! Och han kunde ha blivit oss till stor hjälp.

III. Revolutionsår

”Olidligt tillstånd” löses genom partisprängning

”Att året 1917 markerar en skiljeväg för svensk arbetarrörelse liksom för socialdemokratins internationellt, står väl klart för de flesta politiskt intresserade. Mindre uppmärksammat är, att det spänningsförhållande, som 1917 utlöstes i en formlig sprängning, funnits mer eller mindre starkt från rörelsens begynnelse och nog finns i viss mån alltjämt i denna dag.”

Den 13 december 1953 fann jag ovanstående i Morgon-Tidningen. Sannolikt har dessa välgörande sanningar kommit till erkännande någonstans också tidigare, men så vitt jag vet aldrig så koncist formulerade och aldrig så öppet Det är över 36 år emellan ”skiljevägen” och uttalandet. Sanningen behöver lång tid för att slå igenom – ”lögnen går sju mil, medan sanningen tar på sig stövlarna”.

Hur många ton trycksvärta har under tiden inte förstörts på beskyllningar och motbeskyllningar! Hur många tusen ton papper har inte använts för att bevisa egen förträfflighet och andras uselhet! Hur många hundratusental kronor icke lagts ned på fraktionsresor, lokalhyror, affischering och annat i strävan att förgöra annorlunda tänkande representanter för ens egen klass?

Och ändå, det spänningsförhållande, som utlöstes 1917, ”finns i viss mån alltså i denna dag”. Men kunde vi inte ha diskuterat inom *ett* parti?

Jag har bestritt, att flertalet av de ledande i ungdomsförbundet medvetet syftade till organisatorisk sprängning av partiet. Det är ovisst, huruvida enskilda gjorde det. Att en del av oppositionen före 1917 av och till hyste sådana tankar, synes framgå av tillgängliga handlingar. Diskussioner och röstningar på partikongresserna 1908, 1911, 1914 och 1917 överflödiggör detaljbevisning. Socialdemokratiska vänsterföreningen var naturligtvis ett uttryck för oppositionsstämningar. Uteslutet är inte, att den hos några var utgångspunkt för drömmar om ett eget, ”bättre” parti.

Den 25 juli 1916 skriver Lindhagen efter ett besök i Östersund, med anledning av det referat den då till partimajoriteten övergångne Gotthard Böhmer bestått detsamma:

”Böhmer har gjort ett särdeles fräckt referat av mitt föredrag i Östersund. Branting, ser jag, har nu blivit ditkallad den 20 sept. för att ‘sopa igen spåren’. Hela detta elände med en ojämnhet mot de värsta dödsfiender jag har haft, blir outhärdligt i längden. Jag trivs uppriktigt sagt inte alls därmed.”

Att åtminstone några av de ledande också inom partimajoriteten redan före 1914 var beredda att tillgripa uteslutningar, förefaller klart bevisat – Palmstiernas dagboksanteckningar är tillgängliga. Branting gav för övrigt mer än en gång uttryck därför – påverkad eller icke av Palmstierna, Rydén och Per Albin. Med kännedom om den senares målmedvetenhet och arbete på lång sikt är det inte otroligt, att han tämligen snart efter nederlaget på ungdomskongressen 1909 började umgås med tankar att politiskt oskadliggöra Zeth Höglund. Lika stor sannolikhet talar för, att Gustav Möller först flera år senare vanns för en ”uppgörelse”. Genom privata samtal syntes det mig t. ex. uppenbart, att han ännu dagarna före 1912 års ungdomskongress var bestämd motståndare till sprängning. Vi besökte dagen innan kongressen öppnades gemensamt Nationalmuseum och talade om situationen. Möller frågade, ”hur det skulle bli”. Dessvärre var jag lika litet invigd i Höglunds och Ströms planer – om de hade några – som Gustav Möller.

Att Branting i varje fall kort före partikongressen 1917 var fast besluten att framtvunga ungdomsförbundets underkastelse eller också att spränga partiet, bevisas av en ledare, Social-Demokraten 9 febr., ur vilken jag återger:

”Tillståndet har blivit olidligt. Ett parti, inom vilket en fast organiserad grupp går löst på alla andra som på bittraste fiender och för övrigt i stort och smått går sina egna vägar, utan minsta hänsyn till gemensamma beslut, är icke ett parti, utan två. Socialdemokratin var förr ett mönster av enhetlighet utåt, och det gav oss kraft. Nu håna våra motståndare, icke utan fog den söndersprängning, som oppositionen fört in, ute i landet såväl som i riksdagen.

Partistyrelsens klara plikt är att tvinga fram i ljuset den verklighet, som är. Ungdomsrörelsens ledande ha nu kört så långt, att de måste ställas inför valet: erkänna partiets högsta instans och *lojalt böja sig* för denna – eller taga konsekvenserna.”

Men allt detta må nu bli partihistorikernas sak att i detalj utreda. Utan historikernas hjälp är dock redan nu fullkomligt klart, att sprängningen 1917 skedde både på grund av motsättningar angående *principiella* och *taktiska* frågor och även som följd av personliga motsättningar. De organisatoriska kraven på ungdomsförbundet blev den för partiledningen taktiskt lämpligaste utgångspunkten.

Partiledningen hade den fördelen att kunna mobilisera de större ekonomiska och organisatoriska resurserna. Att döma av en liten kassabok från april 1915 hade jag hand om kassan för ”vänstern”. Det har sitt intresse att återge första bladet över inkomsterna. T. o. m. sept. 1916 utgjorde dessa hela 438 kr. Tydligt hushållade jag bra, ty den 7 september, där bokföringen av någon anledning slutar, har till Politikens garantiförening överförts kr 202:41. Det övriga användes som bidrag bl. a. till resekostnader vid någon konferens vi hade den 10 oktober, ty från denna dato har jag kvitton undertecknade av Axel Söder, Gottfrid Norbäck, Hofors, Robert Berglöv, Sveg, Albin Hillberg och Sven Johansson, Göteborg, Ivar Johansson, Linköping, Verner Hermansson, Kungsör, Albert Hermansson, Kiruna, Göran Palm, Kosta, Oskar Eklund, Uddevalla, Andreas Johnsson, Luleå och andra. De resebidrag jag utbetalte var i lägsta laget, 5 till 18 kronor per person – min ”snålhet” orsakade 1917 på våren en tämligen hetsig sammanstötning med Sven Larsson (Linderot). Offerviljan var icke allestädes så påtaglig, som jag önskat.

Genom starten av Politiken hade vi räknat med att erhålla starkare ställning inom partiet. Det blev motsatsen. Tidningen tog våra ekonomiska möjligheter i anspråk på ett sätt, som inkräktade också på organisationsarbetet. Därtill gav den partiledningen väl utnyttjade angreppspunkter. Fanns det före april 1916 några möjligheter att undvika partiets sprängning, så blev dessa med starten av Politiken helt likviderade. Social-Demokraten, där Per Albin i kampen mot ungdomsförbundet och partioppositionen alltmer hårdhänt tog ledningen, bidrog dock inte minst till klyftans fördjupande.

Politiken stärkte, som jag förut antytt, inte heller sammanhållningen inom vår egen grupp: Saxon ville kamp också mot vaccinationen, men inte för Zimmerwald; Carleson gick till nöds med på Zimmerwald men stod i sak främmande för Zimmerwald*vänstern* – först 1917 års kongress beslöt f. ö. anslutning till Zimmerwald; Spak betraktade nykterhetsfrågan som det viktigaste av allt och hade i denna Nermans understöd – med det starka betonandet av absolutismen som det nästan över allt annat saliggörande miste vi massor av fackföreningsfolk, som, ehuru inte anhängare av Palms appellism, dock var motståndare till rusdrycksförbud; Heden, Carleson och andra såg, som jag visat i föregående avsnitt, ”rött”, så snart de fick se ”pigstavningen” – Nerman var helt upptänd av sina egna idéer. Så stod vi där, när partiet sprängdes, och alla krafter skulle mobiliseras för det nya partiet. Men vi var unga och entusiastiska. Där pengar fattades, skulle tron fylla ut – trodde vi!

Och, vad värre var, vi stod utan redaktör. Nerman hade redan talat om, att han ville gå, i någon mån desillusionerad, syntes det, och med huvudet fullt av andra planer. Höglund satt i fängelse ännu vid 1917 års kongress; efter de 13 månaderna på Långholmen föreföll han ibland en aning bitter. I varje fall avböjde han att ta hand om tidningen; detta skedde först 1920. Det var lätt att rusa i väg och starta en tidning, men för att hålla den vid liv behövdes uthållighet och sinne för organisation och ekonomi.

För att få vår taktik så allsidigt belyst som möjligt besökte jag den 9 februari Långholmen. Vi måste få reda på Höglunds mening, tyckte vi.

I sin dåvarande ställning varken ville eller kunde Höglund dock ge något råd om, hur oppositionen skulle förhålla sig under kongressen 12-20 febr. Vi måste själva avgöra, om ungdomsförbundet skulle böja sig för partistyrelsens ultimatum. Att bygga upp ett nytt parti var ”ingen leksak” – Höglund syntes åtminstone den dagen vara desillusionerad i fråga om arbetarnas hållning. Annars visade han hela fängelsetiden ett moraliskt mod och en sinnets jämvikt, som var både beundransvärda och föredömliga.

Jag invände, att om ungdomsförbundet accepterade partistyrelsens organisatoriska bestämmelser, som ledningen tidigare i huvudsak gått med på, skulle detta sannolikt försvåra om inte helt omöjliggöra sammanhållning kring oppositionens främsta punkter. Höglund svarade ännu en gång, att han icke ville dirigera vårt handlingsätt.

En av kvällarna veckan före partikongressen sammanträdde några medlemmar i riksdagens socialdemokratiska vänstergrupp tillsammans med ungdomsförbundets ledning i lokalerna Torsgatan 10. Vi skulle slutligen fastställa taktiken på partikongressen. Där var Ivar Vennerström, Ernst Hage, Fabian Månsson, Thure Vidlund, Magnus Bengtsson, O. W. Lövgren, Carl Lindhagen, Fredr. Ström, H. F. Spak, Ernst Åström – som av ungdomsförbundet valts att representera på partikongressen – Oskar Samuelsson, Sven Larsson (Linderot), K. Kilbom och möjligen några till.

Åström redogjorde för styrkeförhållandet på kongressen, varefter jag lämnade en rapport över samtalet med Höglund. Jag betonade därvid starkt inte blott, att denne avböjt att ge några ”råd”, utan också att han, så vitt jag fattat honom rätt, var tveksam angående det kloka i att handla så, att vi blev medansvariga i partiets sprängning. Själv hade jag gärna velat bli vald att föra förbundets talan – jag hyste på fullt allvar den naiva förhoppningen, att jag skulle kunna tala kongressmajoriteten till ett mjukare uppträdande än som partistyrelsen föreslagit.

Efter min redogörelse togs ordet omedelbart av Fabian. Han förklarade sig *under inga villkor* kunna bli kvar i partiet, om kongressen bifölle den mot ungdomsförbundet föreslagna resolutionen och godkände munkorgsstadgan. Främst retade han sig på den senare och på Värner Rydén's och Palmstiernas uppträdande. Samma ståndpunkt intogs av Vennerström, Ernst Hage, O. W. Lövgren och Bengtsson. Det fanns ingen tvekan i deras inställning. Personligen kände jag icke så stark indignation över munkorgsstadgan. I någon mån kanske för att vi i ungdomsförbundet icke var direkt berörda av densamma, men kanske också för att jag hade min uppfattning om sammanhållningens krav och betydelse från fackföreningsrörelsen.

Lindhagen gav uttryck för viss tveksamhet. Skulle vi verkligen kunna skapa ett bättre parti? Skulle den enskildes fri- och rättigheter bättre respekteras av oss själva än som skett i socialdemokratiska partiet? Men frågorna var mer hypotetiska, Lindhagens ilska på Palmstierna omöjliggjorde kompromissande.

Jag minns dock inte, vad som svarades på hans tvivel – om det överhuvudtaget svarades. Vi var väl mest indignerade. Fredrik Ström gav för övrigt uttryck åt denna uppfattning i ett slutanförande, vars kläm jag mycket väl kommer ihåg: med obrottslig sammanhållning utåt och respekt för den enskildes rätt att inom de socialistiska idéernas ram företräda sin mening skulle vi segra.

Ungdomsförbundet hade förlorat ledningen av oppositionen!

Påföljande morgon var Ströms första förklaring:

” Jag tyckte inte alldeles om stämningen i går. Jag är inte säker på, att alla kommer att hålla, men jag är säker på, att vi skall segra.” I alla lägen trosvissa Fedde!

Förutom den av 1912 års ungdomskongress beslutade ändringen av enighetsresolutionen hade ungdomskongressen 1914 anklagat riksdagsgruppens ledning för att i väsentlig mån ha frångått partiets program, i militär-, författnings-, skol-, jord- och tullfrågorna och för att i vissa av dem ha ”bekämpat strävanden till en mera klar socialdemokratisk politik”. Kongressen hade till sist ifrågasatt, huruvida icke fullgörandet av förbundets socialistiska uppgifter ”kräver att i framtiden *endast verka för sådana kandidater, som klart och otvetydigt förbinder sig att främja förverkligandet av partiets program*”.

Från partistyrelsen förelades nu partikongressen ett förslag till uttalande (sannolikt skrivet av Per Albin), vari säges

att ”anklagelsen mot partiets riksdagsgrupp” riktar sig ”mot partiet självt”;

att ”i ungdomsförbundets tidning och genom dess klubbar splittringsarbetet fortsatte genom en sanningslös misstänkliggörandets kampanj mot partiets ledning och politik samt genom systematiskt fronderi”;

att ”ungdomsledningen genom anordnandet bakom de ansvariga ledningarnas rygg av den s. k. arbetarfredskongressen sökte även organisatoriskt riva upp partiet och sönderbryta den eniga fronten mot öppna och förstuckna fredens och neutralitetens fiender”.

Följande krav ställdes på ungdomsförbundet:

- 1) återkallar 1914 års ungdomskongress' ogrundade beskyllningar mot den socialdemokratiska riksdagsgruppen att ha i väsentlig mån frångått partiets program,
- 2) återkallar beslutet från 1914 om särpolitik vid kommun- och riksdagsval; samt
- 3) godkänner i oförändrat skick den s. k. enighetsresolutionen och därigenom förklarar, att ungdomsförbundet är redo att vid alla tillfällen främja partiets verksamhet i full överensstämmelse med av partiet och dess underavdelningar fattade beslut.

Det förklarades slutligen, att kongressen ville med uppställandet av dessa villkor ”underkasta ungdomsrörelsens ledande män ett *avgörande prov* beträffande deras vilja till lojalitet mot partiet.” ”Skulle de icke ställa sig dessa kongressens villkor till efterrättelse, hade de därmed *själva ställt sig utanför partiet*, ett förhållande, som partistyrelsen har att, om så skulle befinnas nödvändigt, formellt bekräfta genom deras suspension från medlemskap i partiet till nästföljande partikongress.”

Före kongressen hade ungdomsförbundets ledning sänt ut partiledningens förslag till omröstning. Därvid hade 158 röster avgivits för detta och 5 428 emot. Zeth Höglund hade därefter även ”försökt räcka handen till försoning” (K. Lundberg, Eksjö), dock med bibehållande för oppositionen av full kritikrätt.

Även under kongressen gjordes olika försök att avveckla konflikten. Ett antal medlemmar i Lund, ”representerande olika schatteringar inom partiet, *från yttersta höger till yttersta vänster*”, hade enats om ”att genom Lunds arbetarkommun framlägga ett förslag till konfliktens lösande genom skiljedom” (genom norska och danska partistyrelserna). Förslaget framfördes av Henrik Persson och vann från oppositionen understöd av bl. a. Otto Grimlund.

Elof Lindberg föreslog ett uttalande, enligt vilket ”andlig frihet för alla samt fullständig yttrande-, tryck- och församlingsfrihet skulle gälla även inom partiet; att val inom partiet och dess underavdelningar ävensom kandidatnomineringar för kommunala och politiska val skulle förrättas proportionellt, om en tjugondel av ombud vid kongress eller underavdelningar så begärde; samt att ungdomsförbundet skulle förbinda sig att icke bedriva särpolitik vid politiska och kommunala val.”

Martin Andersson, Nacka, begärde viss mildring av partistyrelsens förslag, och Lindhagen föreslog,

”att såväl partiets som ungdomsförbundets ledningar skulle avgå till nästa kongress; att nya styrelser skulle väljas med proportionell representation för bägge riktningarna”, samt att dessa skulle ”samråda om de riktlinjer och arbetsmetoder för partiets politik, som kunna på samma gång upprätthålla sammanhållningen av det hela och den andliga friheten för de särskilda medlemmarna”.

Samtliga kompromissförslag avslogs i förberedande voteringar, varefter kongressen med 136 röster mot 42 beslöt bifalla partistyrelsens förslag.

I Palmstiernas dagbok – P. varnade för förslaget från Lund – heter det:

”Beslutet blev också partiklyvande. – Vi segrade, så att ‘det blev nästan för mycket’, undslapp det Br. under striden. Minoriteten sveptes bort.”

Massorna i rörelse

Det politiska och sociala läget var 1917 särskilt tillspetsat. Våldsamt stegrade livsmedelspriser, brist på mat och jobberi med vad som fanns bringade massornas tålamod till kokpunkten.

125 000 ton brödsäd och 75 000 ton fodermedel hade av regeringen kontraherats i USA men kunde i februari icke fraktas hem till följd av den tyska blockaden. Sverige straffades för livsmedelsleveranserna till Tyskland. Mjölransonerna sänktes från 250 till 200 gram per dag.

Bageriidkarna i Göteborg och andra städer hade i april höjt brödpriset med 40 å 50 procent – och kastade ut bagarna i arbetslöshet, när mjölbristen satte in. Skogsarbetarna, Stockholms hamnarbetare, arbetarna i Sandviken, gruvarbetarna i Grängesberg, arbetarna i Tunadal och i Malmö, Skånes gruvarbetare, arbetarna i Ludvika och på många andra platser begärde tillägg på sina mjöl- och brödransoner. Regeringen beviljade skogsarbetarna 500 gram per dag av begärda 800 gram – och lämnade samtidigt *utförsellicens till Tyskland på 3 000 ton kornflingor!* Potatismjölfabrikanterna gjorde sig miljonvinster – när arbetarna saknade potatis.

Men arbetarna höll sig i stort sett lugna till i april. Då började demonstrationerna emellertid komma i gång. Den 16 demonstrerade arbetarna i Västervik och stormade ett par av stadens största bagerier, som plundrades på inneliggande lager. En 16-april-kommitté bildas, en sorts sammanfattning av arbetarmassornas eniga aktionsvilja. I cirkulär till arbetsgivarna krävdes löneförhöjningar och *8-timmars arbetsdag*. Stadsfullmäktige anslog emellertid 25 000 kr för inköp av potatis och sände ut potatisuppköpare.

Nu antog demonstrationerna emellertid masskaraktär och spreds över hela landet. 2 000 arbetare och kvinnor i Hofors framför krav på ökade brödransoner samt på fläsk och potatis. Demonstranterna fortsatte till bruksdisponenten och krävde höjning av männens löner med 1 kr i timmen;

7 000 arbetare i Västerås neklade arbetet och tågade till rådhuset med krav på livsmedelsbristens avhjälpanne, skattebefrielse för mindre inkomsttagare, kraftigare beskattning av krisvinster och åtgärder mot jobberiet. Massrörelsen i Västerås slungade denna vår fram ungdomar i ledningen, sådana som Oskar Wästerlund, Axel Söder, Abel Carlsson och andra.

Arbetarna i Åtvidaberg tillställde friherre Adelswärd ultimatum om sänkta hyror, billigare mjölk och ved.

3 000 demonstranter i Härnösand, 4 000 i Arvika, 1 000 i Sundsvall och 10 000 i Göteborg. I Linköping demonstrerar 2 000, i Halmstad 5 000, i Eskilstuna 7 000, i Söderhamn 1 400, i Falun 1 500, i Oskarshamn 3 000, i Jönköping 1 800. (Nya Samhället 24/4.)

Den 25/4 meddelas om strejk vid Götaverken, och 2 000 berörda, samt krav på löneförhöjning, om hungerdemonstrationer i Kramfors, 3 000 (böndernas källare inspekteras). Vidare demonstrerar i Huskvarna 1 500, Värnamo 500, Nyköping 2 500, Trelleborg 700, Motala 3 000, Mora Strand 1 000 och i Uppsala 3 500. En stor demonstration rapporteras från Stockholm, vilken f. ö. slutade med ”upplopp” och polisanhållanden av flera deltagare. Demonstrationer ägde rum även i hela Ådalen med åtföljande inspektion hos bönder och i mejerier samt i Göteborg 15 000, Oxelösund 1 400, Trollhättan 4 000, Borås 3 000, Ystad 4 000.

Kvinnorna ryckte denna vår fram på ett för svenska förhållanden dittills okänt sätt: Från Svartvik, Sundsvalldistriktet, rapporteras således en stor kvinnodemonstration, från Hudiksvall två demonstrationer med blott någon dags mellanrum, från Bomhus och Gävle demonstrationer, o. s. v. I Norrköping marscherar 2 000 textilarbeterskor upp. I början av maj ägde i Norrköping för övrigt en ny demonstration rum med 4 000 deltagare, varvid bageriaffärerna stormas, i Västerås demonstrerade 2 000, i Mölndal 2 000 och även i Stockholm gick en jättedemonstration av kvinnor av stapeln.

Hur djupt och allvarligt missnöjet var framgick dock främst av *militärens* förhållande. Militärt manskap demonstrerade denna vår vid Västmanlands, Norrbottens (befällets svar blev där kommandering till grävningsarbeten) och Kronobergs regementen, Jämtlands fältjägare och Svea ingenjörskår, samt i Stockholm, Uppsala, Karlskrona, Oscar Fredriksborg, av militära grupper vid Älvsborgs regemente, vid artilleriet i Östersund och på en del av flottans båtar i Karlskrona. Blandad civil och militär demonstration ägde slutligen rum i Västerås.

Situationen var också förtvivlad. Riksdagsman Ingvarsson skriver i Nya Samhället (i början av maj) : ”I industrikommunerna finns inte matpotatis, än mindre sättpotatis. Kålrötter finns blott i små kvantiteter, örter och bönor saknas, dessliques makaroner. I massor av arbetarhem finns knappast annat än dem tilldelade 200 gram mjöl per dag att leva av. Hungersnöd är förestående för arbetarbefolkningen.”

Från Göteborg meddelas, att ”arbetarfamiljerna i de fattigare stadsdelarna under flera dagar saknat bröd och potatis”. I vissa arbetarstadsdelar har ”det lilla, som finns, gått åt till mannen och barnen, medan hustrurna fått vara utan”.

Hur sökte myndigheterna nu bemästra detta läge? Inför under april befarade oroligheter i Stockholm rekvirerades 35 vagnar fullt krigsrustad militär från Södermanlands och Östergötlands regementen samt från Karlsborg; deltagarna i militärdemonstrationerna i Östersund dömdes i början av maj till två månaders fängelse för ”vägran att lyda order”; för snatteri dömdes i Norrköping 7 personer, därav 3 kvinnor, till straffarbete, och i Göteborg 7 personer för deltagande i hungeroroligheter. På vissa platser i landet planerades borgargården – statsminister Swartz tvingades i riksdagen i en debatt med Branting att avge försäkran om, att borgargårdens-planerna skulle uppges.

Värst blev emellertid situationen på Seskarö, Norrbotten. Isanhopning hindrade under våren all transport till ön. Befolkningen plundrade i denna situation två bageriaffärer, med påföljd att kronfogden rekvirerade militär från Haparanda. Med påskruvade bajonetter kommanderades denna mot folkmassan, också kvinnor och barn, varefter upprorslagen lästes! En del militär fråntogs av demonstranterna vapnen, andra lämnade dessa frivilligt (som i Stockholm under en militärdemonstration, vid vilken jag själv talade. Där tog befälet efter demonstrationen f. ö. bort slutstyckena till karbinerna.) I denna situation rekvirerade landssekreteraren 300 man från Boden, fullt krigsrustade, bl. a. med kulsprutor. Inalles hopades på ön 400

krigsrustade soldater. Sju personer häktades för ”uppror”, en av dem för att han var ”ledare”, och belägringstillstånd proklamerades. När landshövding Murray på återresa från Stockholm till Luleå fick klart för sig situationen – Norrskensflamman underrättade honom telegrafiskt – lät han lasta en båt med varor till Seskarö, som delades ut till de hungrande. Landshövdingen upphävde belägringstillståndet skickade omedelbart bort militären och frigav en del av de häktade och – lugnet var återställt! En klok man hindrade massblodbad!

Måhända bör här lämnas en förklaring. Nya Samhället har så ofta citerats, därför att tidningen redigerades av en i förhållande till de olika riktningarna i partiet åtminstone i någon mån objektiv person, redaktör Ingvarsson. Denne försökte också förstå de demonstrerande arbetarnas läge. I motsats exempelvis till dåvarande redaktör för Folket, C. E. Svensson och andra, som visade företrädesvis surhet mot vissa arbetardemonstrationer.

Tidningarna från denna tid lämnar f. ö. det bestående intrycket, att en del av de maktägande uppträdde provokatoriskt. Så mycket naturligare föll det sig för de flesta talare att framföra krav på djupgående förändringar av samhället. På vänsterkanten tyckte vi, att läget inbjöd till en mycket radikalare politik än den Branting förde.

Sedan partikongressen till resolutionen mot ungdomsförbundet accepterat principiell försvarsvänlighet, underkänt kraven på programmets radikalisering i författningsfrågorna samt godkänt munkorgsstadgan, var det på bägge sidor klart, att motsättningarna omöjliggjorde ett parti. Även om sprängningen i interna kretsar var väntad, bland några måhända önskad – vissa, som vi räknade till partihögern, och anhängare i liberala partiet av samregering med socialdemokraterna betraktade den rent av som ett stort ”politiskt framsteg” – beklagades den bland breda lager av arbetare. Även många av dem, som på kongressen röstat för partistyrelsen, fann utvecklingen beklaglig. Att diskussionerna före avgörandet emellertid bidragit att klara begreppen i en rad frågor, lär dock icke kunna förnekas. Den svenska arbetarrörelsen skulle sannolikt icke ha varit, vad den nu är, om inte frågorna under dessa och följande år ställts under så omfattande debatter. Konkurrensen mellan de två riktningarna skärpte även den politiska aktiviteten, vilket alldeles visst var till gagn för arbetarklassen.

Men jag skall inte komma på avvägar. Söndagen den 18 februari, då resolutionen antagits mot ungdomsförbundets självständighet, samt författnings-, militär- och nykterhetsfrågorna avgjorts, höll oppositionen en konferens i Folkets Hus' L-sal, senare i en lokal Norrtullsgatan 21. Det hade sagts i förväg, att till ”Garantiföreningen Politiken” hörande frågor skulle behandlas, dvs. arbetet för tidningen, men konferensen rörde sig helt kring frågan om bildandet av ett nytt parti.

Ett 80-tal var närvarande. Vennerström, Fabian, Ernst Hage, Carl Lindhagen, Ernst Setterberg och några andra var dock en del av tiden bundna på partikongressen. Så vitt framgår av protokollet, deltog i konferensen 37 kongressombud, 5 ombud för riksdagsgruppens vänster av vilka ett par deltog också i partikongressen, 28 från ungdomsrörelsen, ett ombud för Garantiföreningen, som dock angavs ha 100 avdelningar på skilda platser i landet, samt några enskilda partimedlemmar.

Till ordförande valdes Carl Winberg, Ernst Åström och Borgman, Söderhamn, och som sekreterare E. Malmsjö och Albert Viksten med Kilbom som ”generalsekreterare”. Både redaktions- och manifestutskott tillsattes.

Att ett nytt parti skulle bildas, därom var nu praktiskt taget alla eniga. Däremot var man icke enig om tidpunkten:

Winberg: ”onödigt diskutera om ett nytt parti, den saken är nu fullt klar.”

Ernst Åström: ”partikongressen har fattat ståndpunkt i militärfrågan m. fl. frågor, och detta är skäl tillräckligt för oss att efter våra principiella linjer bygga upp ett nytt parti.”

Krieg, Kilafors: ”varit villrådig angående lämpligheten att bilda ett nytt parti – sedan parti-kongressen fattat ståndpunkt i militärfrågan, står det klart, att ingen annan utväg finns.”

J. Björling, Stockholm (riksdagsman): Instämde med Winberg.

Sven Larsson (Linderot): ”vi borde nu träda öppet fram, tala om, att vi haft detta möte och här dryftat frågan om ett nytt parti.”

Lorén, Huskvarna: ”den behandling minoriteten fått på kongressen måste absolut leda till en sprängning av det gamla partiet.”

H. F. Spak: ”vi bör smida, medan järnet är varmt.”

Ljungberg, Stockholm: ”steget med det nya partiet måste tagas nu omedelbart.”

Lundberg, Eksjö (riksdagsman): ”riksdagsgruppen och minoriteten bör omedelbart proklamera det nya partiet. – Ställningen inom riksdagsgruppen är olidlig.”

Lövgren, Norrbotten (riksdagsman): ”vi fasthåller vid det gamla programmet. Det är parti-majoriteten, som bildat ett nytt borgerligt parti.”

Johansson, Gävle: ”vi måste stödja riksdagsgruppens minoritet, och därför är det nödvändigt att nu taga steget till ett nytt parti.”

Dahlberg, Hille: ”Riktlinjerna skall dragas upp, innan ombuden lämnar Stockholm.”

Dahlqvist, Stockholm: ”ett manifest utfärdas till Sveriges folk, manande till samling i ett nytt industriarbetarnas och lantbefolkningens parti.”

Men det fanns också betänksamma röster:

Elof Lindberg, då Luleå: ”Om vi redan nu skulle besluta bildandet av det nya partiet, handlade vi oklokt. – Klokast vore att nu försöka få organisationerna att inställa sina kontingentbetalningar till partiet.”

Ax. Jonsson, Eskilstuna: ”Man kan ställa sig tveksam om bildandet av ett nytt parti just nu. Av kongressförhandlingarna har icke framkommit nog vägande skäl härför.”

J. Andersson, Solna: ”man har många gånger haft tillfälle beklaga, att vänsterns män gå för hastigt fram. Stor försiktighet bör få rum.”

Roskvist, Bjärnum: instämde med Lindberg.

Ståhlberg, Göteborg: ”Vi bör i det längsta slåss i det gamla partiet.”

Vidlund, Jönköping (riksdagsman): ”Om partimajoriteten varit brutal, bör vi icke begå en oklok handling. Det går ej att förneka, att minoriteten var svag i sitt försvar på kongressen.”

Kilbom: fann alla ”eniga om målet; ett nytt parti. Men vi måste ha en konstituerande kongress”.

Genom namnupprop beslöt konferensen enhälligt på förslag av Kilbom att ”gå på *linjen* om ett nytt parti”. Efter förslag av samma talare med instämmande av riksdagsman R. Eronn, Leksand, Alfr. Johansson, Gävle, och J. M. Waller, Borlänge, beslöts ävenledes enhälligt:

att med anledning av de å Socialdemokratiska partikongressen fattade besluten utsända ett manifest till Sveriges arbetare, vari dessa inbjudas att bilda ett nytt parti,

att detta manifest undertecknas av Soc.-dem. riksdagsgruppens minoritet och representanter för minoriteten på partikongressen, vid vilkas utseende vederbörlig hänsyn tas till förhållandena på olika platser i landet, samt

att omedelbart utse en arbetskommitté på 9 personer, bosatta i Stockholm, som dels får i uppdrag att leda och organisera arbetet för det nya partiets bildande och dels för organiserande och förberedande av den konstituerande kongressen.

Uttalandet föregicks av underhandsöverläggningar med Ström, Ståhlberg och Elof Lindberg. Den senare försökte få orden ”inbjuda att bilda nytt parti” ändrat till ”diskutera frågan om bildandet av nytt parti”, men konferensen beslöt med stor majoritet att bifalla den ursprungliga formuleringen. Denna syntes åtminstone mig vara ”kyrkan mitt i byn”. Det gällde, tyckte jag, att få ut så mycket som möjligt av dagens situation.

På fortsatta sammanträden den 19 och den 20 beslöts – preliminärt! – på Ströms förslag, att partiets namn skulle vara Socialdemokratiska vänstern, samt att partiet skulle byggas på kollektiv anslutning. Delvis betingades detta av taktiska skäl. Flertalet ansåg dock, att den individuella anslutningsformen var den riktiga. Medel för propaganda- och organisationsarbetet skulle åstadkommas genom tecknandet av en dagsinkomst från sympatisörer i hela landet. (Omedelbart efter kongressen beslöt även partiutskottet på Gustav Möllers förslag att utlysa en dagsinkomstteckning. Ett skickligt schackdrag som naturligtvis försämrade resultatet av vänsterns aktion.)

Fabian Månsson, Carl Lindhagen, Ivar Vennerström, Ström, C. N. Carleson, Carl Winberg, Kilbom, Ernst Hage och Ax. R. Svensson invaldes i det beslutade arbetsutskottet.

Som kronan på verket beslöts utfärda ett manifest, i huvudsak skrivet av Ivar Vennerström. I detta upprepas först anklagelserna mot partimajoriteten för att ha ”förtrampat de demokratiska grundprinciperna”, godkänt munkorgsstadgan, ehuru denna var ”stridande mot andan i Sveriges grundlag”, och i motsats till partierna i exempelvis Norge, Förenta staterna och Schweiz ha ”reformerat sitt militärprogram i militaristisk riktning”. ”Ett nytt parti är nödvändigt”, förklaras det, ”varinom förverkligas demokratins grundsatser.” Det understrykes slutligen, att ”i den tid, som kommer, måste folkets stora livskrav föras fram, och deras frigörelseideal förkunnas inte blott utanför utan även inom parlamenten”.

Till sist inbjudes till konstituerande kongress den 12, 13 och 14 maj.

Men därmed var icke beslutat, vilka som skulle underteckna manifestet. Kommittén hade föreslagit, att undertecknandet skulle ske länsvis, men Lindberg, Luleå, gjorde med hänsyn till föreliggande situation karakteristiska invändningar. ”Det skulle föranleda slitningar, om ombuden för Norrbottensdistriktet undertecknade manifestet.” Albert Viksten, Roskvist, Bjärnum samt Ström, Dahlqvist och Samuelsson, Stockholm, anförde häremot, att ”norrbottningarnas uteblivande skulle tolkas som en svaghet. Norrbottens radikala befolkning skulle icke fatta den taktiska finessen” i, om deras ombud vid kongressen saknades. Resultatet blev, att ombud från alla distrikt undertecknade, från Norrbotten dock icke Lindberg, men väl O. W. Lövgren, samt därtill riksdagsgruppens minoritet.

Men att några gick från konferensen med tvivel i sina hjärtan, visade den kommande utvecklingen. De första tre åren var emellertid alla i entusiastisk verksamhet för det nya partiet. Elof Lindberg, Ivar Vennerström, Ernst Hage, Ernst Setterberg och övriga, som 1921 gick ifrån det nya partiet och ett år senare fann vägen åter till vad de 1917 varit med om att fördöma, de gjorde i respektive orter högt skattade insatser för ett ”socialistiskt folkparti”.

Den 10 maj skriver exempelvis Lindberg ett brev, som visar hans inställning. Han inte blott meddelar sin dagsinkomst-teckning utan också planer på artiklar om ”kooperationens teori i förhållande till soc. teori för att samla ytterligare kol på kooperationspamparnas huvuden och tvinga fram dem ur sitt gömsle”.

Men Lindberg gör ett tillägg:

”Akta er vid vänsterkongressen för att engagera partiet allt för mycket för fackoppositionen. Det är här uppe en mycket ömtålig sak.”

Fackoppositionen hade grundats av några ungsocialister, som icke ville gå över till SAC.

Arbetsutskottet trädde i funktion omedelbart efter partikongressen. Det gällde att smida, medan järnet var varmt. Ström var den drivande. Program skulle utarbetas, organisationen byggas upp och kongressen förberedas. Trots eller tack vare allt arbete och vår erbarmliga fattigdom var det en härlig tid. Vi levde nästan i luften, så mycket mer som första ryska revolutionen signalerade ”en ny värld”, och vänstern inom arbetarrörelsen överallt syntes komma i rörelse. Uppriktigt gladdes vi också över, att Hammarskjöldska regeringen äntligen, 2 mars, inlämnade sin avskedsansökan.

Skulle det nu bli en liberal-socialistisk regering eller en liberal med socialdemokratiskt stöd, eller kanske rent av en högerregering utan Hammarskjöld? En kväll hemma hos Winberg på Hjärnegatan diskuterade vi denna fråga så livligt, som om vi själva skulle dra på oss guldbyxorna. Winberg berättade om uppståndelsen i riksdagen. Spak gladdes över, att nu skulle ”ändå höggersossarna bli ordentligt komprometterade. Det kommer att gagna oss.” Jag har inte glömt Winbergs replik:

” Ja, gudarna skall veta, att jag önskar Rydén och ‘snobb-baronen’ en ordentlig näsbränna. Samregerande med liberalerna kommer nog inte att bli så angenämt. Inte heller kommer den att ge arbetarna så mycket. Men vi skall inte glömma, att också vårt parti blir berört av, vad som sker.”

På innebörden i Winbergs förklaring hade jag inte så noga tänkt förut. Men var det, när det kom till kritan, i princip någon skillnad på Winbergs här uttalade uppfattning och Brantings – nämligen att vi borde medverka till och glädjas över varje det minsta lilla ”steg åt vänster”?

Spak och jag hade sällskap när vi gick från Winberg. Vi vandrade runt på gatorna och diskuterade. Spak var inte glad över Winbergs uttalande.

Om jag gjorde invändningar, minns jag inte. Men så lättade Spak upp en smula och berättade en av sina upplevelser från den tid han var i statskyrkans tjänst. Som hjälppräst hade han en gång avtackat en kyrkovaktmästare, vilken fått pension:

”Nu skall vaktmästaren”, hade Spak manat honom, ”njuta sitt otium cum dignitate under återstående dagar.”

När han slutat sitt tacktal och berett sig att gå till kaffebordet, hade storbonden och kyrkovärden Jan Andersson kommit framspringande och förtroligt viskat:

”Snälla pastorn skriv upp namnet till mej på den där goda konjaken, som kyrkovaktmästaren skulle njuta.”

”Det dröjde ett ögonblick, innan jag förstod, vad han menade”, sade Spak, ”men så gick det upp för mig, att han trodde att otium cum dignitate var en konjaksort, och då måste jag gapskratta, så nykterist jag var. Men numer tycker jag ibland det är likadant med åhörarna vid mina socialistiska föredrag som med storbonden-kyrkovärden, de förstår inte, vad jag menar.”

Stridiga viljor!

En dag i slutet av mars 1917 ringer Fredrik Ström och ber mig att omedelbart komma till hotell Continental. Ett par veckor hade förflutit sedan marsrevolutionens seger. I hotellets kafé väntar Ström redan – tillsammans med en välklädd ryska. Hon hade kommit samma morgon som kurir från Arbetar- och soldatrådet i Petrograd, Marie Stachova, sedan länge medlem av Lenins parti. Bolsjevikerna hade stort inflytande i rådet, och Sjlapnikov hade beordrat hennes resa. Hon skulle lämna vänstern inom socialdemokratin redogörelse för revolutionens förlopp, framföra personliga hälsningar och överlämna ett manifest till Västeuropas arbetare. Det senare skulle omedelbart sändas vidare. Hur? Ja, det blev Fredrik Ströms sak. Men i Stockholm hade Stachova också ett annat ärende. Hon skulle återbetala

pengar, som Sjalpnikov lånat under sitt senaste besök. Ström och jag hade försträckt honom 100 kr, som med ett litet generat leende överlämnades.

Plötsligt frågar Stachova emellertid, när hon kunde träffa Branting. Hon måste framföra hälsningar till honom från Tjeidze och andra och hade även ett mera personligt ärende. Ström, som just skulle till riksdagen, lovade att fråga Branting angående tid och per telefon ge besked var denne kunde ta emot.

Så kom det sig, att Stachova och jag klockan två var i sammanbindningsbanan, där Branting omedelbart infann sig. Sedan kuriren presenterats och framfört hälsningarna från Arbetar- och soldatrådets mensjeviker, tog hon ur ett pryddligt kuvert fram 200 kr och överräckte till Branting. Denne tog en aning generad emot summan och yttrade något om, att ”det väl inte var så bråttom” – de pengarna hade lånats av någon mensjevik, vem har jag glömt, om jag alls fick besked därom.

Brantings största intresse var att få höra något om revolutionen. Härvidlag var Stachova emellertid ytterst, nästan sårande ordknapp. Något berättade hon väl, ty när vi skildes, yttrade Branting med djupt allvar:

”Ja, bara de olika riktningarna nu kan hålla ihop, så att revolutionen inte slås ned.”

Några år senare, sannolikt hösten 1926, stötte jag oförhappandes på Stachova i ingången till hotell Metropol, Moskva. Hon skötte nu rapporteringen till Stalin angående vissa utländska förhållanden och var dessutom en av de ledande i Internationella arbetarhjälpen. Återseendet blev hjärtligt. Stachova erinrade om sitt besök i Stockholm och särskilt om sammanträffandet med Branting. Då jag bl. a. frågade, om hon inte trodde han blev sårad över hennes ordknappa rapport och över det något demonstrativa överlämnandet av de 200 kr:a, svarade hon ungefär:

” Jag hade order att omedelbart överlämna pengarna. Vi ville inte ha några skulder till Branting. Och hans intresse för revolutionen kände vi. Det var ententens intresse.”

Hennes svar målade stämningen hos bolsjevikerna 1917, och än mer 1926.

Stachovas besök i Stockholm var vår första direkta kontakt med revolutionen. Vad vi förut visste, hade vi genom tidningarna, huvudsakligen förmedlat av Reuter. Det var mer eller mindre färgat. Och det ena telegrammet slog ihjäl det andra. Men ändå, det är inte för mycket sagt, att praktiskt taget hela svenska folket jublade. Alla räknade med, att tsarismens störtande skulle betyda lättnad i Sveriges utrikespolitiska läge, och arbetarvärlden var glad för att den reaktionära regimen var likviderad. Mängder av möten hölls. Förhoppningar uttalades om ”revolution också i Sverige”, hälsningstelegram sändes till Arbetar- och soldatrådet – sent skall jag glömma ett sådant möte i Avesta någon av de första dagarna i april ...!

Den 13 april fick vi den andra kontakten med ryska revolutionen före vänstersocialistiska partiets bildande, eller kanske rättare sagt med de främsta krafterna bakom den ryska revolutionen. Lenin och hans vänner passerade Stockholm på väg till Petrograd. Lindhagen, Ture Nerman och Fredrik Ström har på olika sätt skildrat händelsen. Det finns således ingen anledning att här göra det på nytt. Jag tror dock, att man måste ha upplevt det hela för att kunna sätta sig in i vår sinnesstämning, när Grimlund med morgontåget anlände med de ryska gästerna.

Lenin hade ju i en längre artikel kritiserat ihjäl vår mer eller mindre pacifistiska ståndpunkt i militärfrågan. Höglund och Nerman hade lämnat rapporter från Zimmerwaldkonferensen, och vi hade tagit del av Nermans utläggningar angående Zimmerwaldvänstern – på partikongressen frågade Per Albin hånfullt, om inte Nerman var ensam anhängare av denna – så att alldeles oförberedda var vi inte på, vad Lenin skulle kunna ha att säga oss. På hotell Regina utspelades dock en liten episod, så vitt jag vet aldrig tidigare skildrad, som gav en

försmak av, hur motsättningarna inom arbetarvärlden nu skulle ytterligare skärpas. Mitt under det sammanträde vi svenskar – och schweiziske partisekreteraren Fritz Platten, som var ryssarnas reseledare – hade med ryssarna, meddelar en vaktmästare, att jag hade besök. Utkommen i korridoren finner jag Sven Backlund, utrikesredaktör i Social-Demokraten. Han ber mig att för tidningen förmedla en kort intervju med Lenin och understryker sin begäran med meddelandet, att han var sänd av Branting. Jag framför framställningen till Lenin, som efter att ett ögonblick ha tittat på mig frågar:

– Brantings tidning?

– Ja, Social-Demokraten! Så kommer svaret som ett pistolskott:

– Jag har ingenting att göra med Branting. Jag lämnar ingen intervju till hans tidning.

Backlund tyckte, att svaret var ”konstigt”, och det var inte utan att jag tyckte detsamma – även om jag nog var litet högfärdig över, att Politiken på detta sätt skulle bli ensam om redogörelsen för det celebra besöket. Men naturligtvis skildrades detta ändå i Social-Demokraten, i inte allt för vänliga ordalag för övrigt ...

Notiserna i föregående avsnitt angående livsmedelssituationen och demonstrationerna 1917 samt skildringen av de två episoderna från de ryska besöken belyser i viss mån läget och stämningarna, när vi gick att bilda vänstersocialistiska partiet. Förhållandena in på våra gränser och inom landet var förvirrade. Till synes oöverbryggbara ekonomiska svårigheter rådde. Det föreföll fullt naturligt att räkna med öppen kamp inom landet mellan olika folkgrupper. Mycket av det, som senare varit klart, var denna tid flytande och grumligt. Arbetarna var vacklande och osäkra, ett omdöme, som gäller också oppositionen. Höglund kritiserade med all rätt någon månad senare vår oklara socialistiska inställning. Många av de problem vi ställdes inför var icke genomdiskuterade. Tro och entusiasm fick ofta ersätta kunskaper och fasta linjer.

Jag minns som var det i går ett sammanträde den 11 mars 1917 på Torsgatan 10. Där satt Lindhagen, Ström, Spak, Carleson, Vennerström och Kilbom. Vi skulle utarbeta förslag till program för det nya partiet. I punkt efter punkt medlade Ström och Vennerström oss framåt, ty i nästan varje punkt blev det diskussion mellan å ena sidan Lindhagen och å andra sidan Carleson och Spak. Oftast tillhörde också jag den senare sidan.

Lindhagen hade inte samma uppfattning som vi om ett socialistiskt parti. Hans starka betonande av ”den andliga friheten” föreföll mig verklighetsfrämmande. Så länge massorna svalt och frös, skulle de inte fästa så stort avseende vid andlig frihet, tyckte jag då och även senare. Först bröd, det var massornas inställning. Naturligtvis kunde vi ta med något om andlig frihet i programmet, men det, som skulle möjliggöra för oss att bygga upp ett nytt parti, måste dock vara rätlinjig kamp för *ekonomisk* och *politisk* frigörelse. Så långt jag kommer ihåg, blev emellertid Carleson och jag ensamma i vårt starka, kanske också ensidiga understrykande av dessa synpunkter. Spak vinglade en aning här.

Alldeles stopp hotade det att bli, när vi kom till jordfrågan. Irritationen var då på sin höjdpunkt. Lindhagen ville, att vi skulle utforma jordprogrammet med särskilt stark betoning av småbrukarnas intressen. Carleson karakteriserade många av hans synpunkter som ”romantik”. Och Carleson kunde reta stenar, när han riktigt satte sig på tvären. Inte blott att ögonen sprutade eld, hans polemik blev hånfull och förolämpande. Här krävde han bestämt, att vi ”som socialister” skulle slå vakt om storbruket. Endast detta hade framtiden för sig:

”Lovar vi arbetarna bättre försörjning, så måste vi också kunna visa, var och hur vi skall skaffa denna. Småbruk, det är ju slöseri med både tid och pengar. Endast på den fetaste jorden i Skåne kan en småbrukarfamilj försörja sig. I mellersta och norra Sverige är det omöjligt.

Med småbruks- och egnahemsromantiken skaffar vi blott skogs- och industribolagen billig arbetskraft.”

Ja, så resonerade den gången den bland oss bäst skolade socialisten.

Spak hade naturligtvis stor erfarenhet från sin tjänstgöring som statskyrkoopräst på landsbygden. Han hade sett småbönders, arrendatorers och lantarbetares hårda kamp för tillvaron. Men han hade också sett godsägarnas översitteri – sina bittraste erfarenheter hade han från de bygder, där Jan Fridegård växte upp ett par årtionden senare.

När Spak skulle säga något riktigt elakt om godsägare och storbönder, brukade han i ”fri översättning” berätta följande historia:

”Ser du, i bygden kom en tid regelbundet en frireligiös nykterhetspredikant på besök. De stora stugorna uppläts alltid åt honom – i kyrkan var det inte så mycket folk. Den där herrn hade en kväll möte i nykterhetslokalen, där det förstas var fullt av folk. Också en illa omtyckt godsägare var där. Just som predikant Friberg utlade texten om, att bruket av alkoholhaltiga drycker gick i arv på barnen, yttrade godsägaren tämligen högt till sitt sällskap:

‘Jag förstår det, när jag hör den där herrn’ – det sades i bygden, att de två var konkurrenter dels om hustrun till rättaren vid herrgården och dels om en servitris på stadshotellet i Enköping. Men fripredikanten blev inte svaret skyldig. Han förklarade sig vilja berätta en sedelärande historia:

‘Folkskollärare Eurénus från Dannemora berättade i ett föredrag om ett bondehem, där husbonden drack mycket. Sista telningen i familjen verkade redan i barnåren litet underlig. Dock växte han upp och blev stor och kraftig. Huvudet var bara så ovanligt litet, så litet, att det väckte uppseende. Men så gifte han sig med en godsägaredotter – och blev godsägare.’

Härefter riktade sig fripredikanten särskilt till publiken och frågade:

‘Känner ni möjligen till något sådant fall?’

Då avlägsnade sig godsägaren under högljudda protester. Hans äkta maka följde honom som den väldisciplinerade hustru hon var.

Elaka människor förklarade efteråt, att inte blott rättaren och hans hustru efter detta försvann från bygden utan också att godsägaren allt oftare besökte stadshotellet i Enköping.

Men för mej som statskyrkoopräst, tillade Spak med sitt fnissande skratt, var det en glädje, att också fripredikanten försvann från socknen!”

Nå, nu var det alltså diskussionen angående det nya partiets ställning till jordfrågan.

Vi visste ännu inte, vilken oerhörd betydelse kravet på jord hade i Ryssland, och att bolsjevikerna delvis tack vare denna paroll kunde genomföra sin revolution. Och vi kunde ännu mindre veta något om, att de ungerska socialisterna ett par år senare skulle förlora sin revolution, delvis för att de stötte lantarbetare och småbönder ifrån sig genom godsägarejordens förstatligande.

Att jordhungern denna tid var mycket stark bland lantarbetare och småbönder var emellertid obestridligt. ”Egnahemsromantiken” hade ju propagerats under många år. Mitt arbete i Åboförbundet hade väl lärt mig en del angående småböndernas inställning.

Men Lindhagen blev så rasande på Carleson och Spak, att sammanträdet måste avbrytas en stund, för lunch.

Det såg dock hopplöst ut, när vi kom ned på gården till Torsgatan 10. Där åkte t. o. m. Ström och jag ihop. Jag försökte övertyga honom om, att vi måste finna en formulering, som tillgodosåg både Carleson och Lindhagen. Men Fedde var för ovanlighetens skull rasande:

”Tillgodoser? Tillgodoser? Skall jag välja mellan Lindhagen och Carleson, så följer jag den förre, det kan du vara övertygad om. Han har småbönderna med sig ...”

”Småbönderna med sig ...” Men vi skulle ju ha ett socialistiskt program . . .!

Slutligen blev vi dock färdiga både med förslag till program och annat. Carleson och Lindhagen fick bägge sitt med. Lindhagen i fråga om jordprogrammet och partiets demokratiska grundsatser, Carleson i fråga om storbruket.

När konstituerande kongressen samlades den 13 maj, räknade den representanter för förutvarande arbetarkommuner på 50-talet platser, nybildade arbetarkommuner på 20-talet samt representanter för 80 ungdomsklubbar, några socialdemokratiska vänsterföreningar, fackföreningar, kvinnoklubbar och enskilda. I allt var det 250 personer förutom gäster samt representanterna för socialdemokratiska vänstern i riksdagen och för distrikten.

Utan tvivel hade kongressen fått större anslutning, om icke partiets arbetsutskott på Möllers och Herman Lindqvists förslag redan den 5 mars påpassligt beslutat tillstålla arbetarkommunerna ett meddelande, dels att de som ”gick in i det nya partiet ställde sig utanför det gamla”, en ståndpunkt, som ju var fullt naturlig, och dels att ”partiets underavdelningar icke kunna sända ombud till den av oppositionen utlysta splittringskongressen”, vilket var mera diskutabelt. Detta så mycket mer som kommunstyrelserna skulle ”övervaka, att beslut om utträde ur partiet icke fattas med mindre kommunens medlemmar *samt och synnerligen* satts i tillfälle att avgiva sitt votum”. Beslutet syntes oss i praktiken liktydigt med förbud mot utträde och alltså inkräkta på underavdelningarnas fria beslutanderätt.

På bägge håll var vi emellertid inställda på ”krig” om partimedlemmarna, och i krig fäster man sig ju inte så mycket vid formell rätt. Det finns f. ö. massor av exempel på, att vi förde ”kriget” med gott humör. För vår del var vi under alla förhållanden fullkomligt säkra på, att vi i det långa loppet skulle segra

I denna vår inställning styrktes vi naturligtvis, när vi tittade på förteckningen över våra gäster, och framförallt när vi såg på den starka internationella förankring vi ansåg oss ha redan från början. Förteckningen upptog följande:

Robert Grimm, Int. soc. kommissionen, Bern (Zimmerwald) ; Karl Radek för bolsjevikerna; Bernh. Mehr, mensjevikerna; H. Fürstenberg för Polska soc.-dem. partiet, Polen; Helena Lurie, Arbetar- och soldatrådets kurir, Petrograd; Wille Münzenberg, Int. soc.-dem. ungdomssekretariatet, Zürich; Erik Heden, Stockholm; Yrjö Sirola, Helsingfors; Karl H. Wiik, Finlands soc.-dem. parti och A. Åhlström, soc.-dem. ungdomsförbundet, Finland (bägge hindrades av passvårigheter att komma till kongressens öppnande), dr Heller, Judiska soc.-dem. partiet Bund, Ryssland; Kirkoff och Kolaroff, Bulgariens soc.-dem. arbetarparti; Chr. Hilt och R. Torgeirson, Norges soc.-dem. ungdomsförbund samt Claes Lindqvist och Aug. Andersson, Sveriges soc.-dem. ungdomsförbund.

Kongressen visade emellertid från början, hur litet samspelade delegaterna var. Debatten om förslaget till allmänna grundsatser är belysande:

Spak: ”Det hela borde strykas” – vilket inte hindrade, att han sedan gick in på detaljkritik.

Lindhagen: ”Här ska vi ej gå i det gamla partiets hjulspår och tvinga en del att omfatta andras meningar. – Ska vi följa Spak på uteslutande hans linjer, går jag och bildar nytt parti.”

Ström: ”Det står var och en fritt att använda sig av de medel, som han anser lämpliga för rusdrycksförbudets nående ...?”

Hemming Sten: ”Då man bildar detta parti, bör man se till, om det finns några undertryckta minoriteter, som kan associeras med detsamma.”

Vennerström: ”Man bör ej hänga upp sig på oväsentligheter utan se på det stora målet.”

Kocken, Ludvika: ”Vi bör tydligt säga ifrån, vad vi vill.”

Z. Höglund: ”Det går säkert alldeles utmärkt att sammansmälta både marxismen och den uppfattning Lindhagen företräder.”

Men även i andra frågor var debatterna livliga. I fråga om programmet utspann sig exempelvis följande replikväxling mellan Ström och Höglund:

Ström: ”Det behövs en reaktion mot den ensidigt mekaniska historieuppfattningen.”

Höglund: ”Marxismen är ej någon ensidigt mekanisk världsåskådning; den lämnar även rum för idealistisk uppfattning.”

Organisationsformen väckte lång debatt. Kilbom hade fått arbetsutskottet med sig på följande formulering:

”Intill dess respektive fackförbund uttalat sig för att underavdelning ej må som sådan ansluta sig till politiskt parti, äger sådan underavdelning (fackförening) rätt till kollektiv anslutning i partiet för samtliga eller en del av sina medlemmar.”

Häremot föreslogs från Göteborg, att kongressen skulle

”uttala sig principiellt mot kollektivanslutning från fackföreningarnas sida, och att i stället politiska klubbar bildas inom olika yrken och fackföreningar med anslutning till respektive orters arbetarekommuner och soc.-dem. ungdomsklubbar och andra fristående politiska föreningar.”

Det hjälpte inte, att Calle Ståhlberg undervisade kongressen om, att faran ”för kollektivanslutningen är avsevärt överdriven och torde helt försvinna, i och med att fackföreningarna återgår till sitt ursprung: att vara medel i den revolutionära kampen”. Det hjälpte inte heller, att Kilbom försökte övertyga motståndarna till kollektivanslutningen, att de lättare skulle nå sitt mål genom att följa hans linje.

Kongressen beslöt att avslå hans förslag – det gamla partiet fick ensamt utnyttja det stora flertalet fackföreningsmedlemmars önskan att vara politiskt organiserade genom fackföreningen. Det är nämligen detta, som sker med kollektivanslutningen.

Hur det var, så blev vi ändå färdiga med ett program. – Detta har sitt intresse inte blott som historiskt dokument utan även med hänsyn till dagens debatt i jordfrågan:

”Jorden och dess rikedomar böra, liksom andra väsentliga produktionsmedel, bliva hela det arbetande folkets egendom.

Men då inom jordbruket smådriften för närvarande består och utvecklas vid sidan av stordriften, och kapitalismen på detta område tränger fram delvis under andra former än inom industrin, måste kampen mot utsugningen föras delvis efter andra linjer. Av Sveriges jordbrukande befolkning utgöra mindre jordbrukare och torpare samt lantarbetare det ojämförligt största antalet. För de små jordbrukarna är jorden icke ett medel att tillägna sig frukterna av andras arbete utan endast att förtjäna åt sig och de sina ett nödortfött uppehälle. De tillhöra liksom lönearbetarna de utsugna folkklasserna. En jordpolitik, som vill gagna dessa jordens brukare, bör följaktligen syfta att stegra avkastningen av jorden, den bör förebygga, att jorden hemfaller åt kapitalistiskt monopol och spekulation, och i stället tillförsäkra jordens brukare frukten av deras arbete.

Samhället bör sörja för, att lämplig jord jämte kredit för byggnader och inventarier hålles på imliga villkor och under betryggande former tillgänglig för alla, som vilja ägna sig åt jorden.

Enskilda monopol på speciella naturrikedomar, såsom större skogar, gruvor, vattenfall och större torvmossar, överförs till samhället. Kronans jorddonationer återbördas i skäligen fall åt samhället. Viktigare flottleder övertagas av samhället.

Staten och kommunerna utvidga sin jordbesittning. Jordbruksdomänerna upplåtas efter förhållandena antingen till stordrift – genom utarrendering till kooperativ drift, eller, intill dess så ske kan, till enskilda under betryggande garantier för arbetarna – eller till småbruk under villkor, som trygga dessas bestånd och brukarens rätt. Tomtmark upplåtes med tomträtt, förköps- eller återköpsrätt.

Expropriation av mark för nya jordbruk: för frigörande av torpare, bolagsarrendatorers och vederlikars jordbruk, för bostäder och till hus på annans grund (social expropriation).

Jordvärdereform.

Kooperation mellan jordbrukare och andra medel, genom vilka småbruket kan tillföras stordriftens fördelar, befördras kraftigt. Jordbruksutbildningen främjas. Rationell vård av skog och jord. Kredit för jordbruks- och bostadsändamål, särskilt åt mindre bemedlade, regleras direkt genom samhället (stat och kommun). Kooperativa kreditkassor uppmuntras.”

Det var påfallande, hur stort intresse vi ägnade jordfrågan och jordbruksfolkets problem. På Kilboms förslag beslöts att tillsätta en speciell jordkommission ”med uppdrag att utreda jordfrågan i hela dess vidd” – det var inte litet vi tilltrorde oss. Vid val av densamma skulle tas hänsyn till olika med jord- och skogsbruk arbetande grupper, samt beslutas

att utredningen i skilda frågor ges ut som broschyrer;

att sammanfattningen av utredningen sker i form av partiets socialistiska program i jordfrågan, omfattande alla berörda grupper; och

att jordkommissionen snarast går att undersöka, hur jord- och skogsbrukets proletärer lättast och ändamålsenligast bör organiseras, samt om möjligt vidtar åtgärder för organisationens uppbyggande.

Sedan bl. a. Albert Viksten, Sollefteå, anfört, att det inte skulle vara omöjligt att samla dessa befolkningsgrupper i en *ekonomisk* organisation, valdes i kommissionen Carl Lindhagen, Ivar Vännerström, Carl Rosen, Kilbom, Victor Herou, Hemming Sten och H. Pettersson, Persön.

Dessvärre blev det inget av detta uppslag, oklart i vissa stycken, men dock vittnande om förståelse för, att dessa befolkningsgrupper borde kunna vinnas för socialistisk politik.

Victor Herou utsågs som arbetande ledamot. På grund av annat arbete urståndsattes han emellertid att ägna nödig tid åt uppgiften. Annars var Herou en av den svenska arbetarrörelsens kunnigaste män då det gällde jord- och skogsfrågor. Han fick också under sin tid i andra kammaren dennas öra i sällsynt grad. Så snart han begärde ordet blev det tyst och ledamöterna flockade sig mycket ofta omkring hans bänk, då han därifrån framförde sina meningar. Det gick honom aldrig som en talare i första kammaren något av de sista åren, en historia som här kan berättas. Vid behandling av en jordfråga begärde hr Ohlon ordet och började med förklaringen:

”Ja, herr talman, jag begriper ju inte jordbrukspolitik ...”

Längre hann han inte förrän Johan Nilsson med en ljudlig smäll slog klubban i bordet och förklarade:

”Herr Ohlon avstår från ordet.” Det gjorde f. ö. också ”herr Ohlon” och gick under ledamöternas hårdhjärtade skrattsalvor ned från talarstolen. Den som däremot inte skrattade, åtminstone inte så att det syntes, det var Johan Nilsson. Men så var ju också klockan två på natten och vid den tiden brukade i regel de ärade ledamöterna av senaten sussa sött i sina sängar.

Herou var heller aldrig långrandig. Han yttrade sig i regel kort och hade väl disponerat sina anföranden. Han kunde således inte drabbas av samma öde som en annan talare i första kammaren, vilken också, sent på natten, hade förberett sig på ett långt anförande med åtföljande lång kläm. Han började högtidligt i talarstolen vid sidan om Johan Nilsson:

” Ja, herr talman, jag har mycket att säga i denna viktiga fråga och har också ett utförligt yrkande, så att ...”

Pang flög Johan Nilssons klubba i bordet, varpå han högt och allvarligt tillfrågade ledamöterna:

”Beslutar kammaren att yrkandet inte behöver uppläsas?” Svaret blev förstås ett glädjefullt ”Ja!” varpå Johan Nilsson ropade upp nästa talare. Nå, ärendet var avgjort genom utskottets ställningstagande, så att någon förlust gjorde samhället inte. Och under nästa valrörelse kunde ju den ärade senatoren hänvisa till protokollet, om någon betvivlade hans insatser i riksdagen.

Men som sagt, sådant där kunde inte hända Herou. Han kunde både jord- och skogsfrågor. F. ö. var talmansklubban inte så livsfarlig i andra kammaren för långrandiga talare.

Emellertid, åter till första vänstersocialistiska kongressen. Förutom att denna stod mycket starkt i internationalismens tecken litade den tydligen på – landsorganisationens ledning! I ett manifest beslöt vi således av landssekreterariatet fordra,

att detsamma – i samband med övriga fackliga och politiska huvudorganisationer – ställer sig i spetsen för en allmän arbetsnedläggelse i och för genomförande av närmast följande krav:

- 1) En allmän löneförhöjning, som bringar upp arbetarnas lönestandard till en människovärdig nivå. Åtta timmars maximalarbetsdag – Fritiof Ekman protesterade mot formuleringen maximal åttatimmarsdag. – Av arbetarna utsedda kontrollnämnder på arbetsplatserna för bevakande av arbetarnas intressen.
- 2) Författningsrevision, som genomför en verklig, lika och allmän rösträtt för män och kvinnor. Första kammarens avskaffande och kungamaktens avskrivning.
- 3) Amnesti åt Amaltheamännen samt alla politiska fångar, inberäknade offren för hungerdemonstrationerna. Årets samtliga militärövningar inställes.

Manifestet har sitt intresse med hänsyn till inte blott det politiska läget, sådant det var 1917, utan också i viss mån för framtiden. Framförallt visar det emellertid, att tanken på arbetarklassens enhetliga uppträdande var levande.

På ungdomsförbundets kongress, som sammanträdde omedelbart efter partikongressen, 17-19 maj, framträdde underligt nog divergerande meningar om förbundets förhållande till partiet. Detta förvånade oss och skapade inte så liten bitterhet. Centralstyrelsen föreslog bl. a. ”att ungdomsförbundet i sina stadgar skulle bestämma, att de medlemmar, vilka fyllt 21 år, och som ej genom annan organisation tillhöra partiet, genom klubbarna böra vara anslutna till detsamma”. Vidare skulle ungdomsförbundet förklara sig ”redo att vid alla tillfällen främja partiets verksamhet i full överensstämmelse med vänsterpartiets program och socialismens principer” – i detta avseende detsamma som socialdemokratiska partikongressen i februari fordrat av ungdomsförbundet. Vänsterpartiets kongress hade för sin del redan godkänt dessa uttalanden. Emellertid föreslog nu Ernst Åström följande lydelse av den första punkten:

”Medlemmar, som fyllt 21 år, och *som gilla* Soc.-dem. vänsterpartiets program, böra ansluta sig till partiet.” Höglund, som var inledare, underströk, att vänstersocialistiska partiet redan godkänt det uttalande ungdomsförbundet enhälligt föreslagit 1914 och dessutom helt accepterat ”den principiella åskådning, som förbundet omfattar”. Diskussionen visade realiter, att ”en del medlemmar inbillade sig kunna stå med ett ben i socialdemokratiska partiet och det andra i vänstersocialistiska partiet”. Några citat ur debatten synes mig lärorika:

Erik Lindvall: ”Vi ska akta oss att genom tvångsanslutning driva ut d.e kamrater, som ej vill tillhöra partiet. Föreslog reservationsrätt.”

J. Karlsson, Karlskrona: ”är bestämt emot varje tvångsanslutning. Ungdomsförbundet bör stå självständigt i alla avseenden.”

Richard Karlsson, Stockholm: ”För den händelse vi fattar beslut om att ansluta oss till partiet, så kommer säkert ett nytt ungdomsförbund att bildas.”

Viktor Nilsson (skraddare), Stockholm: ”Alltid kommer meningsskiljaktigheter att finnas, och det är orätt att lägga band (!?) på den andliga friheten. – Protesterade mot förslaget om tvångsanslutning.”

Carl Ståhlberg: ”De toner vi här hör är fullkomligt överraskande. Social-Demokratens agitation synes ha burit frukt.”

Gottfrid Norbäck: ”Bestämmelse om den socialdemokratiska ungdomens inträde i partiet överflödigt.”

Oskar Öhman: ”Vi får ej blunda för, att en del medlemmar sympatiserar med det gamla partiet.”

Edv. Malmsjö: ”De unga i vårt förbund har moralisk skyldighet att stödja det nya partiet”.

Z. Höglund: ”En del i oppositionen står nära eller är kvar i det gamla partiet. Ingen kompromiss med dem. Andra närmar sig ungsocialisterna och antiparlamentarismen. Ej heller av hänsyn till dem vill vi ändra vår taktik.”

Axel Söder, Västerås: ”Oriktigt att ge klubbarna direktiv att gå till något parti.”

Med 103 röster mot 73 avslogs centralstyrelsens förslag, varefter beslöts att – ”ett så intimt och praktiskt samarbete, som möjliggöres av förhållandena på de skilda platserna, bör äga rum mellan socialdemokratiska vänsterpartiet och ungdomsrörelsen” – just vad centralstyrelsen föreslagit. Yttermera beslöts, att ”de av ungdomsförbundets medlemmar, vilka fyllt 21 år, bör tillhöra socialdemokratiska vänsterpartiet”. Därefter greps kongressen ånyo av ånger. Utan votering avslog den ömsesidig representation i respektive utskott mellan ungdomsförbundet och vänsterpartiet.

Ståhlberg utropade harmset, då vi talade om diskussionerna: ”Och dom här skall vara den nya ungdomen!”

Dechargedebatten beslöt kongressen betecknande nog icke skulle offentliggöras. Einar Ljungberg, Helge Åkerberg, Nils Flyg och Aug. Hultberg var missnöjda med en del av mina åtgärder som tillfällig redaktör för Stormklockan. Resultatet blev en lång debatt, under vilken landsortsombuden protesterade inte blott mot dechargeutskottet utan också mot den ”intrigpolitik, som ständigt föres i Stockholm”. Vid valet av funktionärer tyckte jag mig emellertid få förklaringen till dechargeutskottets uppträdande. Enligt röstkontrollanternas första rapport skulle Sven Larsson ha blivit vald som sekreterare. Ståhlberg upptäckte emellertid att ”felräkning” skett, varför ny sammanräkning måste företas. Denna kastade helt om resultatet. Kilbom var omvald som sekreterare. Stor uppståndelse! Oskar Samuelsson kritiserade i bittra ord röstsammanräkningen. Höglund avsåg sig av solidaritet med Kilbom redaktörskapet men återtog avsägelsen inför alla vädjanden att stå kvar, Linderot förklarade sig i ett långt tal ”vad honom själv beträffar (!) kunna gå från kongressen med lugnt samvete”, och Kilbom meddelade, att han ”skulle dra sig tillbaka”.

Min roll i ungdomsförbundet var med 1917 års kongress realiter också slut, även om det dröjde ytterligare några månader, innan den formella avgången skedde. Förbundets ledning kom naturligt nog så småningom i en yngre generations händer. Nils Flyg blev den mest bestämmande, vilket medförde inte blott att Frams tryckeri och Frams förlag hastigt ”spisades upp”, utan också att själva ungdomsförbundet hastigt gick sin undergång till mötes. Det nya

ungdomsförbundet, vilket, alla varningar till trots, av herr Flyg och hans kamrater avfärdades med axelryckningar, bildades den 27 oktober och kunde efter två år räkna 134 klubbar och 5 032 medlemmar.

Sprängningen medförde som jag tidigare framhållit en omfattande politisk väckelse bland arbetarna. Omedelbart efter densamma ordnades i olika distrikt massor av diskussionsmöten. Andarna drabbade samman väldeliga. Jag tror inte det är för mycket sagt, att de följande årens diskussioner mellan representanter för de två politiska riktningarna inom arbetarklassen betydde djupgående fostran. Arbetare, unga som gamla, lyssnade efter tungt skift- och dagarbete med levande intresse till diskussioner till långt över midnatt. Många deltog i debatterna med frågor eller diskussionsinlägg. Massor av litteratur, belysande de föreliggande frågeställningarna, spreds på och i anslutning till mötena.

Visst var diskussionerna många gånger hetsiga nästan till personliga slagsmål, men de fostrade en generation, som visste, vad den ville, som höll andarna levande och handlingsviljan alltid mobiliserad. I stort var mötena emellertid mönstergilla.

Den generation, som fick sin skolning under dessa år, lade grunden till de kommande segrarna.

Petrograd under Kerenskij

Inledningen till Ur mitt livs äventyr skildrar bl. a., hur Lindman 1917 som utrikesminister i den swartzska regeringen hjälpte mig till rysk visering för resa till socialdemokratiska partikongressen i Helsingfors. Våra finska vänner skulle avgöra sin ställning till Zimmerwald. Grundliga som alltid ville de ha ordentligt reda på bägge riktningarnas i Sverige ståndpunkter; pastor Hallen skulle företräda partimajoriteten alldenstund Thorsson blivit förhindrad.

Karl Henrik Wiik reste nu samtidigt åter till Helsingfors. Han hade bott hos Anna Johansson Visborg några veckor för att studera förhållandena i Sverige och för att som vanligt köpa böcker – Wiik var föreståndare för finska arbetarrörelsens arkiv. Men längre än till Torneå kom vi inte i första omgången. Genom den svenska tullens slarv höll jag f. ö. på att bli fast i Haparanda. Bagaget hade kvarglömts, så jag tillråddes att ”vänta till en senare båt över älven”, som – skulle komma för sent till Helsingforståget den dagen! När jag vägrade, blev mitt bagage hastigt framplockat och visiterat, och så kom vi då äntligen till Torneå. Wiik, Hallen och jag kom att stå sida vid sida under finska tullbehandlingen – förrättad av ryska officerare! Allt gick galant! Vi gjorde vissa jämförelser mellan byråkratin på svensk och finsk sida. Men se, det straffade sig mycket snabbt. Passviseringen återstod.

I ett avlångt rum placeras vi vid ett långt bord med ryska officerare som förhørsledare. Här fastnade jag. Ett regelrätt förhör började: Varifrån kom jag? Namnet på min födelseort? När var jag född? Var mina föräldrar svenskar? Var jag själv svensk medborgare? Vart skulle jag resa? Avsikten med resan? Var skulle jag bo i Helsingfors? Nå, så ungefär var det väl vid alla gränser under och efter första världskriget. Men påfrestande var det ...

Men det blev värre! Plötsligt är jag ensam i förhørsrummet, ensam med en fransk överste, en uniformsklädd engelsman och en högre rysk sjöofficer. Högsta ententekontrollen vid gränsen. Wiik och Hallen var försvunna. Så börjar det igen:

Kan ni tala franska, ryska eller engelska? Ingetdera! Men svenska kan ni?

Jo, det var ju naturligt. Så blir den franske översten tolk – före kriget hade han varit fransk konsul i Viborg och behärskade förutom sitt eget modersmål ryska, finska och svenska.

”Vad skall ni göra i Helsingfors? Hur har ni burit er åt för att i dessa tider få ryskt visum för sådan resa? Hur länge tänker ni stanna? Ni skall väl inte resa till Petrograd?”

På alla frågor lämnade jag utförliga svar. Med en viss stolthet meddelade jag, att visum erhållits efter intervention av Sveriges utrikesminister. Men det imponerade tydligen inte alls. Jag börjar förstå, att jag under någon förevändning skulle hindras att fortsätta. Branting har nog makt också här, tänkte jag. Slutligen kom emellertid frågan:

”Nå, har ni tillstånd av befälhavaren för Baltiska flottan att vistas i Helsingfors?”

”Nej, det har jag inte. I Stockholm visste ingen, att det var nödvändigt. Riksdagsman Hallen hade ju för övrigt inget sådant tillstånd.”

”Bestämmelsen är lika för alla. Det är bäst, att ni återvänder till Haparanda och väntar där ett par dar, medan vi ordnar tillståndet.” Men den kroken var en smula för grov. Åter i Haparanda skulle jag aldrig komma in ens i Torneå, så att jag avböjde.

Så bestämt jag kunde, förklarade jag, att jag måste resa med kvällståget till Helsingfors.

Just då sticker Wiik in huvudet. Han meddelar, att han tillhörde lantdagen, och bekräftar, att jag ”måste komma med tåget”. Svaret blir ett rytande från den franska frihetens representant:

”Lägg er inte i det här.” Men Wiik gav sig inte. Han förklarar sig ämna telegrafera till Tseretelli och rapportera, vad som passerat, och manar mig att personligen rapportera ”till partivän Scheinmann vid flottan i Helsingfors, ty det är han, som har högsta bestämmanderätten”.

Ryssen och engelsmannen reagerade märkbart, så snart de fick höra namnen. Efter en kort överläggning mellan de tre ombads jag att stiga in i matsalen. Telegrammet till Scheinmann fick jag i väg. Men alla papper hade frångäpts mig. De synades mycket noggrant. Alldeles särskilt dock Kollontays och ett par andra ryska socialdemokraters adresser.

Efter en halv timme kommer min franske ”vän” åter, denna gång åtföljd blott av den ryske officeren. Nu påstår han, att från Helsingfors kommit telegram, att jag skall ha fri passage. De två herrarna är artiga värre. Frågar om jag önskar något särskilt i matväg, meddelar, att sovvagn är reserverad:

”Vi skall göra allt för er!” Jag bugar artigt, glad över att situationen så hastigt förändrats och tar tillsammans med Wiik plats i tåget till Helsingfors. Men våra reflektioner över det passerade var nog en aning oartiga mot en del herrar i Torneå – och i Stockholm!

I Uleåborg blev det dock uppehåll en stund. Klockan var då åtta på kvällen, och ny passvisering ägde rum. Denna gång kände jag mig dock lugn. Jag reste i eget rum, hade fullt giltigt pass – och viseringen förrättades av en rysk underofficer åtföljd av en finsk milisman. Min glade gendarmeriöverste från föregående resa såg jag inte till. Klockan tio nästa förmiddag var vi i Helsingfors.

Wiik föreslog, att vi omedelbart skulle gå till polisen och anmäla mig. Han såg en smula underfundig ut, när han tillade:

”Du kanske åker in i sinkabirum eljest.” Så gick vi då, Wiik hela vägen muttrande och småskrattande, jag en aning dyster. Framkomna till polisens högkvarter frågar han efter adjoint Rovio. Inom några minuter kommer en satt, axelbred civilklädd man in i väntrummet, hälsar och ber oss stiga in i hans eget rum. Mannen föreföll underlig, inte alls som den näst högste polischefen, ty det var han. Wiik meddelar:

”*Kamrat* Rovio tillhör ungdomsrörelsen och socialdemokratiska partiet. Tidigare var han sekreterare i ungdomsförbundet och dessförinnan metallarbetare.” Jag hade lärt känna finnarna som lugna, nästan sävliga. Men Rovio var i dubbel mening lugn.

Sedan han utfärdat en särskild rekommendationsskrivelse, vilken för övrigt vid ett par tillfällen var mig till stor hjälp, önskade han lycka till och hoppades, att vi skulle träffas – i Stockholm. Nästa gång jag såg honom skedde det också där. Då var han emellertid flykting undan de vita. Hade genom mer tur än skicklighet kommit över Åbo – Grisslehamn till Sveriges huvudstad. Så snabbt kan en människas öde växla i revolutionstider.

Om finska partikongressen behöver jag inte använda många ord. Arbetarna i Finland befann sig sommaren 1917 i påtaglig revoltstämning. Och landet var fullt av ryska soldater. Helsingfors också av matrosar från baltiska flottan, vilka nästan helt stod på bolsjevikernas sida. Bortsett från att den finska arbetarrörelsen sedan länge stod till vänster om den svenska, var det således inte så märkvärdigt, att det på partikongressen blev ”rättning vänster”. Det hade det nog blivit även mitt tal förutan. Minns jag rätt, fattades beslutet om anslutning till Zimmerwald med stor majoritet. Huvudredaktören Valpas i Työmies, partiets huvudorgan, som hade för skandinaviska förhållanden mycket stor upplaga, hade sedan länge hållit åt vänster. När därtill Manner, Kuusinen, Wiik, Gylling och andra talade för Zimmerwald, var utgången given.

Samtidigt eller någon dag efter kongressen i Helsingfors hölls i Petrograd allryska arbetar- och soldatrådens kongress i 1:sta kadettkårens lokaler i Vassilij Ostrov bortom Viborgska stadsdelen, om jag nu inte minns galet. Partikongressen utsåg en delegation på fyra man för att inför rådslingskongressen framföra kravet på Finlands *fulla självständighet*. Det förvånade mig emellertid att inte ens socialdemokraterna ville federativt samverka med Ryssland.

En kväll, då några ledande finska partivänner ordnat en supé för mig i Fiskartorpets restaurang – då ett förhållandevis enkelt utvårdshus – passade jag på att fråga Gylling om saken. Han förklarade, att den finska arbetarrörelsen skulle förlora allt politiskt inflytande, om den i rådande situation intog denna ståndpunkt. Om sin egen uppfattning yttrade Gylling ingenting!

Icke ens de särskilt vänsterorienterade bland de finska socialdemokraterna hade under Kerenskijperioden någon sympati för federativ sammanslutning med Ryssland. Jag vet det alldeles bestämt, ty både Wiik och Sirola bodde hos mig några dagar i Äppelviken under sommaren. Vi diskuterade naturligtvis ofta och ingående dessa problem. Sirola hade viss kontakt med de då i Stockholm boende borgerliga finnarna Castrén och andra på Drottningholm, Kaj Donner, och möjligen också någon på dåvarande finska legationen. Till Kaj Donner skrev Sirola f. ö. den 22 oktober före återresan till Helsingfors följande rekommendationsbrev för mig:

”Stockholm 22/10 17 Ärade Herre!

Emedan K. Kilbom är vår representant här, håller jag det för nödvändigt att presentera honom för Er, ifall något eventuellt skulle hända. Mannen är fullt pålitlig.

Yrjö Sirola.”

Jag kom aldrig att använda mig av brevet. Träffade aldrig Kaj Donner!

Så långt ifrån att de finska socialdemokraterna skulle vara bolsjevikernas handgångne män, var de, så vitt jag kunde avgöra, denna tid således helt på linjen om Finlands *fulla självständighet*. Lenin påstod ju t. o. m. på hösten, att de var förrädare mot ryska revolutionen. Det är således oriktigt då Erik Palmstierna påstår – hans sagesman förklaras ha varit socialdemokratiska partiets kassör C. G. T. Wickman – att de med utgångspunkt från Olof Aschbergs villa i Saltsjöbaden fraktade vapen till bolsjevikerna – vilken otrolig mängd rykten Palmstierna rörde sig med!

Då Sirola skulle resa tillbaka till Finland, hade vi ordnat en liten avskedsfest för honom på Gillet. Bland andra deltog Olof Aschberg. Hans försök att vinna Sirola för tanken på federativ samverkan mellan Ryssland å ena sidan och Finland och Baltikum å den andra var intressant. Tillfrågad vilken politik han skulle driva vid hemkomsten, svarade Sirola:

”Självständighetspolitiken förstås!” Aschberg blev besviken och svarade:

” Jag hade trott, att åtminstone socialdemokraterna skulle gå in för skapandet av federativa statsbildningar. Tror ni inte, att man skulle komma längre med ryssarna på det sättet?”

Jag erinrar mig inte, vad min vän Sirola svarade den gången. Men jag vet, att han efter de vitas seger 1918 och sedan han sett utvecklingen i Europa mer än en gång förklarade:

”Tänk, att den där Aschberg ändå såg längre än vi.”

Vilka de fyra finska delegaterna till Petrograd var, har jag glömt. Wiik var dock säkert med. Och jag tror Kollontay, som skulle hjälpa dem.

Men hur kom jag med? En dag hade jag besökt Scheinmann i hans flottdepartement nere vid hamnen. Jag berättade för honom, hur jag behandlats i Torneå, varpå han utan vidare inbjöd mig att resa till Petrograd. Jag kunde rent av få följa med i hans salongsvagn. Inträde till kongressen skulle han ordna. Behandlingen i Torneå skulle jag inte lägga på sinnet:

”Det dröjer inte så länge, förrän de där herrarna saknar möjligheter att bestämma vid våra gränser.”

I sällskap med min värd, förre partikassören Ivar Hörhammer, vilken jag tidigare träffat i Stockholm, och de finska delegaterna företog jag så min första resa till revolutionens Ryssland. Trafiken från Helsingfors var livlig. Kurirtåget med avgång vid 11-tiden på kvällen räknade ett 15-tal boggiévagnar. Alla möjliga nationer tycktes representerade bland passagerarna. Om vartannat hörde man ryska, finska, svenska, engelska, kinesiska och japanska (det fanns denna tid ingen kortare väg till Fjärran Östern från Europa) och tyska talas.

Tyska språket var eljest vid 8 000 marks böter förbjudet i Finland, men många bröt däremot. Betecknande nog fanns i de flesta affärer i Petrograd anslag med uppmaning att inte tala tyska. Under vårt besök där berättades en lustig historia. Den i revolutionens början häktade hovministern Stürmer hade en dag kommit in i en affär vid Nevskij prospekt, senare Oktober prospekt, och tilltalade biträdet på tyska. Denne hade bett honom tala ryska, ty annars kunde det bli obehag för affären och böter, kanske avsked, för honom själv. Svaret blev:

”Åh, det har ingen fara, jag är hovminister Stürmer ...”

I Beloostrov, på finska Valkasaari, ryska sidan om Systerbäck, stannade kurirtåget för tull- och passvisitation. Utom för utlänningarna skedde detta i vagnarna. Mitt pass behölls emellertid av officeren, som hade hand om passviseringen. Efter några minuter kom han tillbaka och bad mig att ta mitt gepäck samt följa med. Mitt sällskap protesterade – passet var ju i ordning, och en rekommendation hade jag från Scheinmann. Men det hjälpte inte. Jag hade ”blott att följa med, annars” ... med en vink åt två honom ledsagande soldater.

Inkommen i tullen blir jag grundligt kroppsvisiterad, min väska vändes ut och in, och tre långa frågeformulär med 15 frågor förelades mig. I min plånbok fanns adresser, kvitton och rekommenderade brev, vilka f. ö. senare höll på att stanna i censurbyrån i Petrograd. Allt synades noggrant. Så var förrättningen äntligen klar – och kurirtåget sedan tio minuter på väg till Petrograd! Där stod jag ensam med min väska. Jag blev både ängslig och rasande. Jag talade inte ryska, hade ingen adress till kongressen, hade blott några rubler i plånboken ... Jag

gick till kommandanten och uttryckte min förtrytelse över den oförtjänta behandlingen. Inom ett ögonblick viftade han framför min näsa med en rapport från Torneå.

”Skulle jag följa den här, finge ni inte alls fortsätta. Ni har inget visum från ryska legationen i Stockholm. Scheinmann ...! Ja, ser ni, han har visserligen majoriteten av matroserna bakom sig, men jag har mina instruktioner från regeringen. Och än har bolsjevikerna inte segrat. Nu får ni fortsätta – därför att jag tillhör socialrevolutionära vänstern, och vi samarbetar delvis med bolsjevikerna. Nästa lokaltåg går om en halv timme. I Petrograd kan ni ta in på hotell Moskva – om inte någon av ert sällskap väntar på Finska bangården.”

Den gången blev allt Kalle Kilbom glad. Det blev angenämt ordbyte med kommandanten, innan tåget gick, officern som tillhörde den socialrevolutionära *vänstern*.

Och på Finska bangården väntade käre Karl Henrik Wiik och Hörhammer. De hade per telefon talat med kommandanten och fått besked om, att jag var på väg ...

Efter inkvartering, verkligen på hotell Moskva efter Nevskij prospekt mitt i centrum, gav vi oss alla i väg till kongressen. Kollontay blev vår ledsagerska. Då vi saknade inträdeskort, kom vi förstas inte in. Vi skulle emellertid få kort ”om en timme”. Klockan var då ett – vi fick korten klockan sex.

Först följande förmiddag kom vi in i den jättestora och överfyllda kongressalen. Vi placerades som gäster på podiet. Framför oss satt presidiet: Skobelev, Tjeidze, Plechanov, Tseretelli och några andra. Till vänster nere i salen satt Lenin omgiven av de bolsjevistiska ombuden, arbetare, soldater och framförallt matrosar. Det märktes, att bolsjevikerna hade majoritet bland de senare. Församlingen bestod av män och kvinnor, soldater och officerare, arbetare och ministrar, unga och gamla, ännu så länge under till synes kamratliga förhållanden. Men på kongressen var bolsjevikerna i minoritet.

Församlingen var ibland ett böljande hav. Just som vi ledsagades in av Kollontay, fick Kerenskij ordet. En teatralisk, affekterad, ibland i falsett arbetande talare, tyckte jag. Oavbrutet blev han avbruten med tillrop av bolsjevikerna och socialrevolutionära vänstern. Blott Lenin satt tyst och allvarlig.

Plötsligt blev det tyst i den jättestora salen. Lenin fick ordet. Jag förstod inte, vad han sade. Lugnt men med stark röst talade han i korta, ibland explosiva satser. Ofta blev han avbruten av jubel från sina egna och med öronbedövande invändningar av motsidan. Ögonblickligen avbröt han sitt tal. Tittade med obrutet lugn ut över församlingen, tills det åter blev något så när tyst – och fortsatte, som om ingenting hänt. Så långt jag kunde förstå, gjorde han ett starkt intryck på framförallt soldaterna och matroserna. Kollontay upplyste, att man under vårt besök behandlade kraven på fred.

Under Lenins tal satt blott en av presidiemedlemmarna lugn, Tseretelli! Han fick ordet omedelbart efter Lenin. Första och enda gången jag hörde honom. Hela församlingen blev blickstill, när han började. Det märktes granneligen, att också bolsjevikerna ännu hade stor respekt för Tseretelli. Lenin vände sig under hans tal mot podiet och lyssnade uppmärksamt.

Tseretelli började med nästan vek stämman. I mjuka tongångar, som vid vissa satser dock blev ovanligt starka och klara, talade han. Han höjde och sänkte stämman, det verkade, som om han ömsom vädjade, ömsom varnade. Det var något starkt suggestivt i hela hans framträdande, fullkomligt medryckande. Med undantag av ett par avbrott fick han tala sina tjugo minuter – den fastslagna taletiden, berättade Wiik. Kollontay meddelade oss, när vi gick därifrån, att Tseretellis tal gjort intryck också på bolsjevikerna. Han argumenterade sakligt mot dem, försökte med fakta motbevisa Lenins synpunkter.

I något över en timme lyssnade Wiik och jag på debatten. Men det var en oförglömlig timme. Sedan vi fått löfte att på kvällen på Pravdas redaktion träffa Lenin, avlägsnade vi oss. På redaktionen fick vi dock ett mycket kort samtal. Lenin ursäktade sig med, att en svår politisk kris seglade upp – kort efter kongressen försökte reaktionärerna provocera arbetarna och matroserna till resning för att kunna slå ned revolutionen. Julihändelserna! Lenin var dem emellertid för slug – och modig. Bolsjevikerna förde i spetsen för massorna dessa på avvägar – och räddade dem ur provokationen. Men Lenin gick till hösten ”under jorden”. Trotskij, Kollontay och flera andra häktades till en tid ...

Innan vi skildes från Lenin, fick Wiik redogöra för möjligheterna att hålla förbindelselinjerna med utlandet öppna över Finland. Lenin blev tillfredsställd med hans svar. Just som han sträckte handen till avsked, frågade Wiik:

”När sammanträder konstituanten? Blir det något resultat av den?”

Lenin slår ut med bägge händerna och svarar: ”Vänta inte något av konstituanten. Lika litet som av den här kongressen. Tala om för arbetarna i Västeuropa, att Kerenskij och generalerna förbereder kontrarevolutionen ...”

Så fick vi en blick in i framtiden, men vilken framtid!

Ett par dagar använde jag för att söka några bekanta. Wiik avrådde mig, men som den hjärtegodas människa han var, följde han med. ”Vi får gå och gå och gå”, sade han, när vi gav oss i väg. Och tillade: ”När vi kommer fram, är ingen hemma. Då blir vi ombedda att återkomma. Gör vi det, träffar vi ingen då heller. I bästa fall får vi vänta någon timme innan vi träffar den sökte.”

Pessimistiskt, men sannerligen visade det sig inte vara riktigt nästan alla gånger jag var i Petrograd. Och jag var där eller reste igenom 28 gånger under mitt samarbete med bolsjevikerna ...

Nå, så reste vi tillbaka till Helsingfors, Wiik, Hörhammer och jag. Tre av den finska delegationen stannade efter oss. Hos Hörhammer blev jag ytterligare ett par dagar. Han föreslog, att vi tillsammans skulle öppna en konstsalong i Stockholm. Själv hade han en i Helsingfors. Han hade slutat som partikassör och börjat sälja konst tillsammans med Stenman. Det dröjde inte så länge, innan han hade egen stor konstsalong, ”Galleri Hörhammer”. Men till mina planer på konstsalong får jag återkomma längre fram.

Efter besöket i Petrograd var jag inte vid så strålande humör. Staden hade verkat alldeles för mycket upplösning redan dessa högsommardagar 1917.

Avsnitt nr en tidnings saga

Eftersommaren 1917 stod Politiken inför ekonomisk katastrof. Simon Simonsson hade till 31 dec. varslat sin avsikt att avgå. Åström följde 1922 Vennerström till socialdemokratiska partiet, blev ledamot av första kammaren och medlem i bevillningsutskottet. Simonsson återigen följde Z. Höglund 1924, blev socialdemokratisk stads- och kommunalfullmäktig samt var dessutom i flera år partiets klippa i Gamla stan. Båda var arbetsamma och energiska män men icke tidningsekonomer. Inte ett spår! Den dåligt förberedda starten av tidningen, dålig organisation och därav följande otillräckligt startkapital skapade ett läge, som sannolikt ändå skulle ha blivit dem övermäktigt. De hade det sannerligen inte lätt.

Situationen förbättrades icke av, att Ture Nerman avgått som redaktör den 1 juli; på ungdomskongressen i maj åtog han sig dock platsen som Höglunds eventuelle efterträdare i Stormklockan. Redaktör i Politiken blev till november Carleson, som då efterträddes av Fr. Ström och Carl Lindhagen med Otto Grimlund som redaktionssekreterare.

Tryckningen flyttades från "Wilhelmssons" till Stockholms Bokindustri, delvis på grund av beslut att göra tidningen daglig; från 1 dec. rent av att ge ut den som morgontidning. Det var ett försök att rädda det hela genom hasard. Andelsföreningen var då mogen för konkurs, skulderna var över 20 000 kr. I denna situation beslöt ledningarna för ungdomsförbundet och det nya partiet att på allvar ingripa. Fr. Ström och Kilbom fick i uppdrag att göra upp en rekonstruktionsplan, Johan Hansson i tryckeri Thule som blivit intresserad för tidningen

– på grund av Lindhagens inträdande i redaktionen, men även för att han ville ha stöd för sina jordreformssträvanden

– var oss den gången till oskattbar hjälp med sin tryckeri-tekniska och ekonomiska erfarenhet. Det var en obegriplig dumhet att inte vår rörelse redan i början med all kraft gick in för kraven på skatt för oförtjänt jordvärdestegring. Johan Hanssons propaganda härför var både rättvis och framsynt.

Vårt förslag innebar att ombilda Politiken till aktiebolag med lägst 100 000 och högst 300 000 kr i aktiekapital. Aktiernas pris sattes till 50 kr. Kommuner, klubbar och distrikt skulle teckna 40 000 kr och enskilda partimedlemmar samma belopp. Resterande summa skulle anskaffas genom speciella aktieklubbar. På papperet såg denna plan storartad ut, men ingen trodde på möjligheten att genomföra den. Kilbom fick dock uppdraget att försöka och erhöll för den skull "permission" från ungdomsförbundet.

Aktieteckningen påbörjades redan hösten 1917, och tusentals "aktieteckningsfullmakter" utsändes. Egentligen var ju detta olagligt, men nöden har som bekant ingen lag. Så småningom fick vi till stånd en stiftelseurkund. Denna var undertecknad av Lindhagen, Wilhelm Hellberg, Fr. Ström, Z. Höglund, N. J. Engström – expeditör hos lokmännens fackförbund – Ernst Norén, K. Kilbom, Erik Heden, Jeårj Lundström, C. O. Johansson, Sollefteå, Thure Vidlund, Jönköping, Erik Segerholm – nu hotellägare i Stockholm, då i Gävle – Ivar Vennerström, Richard Eronn, Victor Herou, Folke Palm och Fabian Månsson. Först 7 maj 1918 anmäldes bolaget till Patent- och registreringsverket.

Stiftarna uttalade den barnsliga men sannolikt nödvändigt trösterika förvissningen, att "kan tidningen få resurser och därmed en gedigen skötsel, så skall företaget snart bli konkurrenskraftigt, bära sig och kunna ge utdelning åt sina aktieägare". Räntekapitalismens djävul satt i oss. Och vilka skulle i fortsättningen sköta tidningen, så att den gav den där utdelningen? Härom nöjde sig stiftarna med uttalandet att "den ekonomiska, redaktionella, tekniska och expeditionella omläggningen kommer att ske successivt, så fort förhållandena medger".

I november medgav de i varje fall inte någon omläggning. Höglund hade både på parti- och ungdomskongresserna i maj vägrat att avge ens någon försäkran att åta sig redaktörskapet. Han ville se hur det skulle gå med tidningen. Och han behövde väl vila efter de 13 månaderna på Långholmen. Fråga är, om inte dessa tagit mer på honom än han någon gång medgav. Måhända bidrog också händelserna på ungdomskongressen att göra honom betänksam.

Mig hade dessa i varje fall nästan knäckt. Jag ansåg mig i högsta grad orättvist behandlad och var efter hemkomsten från Finland besluten att icke åta mig något fast "partijobb". Efter brevväxling hade jag med Hörhammer träffat preliminärt avtal att påföljande vår starta den gemensamma konstsalongen i Stockholm. Finsk konst jämte ryor och antikviteter skulle säljas i Sverige och svensk konst och svenska antikviteter i Finland. Jag hade gjort noggranna beräkningar och var övertygad om, att det skulle bli en lönsam affär. Lokaler var utlovade av Olof Aschberg en trappa upp i samma hus, där Tidningarnas Telegrambyrå nu har sina lokaler.

Intresse för konst hade jag luft länge. Jag tror det började redan i föräldrahemmet. Min mor medförde i boet en holländsk målning, som jag mycket spekulerade över och beundrade. Dessvärre blev den förstörd av en målare, Oscar Dubois, då denne skulle reparera densamma.

Konstsalongen skulle nu ge mig möjligheter, trodde jag, att arbeta efter eget skön och att slippa det ständiga bråket med, som jag tyckte, ekonomiskt okunniga människor.

Men före våren kunde jag kanske genomföra aktieteckningen. Jag måste ju för övrigt arbeta, då jag saknade tillgångar. Sven Larsson (Linderot) fick så inta min plats på ungdomsförbundets expedition, flankerad av sina vänner av yngre årgång: Viksten, Helge Åkerberg, Hugo Sillén, Nisse Flyg och andra, som jag tyckte var ena riktiga intrigmakare. Själv fick jag mitt kontor på Frams tryckeri. Definitivt uppbrott från ungdomsförbundet blev det emellertid först i mars 1918. Då hade Höglund ändå övertalat mig att bli ekonomichef i Politiken, och den konstituerande bolagsstämman 23/2 1918, där jag inte ens var närvarande, beslutat att välja mig. Ström var redan redaktör. Lönen blev för oss vardera 5 000 kr per år. (Till belysning av dåvarande löner inom arbetarrörelsen kan nämnas, att Gustav Möller och Wickman som sekreterare och kassör i gamla partiet fick vardera 4 000 kr av sprängnings-kongressen.) Lindhagen avgick på stämman. Hans obekantskap med det journalistiska dagsarbetet medförde ideliga skärmytslingar. Manuskript till ledare kunde telefoneras in vid midnatt, med resultat att tidningen blev försenad; vi hade inte över sig rika sättnings- och tryckningsmöjligheter. Lindhagen tyckte, att jag var diktator, när jag krävde, att redaktionen inte skulle försena tidningen. Att detta gick ut över upplagan, tog det mig en rundlig tid att förklara för honom. Men Lindhagens namn var en stor tillgång för tidningen.

Ström var den idealiska arbetskamraten. Inte blott att han var en utmärkt tidningsman, som arbetade otroligt snabbt. Precis som det sades om Axel Danielsson, kunde han när som helst och ostörd av den mest bullrande omgivning skriva en ledare eller annat. Och han tog hänsyn till ekonomiska svårigheter, gav tusen uppslag och var i alla detaljer solidarisk. Hans rika fantasi var mest en stor tillgång, även om vi tyckte, att den ibland skenade i väg på det mest otroliga sätt.

Jag ångrade emellertid under de närmaste två åren upprepade gånger, att jag låtit övertala mig av Höglund. Det var inte på grund av dåligt samarbete inom eller bristande förtroende från styrelsen. Förutom mig själv – formal-demokraterna hade krävt, att ekonomichefen inte skulle tillhöra styrelsen, synpunkter, som jag alltid bekämpat – invaldes Fr. Ström, Johan Nord, Z. Höglund, Oskar Samuelsson, Nils E. Lindbergh och Jeårj Lundström. Nej det var motigheter av det underligaste slag, som gjorde jobbet mindre angenämt.

Organisationen för aktieteckningen blev den mest omfattande jag någon gång varit med om. Tillsammans med fullmaktsblanketter med förklarande brev utsändes i tusental över hela landet två olika cirkulär. Det ena med instruktion, hur arbetet skulle bedrivas i organisationer, det andra med detaljupplysningar om, hur man skulle gå tillväga bland enskilda. Ett omfattande kortsystem lades upp för olika delar av landet. Vi kunde på någon minut se, när vederbörande fått första cirkulär, första eller/och andra påstötning, när teckningsfullmakter kommit oss tillhanda, när del- eller full likvid inkommit, och när aktiebrevens så småningom utsändes. Som så många gånger senare upptäckte jag den oerhörda betydelsen av att ha personliga kontakter. Jag tror knappast jag någon period rest så mycket i landet, som när aktieteckningen pågick.

Av aktierna var den 2 februari 1918 3 010 tecknade och 108 000 kr inbetalda. Däri ingick 560 aktier för av andelsföreningen Politiken ”överlåten rörelse”. Ett år senare var emellertid något över 150 000 kr inbetalda. Förslag att vi skulle låta andelsföreningen gå i konkurs avlogs av det nya partiets ledning. En konkurs skulle nämligen främst ha drabbat Wilhelmsson – och dem, som stod på tryckeriväxlarna!

Den till aktiebolagsregistret lämnade teckningslistan visar, hur brett underlag bolaget hade fått. Stiftarna hade tecknat från 50 till två aktier vardera. Men därtill kom andra enskilda, som P. E. Carlbom med 10 aktier, Algot Ruhe 2, Nils Adler 1, Andreas Johansson, Luleå, 4 –

deltog i varje teckning – Johan Hansson 10 osv. Inte mindre än 260 organisationer hade tecknat 1 till 4 aktier vardera. Vissa platser hade dock särskilt utmärkt sig. Luleå hade kontant betalt 41 aktier, Kungsör 16, Älvdalen 5, Västerås 56 (en speciell tidning startades senare för Västerås), Örebro 10, Ulvshyttan 8, Torbjörntorp 6, Tvååker 7, Skutskär 13, Skinnskatteberg 9, Riddarhyttan 7, Grängesberg 26, Falun 7, Norrköping 11, Lidköping 33, Boxholm 11, Södertälje 20, Åtvidaberg 22, Arboga 22 osv.

Rusiga av den som vi tyckte enastående framgången beslöt vi i slutet av 1919 att fördubbla bolagets minimikapital, dvs. till 300 000 kr. Den 29 april 1921 kunde också styrelsen anmäla, att även denna emission var till fullo inbetald. Också nu kom en del större platser i spetsen: Södertälje med 54, Ludvika 69, Lysekil 16, Kiruna 12, Västerås 8, Hallstavik 15, Ändebol 6. Teckningen var ovanligt jämnt fördelad. Inte mindre än 246 personer och organisationer hade tagit 2 aktier var, sjutton vardera 6, tre 5, fyra 7, fem vardera 12 osv. Därtill hade stiftarna och styrelsens ledamöter samt den anställda personalen tecknat och ”kontant” inbetalt aktier; de anställda dock genom löneavdrag. Aktieklubbarna hade även delvis kommit i arbete. Således hade Södertälje vänsterkommun genom sin aktieklubb kontant betalt 10 aktier, Spånga 10 etc. En aktie var hade betalats av flera hundra enskilda och organisationer i hela landet.

Bolagsstämman, där detta resultat kunde meddelas, slutade med kamratfest. De närvarande med styrelsen trodde, att vi var oövervinnliga. Verksamhetsberättelsen visade emellertid en förlust på 1 500 kr för senaste år, vartill kom tidigare balanserad förlust med cirka 30 000 kr. Vi hade inte räknat med kommande kriser ...

Ekonomiskt och organisatoriskt var emellertid grunden lagd för bolaget. Det viktigaste var dock, att vi började få en ordentlig arbetsorganisation. Redaktions- och expeditionspersonal hade på ett undantag helt nyanställts. På expeditionen fick jag som hjälpare Ossian Trankell från Arbetet, Elsa Lindblom, kassörska, från Dagens Nyheter, och som annonsackvisitör Algot Persson från Aftontidningen; senare kom också Axel Andersson från Örebro och Hjalmar Palmkvist (Palton). Annonssinkomsterna visade, att de tre arbetade. Efter någon tid gick Johan Nord över som kamrer, vilket betydde, att vi kunde få ordentliga balanser en gång i kvartalet.

På redaktionen fick vi, under Otto Grimlunds vistelse i Ryssland, Andreas Johnsson som redaktionssekreterare samt Bernh. Bengtsson, C. N. Carleson, Erik Hedén, Ragnar Jändel och Jalmar Viksten. Från flyttningen till Klara Norra Kyrkogata omkring årsskiftet inträdde Ernst J. Lundqvist och, en kort tid, Ragnar Casparsson samt Albert Hermansson.

Svårigheterna blev under hela 1918 emellertid ändå nästan oöverkomliga. Några av våra grannar, organiserade bryggeriarbetare, hade angivit oss för brott mot – bullerlagen. Tryckeriägaren kallades inför – hälsovårdsnämnden. Resultatet blev *förbud* att trycka tidningen efter den 15 april. Beslutet överklagades hos Överståthållarämbetet, vilket dock inte hjälpte. Polisen stämde tryckeriägaren, och denne meddelade oss, att han kunde fortsätta trycka tidningen endast mot skriftligt erkännande, att vi skulle betala samtliga böter, maximum 100 kr per natt. Tidningen fick tillsammans fyra åtal.

Resultatet? Vi bildade hastigt ett särskilt fastighetsbolag och köpte huset Klara Norra Kyrkogata 21. Där hade tidigare varit ett illa känt partihotell, varför de andra tidningarna kraftigt gycklade med oss. Men vi lät inte vårt humör nedslås av såna småsaker. Huset ”byggdes om” i en hast, och under hösten flyttade vi in; tryckeriet var förlagt i ett gårdshus, varför tryckeri- och redaktionspersonalen ett par månader, innan det hela var riktigt färdigt, balanserade på landgångar för att få kommunikation med sätteriet. Tryckeriet, ja! Det bestod av gamla maskiner, vilka boktryckare Wilhelmsson skaffat. Vi måste undan bullerlagens hot!

Två fördelar medförde emellertid denna aktion, som våra motståndare inte väntat. Tidningar, Sk. Soc.-Dem. och Handelstidningen bland andra, protesterade mot hälsovårdsnämndens angrepp. ”Det skulle bli skönt ordnat här i landet, om hälsovårdsnämnderna skulle ha överinseende över tryckfriheten”, skrev den förra. Men det hela var klar politisk förföljelse från några underhuggare, som trodde de skulle kunna ta död på tidningen.

Den andra fördelen erhöles tack vare vårt ekonomiska utnyttjande av aktionen. Vi satte i gång en ordentlig insamling. Trots bottenskrapningen genom aktieteckningen och trots den i månader pågående insamlingen till finska flyktingar gav också denna insamling några tusen kr, jag vill minnas 12 000. Detta bidrog att ytterligare lätta vårt ekonomiska läge, så mycket mer som upplagan och annonserna ökade varje nummer.

Innan Lindhagen avgått, kom han emellertid med, som vi tyckte, den värsta jobbsposten. Redaktör Cavling i danska Politiken hade i brev protesterat mot vårt namn – Saxon ringde mig omedelbart och beklagade. Han hade ju från början varit motståndare till namnet. Om vi icke omedelbart ändrade namnet, meddelade redaktör Cavling, skulle vi få stämning med åtföljande säkra böter för ”intrång på annans egendom” och ”protester införda i hela världspresen”. Lindhagen var rimligtvis ängslig för sitt goda namn. Han var ju borgmästare i Sveriges huvudstad. Vi borde utan vidare ändra namn och be om ursäkt.

Att ändra namn var emellertid ingen småsak. ”Politiken” hade nu registrerats i prenumerations- och annonstaxor inom och utom landet, och en mängd reklammaterial var tryckt. Allvarligast var emellertid, att vårt internationella anseende skulle ta en allvarlig knäck – vi hade denna tid en verklig rush i stora utländska tidningar tack vare återgivandet av furst Lichnowskys avslöjanden av tyska kejsarens och regeringens ansvar för första världskriget. Lichnowsky hade, om jag inte minns galet, varit tysk minister i London. En rad utländska korrespondenter inväntade varje morgon vår tidning för att telegrafera dagens avsnitt av Lichnowsky. Ström hade uttryckligen förbjudit försäljning av materialet, för vilket vi samtliga böjt oss. Vår ekonomiska kortsynthet hade vi en del kvar av.

Efter åtskillig diskussion gick Lindhagen och styrelsen med på, att jag skulle resa till Köpenhamn och förhandla med danska Politiken. I princip var vi beredda att omedelbart uppge vårt namn, men vi ville ha kostnaderna täckta för inarbetande av ett nytt.

Cavling var en intressant bekantskap, en av norra Europas bästa och mest kända journalister. Vi föreföll efter ett par timmars resonemang vara principiellt ense. Under diskussionen tröstade han mig dock skämtsamt med, att vår tidning snart skulle dö, så strängt taget var det överflödigt att betala oss något. Slutet blev, att vi dock skulle få 15 000 kr för de med namnändringen förenade kostnaderna.

Just som jag skulle avlägsna mig, tyckte Cavling, att jag, då jag ändå var i Köpenhamn, borde passa tillfället och hälsa på den byråchef i utrikesministeriet, som hade hand om pressangelägenheter. Det var ju för övrigt inte danska Politiken, som hade obehag av namnförväxlingen – förklaringen åtföljdes av ett hjärtligt grin. Obehaget förorsakades danska staten.

Klockan två var jag efter överenskommelse i utrikesministeriet. Byråchefen, vilkens namn jag tyvärr glömt, var synnerligen artig. Han visade mig till en början en rad telegram från danska beskickningar, det färskaste från Japan, vari meddelades, att pressen vid referat av Lichnowskymemoarerna angivit danska Politiken som källa. Naturligtvis beklagade jag, men erinrade om att inte blott vår tidning hade samma namn som den danska kollegan. I de skandinaviska länderna fanns tre tidningar med namnet Social-Demokraten och i Belgrad en tidning med samma eller ungefär samma namn som Politiken, nämligen Politica. Men vi var beredda att ändra namn – blott våra kostnader betalades. Jo, det hade byråchefen hört av redaktör Cavling. Så blev det inte mer ordat om saken. Men under en angenäm middag, där

byråchefen var värd, meddelades, att man ville tänka på frågan om ersättningssumman. Jag skulle få skriftlig underrättelse därom, men man trodde, att saken skulle ordnas.

Med det beskedet reste jag åter till Stockholm. Några dagar senare publicerade emellertid några svenska tidningar efter danska Politiken en rövarhistoria, att vår tidning sökt sko sig för att tillmötesgå kravet på namnändring. Ett tillrättaläggande, som jag sände redaktör Cavling, blev, så vitt jag vet, aldrig publicerat. Den stort upplagda aktionen rann ut i sanden. Åtal hörde vi inte av, protester såg vi heller inga. Någon tid senare beslöt emellertid styrelsen lägga prefixet Folkets Dagblad framför Politiken, som så småningom utan kostnader och uppseende fick försvinna ...

För att lättare erhålla bankkredit och klara lokalkostnaderna beslöt vi som jag förut meddelat vid inköp av "Klara Norra Kyrkogata" att bilda ett särskild fastighetsbolag. Detta visade sig välbetänkt. Av köpelikviden erlade vi en bagatellsumma kontant och storparten i in-teckningar. Det mesta av ombyggnadskostnaderna, som gick på omkring 65 000 kr, kunde vi också klara – delvis tack vare in-teckningar. Det var första gången jag fick klart för mig, hur klokt det varit att skilja på tidningen och fastigheten.

När typografkonflikten utbröt sommaren 1919 – vi hade gjort upp med Typografförbundet – sprang upplagan hastigt till 38 000 ex.; den hade, sedan vi fick eget tryckeri, varit 15 000-18 000 per dag. Detta medförde att också våra inkomster hastigt gick i höjden; vi hade under året även startat en avdelning för civiltryck, som under faktor William Stillers ledning gav avsevärd förtjänst. Krav på nya lokaler anmälde sig nu med växande styrka, varför vi i början av 1920 tvingades att köpa en ny fastighet, Luntmakargatan 52. Köpeskillingen erlades på nytt med minsta möjliga belopp kontant – jag tror 10 000 kr – och mesta möjliga i form av reverser. Under ombyggnaden hade vi byggnadskreditiv, vilket senare förvandlades till in-teckningar.

Fastigheten stod sedan flera år tom – där hade tidigare varit pantbank – och lämpade sig inte minst därför utmärkt för våra behov. Redan 1921 på sommaren flyttade vi in; ombyggnaden var mycket besvärlig på grund av arbetsnedläggelse från några byggnadsarbetare, som, ehuru avtal gjorts upp vid byggets igångsättande, krävde löneförhöjning. I sammanhanget ökade vi aktiekapitalet med ytterligare 50 000 kr. Fråga är emellertid, huruvida det ändå hade gått för oss, om våra finska vänner inte hjälpt med 65 000 kr.

Men för de 65 000 gjordes dock viss motprestation. Över gränsen i norr levererade vi till finska partiets anhängare tidningar på finska och svenska. Att finska partiet svarade för redigeringen av för finska sidan avsett material, säger sig självt. Fick våra vänner hjälp genom våra tryckerier, så blev vi således å andra sidan hjälpta genom deras insats.

En ständig källa till glädje – och förvåning – skänkte oss dessa år som omväxling med bekymren våra sympatisörers offervilja. Jag brukade i brydsamma situationer uppmuntra mina vänner med satsen: "det ligger guld på gatan, om vi bara ser det". För oss var detta bildligt talat sant. De genomförda aktieteckningarna var ju i och för sig storverk. Och dock vågar jag påstå, att vi tog in lika mycket på frivilliga insamlingar. Det fanns arbetare i Stockholm, som varje vecka satsade större eller mindre belopp till rörelsen. Särskilt bevaras i mitt minne två bröder F, bägge murare, ett par kolbärare och åtminstone en byggnadsnickare. Varje vecka satsade de hälften av sina löner för rörelsen. Och många, många andra följde deras exempel.

Jag blev djupt övertygad om, att ingen samhällsgrupp kan göra så stora offer som arbetarna – om anspråken på dem motiveras med klara fakta och för den händelse skötseln av det företag, som avses, är sådan, att den inger förtroende. Men de kräver att ledningen skall gå i spetsen också ekonomiskt.

Hälsning till revolutionen – Finland får ”full oavhängighet”

Provisoriska ryska regeringens politik vacklade mellan värdelösa reformer och brutalt undertryckande av all opposition. Enligt order av arbetsministern bestämdes, att fabrikernas arbetarkommittéer fick sammanträda endast under fritiden på lördagseftermiddagarna. Representanterna för de oppositionella partierna blev vid fronten häktade, deras tidningar förbjudna, och dödsstraffet tillämpades mot revolutionära propagandister

”De måttfulla” socialisterna i regeringen fick allt mindre förtroende: De fick opinionen emot sig. Under rubriken ”De socialistiska ministrarna” publicerade ”Rabotsjij Putj”, Arbetarnas väg, kort före andra revolutionen en insändare, vari uttalades:

Tseretelli: avväpnade med hjälp av general Polovsev arbetarna, nedslog de revolutionära soldaternas resning och återinförde dödsstraffet i armén.

Skobelev: började med att försöka genomföra hundra procentig skatt på kapitalisternas profit och slutade med försöket att upplösa arbetarkommittéerna i fabriker och verkstäder.

Avksentjev: kastade några hundra bondemedlemmar i landsbygdskommittéerna i fängelse och förbjöd dussintals arbetare- och soldattidningar.

Tjernov: undertecknade det kejsrerliga manifest, som upplöste finska lantdagen.

Savinkov: slöt förbundet med general Kornilov. När det inte lyckades denne ”landets räddare” att förråda Petrograd, berodde detta på, att han inte hade tillräckligt inflytande därför.

Sarudnij: inspärrade med Kerenskijs och Alexinskijs instämmande några av de bästa revolutionärerna, soldater och matroserna.

Nikitin: uppträdde mot järnvägsarbetarna som en ordinär polis.

Kerenskij: Om honom säger man helst ingenting. Listan över hans gärningar skulle bli för lång ...

Anförda åtgärder försvarades av ”de måttfulla” socialisterna och av deras ledare i ministerierna; de besittande klasserna ansåg dem nödvändiga ...

Folkmassorna vände dem snabbt ryggen och gick över till bolsjevikerna: för fred, för jord, för arbetarnas kontroll över industrin och för en arbetarnas och böndernas regering. I september tillspetsades förhållandena till akut kris. Mot landets vilja lyckades Kerenskij och ”de måttfulla” socialisterna att bilda en koalitionsregering med de borgerliga, med resultat att mensjevikerna och socialrevolutionärerna (högern) slutligt alldeles förlorade folkmassornas förtroende ...

”I juli var bolsjevikerna ännu hetsade och föraktade, i september var huvudstadens arbetare, baltiska flottans matrosar och soldaterna nästan helt på deras sida. Vid kommunalvalen i de stora städerna i september fick mensjevikerna och socialrevolutionärerna 18 procent av de valda mot mer än 70 procent i juni ...”

Jag har hämtat notiserna ur John Reeds ”10 dagar som skakade världen”, tyska upplagan, Verlag fur Litteratur und Politik, Wien-Berlin, 1927. Den ger en koncentrerad bild av situationen omedelbart före andra revolutionen, i november 1917.

General Kornilovs kontrarevolution hade brakat samman. Kerenskij var på flykt, Lenin satt i Smolny i spetsen för den nya regeringen.

Budskapet härom spreds över världen. Vad skulle nu komma? Inom den socialdemokratiska vänstern väntade vi oss snabbt slut på kriget. Världsrevolution! Den 9 dec. på kvällen äntrade Z. Höglund, Olof Aschberg, K. Kilbom, en rysk ingenjör Steinberg och dir. J. Th. Johansson, Radius, norrgående snälltåget på Stockholms central. Destination var Petrograd. Höglund och jag var utsända av socialdemokratiska vänsterns arbetsutskott för att framföra hälsning till den segrande revolutionen. Aschberg reste för att fullfölja Statens Järnvägars före november

inledda förhandlingar om inköp av maskinolja; dir. Johansson skulle försöka få in en del av Radius' fordringar för fotogenkök. Andra svenska affärsmän, bl. a. Arthur Engbergs svåger, grosshandlare Johan Karlsson, reste senare för att om möjligt inleda affärer i vilt, lax och kaviar. Vår sovvagn var som en bikupa. Alla talade om det märkliga, som skett. Skulle bolsjevikerna kunna hålla sig? Hur snart skulle konstituerande församlingen sammanträda?

Utan svårigheter kom vi till Helsingfors. Scheinmanns spådom hade gått i uppfyllelse. Ententen hade inget att säga till om i Torneå. Våra finska vänner tog som vanligt vänligt och gästfritt emot oss. De skaffade t. o. m. en tolk för vår vistelse i Petrograd, bibliotekarien vid universitetsbiblioteket och lektorn i ryska, doktor V. Smirnoff, gift med August Strindbergs dotter Karin.

I Beloostrov höll vi emellertid på att förlora direktör Johansson. Samtliga resande – det var inte många denna gång – hade lyckligt kommit igenom pass- och tullkontroll. Med sina dyrbara pass ängsligt på nytt nedstuckna i respektive plånböcker hade de resande just tagit plats i vagnen till Petrograd, då Aschberg frågar:

”Men var är dir. Johansson?” Ja, var fanns den gode radiusdirektören?

Jag fann honom ängsligt väntande utanför kommandantens rum. Alla hade blivit ropade vid namn och fått sina pass, blott inte han. Vad var meningen? Var det något fel? Skulle han hållas kvar här i Beloostrov?

Genast rusar jag in till kommandanten och frågar, om inte dir. Johansson får följa med. På bordet framför kommandanten ligger ett ensamt svenskt pass. Han visar mig det och frågar:

”Är det den här mannen?” Jo, det var dir. Johanssons porträtt, som lyste emot mig i passet.

Kommandanten frågar irriterat:

”Men varför svarar han då inte? Jag har ropat honom tre gånger.” Med passet i handen går han emellertid i mitt sällskap ännu en gång ut i förrummet och ropar:

”Herrn Jåganssån, herrn Jåganssån” med stark tonvikt på å och sista stavelsen. Min vän ”J. Th.” reser sig, kommer fram och frågar mig:

”Vad säger han? Ä’ de’ mej han ropar på?” Jag bejakar hans fråga.

”Ja, men så får han väl för f-n tala, så man begriper, va’ han säger. Kan du förstå, att han menar mej med sån där abrakadabra?” Jag hann inte ge något svar, ty tåget avblåstes. Men huvudsaken var ju, att ”herrn Jåganssån kom med ...

I Leningrad bodde Höglund och jag på hotell Dagmar vid Litenji prospekt, där senare också grosshandlare Karlsson och Otto Grimlund tog in. Aschberg bodde på Hotell Europa, där vi för övrigt höll till lika mycket som på vårt eget hotell. Kollontay varnade redan vid vårt första sammanträffande för besök av banditer, som under föregivande att de var ”utsända av myndigheterna” gjorde ”husundersökning för att beslagta vapen”. Deras ärende var ren plundring.

En kväll bankade det på Höglunds dörr. Utanför stod tre eller fyra män, som förklarade sig skola undersöka rummet. I hallen på nedre botten var vakter utsatta, så att ingen kunde komma in. Då Höglund meddelade, att han var svensk, och bad att få se fullmakt, avlägsnade de sig hastigt. Jag, som bodde en trappa högre upp, blev aldrig antastad. Grosshandlare Johan Karlsson däremot, som inte bara vägrade att öppna dörren utan därtill gjorde motstånd, fick en arm skadad, så han några dagar måste vistas på sjukhus. Sedan Höglund anmält saken för Kollontay, anlände inom kort en patrull från milisen. Men då var banditerna redan borta. Senare förklarades dock, att de blivit tagna. Vi varnades emellertid på nytt både för att vara ute efter mörkrets inbrott och att öppna dörrarna för några, som icke kunde tillfullo legitimera sig.

Första dagen vi skulle till Smolny föreslog Aschberg, att vi skulle ta en isvostsjik. Lektor Smirnoff vägrade enständigt. Vi kunde inte komma till Smolny åkande i släde, det skulle se för illa ut. Och det gick ”nog av spårvagnar”. Så traskade vi i väg till en hållplats i hörnet av Litenji och Nevskij prospekt. Det var 30 grader kallt, så kallt som det kan vara endast i Petrograd. Luften var fuktig och blåsig så den trängde genom de tjockaste plagg. Jag har aldrig någon annanstans i världen känt en sådan kyla. Aschberg hade päls och klarade sig något så när. Men Höglund frös, så han var blå, och jag inte mindre – fick för övrigt en härlig förkylning som lade mig till sängs ett par dagar. Värst frös dock den gode lektor Smirnoff, som olyckligt nog var iklädd blott en tunn sommaröverrock. Hans tänder formligen skallrade. Men åka släde ville han inte. Var femte minut tröstade han oss med, att ”det kommer nog en spårvagn nu”. Efter en halv timme kom verkligen en spårvagn.

I Smolny var det dock inte så lätt att få tillträde. Efter besök i två vaktkontor fick vi besked, att vi måste ha särskilda entrékort och för att få dessa måste vi ha rekommendation från någon av ledarna. Lyckligtvis var Bucharin i byggnaden vid tillfället, så att vårt dilemma löstes. Väl komna en trappa upp vägrade Bucharin emellertid att ta emot Aschberg:

”Jag har inte att göra med affärer eller affärsmän. Aschberg skall vända sig till Bronskij, som sköter utrikeshandeln.” Bronskij var en ung polsk jude, med vilken Aschberg också senare fick förhandla för Statens Järnvägar.

Mot Höglund och mig var Bucharin vänligheten själv. Sedan han ett ögonblick orienterat oss om situationen, förde han oss till Lenin. Denne tog denna gång emot efter blott några minuter. Bucharin var under många år hans älsklingslärjunge, och Höglund kände han väl sedan Zimmerwald. Utanför väntrummet i vänstra flygeln en trappa upp mötte vi fyra högborgerligt klädda herrar, som föreföll synnerligen tillfredsställda – finska delegater, som just kom från ett samtal med Lenin och Trotskij; Lenin hade gett löfte om Finlands *fulla självständighet*. Det var annat än Tjernov, som några månader tidigare undertecknat tsarmanifestet om finska lantdagens upplösning. Det borde, föreföll det mig många gånger, inte vara så svårt att förstå Lenin, då han senare klagade över vissa finnarars otacksamhet mot bolsjevikerna. Men ett historiskt möte var det vi hade i den ändlösa Smolnykorridoren.

Sedan Höglund framfört vårt partis hälsning och gratulationer till Lenin, var samtalet slut för denna gång – Lenin var punktligheten själv. På överenskommet klockslag skulle de besökande vara i hans rum, och sedan ärendet utträttats, var audiensen slut. Under kvällarna däremot var han, om möten eller andra tjänsteåligganden icke tog hans tid i anspråk, sällskapligheten själv, åtminstone mot partivänner. Han gav sig tid att diskutera olika problem och frågade nästan alltid, vad man i utlandet sade om ryssarna.

Denna gång hade han att förbereda ett Arbetar- och soldatrådets möte till samma eftermiddag, till vilket vi blev inbjudna. Också där framförde Höglund hälsning och gratulationer. Hans tal mottogs med jubel. På mötet antogs f. ö. bolsjevikregeringens första appell till världens arbetare om fred, fred, fred...

Att se och höra församlingen, sedan manifestet motiverats – jag vill minnas av Lenin – blev ett minne för livet. Spontant reste sig delegaterna och sjöng Internationalen. Och så den sjöngs ...!

Efter återkomsten till vårt hotell skrev Höglund omedelbart ut ett telegram till Politiken och avslutade detta med de två första verserna ur Internationalen. Mitt arbete var att befördra detsamma till huvudtelegrafan; utlandstelegram mottogs blott där och som statstelegram. Det tog mig tre kvart att gå dit och tre kvart tillbaka. Framkommen vid 7-tiden togs jag emot av en man med kaptens grad. Pekande på den jättehög av telegram han redan hade, meddelade han, att jag måste maskinskriva och förkorta mitt – det var skrivet på svenska! Sedan detta med sju

sorger och åtta bedrävelser gjorts – skrivmaskinen var urusel – lämnade jag telegrammet på nytt och fick nu besked om, att det skulle dröja flera timmar, innan det kunde sändas. De verkliga statstelegrammen måste gå först. Kunde jag inte förkorta det ytterligare något? Det enda mannen förstod var verserna ur Internationalen. Kunde jag inte ta bort dem? Det räckte väl, om jag nämnde, att Internationalen sjungits!

Jag strök andra versen och meddelade, att jag gärna ville ha telegrammet avsänt, så att det var i Stockholm före kl. 12 på natten. Och det lovade telegrafisten – och höll det också!

Glad i hågen traskade jag i kylan och mörkret – det var verkligen mörkt – till hotell Europa, där jag hos Aschberg skulle träffa Höglund. Inkommen i rummet berättade jag, att jag lyckats få i väg telegrammet men måst stryka en vers. Höglund blev fullkomligt rasande. Jag hade aldrig förut sett honom sådan:

”Hur vågar Du ändra vad jag skrivit? Du har förstört telegrammet. Du förstår inte, vilket världshistoriskt möte, som hållits i kväll.”

För mig var detta en av de obehagligaste episoder jag upplevt. Nedtryckt men också rasande gick jag tillbaka till mitt hotell. Men jag hade svårt att glömma, vad jag tyckte var en grov oförrätt. Efter ett par dagar var Höglund och jag emellertid ånyo goda vänner ...

Efter att ha deltagit i en del möten och efter att ha informerat oss angående läget i allmänhet – framförallt genom Sjalpnikov, som var arbetsminister – beslöt vi att återvända till Stockholm över julen. Vårt uppdrag var utfört, och Aschberg hade för järnvägsstyrelsen återupptagit förhandlingarna angående leveranser av maskinolja. Han kunde dock icke erhålla svar förrän i början av följande år. Aschberg behövde f. ö. för att fortsätta förhandlingarna ha vissa överläggningar med järnvägsstyrelsen.

Innan vi reste, inträffade dock ett par intermezzon, som satte sig fast i mitt minne. I Smolny hade vi en dag träffat ett par av de mensjevikiska ledarna, Martov och Abramovitj. De besökte oss senare på hotell Dagmar för att ge sin framställning av läget. Det blev en mörk bild. Bolsjevikerna hade just börjat socialisera banker och större industrier – många företag hade f. ö. stoppat som följd av den allmänna stagnationen. Naturligtvis väckte socialiseringen ont blod bland de forna ägarna och bland flertalet tjänstemän. För att ha säker kontroll hade regeringen utnämnt Mensjinskij till chef för statsbanken, och Scheinmann blev hans närmaste man; den senare skulle bl. a. tillse, att direktionerna inte tog bort några värden ur bankernas kassavalv. Men bankerna skulle i viss omfattning hållas öppna, ett dekret, som i hög grad försvårades, genom att tjänstemännen förklarade strejk. Denna löstes dock genom förhandlingar och då den ekonomiska stagnationen ytterligare begränsade bankernas verksamhet.

I den vevan kom de två mensjevikledarna till hotell Dagmar. De var färdiga med sin dom: ”Dekretinism” Martov använde ordet första gången – Bolsjevikerna skulle göra bankrutt. Det skulle bli kaos. Bolsjevikerna skulle inte kunna hålla sig kvar så länge, därom var de två ense. Valen till konstituerande församlingen skulle ge majoritet för de högerorienterade grupperna med socialrevolutionära partiet som kärna. Att bolsjevikerna segrat i kommunalvalen var icke avgörande. Och vad skulle resultatet bli av bolsjevikernas nederlag? Skulle det inte bli nya försök till kontrarevolution?

Kontrarevolutionen skulle segra lätt, om arbetarna bleve arbetslösa och svälten på allvar satte in. Lenin måste lära sig att ta hänsyn till ekonomiska fakta. Arbetarna kunde inte i ett slag sköta företagen. Mensjevikerna liksom socialrevolutionära vänstern var beredda till samarbete med bolsjevikerna, om de uppgav dekretinismen. Dekreterade Martov!

På mig gjorde Martovs och Abramovitjs utläggningar mot bakgrund av handlingskraften och segerviljan i Smolny ett minst sagt förvirrat intryck. De pratade, tyckte jag, alldeles för mycket ...

Dagen före vår avresa, en lördag, åkte jag i släde tillsammans med en kamrer Wigren till Rysk-Asiatiska bankens huvudkontor. Kamrer Wigren skulle hämta likvid för några svenska leveranser. Jag hade ombetts följa med på grund av den allmänna osäkerheten. Då banken stängde klockan 12 gällde det att skynda på. Kusken körde emellertid minst sagt lusigt. Som ryska kuskar för sed hade, satt han hela tiden och pratade med sin – häst. Wigren, som blev alltmer nervös, att vi inte skulle hinna fram i tid, knackade slutligen kusken i ryggen med sin käppkrycka, utan att denne dock reagerade. Då han upprepar manövern, vände kusken sig slutligen om för att få reda på, vad det var fråga om. Wigren lovade honom ”fem rubel, om han körde lite fortare”. Löftet blev också utan resultat. Då Wigren emellertid för tredje gången gör sig påmind, stannar kusken hästen alldeles, vänder sig om och säger:

”Tror ni jag kör ihjäl min stackars häst för era skitna fem rubel? De är i morgon värda jämnt ingenting, ty det här går inte.” Varpå han på nytt vänder ryggen till oss, smackar åt hästen, som fortsätter den tidigare lunken.

Trots allt hann vi emellertid fram i tid, och Wigren fick sitt ärende uträttat ...

När vi på kvällen över Beloostrov – Torneå återvände till Stockholm, hade åtminstone jag mina tvivel om, hur det hela skulle avlöpa. Hur skulle bolsjevikerna klara livsmedels- och bränsleförsörjningen? Hur skulle de handla, för den händelse konstituerande församlingen till sin majoritet komme att bestå av motståndare? Skulle de uppge revolutionen då?

Konstituanten under revolverhot

Någon av de första dagarna i januari 1918 återvände vi till Ryssland. Nu hade vi Lindhagen i sällskap; han skulle för folkhushållningskommissionens räkning undersöka möjligheterna att erhålla te, foderkakor och spannmål samt eventuellt andra varor. I compensation skulle lämnas maskiner, särskilt jordbruksredskap. Leveranserna kunde eventuellt ske som avbetalning på ryssarnas skuld för invalidtransporter. Något sorts avtal kom också till stånd om leverans av 80 ton te. Då ett par svenska affärsmän försökte komma emellan och göra förtjänster, blev ryssarna misstänksamma. Därtill var det i Petrograd brist på te. I Moskva däremot och framförallt österut fanns mer än nog. Att få detta till Petrograd och därifrån till Stockholm var emellertid under anförda förhållanden praktiskt taget omöjligt, så mycket mer som Moskvas arbetare skulle säga sitt ord, innan licensen beviljades.

Lindhagen var f. ö. knappast den lämpligaste för förhandlingar om dessa saker. Folkhushållningskommissionen hade utsett honom därför – att han var vänstersocialist! ”Nu är vi alltså bra att ha”, reflekterade jag under resan. Utan Aschbergs handelskunniga hjälp hade sannolikt inget avtal kommit till stånd – när ärendet överlämnades till svenska generalkonsuln i Moskva, kom man inte ur fläcken. Men att Lindhagen lade ned mycket arbete för att fullgöra sitt uppdrag, kan jag styrka.

Tehistorien fick emellertid vissa följder. För att inför Moskvas och Petrograds arbetare underlätta handelsutbytet beslöts på Bronskijs förslag att i Stockholm bilda en övervakningskommission av personer, som vänstersocialistiska partiet godkände. I denna invaldes bl. a. Z. Höglund och Fredrik Ström. Kommissionen skulle icke befatta sig med de tekniska arrangemangen. Dessa skulle skötas av vederbörande ryska och svenska myndigheter. Den skulle blott kontrollera, att de av ryssarna levererade varorna i Sverige icke kom i jobbarehänder, som trissade upp priserna. Och varorna behövdes mer än väl – te fanns knappast att uppbringa. Likaledes behövde de svenska maskinverkstäderna tänka på beställningar.

I några socialdemokratiska och borgerliga tidningar sattes emellertid en hetskampanj i gång, som bidrog att omöjliggöra handelsutbyte. Höglund fick exempelvis under flera år heta ”Telund”. Liksom vänstersocialistiska partiet förklarades han och Ström ha förtjänat förmögenheter på affärer, som aldrig kom till stånd. Det märkligaste var emellertid folkhushållningskommissionens hållning. Denna visste mycket väl, att inga av de angivna varorna kommit in till Sverige, men icke med ett ord dementerade den de skandalösa ryktena. Om folkhushållningskommissionens roll i annat sammanhang återkommer jag f. ö. i nästa avsnitt.

Under vår vistelse i Petrograd sammanträdde konstituanten. Sammanträdet hade sedan flera veckor uppskjutits under protester från partigrupperna till höger. Bland bolsjevikerna och socialrevolutionära vänstern – de senare hade under råds kongressen i oktober skilt sig från högern – rådde delade meningar. Socialrevolutionärerna ville låta högergrupperna avslöja sig genom sitt uppträdande på konstituanten; den politiska utvecklingen var särskilt bland bönderna enligt deras mening ännu inte mogen för ”all makt åt råden”. Särskilt skulle högergrupperna avslöja sig genom att gå emot böndernas krav på jord.

Bolsjevikerna, vilka, som redan anförts, i första hand stödde sig på industriarbetarna, soldaterna och matroserna, hade det betydligt enklare. Bland dem fanns ingen tilltro till konstituanten. Lenin och de flesta övriga ledare var övertygade om revolutionens undergång, för den händelse makten skulle överlämnas till majoritetspartierna i konstituanten. Men de kompromissade angående sammankallandet för att få social-revolutionära vänstern med sig. Redan i juli hade ju Lenin rätt Wiik och mig att inte vänta något av konstituanten, och dagarna före dennas öppnande underströk Uritsky denna ståndpunkt – som ledare av förberedelserna för mötet trodde han, att konstituanten med all sannolikhet skulle bli hemsänd. Onekligen pekade statistiken från råds kongressen i oktober i denna riktning. Läget hade då sedan juni radikalt förskjutits till bolsjevikernas och socialrevolutionära vänsterns favör. Öppningsdagen i oktober var på råds kongressen 650 ombud registrerade, vilket antal under kongressen ökade till närmare 800. Bolsjevikerna räknade av de 650 inte mindre än 390 och socialrevolutionärerna 190, av vilka dock vänstern hade omkring tre fjärdedelar. Vid råds kongressen i juni hade mensjevikerna och med dem samverkande nationella och andra grupper räknat 832 ombud. I oktober kunde samma grupper mobilisera omkring 80, av vilka dock hälften samarbetade med bolsjevikerna.

Enligt Uritsky visade en under råds kongressen sista dagar företagen enquête, att 505 av delegaterna ville ”all makt åt råden”, 86 ville ha ”makten åt demokratin”, och 55 ville en koalition mellan alla partier med undantag för kadetterna, dvs. de ryska liberalerna. Ytterligare förskjutning åt vänster hade skett från oktober till januari. Konstituanten utgjorde således, ansåg han, inget uttryck för det politiska läget ens i oktober, så mycket mindre då vid årsskiftet 1917-1918.

Av Uritsky försågs vi med kort, som berättigade till fri passage i hela byggnaden inklusive press- och serveringsrum, ett för vardera Lindhagen, Höglund, norrmannen Egede-Nissen och Kilbom. Men Uritsky manade oss att vara där i tid, sammanträdet skulle börja klockan 12. I själva verket började det först efter kl. 4 på eftermiddagen.

Då sammanträdet hölls i Tauriska palatset, vilket låg ett avsevärt stycke från vårt hotell, måste vi ta två slädar, Lindhagen och jag i den ena, Höglund och Egede-Nissen i den andra. Ursprungligen var byggnaden uppförd av Katarina II åt hennes älskare furst Potemkin men senare ombyggd för duman. Redan gatubilden i de centrala delarna visade, att det var något extra på färde. Anhängarna av konstituanten delade ut massor av flygblad: ”All makt åt konstituerande församlingen!” Motståndarnas paroll var ju: ”All makt åt råden – jord – fred!”

I närheten av Tauriska palatset blev trängseln till en början olidlig. Blott några kvarter därför från brakade plötsligt en gevärssalva; skyttarna hade tagit plats i olika våningar på ömse sidor om gatan och sköt mot personer på gatan och i portgångarna mitt emot. Det hela föreföll fullkomligt meningslöst och kunde knappast ha annat syfte än att skapa panik. Några av kuskarna framför oss fortsatte, andra vände eller tog in på annan gata. Lindhagen yrkade på, att vi skulle göra det senare. Jag däremot ansåg, att faran var över. Då vi fortsatte och kom till en större gatukorsning, som förde oss in på gatan, vilken strök förbi palatsets ingång, kom en trupp soldater ut ur en byggnad till höger – enligt Uritsky var de flesta byggnader runt Tauriska palatset besatta – och kikade sig försiktigt omkring, innan de rusade över gatan, tydligen i avsikt att undersöka något av de mitt emot liggande husen. Mitt i gatan blev de emellertid utsatta för intensiv beskjutning från fönster på bägge sidor. Tre stupade i snödrivorna men blev hastigt av sina kamrater insläpade i en port i närheten. Enligt min mening kunde vi nu med tämlig trygghet fortsätta, men kusken och Lindhagen vägrade bestämt. Så fick vi stanna ett par hundra meter från palatsingången och göra upp med kusken, som därefter försvann fortare än kvickt. Lindhagen var djupt uppskakad och förebrådde mig för min ”dumdristighet, som så när kostat oss livet”. Det blev inte klart, huruvida han menade, att jag skulle ha kunnat hindra skottlossningen, om vi skulle ha farit annan väg eller stannat på hotellet ...

Det passerade var inte vår enda kontakt med skjutvapen denna dag. Knappast hade vi kommit in i den jättehäll som ledde till det inre av byggnaden, förrän Bucharin ilade oss till mötes, hjälpte oss att bli av med våra ytterplagg och följde oss in i ett av serveringsrummen. Skrattande som den store pojke han var, bänkade han oss vid var sitt glas te och berättade, att det ännu skulle dröja ”någon timme”, innan sammanträdet började. Plötsligt förde han min hand till sin ena rockficka, där jag kände en grovkalibrig revolver – under bordet visade han mig därtill en ask skarpa skott. Just då kom Lindhagen att titta på oss och fick se Bucharins patronask. Förfärad utbrast han:

”Vad betyder det där? Går ni till lagstiftande församlingens möte med revolvern i fickan?”

Bucharin: ”Jag kan försäkra, att varje delegerad är beväpnad, och uteslutet är inte, att det kommer till skottlossning.”

”Men i så fall blir det ju ett förfärligt blodbad?” Härtill svarade Bucharin ingenting. Hans utsago angående delegaternas beväpning bekräftades emellertid av Uritsky. Dumt nog omtalade jag dennes utsago för Lindhagen, som vid tillfället stod på podiet, där vi som gäster anvisats platser, och talade med Höglund. Lindhagen reagerade ögonblickligen:

”Kom, Höglund, så går vi bakom en av de här pelarna. Du är också gift och har barn, och vi har inte rätt att utsätta oss för någon fara.” Höglunds invändning, att det kanske inte var så farligt, då en stark trupp matrosar fanns i byggnaden för att hindra våldsamheter, lugnade honom tydligen, ty då jag efter en stund frågade, om han ville vi skulle fara tillbaka till hotellet, blev svaret:

”Är du tokig, det här är ju ett historiskt tillfälle, som ingen av oss mer får uppleva.”

Efter ideliga förfrågningar, om sammanträdet inte skulle börja snart, upplyste Bucharin:

”Det dröjer inte så länge nu. Vår fraktion och vänsteressärerna – socialrevolutionära vänstern – har just möte för att besluta om taktiken.”

Slutligen var man redo att börja. Högergrupperna hade beräknat, att ålderspresidenten skulle öppna församlingen, bolsjevikerna att detta skulle göras av ordföranden i rådsförsamlingens exekutivkommitté Slutligen drog sig den förre tillbaka, och efter uppläsandet av ett förslag till manifest till ryska folket, vilket möttes med protester och nejrop, övergick man äntligen till

val av ordförande. Här segrade Tjernov med 244 röster mot hundra röster mindre för Maria Spiridonova, tillhörande vänsteressärerna. På henne röstade naturligtvis också bolsjevikerna. Jubel bland högern och tystnad bland vänstern. Bolsjevikerna hävdade nu, att man hade bevis nog för konstituerande församlingens inställning och omedelbart borde samlas i Smolny, ty där hos arbetare-, bonde- och soldatrådet låg ändå makten. Vänsteressärerna var dock ej färdiga. De förklarade sig först vilja höra högergruppens deklamationer – och själva avge en sådan. Högern skulle avslöjas. Litet partitaktik hade man rätt till. Kamkov, en strålande ung typ, som under efterföljande sommar var invecklad i mordet på Mirbach, tyske ministern, förfäktade med stor lidelse både privat och på gruppmötena denna mening. Så kom då Tjernov och höll ett långt tal. Inbördeskriget skulle vara slut, sade han, som var medansvarig för provisoriska regeringens politik, vilken medfört, att tusentals ryska ungdomar mist livet. Tidvis kunde han alls inte göra sig hörd. Något liknande hade vi svenskar inte varit med om.

Efter honom framträdde Bucharin – det hade i gruppen varit diskussion om, vem som skulle tala. Han gick i stark polemik mot Tjernov och hela högern, hånade dem, för att de kallade sig socialister. Det var f. ö. första gången Bucharin meddelade, att bolsjevikerna redan diskuterat att byta namn, att kalla sig kommunister. Detta förslag hade väckts av Bucharin, icke av Lenin, som någon felaktigt uppgivit, ehuru vid tiden för konstituanten ännu inget formligt beslut fattats därom i centralkommittén. I slutet av sitt anförande uppläste Bucharin en principförklaring för vänstern, vilken senare på natten dock förkastades.

Vid några tillfällen ropade delegerade efter Lenin. Det var svårt att avgöra, om ropen kom från högern eller vänstern. Det var emellertid tydligt, att man på alla håll betraktade Lenin som den starke mannen, den, som hade nyckeln till situationen i sina händer. Först under Tjernovs tal kom emellertid Lenin. Det blev ett ögonblick dödstyst, när han från vänster sida oberörd gick fram till podiet, där han halvliggande tog plats på ett av trappstegen snett bakom en av de korintiska pelarna på motsatt sida av oss. Inte med en min förrådde Lenin, vad han tänkte. Han avlyssnade lugnt Tjernovs tal. Så snart detta var slut, gick han samma väg han kommit tillbaka till något av fraktionsrummen.

Konstituantens öde var beseglat efter valet av president och efter Tjernovs tal – om det inte var det redan tidigare.

Vid 12-tiden på natten avlägsnade sig bolsjevikernas fraktion, två timmar senare vänsteressärerna – de två grupperna hade icke blivit eniga om att avlägsna sig samtidigt. Men de kvarvarande fortsatte att diskutera med matroserna som åhörare. Framåt morgonen tog emellertid dessas tålmod slut. Befälhavaren gick fram till Tjernov, klappade honom på axeln och förklarade:

”Vi är trötta, kamrat. Sluta tala nu och gå hem!” Och det gjorde de kvarvarande delegerade. De hade väl ordet i sin makt, men icke den väpnade styrka, som behövts för att vrida klockan tillbaka.

Det förde i mitt minne Cromwells ord till sina motståndare i engelska parlamentet ett par hundra år tidigare: ”Herren är färdig med eder!”

Regeringen beslöt efter ett par dagar att inte vidare sammankalla konstituanten. All makt låg hos råden. Dödsskotten mot Volodarskij och Uritsky i Leningrad 1918 och kvinnan Kaplans – som tillhörde högeressärerna – attentatsförsök sommaren 1919 mot Lenin i Moskva samt det förut nämnda mordet på greve Mirbach, där vänsteressärerna var djupt komprometterade, lade den helt i bolsjevikernas händer.

Felix Hamrin ger mig en kvarts miljon

Den svenska pressen fick efter första världskrigets utbrott snart kännning av varuknapphet och stegrade priser. Verkligt kännbart blev läget 1917, tillspetsat först 1918. Priserna på papper, färg och stilmetsall åkte i höjden. För att inte bli alltför godtyckligt behandlade sammanslöt sig huvudstadstidningarna så småningom i en "Ekonomichefernas klubb". För hela landet fanns dessutom den socialdemokratiska Samorganisationen, för de borgerliga Tidningsutgivareföreningen – A-pressen var ännu inte med i denna – och för de kommunistiska AB Samköp. Senare bolag företrädde förutom Folkets Dagblad Politiken tidningar i Luleå, Umeå, Sollefteå, Borlänge, Västerås, Örebro, Karlstad, Trelleborg och Göteborg. Ström hade ett tag mani på att starta tidningar. Det sista "fallet" jag kommer ihåg var Aug. Lindbergs och andras optimistiska planer att starta en tidning i Uppland. De annonserade t. o. m. därom.

Naturligtvis skulle det gå ... Dessvärre var det icke alltid så lätt att avliva våra tidningar, när de efter några månader inte kunde klara sig. Flera sköttes f. ö. jämmerligt såväl journalistiskt som ekonomiskt – bristen på skolat folk var skriande. Men det fanns också i dessa tidningar en rad verkligt dugande journalister och ekonomimän. Jag nämner Andreas Johnsson, Elof Lindberg, Elon Duvenberg, Ivar Vennerström – som före redaktörskapet för Nya Norrland varit chef för Norrskensflamman och Värmlands Folkblad första gången denna gavs ut – Enoch Friman, Albert Viksten, Nils Andersson, Edvin Malmsjö, John Bohlin, L. H. Landen, Albin Thörnlund, Johan Nord, Ernst J. Lundqvist, Ragnar Casparsson, Jalmar Viksten, Albert Sundin, Martin Andersson, Otto Grimlund, Bernh. Bengtsson – det skulle föra för långt att fortsätta! Några av dem arbetade i vår press kortare tid, andra följde med till slutet – och gick därefter över till den socialdemokratiska pressen. Jag tror inte de behöver skämmas för sina insatser. Det är med stolthet jag följt deras fortsatta arbete som journalister och i andra ställningar. Jag har inbillat mig att deras hårda skola i de kommunistiska tidningarna gav en utbildning och karaktärsdaning, som ställt många av dem i toppen i senare anställningar.

Och de ekonomiska ledarna! De utförde en hjältegång, dag ut och dag in. Det är inte så stor konst att sköta en tidnings ekonomi, som bakom sig har mer eller mindre rikliga resurser eller åtminstone lätt att mobilisera sådana. Naturligtvis kan gynnsamma tillfällen utnyttjas att göra några tusenlappar på annonssidor, på olika evenemang av folklig karaktär eller ekonomichefen kan låta sådana tillfällen passera. Det senare gör inte så mycket om bakom står en mäktig organisation. Det är litet knepigare att skaffa pengar om organisationen är svag, om ekonomichefen ofta, alltför ofta måste lita till personliga insatser. Det är inte så lätt att hålla humöret uppe om pengar varje vecka saknas till avlöning, om extra åtgärder regelbundet måste vidtas för att få pengar till nästa papperssändning. Jag minns dem alla mina kamrater: Algot Degerstedt, Norrskensflamman, Oskar Öhman, Medelpads-Kuriren (senare Norrlands-Kuriren där Öhman under tusen och en svårigheter höll ut längre än de flesta). Fredr. Groop och Adolf Malmberg i Dalarnas Folkblad, för att inte tala om Johan Nord och mina efterträdare i Folkets Dagblad, Oskar Samuelsson och Jeårj Lundström. Hur många växlar och hur stora summor ställde de sig icke i borgen för – där de överhuvudtaget fick låna. Jag glömmer aldrig en sen söndagskväll, då Värner Karlsson i Grängesberg kom efter mig till Hofors för att få mitt namn på ett riksbankslån – jag var bevars direktör i AB Samköp. I Stockholm hade ett par av de ledande vägrat att skriva på – "det skall väl Kilbom göra". Vi hade en ny partistrid i faggorna. Trots att lånehandlingen var på blott 600 kr hade riksbanken vägrat att ta den. Det begärdes ideliga "förstärkningar". Slutligen skämdes man väl att vägra, det fanns ju två riksdagsmäns namn på papperet, Värners och mitt. Men Värner grät över bekymren den kväll han träffade mig i Gott-frid Norbäck's kök. Mestadels var vi dock glada. Bakom stod, blott vi kunde nå dem och tala om våra svårigheter, tusenden av kamrater, beredda att hjälpa på det enda sätt de kunde: med sitt namn på en liten växel, ett riksbanks- eller sparbankslån eller genom att organisera en insamling. Några av dem kanske hade något att förpanta: förlovnings- och vigsel-ringar, för dagen i hemmet onödiga prydnadsaker,

kanske en liten stuga, fast det gudi klagat sällan fanns sådana kapitalister i vår krets, eller annat som kunde mobiliseras.

När jag i minnet låter personer och händelser passera revy, finner jag mig kunna berätta hundratals sådana här episoder från gångna år.

Många av de redaktions- och expeditjonsanställda fick långa tider bokstavligt talat svälta sig fram – i den mån de inte hade egna tillgångar eller kunde skaffa sig inkomster genom föredrag. Edvin Malmsjö, alltid glad och sorglös, hade en gång turen att vinna en stuga på lotteri. Den var värderad till 8 000 kr. Omedelbart skaffade han sig ett lån på 6 000 kr. Därav fick Sven Lasse (Linderot) några hundra som lån – han skulle gifta sig. En del av det övriga använde Malmsjö till inköp av kläder (han förklarar sig aldrig ha varit så fin) samt att sätta bo för. Men ändå fanns det pengar kvar. De räckte under ett helt år; Malmsjö var platsredaktör för Nya Norrland i Östersund. När pengarna var slut, frågade Malmsjö ekonomichefen i Sollefteå, om han inte kunde få litet lön:

”Herre gud, gosse, jag trodde, att du var stormrik. Du har inte sagt något!” Och rik det hade förstås Malmsjö varit – efter våra förhållanden. Trots att han slutade i Östersund, fick han dock så småningom en del av sin inestående fordran.

Men sämre gick det, när han var anställd i Östgöta-Folket. Då hade han ännu inte vunnit på lotteri. En dag behövde Malmsjö några slantar, så han gick till Ivar Johansson – senare Social-Demokratens annonsavdelning – och frågade, om han inte kunde få en tia åtminstone. Ivar satte upp sitt mest förvånade ansikte och svarade:

”Är du tokig, gosse? Du fick ju 15 kr för fjorton dar sen. Men kom nu, ska vi gå och dricka kaffe.” Så stolpade de in på ett kafé i närheten, där de var kända, och beställde in två kaffe med wienerbröd. När de druckit, förklarade Ivar Johansson:

”Nu måste vi gå. Det är bäst du betalar nu.”

”Du vet ju, att jag inte har några pengar.”

”Har du inte? Och jag, som trodde du skulle bjuda mej.”

Ja, det var tider, utropade Malmsjö, när han berättade historierna. ”Men tänk, va’ vi hade roligt”, tillägger han efter ett ögonblick med en djup suck.

Ja, vi hade verkligen många gånger roligt trots våra bekymmer ...

Emellertid omslöt Ekonomichefernas klubb samtliga tidningar. Sten Dehlgren, D. N., direktörerna Grönfors, Sv. Dagbladet, Leijon – var icke med från början – St. Tidningen, Knut Ljungberg, Social-Demokraten, Leon Ljunglund, Nya Dagligt Allehanda, Arvid Sohlman, Aftonbladet, kamrer Mellvig, Sv. Morgonbladet och K. Kilbom, Folkets Dagblad, var medlemmar. Vilken som representerade St. Dagblad, kommer jag inte ihåg, troligen kapten Reuterswärd eller Gösta Sjöberg. Sammanträden hölls i regel en gång i månaden.

Sten Dehlgren, som varit kapten vid flottan, var en idealisk ordförande. Jag kan icke erinra mig någon gång ha lyssnat till så korrekta och övertygande föredragningar. Icke ett ord för mycket, aldrig ett försök att framställa en sak annorlunda än den var. Även obehagliga frågor fick han igenom. Han ingav obegränsad tillit. Och han var lika mot alla, vänlig och förekommande. Kanske tyckte jag mig dock någon gång kunna märka en aning ironi mot dir. Leijon.

Dehlgren var alltid beredd att hjälpa kollegerna. Åtminstone gällde detta oss i Folkets Dagblad. Jag vet inte, hur många gånger vi ”lånade” papper av D. N. Bredden på tidningens halvruddar passade oss precis, sedan vi 1921 flyttat till Luntmakargatan. Hjälpsamheten tog

dock hastigt slut någon gång 1926; jag har för mig, att det skedde efter någon kraftig polemik mellan redaktionerna.

Samarbetet inom klubben var således i stort sett utmärkt. Lösnummers-, prenumerations- och annonspriser bestämdes under ömsesidigt hänsynstagande. Distributionsfrågor likaså. Pressbyrå ägdes denna tid av huset Bonnier, och vi hade ibland våra kontroverser med företaget. Telegramtjänsten sköttes i krigets början av Sv. Telegrambyrå. Först senare tillkom TT på grund av Sv. Telegrambyrås allt uppenbarare tyskorientering. Dessförinnan hade emellertid en ententeorienterad telegrambyrå, Nordiska Presscentralen, ”tjänat” tidningarna. Fråga är emellertid, om inte byråerna i sin utrikestjänst då var objektivare än nu, sedan tre amerikanska nyhetsbyråer – borde det inte heta propagandabyråer? – synes behärska det väsentliga av nyhetstjänsten från hela världen.

Tidningspapper köptes i regel direkt från Tidningspappersbrukens förening, en sammanlutning av, så vitt jag minns, samtliga svenska tidningspappersbruk utom Skönvik och med en direktör P. M. Sellström som chef för försäljningskontoret i Stockholm.

Dir. Sellström var en jovialisk herre, oftast vid gott humör, han ville blott alltid diskutera. Varje gång han kom ned till oss, blev det någon halvtimmes politisk diskussion. Att komma överens om de olika papperspartierna var svårt nog, därför att Samköp för sina tidningar representerade så många olika format – endast Folkets Dagblad hade rotationsmaskin – att komma överens i politiska frågor var omöjligt. I stort sett var Sellström emellertid en mycket hygglig man. Papper erhöles dock inte, när vi kommit överens om format och leveranstider. Vi fick inte ett ark eller en rulle, förrän partiet förskottsbetalts. Ofta stod vi på Luntmakargatan sent på eftermiddagen utan en rulle för nattens tryckning.

Den politiska ”renligheten” blev ingenstädes sämre på grund av samarbetet mellan ekonomicheferna. Kapten Dehlgren – han blev senare kommendörkapten – betonade ideligen, att klubbens arbete inte skulle utplåna våra principer, inte lägga hinder i vägen för de olika företagens initiativ och uppslag, inte försvåra genomförandet av planer på förbättring och nydaning. Samarbetet var till för att inbördes hjälpa, det skulle inte hindra sund konkurrens men väl hyfsa konkurrensen, kultivera pressen och höja dess anseende.

Jag tyckte, att detta var förnuftiga synpunkter och fick mycket stor respekt för kapten Dehlgren. På våra möten hade han i mig merendels en trogen följeslagare. Kontakten med kapten Dehlgren fortsatte många år. Hösten 1937 blev en av mina vänner arbetslös. Jag föreslog honom att börja i Soc.-Dem. som ackvisitör.

Nej, svarade han, om du kunde göra något så jag kom in i D. N. – i min familj har vi alltid haft den tidningen.

Glad i hågen lovade jag att ”ringa kapten Dehlgren” och det gjorde jag. Efter två minuter förklarade Dehlgren:

”Skicka hit honom får jag tala med honom”, och det gjorde jag. Min vän är i D. N. alltså .. !

Som läget skärptes, blev våra förhandlingar med leverantörerna mer centraliserade. I småfrågor sköttes de av ordföranden. Vid de en gång om året återkommande förhandlingarna om priser på och leveranser av papper sköttes de dock av en förhandlingsdelegation representerande olika intressen. Jag kan inte erinra mig, att de kommunistiska tidningarna någon gång ställdes åt sidan. Förhandlingarna var dock ibland hårda nog. Tidningspappersbrukens prispolitik tog, tyckte jag, inte alltid tillräcklig hänsyn till den svenska pressen – däremot till priserna på exportmarknaden. Vid några tillfällen nödgades vi t. o. m. mobilisera regeringen, 1921 eller 1922, för att vinna gehör för våra synpunkter.

Tidningarna hade besvärligheter inte blott med pappersleveranser, tryckfärger, stilar etc., allra svårast för i synnerhet de fattiga tidningarna var att erhålla stilmetsall. Mitt arbete för att för våra tidningar övervinna dessa medförde en hetskampanj mot mig personligen och den rörelse jag företrädde, som med undantag för kampanjen kring vårt lån 1931 av Ivar Kreuger var det värsta jag varit med om.

Två gånger sedan det i början av 1918 blev klart, att vi måste flytta tidningen från Stockholms Bokindustri och alltså var nödgade att skaffa egen tryckeriuppsättning, hade jag köpt gamla stilsatser och smält ned till stilmetsall. God hjälp hade jag därvid av tenngjuteriet Mars; företagets verkmästare tillhörde tidningsstyrelsen, och innehavaren var en god vän till mig.

Rent tenn och antimon var det praktiskt taget omöjligt att köpa. Metallerna var delvis under beslag. Och priserna var skyhöga. Men tenn och antimon måste tid emellan ersättas i stilmetsall. Om inte utplånas satsen i tidningssidorna, så att texten blir oläslig. Sättemetsall av bly står inte i stereotyp och tryckpress.

Under mitt besök i Petrograd i början av 1918 i sällskap med Höglund, Lindhagen och Aschberg berättade jag våra svårigheter för Lenin och frågade, om vi inte kunde få köpa några ton tenn från Ryssland. Lenin gav omedelbart jakande svar, men hänvisade mig till Bronskij, som sysslade med industri och handel. Här hjälpte till en början icke Lenins ord. Ryssarna hade själva behov av sitt tenn. Stort behov! Efter att på nytt ha dragit frågan inför Lenin, fick jag äntligen löfte om att få köpa 20 ton. Partiet skulle snarast skickas till Stockholm. Betalning, ett i förhållande till marknadspriset litet belopp, skulle erläggas till ryska legationen, där Vorovskij stod för rusthållet – omgiven, därom hade jag vid flera tillfällen ett mycket bestämt intryck, av särskilt ett par släktingar på hans frus sida, som var uteslutande ”affärsmän”. Bägge spelade sedan en skandalartad roll i samband med ryska affärer.

Före Lindhagens och min avresa från Petrograd hade jag vidtagit alla åtgärder för att få i väg tennpartiet men kunde inte invänta dess avsändande. Och det var min smala tur. Dagen sedan vi passerat bron till Haparanda, bröt nämligen vitfinnarna förbindelserna. Bolsjevikvakterna mördades på det mest bestialiska sätt – en 18-årig matros dränktes helt enkelt i Torne älv – och Torneå besattes av vitfinska trupper.

Återkommen till Stockholm rapporterade jag för Folkhushållningskommissionen – Henning Elmquist och C. E. Svensson – om mitt avtal med Lenin och bad om hjälp för att få hem tennpartiet. Naturligtvis var man glad över utsikten att få denna metsall, men kunde ”i föreliggande situation ingenting göra”. Jag hänvisades dock att i fortsättningen hålla kontakt med chefen för metallavdelningen, en ingenjör Cronvall, broder till andra kammarens dåvarande sekreterare. Det gjorde jag regelbundet, men ... Ett avtal kom emellertid så småningom till stånd, vari bestämdes, att kommissionen skulle ha 15 ton och Samköp 5.

Det dröjde länge – augusti eller september – innan tennpartiet kunde lastas på en av Sveabolagets båtar i Petrograd. Hamnarbetarna vägrade helt enkelt. De var övertygade om, att ”vita” intressen ville smuggla ut den viktiga metsallen. Först sedan jag hos myndigheterna mobiliserat en mäktig dossier, och först sedan befraktningshandlingarna uppvisats, av vilka framgick, att tennpartiet var adresserat till ryska legationen ”för vänstersocialisternas räkning”, lastade hamnarbetarna detsamma.

Så långt var allt gott och väl. I Stockholm vägrade emellertid såväl Vorovskij som Folkhushållningskommissionen att utleverera Samköps del av partiet. Det förklarades nu för det första, att blott de 15 ton kommit, som kommissionen enligt överenskommelse skulle ha – hur man kunde avgöra vilken del av partiet som skulle gå till kommissionen blev aldrig klargjort – och för det andra, att denna del i samråd med Vorovskij levererats till Munktells i Eskilstuna som ”kompensation för lager i av ryska lantbruksdepartementet beställda lo-komobiler”. Det

hör till saken, att det aldrig avtalades om någon kompensation av tenn, då Munktells kontraktsevenligt förband sig att leverera lokomobilerna.

När jag talade ”ren svenska” med Vorovskij – hans uppträdande rapporterade jag för ryska partiets centralkommitté – skyllde denne på Folkhushållningskommissionens bestämmelse, att viss del av importerade metaller alltid togs under beslag. Ett par gånger uppvaktade jag då Henning Elmquist och framhöll det upprörande i, att man tagit det tenn jag tack vare Lenins personliga löfte fått för våra tidningar, trots att inte ett ord sagts om, att så skulle ske, då jag första gången rapporterat saken, och fick äntligen loss – ett (1) ton. Därav övertog Knut Bergsten, Arbetarbladet i Gävle, tillsammans med vilken jag tidigare köpt och smält ned de två stilpartierna, 200 kg. Vissa socialdemokratiska tidningar hade samma svårigheter som vi.

Att jag blev upprörd över denna behandling – antingen Vorovskij eller Folkhushållningskommissionen var ansvariga – behöver jag inte framhålla.

Men det blev ännu värre! I mitten av november 1918 innehöll Jönköpings-Posten en korrespondens från grosshandlare Felix Hamrin, vari denne efter att ha berört Svensk Import med konsul Wallén i spetsen och Rysk-svenska socialistiska handelskommissionen, som tillkommit för att kontrollera vissa affärer men aldrig trädde i funktion, där Ström och Höglund utpekades som ledare, skriver:

”En annan affär, vilken i likhet med nyss nämnda behandlas i tidningarna i föraktliga ordalag, är lika intressant som den blev inkomstbringande för vederbörande. Den ryska bolsjevikregeringen ville hjälpa sina meningsfränder i Sverige genom att låta dem få utförelsetillstånd för en post varor, och ett parti tenn fick inköpas i ändamål att utföras till vårt land och där försäljas. Licensen utskrevs emellertid på en viss person, tillhörande de stora andarna inom vänstersocialistiska gruppen här hemma. Denne fick också hit tennpartiet och sålde det med förtjänst, som uppges ha gått löst på en kvarts milj. kr. Men sedan var det slut med solidariteten och vänskapen. Importören tog nämligen hand om pengarna och blev i hast en väldig kapitalist med dessas vanliga egenskaper att icke i onödan dela med sig åt andra.”

Detta skrev den ”kristne” Felix Hamrin utan att göra det minsta försök att kontrollera uppgifterna ...

Karlstads-Tidningen ansåg sig också böra bidra till ”upplysningen”. Den skrev 13 nov. följande:

”Det lever veterligen flott inom många bolsjevistiska kretsar. Även hit till Sverige har Sovjets utsända fört över sitt överflöd – det berättas från trovärdigt håll uppbyggliga historier därom, som är goda paralleller till gulaschbaronernas excesser. Rena kapitalistiska företag är inte ens okända inom deras krets – det berättas t. ex. allmänt om en rysk-svensk socialistisk affärskommission, som lär ge också sina svenska intressenter goda tandemmen Det är ju tilltalande att samtidigt rasa mot kapitalismen. Och så roa sig med att uppföra proskriptionslistor på dem, som först skall skjutas, när det efterlängtrade blodbadet börjar.”

Den 14 nov. skrives i Arbetets pressavd. bl. a.:

”Våra bolsjeviker vädrar rovt. Direktören i Skandinaviska importbolaget – titeln är inget skämt utan numera den verkliga – Z. Höglund samt hr Fredrik Ström och Kalle Tennbom arbetar allt vad tygen håller för att utnyttja den rådande situationen för syften, som ingalunda är förenliga med den svenska arbetarklassens välförstådda intressen.”

Samma dag eller möjligen någon dag tidigare – jag citerar Arbetet – publiceras ett ”kåseri” i Arbetarbladet, skrivet av hr Norling, varur det kan ha sitt intresse att återge följande:

”Men en dag då de svenska ledarna lustvandrade i principernas heliga land, mötte de en hemlighetsfull man av judisk typ, som bjöd dem på fin fransk konjak och äkta kaffe. – Och han fyllde sin slokhatt med äkta ryska rubler och bjöd dem om de ville tillbedja honom. Han omtalade att han var

kapitalismens djävul, som levde i hemlighet med stora högkvarterets tillstånd och att man låtit begrava en sandpåse i Romanovska gravkoret i hans ställe. Då ledarna från Sverige detta hörde gav de principerna tusan och tillbådo slokhatten. Men då kände djävulen sig så livad att han gav den ene licens på att utföra tenn och den andre licens på att utföra te ur de heliga principernas land. Detta gjorde han i glädje över att hans principer segrat över revolutionens ombud. Men Tennbom och Telund avlade 54 dagar senare rapport i svenska högkvarteret om att socialismens stora princip segrat i den heliga synodens land. Men tro inte att Tennbom och Telund släppt principerna för det ...”

Underligt nog blev det plötsligt tyst i Arbetarbladet i denna fråga, sedan jag haft ett kort samtal med Knut Bergsten, som visade sig vara en hederlig karl. Men någon ursäkt kunde jag naturligtvis inte begära, att Norling skulle kosta på sig ...

Den 17 nov. dementerade vänstersocialistiska partiets styrelse dessa historier:

”Beträffande den mångomskrivna tennaffären förhåller det sig så, att en licens beviljats av ryska handelsministeriet för AB Samköp, de vänstersocialistiska tidningarnas och tryckeriernas samorganisation, att hit införa 20 ton tenn, av vilka 15 ton skulle överlåtas på Industrikommissionen och 5 ton, enligt överenskommelse med nämnda kommission, få köpas av AB Samköp.

Vi riktar nu följande bestämda uppfordran till de tidningar, resp. dess redaktörer, som ej skytt igångsätta detta skamliga förtal (bl. a. hrr Arthur Engberg i Arbetet, Zweigbergk i Dagens Nyheter, Rosen i Västerbottens-Kuriren, Hellberg i Karlstads-Tidningen, Hammarlund i Norrbottens-Tidningen, Hamrin i Jönköpingsposten, Fogelqvist i Aftontidningen m. fl.):

Antingen må herrarna med klara bevis styrka sina påståenden, eller ock öppet erkänna, att de farit med lögn, och anhålla de utpekade personerna om offentlig ursäkt. Varom icke stämplars vi dem som ärelösa bakdantare”.

De enda tidningar, som i inlindade former återgav dementin, var, så långt jag kunnat finna, Social-Demokraten och Dagens Nyheter. Övriga har jag tyvärr icke haft möjlighet att kontrollera. Utom Aftontidningen, där Fogelqvist tydligen fört pennan; där fick Arthur Engberg en ordentlig kindpust. Under rubriken Rättens tragedi skrevs följande:

”Rätten har verkligen råkat ut för en ordentlig tragedi, då den omhändertagits av Arbetets redaktör, denna moderna blandning av Erasmus Montanus och kapten Puff, alias Storprataren.”

Min ”behållning” av hela kampanjen blev, att jag ett par år framåt på möten och i pressen begåvades med en del öknamn som t. ex. ”Lenins apa” – ”Tennbom” – ”tennsoldaten” – ”storspekulanten” – ”tennimportören” m. fl.

Då jag 1921 som nyvald stadsfullmäktig vid ett tillfälle talade med Henning Elmquist, passade jag på att fråga honom, varför Folkhushållningskommissionen inte dementerat alla dessa rövarhistorier, vartill han vid ett par tillfällen uppmanats av ingenjör Cronvall, då den visste att de var osanna. Svaret blev:

”Skulle vi ha dementerat alla rövarhistorier i samband med vår verksamhet, hade vi inte hunnit göra något annat. Herr Kilbom visste ju för övrigt själv, att tidningarna hade orätt ...”

Sedan den dagen tyckte jag hjärtligt illa om hr Elmquist. Jag tyckte han var motsatsen till gentleman ...!

Men historien har på visst sätt en liten epilög. Remissdebattdagen 1922, min första riksdag, kom Engberg före plenums början till mig och sade:

”Hör du, en släkting till mig står härute i korridoren och vill bli presenterad. Kanske kan du hjälpa honom? Personligen skulle jag sätta stort värde därpå.” Utkommen i korridoren presenteras jag för släktingen, som ber mig hjälpa honom få kontakt med ryska legationen för vissa affärer ...

Jag har i hela min politiska tillvaro, liksom f. ö. också eljes, alltid försökt följa Strindbergs sats: ”Stryk över och gå vidare.” Men den behandling jag rönte, främst av ett par socialdemokratiska tidningar, i samband med ovan skildrade ”affär” och med anledning av vårt lån hos Ivar Kreuger, hade jag svårt att glömma.

Bolsjevikernas järnfond – Miljoner på kakelugnar

I augusti 1918 kom Scheinmann till Stockholm som ”finansattaché” vid ryska legationen. Efter några dagar ringer han en söndag och ber mig omedelbart komma till hans bostad, Sturegatan 4. Visst var det en konstig tid, tyckte jag, men revolutionärer skulle inte fästa sig vid småsaker. Söndag eller vardag kunde komma på ett ut.

Jag hade inte sett Scheinmann sedan i Helsingfors föregående sommar. Då var han politisk kommissarie för hela baltiska flottan. Bolsjevikerna hade majoritet i Arbetar- och soldatrådet i Helsingfors. Vid sin sida hade han toppfigurena inom bolsjevikernas matrosorganisation: Antonov-Ovsejenko, Dybenko, Raskolnikov, Alexandrov m. fl. Zäta, Lindhagen, Egeden-Nissen, Kollontay – som efter någon månads äktenskap med Sjlapnikov hunnit gifta om sig med Dybenko – och några andra, firade den ryska nyårsnatten 1917 med dem i amiralitetet i Petrograd. Dybenko var nu marinminister – senare lär han ha blivit skjuten.

När vi kom till amiralitetet inträffade f. ö. en händelse, som belyste rykten och stämningar i den ryska huvudstaden denna tid. En jättelik portvakt bevakade ingången. Två meter lång var han väl, dubbelt så bred över skuldrorna som Zeth Höglund och försedd med ett helskägg, som räckte honom till mitten av bröstet. Framför den massiva porten stannade han oss med en armrörelse, fixerade särskilt Lindhagen och frågade med dämpad stämma:

”German?” Översatt skulle det väl betyda: Är ni tyskar? Först sedan Lindhagen lugnat honom med upplysningen att vi var svenskar öppnades porten.

Men det gick verkligen denna tid rykten i Petrograd, att en tysk delegation var på besök för att förhandla om utlämning av ryska flottan till tyskarna. Varifrån ryktena kom lyckades man aldrig utröna ...

Ett år efter Helsingfors sitter jag emellertid här i Stockholm och dricker te med Scheinmann och hans förtjusande fru. Och han är ”finansattaché”. Konstigt! Och jag, som hela tiden trott, att han var underofficer vid flottan.

Denna gång kunde jag inte låta bli att fråga. Svaret blev hans vanliga grin. Men han meddelade, att fadern varit bankir i Riga, och att han var utbildad banktjänsteman. På grund av revolutionär agitation hade han som 16-åring blivit relegerad från läroverket och måst resa till Tyskland. Faderns förbindelser hade hjälpt honom till volontärsanställning – nå, så hade han fått lära sig ett yrke, som givit inblick i privatkapitalismens innersta. Vid revolutionens utbrott våren 1917 hade han emellertid omedelbart rest till Petrograd. Under Mensjinskij hade han placerats i kontrollen över de socialiserade privatbankerna. Han skulle se till, att dessas direktörer inte förskingrade kassatillgångarna. Med ett nytt grin förklarade han sig tvivla på, att han alldeles lyckats med den uppgiften ...

Men vad ville han nu mig? Knappast hade jag ställt frågan, innan jag ångrade mig. Det var inte vanligt att fråga så mycket i dessa kretsar. Var man värd förtroende, lämnades ändå nödiga upplysningar. Så småningom fick jag dock veta, vad Scheinmann ville mig – men inte vad han hade för uppgift i Stockholm. Det dröjde lång tid, innan jag fick en inblick häri.

”Vilken bank i Stockholm är den största? Vilken har de bästa utlandsförbindelserna? Vad heter den bestämmande direktören där? Är det en klok karl?”

Jag svarade, att så långt jag visste var Stockholms Enskilda bank den största banken och häradshövding Marcus Wallenberg bankens direktör. Hans bror hade varit utrikesminister, ansetts vara ententevänlig, och banken hade enligt allmänhetens uppfattning omfattande förbindelser med framförallt den engelska finansvärlden. Upplýsningarna tycktes i hög grad tillfredsställa Scheinmann – under det fortsatta samtalet blev det dock uppenbart, att han inte var alldeles okunnig om svenska bankförhållanden.

”Kunde jag redan under måndagen ordna ett sammanträffande med häradshövding Wallenberg?”

Jag lovade försöka, men någon garanti kunde jag naturligtvis inte ge. Jag visste inte ens, om häradshövding Wallenberg var i Stockholm.

Så blev Scheinmann orsak till min första kontakt med Marcus Wallenberg. Måndagens morgon tog jag mod till mig och ringde banken. Efter något ögonblick kom direktören själv i telefon. Inget förhör angående min person, ingen högviktig förklaring från telefonistens sida, att hon skulle fråga, om han tog emot. Bara:

”Ett ögonblick!” och där var han! Sedan jag sagt mitt namn och frågat, om jag kunde få ett samtal, kom svaret kort:

”När passar det er? Bäst vore, om ni kunde komma omedelbart” – klockan var tio! En halv timme senare var jag hos Marcus Wallenberg, och efter fem minuter var det överenskommet, att Scheinmann skulle få företräde kl. 2 på eftermiddagen ...

I november började arbetet för brytandet av de svenskryska förbindelserna bli uppenbart. Litvinov kom 19 oktober från England, frigiven efter en tids häkte där. I Sverige häktades han på nytt den 9 dec. men frigavs efter några dagar. Motivet angavs vara, att övergrepp begåtts mot en del svenskar i Ryssland. Tydligt under tryck från engelska regeringen – Folkets Dagblad och vänstersocialisterna i riksdagen upprepade flera gånger anklagelsen, att engelska regeringen hotat stoppa all koltillförsel till Sverige – började regeringen Eden-Palmstierna driva en allt fientligare politik mot ryssarna. Vetenskaplig undersökning av utrikes- och sjöförsvarsdepartementenas handlingar från denna tid borde så småningom kunna lämna mycket intressanta upplýsningar. Inte minst angående Erik Palmstiernas spel.

Ententens krig mot bolsjevikregeringen medförde dock en rad protester i den engelska pressen. Den 20 jan. 1919 skriver själva Times, att ”allt motstånd mot denna regering är fruktlöst”. Även Daily News och Daily Telegraph protesterar. Daily News hade hela revolutionstiden varit representerad i Ryssland av Arthur Ransome, den verkliga kännaren av förhållandena i landet. The New Statesman, som också kunde falla tillbaka på förstahandsinformationer, betygade, att i Ryssland rådde god ordning. Ingenting hjälpte ...!

Redan i december var det meningen, att Vorovskij skulle få ge sig i väg från Stockholm och med honom Scheinmann och Litvinov – att den senare just fått uppdrag att förhandla med England ”på acceptabla villkor”, betydde ingenting. Uppskov blev det dock. Den 13 januari skrev Stockholms Dagblad emellertid en alarmerande artikel, vari direkt krävdes utvisning av ryssarna. ”Då det försports”, skriver tidningen, ”att främmande påtryckningar icke varit helt främmande för regeringens beslut” – att bryta förbindelserna – ”stärkes kraven på vänsterregeringen, att beslutet också snart bringas till verkställighet.” Krafterna bakom kravet var för starka. Den 30 januari 1919 måste ryssarna ge sig iväg.

Vid Skeppsbron hade en mängd folk samlats, som hälsade dem välkomna åter ”till ett socialistiskt Sverige”. Förutom leveropen för ryssarna, i vilka Texas tog livlig del, utbringades leverop – för ”Texas som den blivande polischefen i Stockholm”. Huruvida vännen Texas

kände sig tilltalad av uppmärksamheten, är ovisst. Under alla förhållanden drog han sig den gången blygsamt undan vidare hyllningar från ”de revolutionära massorna”.

Tre dagar före den påtvingna avresan hade emellertid Litvinov fått bestämd kontakt med engelska regeringen för fredsförhandlingar – se avsnittet om fredsresan till Ryssland i sällskap med Bullitt och dennes kamrater – och den 5 februari tvingades de allierade trupperna att dra sig bort från Arkangelsk.

Statsminister Eden försökte i den situationen göra, vad han kunde, för att bagatellisera det hela. Omedelbart efter ryssarnas avresa uttalade han:

”Ingen brytning har i verkligheten skett, därför att några officiella förbindelser aldrig existerat med Sovjetryssland. Ryska regeringen har aldrig erkänts och ej velat bli er känd (!?). Blott några underordnade tjänstemän har varit kvarlämnade från respektive länder.”

Det blev regeringen Branting, som genomdrev de facto-erkännande av bolsjevikregeringen

Med Scheinmann hade jag under hösten emellertid inga nämnvärda förbindelser. Då vi privat träffades, ställde han emellertid, som jag tyckte, en del underliga frågor:

”Har du några borgerliga förbindelser? Är det pålitligt folk, osv.” Jag begrep inte alls, vad han hade med detta att göra. Något före jul bad han mig emellertid en dag att komma till bostaden. Jag måste omedelbart skaffa en – bokbindare. Redan på natten ringde jag Örebro och bad Nisse Björkman resa ned följande dag – Björkman var ekonomichef eller något liknande i Örebro Läns Folkblad. Tidningen måste förstås snart nog läggas ned, trots Albert Sundins och Björkmans arbete.

När jag följande dag kom till Scheinmanns bostad, var också Litvinov där. Bägge frågade, var jag hade bokbindaren. Sanningsenligt svarade jag, att denne skulle komma med ett tåg vid tolvtiden. Men nu fick jag följande fråga:

”Varför tog han inte en bil och reste omedelbart i går kväll?”

”Därför att det blev för dyrt.” Både Litvinov och Scheinmann gapskrattade mig mitt i ansiktet:

”För dyrt! Men om det vore för sent i dag, vad skulle kamrat Kilbom då säga?” Ja, vad skulle jag säga. Jag hade ju ingen aning om, vad Nisse Björkman skulle göra.

Nåja, så kom då denne, och jag såg honom inte förrän påföljande morgon. Han hade arbetat med att klippa av talongerna på massor av rubelsedlar och binda ihop dem. – Scheinmann skulle i Moskva avlägga redovisning angående vad han gjort som ”finansattaché”. Efter ett par dagar kallas jag emellertid på nytt till Scheinmann. Nu överlämnade han sju i tjärpapper omsorgsfullt inslagna paket och bad mig förvara dem noggrant, tills han personligen hämtar dem.

”Du har väl några vänner du kan lita på? Ge dem var ett paket och bed dem förvara dem väl. De kan gott läggas ovanpå en kakelugn eller liknande.” Men han sade icke ett ord om, vad paketen innehöll.

De närmaste dagarna placerade jag ut de sju paketen. Ett till min kamrat Johan Nord, två till chefen för Frams förlag, Abbe Hultman, ett till tandläkare Ernst Bodorff, ett till Ossian Tranckell, och två tog jag själv. En dag senare överlämnade Scheinmann en halv miljon rubelsedlar jämte order, att jag under inga förhållanden fick växla dem före legationens avresa – ”rubeln kommer att stiga sedan”. Det var denna tid en fullt legal affär att köpa och sälja rubler, vilket också bankerna utnyttjade. Kort innan legationen reste betalades, om jag inte minns alldeles galet, hundra rubler med 7-9 svenska kronor. En vecka sedan legationen lämnat landet, fanns det överhuvudtaget inga köpare ...!

Kalle Kilbom tyckte emellertid flera år efteråt att han uppträtt som en idiot som inte mot Scheinmanns order växlat alla rubelsedlarna. Det var makulatur jag senare lämnade honom.

Men historien fick en epilog. Våren 1923 anmälde sig i telefon plötsligt min vän Scheinmann. Han bodde på Strand hotell och bad mig komma upp. Som vanligt hälsade han mig med ett grin:

”Nu skall jag hämta ‘partiets järnfond’.”

”Partiets järnfond?”

”Ja, de där sju paketen du fick, när vi blev utvisade. Förstod du inte, att paketen innehöll pengar?” Sanningsenligt svarade jag, att jag misstänkt det. Genom ett missöde hade f. ö. ett av de paket jag själv hade, när jag skulle ta ned och syna det, fallit på den vassa kanten av en öppen kakelugnslucka, varvid en stor rispa uppstått.

Redan samma dag samlar jag emellertid ihop de sju paketen, tar dem i en vanlig portfölj och bär dem till Scheinmanns rum på Strand. Inkommen låser han dörren och frågar förebrående:

”Har du burit paketen så där?”

”Ja, hade du kanske trott jag skulle anlita ett stadsbud?” Som vanligt får jag ett vänskapligt grin till svar. Varpå jag med ett: ”var så god”! lägger alla paketen på rummets skrivbord. Scheinmann tar dem om hand och tycker, att jag skött mig bra.

Just som jag skulle gå, frågar han, om jag haft några utgifter för förvaringen. Ja, en av mina vänner – Abbe Hultman – har verkligen haft ett kassafack för bevarande av sina paket. Det har kostat honom något över 37 kr. Utan vidare överräcker Scheinmann 38 kr ...!

Så hade jag inte mer att göra med bolsjevikernas järnfond. Men när jag kom till Moskva på hösten kallades jag tillsammans med Scheinmann en dag till partiets kontrollkommission. Jaroslavskij, tror jag, satt ordförande. Scheinmann uppmanades att redogöra för bevarandet av ”järnfonden”, vilket han gjorde i knapphändig ordalag. När han slutat, tillfrågades jag om redogörelsen var riktig, vilket jag förstas bejakade. Så kom det:

”Kontrollkommissionen har beslutat att till er båda uttala partiets tack!” Mer var det inte. Klubban slogs i bordet och sammanträdet var slut – åtminstone för Scheinmanns och min del.

Scheinmann och jag fick emellertid sällskap från sammanträdet – han var sedan något år chef för riksbanken, som han fått ordning på. Också den ryska valutan fick han f. ö. fast värde på – med professor Cassel och Olof Aschberg som rådgivare. Vägen togs till hans bostad; jag ville gärna hälsa på hans fru och Scheinmann ville bjuda på ett glas kaukasiskt vin. Som vi satt i hans bostad kunde jag inte låta bli att fråga:

”Nå, nu kan du väl säga mig hur mycket pengar det var i de där paketen?”

På nytt det scheinmannska grinet, varpå svaret kom i form av en motfråga:

”Visste du inte det?”

”Nej, det talade du aldrig om, inte ens att paketen innehöll pengar.”

”Omräknat i svenska pengar var det ungefär sju miljoner kronor. Men det var mest pund- och dollarsedlar. Och det var stora valörer kan du tro.”

”Sju miljoner! Det var som fan”, utropade jag förbluffad. ”Vet du vem som köpte rubelsedlarna då?”

”Nej!”

”De vitryska organisationerna och deras finansiärer. De skulle ha dem att finansiera Judenitjäventyret med.” Efter att ett ögonblick ha suttit eftersinnande, utbrister Scheinmann:

”Ja, svenskarna är ett hederligt folk. Men vi bolsjeviker är också att lita på, när det gäller. Det var ju f. ö. partiets pengar!”

Sedan drack vi kaukasiskt portvin.

IV. Fredsdelegat till Sovjet ”orostiftare” i Sverige

I hemligt amerikanskt uppdrag till Sovjet

Utanför Folkets Dagblad Politiken – kortfilmsbiografen Hollywoods nuvarande fastighet – Klara Norra Kyrkogata 23 inväntades jag en solig marsdag 1919 efter lunch av tvenne utlänningar. Vi var vana vid många underliga besök dessa år, men de här två var på något sätt annorlunda. Redan klädseln utpekade andra kretsar än vårt internationella umgänge. Den ene, en mörk ståtlig herre över medellängd, var iklädd lång, nästan fotsid gulbrun läderrock. Hållningen angav officeren. Den andre, den yngre av dem, som senare skötte presentationen och mest ledde samtalet, var mindre påfallande men elegant klädd. Också denne var över medellängd, slank och med reslig hållning. Bägge gjorde omedelbart ett sympatiskt, öppet intryck.

Efter ingående ömsesidig mönstring kom frågan: Är det mr Kilbom? Ja, det var ostridigt, men med vilka hade jag den äran att tala? Svaret blev en motfråga. Kunde man inte få ett privat samtal? Ett par minuter senare befann vi oss inne på mitt ”kontor”, där min värsta nyfikenhet snart stillades.

Mr *William C. Bullitt* skulle från Versailles resa till Ryssland för att undersöka möjligheterna att få förhandlingar med bolsjevikerna, och mr *Pettit* ”följer med som min vän” – att mr Pettit under resan alldeles särskilt intresserade sig för Röda armén blev dock snart klart. En tredje deltagare skulle stöta till senare på dagen, författaren *Lincoln Steffens*. Dennes resa motiverades skämtsamt med, att han var ”specialist på revolutioner”, han hade skrivit två böcker om förhållandena – i Mexiko. De tre förklarade sig ha ”stora sympatier för Ryssland”.

Mr Bullitt blev senare för kort tid Förenta staternas ambassadör i Moskva, därefter i Paris. Bullitt började där den kampanj mot Sovjetunionen, som han under Roosevelts presidentskap fortsatte i sitt hemland. Orsaken till hans omsvängning har, så vitt jag vet, aldrig riktigt klarlagts. Mr Steffens däremot verkade veterligen till sin död för ökad förståelse mellan Sovjet och USA. Vad slutligen angår mr Pettit, så lär denne efter avslutandet av fredsförhandlingarna i Versailles ha återgått till en professur vid ett av universiteten i New York. Huruvida han dessutom spelade någon politisk roll eller alls deltog i det politiska livet, är mig obekant. (Här skall anmärkas, att en fjärde, den amerikanske sjöofficeren Lynch, vilken skulle följa med för att ”inhämta upplysningar om den ryska flottan”, icke var med på resan från Stockholm, för vilken jag hade ledningen.)

I sina memoarer ger Lincoln Steffens följande skildring av förspelet till rysslandsresan:

”I ett skede av fredsunderhandlingarna ämnade president Wilson söka något samförstånd med Ryssland. Premiärministrarna gjorde invändningar; de ville inte riskera en direkt beröring med bolsjevikerna. De ville inte förorenas. Wilson föreslog, att en amerikansk kommission skulle träffa en rysk kommission ett stycke bort, ön Prinkipo nära Konstantinopel nämndes som platsen. Som världens herrar lät de tre stora en kallelse telegraferas till Moskva. Det var en seger för Wilson men en handling av nedlåtenhet från hans bundsförvanters sida; det var ett upprörande, inofficiellt men nödvändigt erkännande av existensen, rättigheterna och krafterna hos en f. d. bundsförvant, som

man antog borde önska att komma in i det internationella umgänget. Men nej! Bolsjevikerna telegraferade tillbaka endast misstänksamma, föraktfulla frågor. Wilson var sårad. Hans cyniska bundsförvanter skrattade. Prinkipoarrangemanget måste uppges.

Edra vänner hjälper inte en kamrat, sade överste House till mig.

Vad väntar ni? svarade jag. Ni slåss med dem, hatar dem, och rätt som det är inbjuder ni dem till en överläggning. Varför? Varför, om ni vill underhandla med dem, gör ni inte som ni skulle göra mot varje annan regering: sänder in en undersökningskommission först för att låta dem veta, vad ni har för er och för att säkerställa att de kommer i den önskade sinnesstämningen för ett officiellt sammanträffande med edra befullmäktigade delegater.

‘Det är riktigt’, sade House tankfullt. ‘Det är sättet att göra det. Vi skall se. Jag kan få en kommission sänd in hemligen.’ Sedan tänkte han på någonting annat. Han tittade aggressivt upp på mig och förklarade helt onödigt: ‘Men inte ni. Ni skall inte vara med i kommissionen.’ Jag skrattade. Han visste, att jag ville resa till Ryssland då. Mycket hade hänt, sedan jag var där sist, och han hade hört mig undra, vad det allt betydde. Jag kunde inte resa ensam; inga andra än spioner och arméer kunde komma in i Ryssland på den tiden. Överste House misstänkte tydligen mitt råd som en plan att själv få resa till Ryssland:

‘Nej, vi skall inte sända Er’, upprepade han. ‘Jag vet, vem vi skall utse.’

Några dagar senare kom William C. Bullitt, speciell medhjälpare vid utrikesdepartementet, störtande upp för att fråga mig, hur jag skulle tycka om att – resa till Ryssland. Resan var en hemlighet, men överste House hade befullmäktigat honom att besöka Ryssland och ordna några affärer med Lenin. Han skulle själv välja sina följeslagare och inte säga till någon, vilka de var. Kapten Pettit hade gått med på att resa, en soldat men f. d. socialarbetare, som skulle kunna se, hur förhållandena i verkligheten var, och en flottsekreterare vid namn Lynch. Ville jag resa som en slags politisk observatör och förbindelseman? Det ville jag.

‘Bra’, sade Bullitt. ‘Vi lämnar Paris i morgon bitti för att resa till London, varifrån vi reser via Norge, Sverige etc. till Petrograd.’”

Nå, nu hade alltså de tre herrarna hunnit till Stockholm och ville fortsätta till Ryssland för att undersöka Lenins ställning inom landet och till de allierade. De ville ha svar på frågan, om bolsjevikerna var starka. Kunde de hålla sig kvar? De allierade ledarna var inte ensamma i sina tvivel härpå. I själva verket var det nog ett fåtal utanför bolsjevikernas egen krets, som trodde på miraklet; icke ens alla bolsjeviker gjorde det. Och den i regel klarsynte Gustav Möller var säker på, att bolsjevikerna skulle vara störtade efter någon månad, vilket f. ö. torde ha varit den allmänna inställningen bland socialdemokratiska och borgerliga politiker. Emellertid ”måste resan ske i största hemlighet”. Fransmännen finge under inga omständigheter veta något om densamma. Däremot hade engelska regeringen med Lloyd George i spetsen på allt sätt understött företaget.

För att komma in i Ryssland måste Wilsons och Lloyd Georges utskickade emellertid ha speciellt tillstånd från bolsjevikregeringen – deras länder var ju i krig med denna. Understödet åt de vita generalerna var överallt mycket rikligt – men resultatlöst! Mr Bullitt och hans uppdragsgivare trodde sig kunna få tillståndet genom Sovjets konsul i Stockholm – bolsjeviken Fredrik Ström. De hade emellertid förbisett en liten detalj. Då svenska regeringen 1918 bröt med Sovjet, vilket skedde inte blott med regeringarnas i England och Förenta staterna goda minne utan efter deras påtryckning, avklippes också Ströms kontakt med Moskva. Sverige hade visserligen en man på legationen i Leningrad, en kanslist Lundberg, men dennes ”enda uppgift” förklarades vara att ”övervaka legationsbyggnaden”. Ström kunde följaktligen icke ens telegrafera till Ryssland. Enda möjligheten att ordna inresetillstånd för de tre USA-männen var att ge dem en speciell ledsagare, vilken, medan de väntade i Helsingfors, över Beloostrov kunde fortsätta till Leningrad, eventuellt Moskva, för att söka ordna saken. Bullitt förklarade inför Ström, som han just talat med, innan han uppsökte mig, att han var

ense med detta arrangemang. Han betonade dock, att det var nödvändigt att få en reseledare, som "hade Lenins förtroende" ...

Fredrik Ström, vilken denna tid också var chefredaktör för Folkets Dagblad Politiken och i denna egenskap residerade en trappa upp i f. d. fnaskhotellet på "Klara Norra", var inte imponerad av mr Bullitts besök. Han hade redan riklig erfarenhet av, att de mest underliga saker kunde inträffa i revolutionstider. Bullitt berättade, när vi kom på båten till Åbo, att han var förvånad av Ströms oberördhet. Som den naturligaste sak i världen hade denne frågat efter detaljer i delegationens uppdrag och, så snart han blivit övertygad om allvaret i detta, föreslagit mig som reseledare.

Här satt alltså nu de två gentlemännen framför mig och bad, att jag skulle åta mig denna underliga mission – jag hade inte träffat Ström före deras besök. Jag har inget bestämt minne av mina reaktioner. Jag hade, sedan bolsjevikerna tog makten 1917, varit i Ryssland fyra gånger och kände genom mitt illegala arbete förhållandena vid svensk-finska och finsk-ryska gränserna jämte en del andra för uppdragets genomförande betydelsefulla förhållanden. Så att några "ilningar efter ryggen" hade jag nog inte vid tanken på svårigheterna, ehuru det naturligtvis var högst osäkert, om de här gossarna någon gång skulle komma längre än till Rajajoki, dvs. till den finska sidan av gränsen. Inte heller torde jag ha blivit förvånad över Bullitts uppmaning att "iaktta den strängaste tystnad" eller över hans meddelande, att "avresan till Helsingfors borde ske redan i kväll". Dessa år cirkulerade så många verkliga eller som hemliga angivna meddelanden, att jag, så långt jag kommer ihåg, inte spekulerade särskilt över tystnadsplikten. Att med blott någon timmes varsel ge mig ut på en längre resa orsakade väl heller ingen reaktion. Jag var ungarl och även i övrigt tämligen fri. Hade jag några bekymmer, så var de av annat slag:

"Kan mr Bullitt ordna finskt visum för mig? Finske ministern, professor Söderhjelm, kommer säkert att avslå min ansökan!"

Men se den saken avskräckte överste Houses förtroendeman minst av allt. Charmfullt leende förklarade mr Bullitt, att "den saken ordnar mr Morris", USA:s dåvarande minister i Stockholm. Precis som om denne skulle vara springpojke i mina passangelägenheter. Mr Bullitt tillade, att finska regeringen just begärt besök av mr Hoover, vid den tiden högste chef för de amerikanska livsmedelssändningarna till Europa, varför finske ministern nog skulle akta sig för att vägra uppfylla en önskan från mr Morris. I min enfald var jag inte övertygad av mr Bullitts säkerhet. Utvecklingen visade dock, att USA:s minister verkligen betydde mer än Finlands minister, t. o. m. då det gällde handläggandet av rent finska angelägenheter:

"På tåget till London visade Bullitt" meddelar Steffens, "antecknade på ett pappersark, de sju villkor Philip Kerr, Lloyd Georges sekreterare, hade givit honom för bolsjevikerna att gå med på. Bullitts instruktioner var att få till stånd en preliminär överenskommelse med ryssarna, så att Förenta staterna och Storbritannien kunde övertala Frankrike att förena sig med dem i en inbjudan till en överläggning. Överste House hade föreslagit och Lloyd George hade planerat besöket; Bullitts instruktioner kom från House och från brittiske premiärministern. Och briterne banade väg för oss. De hade reserverat våra platser på tåg och båtar och på hotellet i London. När vi begärde våra biljetter till båten till Norge, levererades de till oss 'helt betalda'. Brittiska konsulter mötte och hjälpte oss att skynda genom Norge, Sverige, Finland, på vår roliga, härliga resa ...

De solbrända svenskarna och norrmännen lät oss passera med honnör; vi var Förenta staterna. Det var någonting som liknade ett möte av konspiratörer i Stockholm, det vackra, där USA:s minister Morris anvisade oss svenska bolsjevikagenter, som han själv inte kunde nå. Fru Morris var å sin sida i kontakt med kungen av Sverige, vilken vi inte kunde nå. Jag måste en dag berätta en historia för henne, vilken hon skulle upprepa för hans majestät vid middagen. Han tyckte om amerikanska historier och bad om fler av dem.

Namnet på den svenske röde, som vi fick att leda oss, var Kil Baum, som tillsammans med Bullitt och Lynch bildade en blodtörstig (?) fredskommission. Vår komplot var att fortsätta genom Finland. Ett nytt land med nya tjänstemän är alltid svårt, och finnarna ansåg sig vara väktare av inte bara sina egna gränser utan även av europeisk civilisation.”

Ehuru klockan redan var två, bad jag hrr Bullitt och Pettit om en timmes betänketid. Jag ansåg det nödvändigt att rådgöra med Ström.

Det fanns verkligen anledning till eftertanke. Om Lenin vägrade att släppa in de tre amerikanerna? Om han fann det underligt, att jag begärde inresevisum för tjänstemän hos mot bolsjevikregeringen krigförande makt? Om han skulle uppta tanken på förhandlingar om fred med t. ex. Koltjak som ”inblandning i ryssarnas inre angelägenheter”, som ett försök att hjälpa vitryssarna? Skulle inte då jag, och även Ström, komma i en minst sagt underlig dager? I varje fall skulle jag då misslyckas, vilket jag alltid ansåg försmädligt. Saken krävde verkligen noggrann eftertanke, så mycket mer som jag från tidigare verksamhet hade vissa erfarenheter av bolsjevikernas misstänksamhet. Vid denna tid var för övrigt misstänksamheten särskilt berättigad. Engelsmännen hade dock organiserat anfallet över Arkangelsk, amerikanerna och tjeckerna hjälpt Koltjak i Sibirien och fransmännen Wrangel i Sydryssland.

Ström, som redan lovat Bullitt ”all hjälp”, och jag enades slutligen om, att jag ”endast” skulle vara reseledare och visumförmedlare. Vid de tres eventuella besök hos Lenin och andra ledande ryssar borde jag hålla mig tyst. Detta var nu visserligen ett sätt att dämpa mina betänkligheter i Stockholm. I Ryssland kunde den, som Ström och jag trodde, skickliga taktiken inte alls följas.

Klockan tre återkom emellertid mr Bullitt, denna gång ensam. Jag förklarade mig beredd att följa med på hans expedition. Men jag skulle säkerligen inte få finskt visum, kanske inte heller svenskt pass. Också nu viftade mr Bullitt bort mina betänkligheter. Gjorde finska passavdelningen svårigheter, skulle jag bara be den ”ringa till Förenta staternas legation” – det hette visst inte ambassad på den tiden. Eventuella svårigheter från svensk sida skulle mötas med en maning att ”ringa till mr Morris”. Denne sades för övrigt redan ha underrättat excellensen Hellner, vår dåvarande utrikesminister.

Glad i hågen tog jag en bil till finska passbyrå, mitt emot kronprinsens stall, Stallgatan skulle jag tro. Men se passbyrå stängde klockan två – och klockan var nu närmare fyra. Efter upprepade ringningar kom en dam och öppnade. Hon var allt annat än nådig över att bli störd denna tid, och det blev inte bättre, sedan jag förklarat orsaken till mitt besök. Passbyrå var stängd. Jag fick ”komma tillbaka i morgon”. Då jag bad att åtminstone få tala med hennes chef, förklarades först, att denne hade ”gått för dagen”, vilket emellertid om någon minut visade sig vara fel. Knappast hade jag bett henne ringa till *amerikanska* legationen, förrän en mager, blek och påtagligt irriterad liten herre uppenbarade sig. Han var till en början mycket myndig:

”Kan ni inte läsa anslaget på dörren?” Jo, det kunde jag och bad än en gång om ursäkt, för att jag störde, men se det var utomordentligt viktigt, att jag *omedelbart* fick visum. Ville han inte ringa till amerikanska legationen och fråga om anledningen?

”Visum – och omedelbart?” Jag trodde mannen skulle explodera.

Tydligen hade vårt samtal dock avlyssnats av någon över den lille herrn stående tjänsteman, ty vi blev hastigt avbrutna av en röst, som utan att visa sig frågade, vad jag ville. Med ett mumlande om ”att detta är ju ändå *finska* legationen och jag förstår inte, vad amerikanerna har med denna sak att göra” samt tillägget att ”herr Kilbom har ju inte precis visat sig som någon vän av Finland” avlägsnade sig den lille mannen. Efter några minuter återkom han, och se nu var tonen en helt annan. Nu var det inte fråga om, att passbyrå var stängd, inte heller

vägrades jag visum. Nu ombads jag att "sitta ned och vänta, medan viseringen klaras" – gudarna vet, om jag ens skriftligt besvarade det frågeformulär, som också efter första världskriget försvårade förbindelserna mellan olika länder. Efter några minuter hade jag visering för "fram- och återresa till Ryssland genom finska republiken". Mr Bullitt visste tydligen, vad han talade om ...

Klockan hade emellertid blivit över fyra, och fråga var, om jag skulle hinna till Arvfurstens palats före stängningsdags. Jag hade emellertid lovat mr Bullitt, så försöket måste göras.

Så vitt jag kan erinra mig, residerade utrikesministern den tiden i ett rum till vänster på nedre botten. Dit styrde jag således mina tveksamma steg. Inkommen i förrummet meddelade jag en vaktmästare min önskan om ett personligt samtal snarast möjligt med excellensen Hellner. Vaktmästaren tittade något förvånad på mig. Måhända fann han min begäran underlig, men han bad mig i alla fall sitta ned och vänta, ty "excellensen är just upptagen med en konferens". Efter några minuter kom – Branting ut från herr Hellners rum. Han kom direkt fram till mig och hälsade, varefter han utan omsvep tillade:

"Jag vet vad besöket gäller och har just för utrikesministern framhållit, att herr Kilboms pass omedelbart bör ordnas." Under det ett varmt leende lyste upp hans ansikte, tryckte han min hand och tillade:

"Det var bra, att herr Kilbom kunde åta sig den här resan. Lycka till!"

Det är för litet att säga, att jag var något konfunderad. Jag hann dock inte samla mig, innan utrikesministern personligen öppnade dörren och bad mig stiga in. Sedan jag bett om ursäkt för att jag störde honom i en passangelägenhet och förklarat, att saken brådskade, alldenstund jag måste resa om ett par timmar, förklarade Hellner sig känna till mitt ärende. En tjänsteman tillkallades, som fick order att omedelbart ordna mitt pass. Icke en fråga, ingen begäran om förklaring, inga reflektioner ... Mr Morris hade tydligen grundligt klargjort anledningen till mitt besök. Men huruvida kungen underrättats därom, vet jag inte ...

Klockan i Jakob slog just halv sex, då jag kom ut på Gustav Adolfs torg. Vissa reflektioner kunde jag icke återhålla. Varför hade mr Bullitt blott några timmar tidigare så enträget bett mig hålla tyst med resan? Hur hade Branting fått reda på mina förehavanden? Han förklarade en del av sammanhanget under min första riksdag, alltså 1922. Remissdebattdagens kväll frågade jag honom i ett samtal om en del andra saker, hur han fått reda på mr Bullitts fredsdelegation.

"Franske ministern informerade mig!"

Franske ministern ...? Men för fransmännen skulle ju resan hemlighållas ...! Antingen måste Branting missminna sig eller också försöker han vilseleda mig, reflekterade jag efteråt.

I god tid var jag emellertid på båten till Åbo. De tre amerikanerna var redan ombord. Lincoln Steffens såg jag första gången, en kortväxt 50-årig man med svart pipskägg och skrattande ögon, som ständigt rökte virginiacigarretter. Mr Steffens var en synnerligen angenäm och underhållande bekantskap och ovanligt informerad om det internationella läget. Efter middagen slog vi oss ned i salongen. Mr Bullitts första fråga var:

"Är kvinnorna verkligen socialiserade i Ryssland?" Tydligen trodde han på rövarhistorierna i pressen. Men se mr Steffens trodde inte. Knappast hade frågan framställts, förrän denne exploderade i ett oefterhärmligt gapskratt. Samtalet gled av sig självt in på andra ämnen ...

På min fråga, varför just de tre utsetts till denna expedition, förklarade mr Bullitt, att han själv väckt förslaget om resan och valt de två andra som sällskap. Han hade, tillsammans med sin

moder, redan under tsartiden avlagt några dagars besök i Moskva och då blivit intresserad av Ryssland.

De tres inställning till Sovjet var sympatisk, och de var så trevliga och öppna i sitt umgänge som endast amerikaner kan vara, när de är som bäst. Lincoln Steffens hade redan under middagen, då vi något ögonblick var för oss själva, bett mig ”göra allt för att underlätta Bullitts mission”.

”Fäst er inte vid, att han är ung och saknar erfarenhet av sådana här missioner. Han har heller ingen fullmakt att på egen hand sluta något avtal med Sovjetregeringen.” Ehuru ”arvtagare till en miljonförmögenhet” – fadern var död, varför modern förvaltade familjeegendomen – ”tillhör han en grupp unga liberaler, av vilka flera är anställda i State Department – utrikesdepartementet – som har stort inflytande och verkligen vill en utjämning. Framförallt står mr Bullitt väl till boks hos överste House.”

Sannolikt erhöll jag dessa upplysningar med Bullitts goda minne. Meningen var väl, att jag skulle föra dem vidare till ryssarna. Var så fallet, var det god taktik! Det blev emellertid långt över midnatt, innan vi åtskildes.

Först på eftermiddagen nästa dag kom vi till Åbo. Då de tre herrarna hade ett mer än omfångsrikt bagage (förutom handväskor fem jättestora sjömanssäcken med säng- och andra klädespersedlar samt massor av matvaror) hotade tullbehandlingen att ta lång tid. Sedan Bullitt haft ett ”samtal” med en högre tulltjänsteman, släpptes det stora bagaget igenom efter en mycket hastig översyn. Att vår resa inte sågs med blida ögon, var emellertid alldeles påtagligt. Mina väskor blev minutiöst genomgångna ...

I Helsingfors möttes vi av USA:s generalkonsul och sonen till minister Söderhjelm, vilken tjänstgjorde i utrikesdepartementet. Bägge var mycket artiga men påtagligt förbryllade. Inkvartering var i förväg ordnad på hotell Finlandia.

För mig blev uppehållet i Helsingfors inte långvarigt. Det var överenskommet, att jag ”snarast” skulle fortsätta till Leningrad för att därifrån söka ordna inresetillstånd för de tre amerikanerna. Dessa skulle fortsätta till Terijoki ett dygn efter mig, för den händelse jag icke telegrafiskt bett dem att vänta eller vända.

Uppenbarligen godtog de finska myndigheterna mr Bullitts förklaring angående nödvändigheten av min medverkan, ty redan efter någon timme hade jag köpt andraklassbiljett Helsingfors – Terijoki. Sovvagn kunde jag däremot inte erhålla. Någon minut sedan jag tagit plats i den mig anvisade vagnen, placerade sig två civilklädda herrar på bänken mitt emot. Andra resande fanns inte i avdelningen. De tvås utseende och uppträdande kunde icke misstolkas. Jag stod under bevakning! Finska statens säkerhet fordrade tydligen denna dubbelhet – officiell artighet men poliser som sällskap. Trött efter all spänning de två senaste dygnen kröp jag emellertid efter biljettkontrollen i Riihimäki ihop i min hörna, stoppade en filt omkring mig och sov snart den rättfärdiges sömn. Man tog inte sakerna så allvarligt den tiden. Mitt uppträdande var kanske oartigt mot mina medresenärer, men det kunde inte hjälpas. Då jag frampå morgonen vaknade i Viborg, var poliserna försvunna, kanske belåtna över, att deras betydelsefulla uppdrag var lyckligt slutfört.

Jag hann knappt komma ur vagnen i Terijoki, förrän platskommendanten uppenbarade sig – också han hade tydligen fått ordentliga order. På sjungande finlandssvenska hälsade kapten (major?) Mannerfelt mig välkommen och frågade omedelbart, om vi ”inte kunna tänkas äta frukost, medan vi väntar på hästen”? Det bjöds på slädfärd till bron över Systerbäck. Innan jag hann svara, fortsatte han: ”Det är ju inte så säkert, att ni får något där borta. Dom får äta rättor där.” Om han skämtade, blev inte riktigt klart, men jag tackade i alla fall ja till frukosten. Karlen föreföll vara hyggligheten själv, så varför skulle jag avslå hans invitation. Under

måltiden var han för övrigt underhållande, berättade massor av historier och avhöll sig helt från att tala politik. Undras, var han nu befinner sig, om han är i livet?

Efter avslutad måltid bjöds jag ta plats i den framkörda släden och blev ordentligt omstoppad, varpå färden med kaptenen själv vid tömmarna styrdes till *Systerbäck*. Den gamla svenska gränsälven ...!

Jag hade mina spekulationer under slädfärden. ”Tänk om ryssarna vägrar släppa mig igenom! Jag har visserligen Ströms visum, men garantier för att detta godkännes av myndigheterna har jag ju inte.” Farhågorna visade sig alldeles överflödiga!

Vi steg ur vid brofästet, gick till mitten av bron, där med några meters mellanrum en finsk respektive rysk soldat stod på post. Ett fåtal meter från varann stod de – ”till försvar för sina respektive fosterland”. Högste befälhavaren för ryska gränsposteringen kom efter cirka tjugo minuter. Jag förklarade för honom, att han utan dröjsmål måste sätta mig i telefonförbindelse med Sinovjev. Efter en hastig blick på mitt pass öppnades gränsbommen. Kapten Mannerfelt tog farväl och hälsade mig välkommen tillbaka följande dag – ”om dom inte burar in er”, ropade han grinande med hela ansiktet.

Med den ryske kommandanten och några soldater som eskort marscherade jag omedelbart till Beloostrovs järnvägsstation, där en hetsig norsk stämman först tilldrog sig min uppmärksamhet. Højesteretsadvokat Emil Stang ”talade norska” med de ryska tullmännen. På hans utskällning, vilken ryssarna tydligen fattade som idel vänligheter, svarade de med glada grin. Stang tyckte liksom de flesta andra, som dessa år passerade Beloostrov, att undersökningen gick alldeles för långsamt. Möjligen menade han därtill, att då han varit delegerad vid den nyligen i Moskva och Leningrad bildade Komintern, så borde han på hemresan vara befriad från alltför ingående visitation. Men åtminstone den gången tog gränsbevakningen ingen hänsyn till sådant ... Vi blev förstås glada bägge två över det oväntade sammanträffandet men hann knappast mer än byta några ord, förrän det meddelades ”klart” för Stangs avmarsch till Terijoki, där tåget till Helsingfors väntade.

Med kommandantens hjälp hade jag Sinovjev snart ”på trån”. Sedan jag med viss tveksamhet meddelat, varför jag snarast måste få ett personligt sammanträffande, utropade den gode Grischa:

”Det där är väl ändå ett dåligt skämt, kamrat Kilbom!”

Så småningom blev han dock övertygad om, att jag var ute i allvarliga ärenden. Kommandanten fick överta telefonen och beordrades tillse, att jag ”omedelbart” fick lägenhet till Finska bangården, där bil skulle hämta mig till Smolny. Ordinarie tåget skulle dock gå tillbaka först om två timmar. Vid fyratiden, tror jag. Och överflöd på extra lokomotiv hade man inte denna tid. Kommandanten rev sig i huvudet. Här hjälpte ingen revolutionär disciplin i världen. Jag måste helt enkelt vänta. Slutligen fick kommandanten dock en ljus idé, lokomotivet kopplades ifrån persontåget och skickades ensamt till Leningrad med mig som extra eldare. Se det var en färd i lokbetjäningens sinne. Under den gladaste stämning fyrade eldaren och jag för glatta livet med ved, och föraren signalerade vildsint vid varje station. Människorna stirrade vid varje villasamhälle skräckslagna på oss. De trodde nog, att vi var ute i krigiska ärenden. Efter något mer än en timme satt jag emellertid med armar och ben i behåll i Sinovjevs rum i Smolny.

Sedan jag under Grischas tystnad meddelat, vad jag själv visste om de tre delegaterna och deras uppdrag, begärde jag, att vi omedelbart skulle kontakta Lenin.

”Har de fullmakt att på allvar förhandla med oss, de där herrarna?” frågade Sinovjev.

Jag svarade, att jag trodde, att deras uppdrag mera var att skaffa informationer, huruvida sovjetregeringen var villig till förhandlingar, och angående vilka villkor den kunde tänkas ställa.

Sinovjevs intresse minskade påtagligt. Huruvida han på allvar trott, att Wilsons och Lloyd Georges utskickade kom för att omedelbart ta upp fredsförhandlingar, meddelade han inte. Men besviken var han. Efter några ögonblicks tystnad fortsatte han emellertid:

”Nå, låt oss höra, vad Lenin tycker”, varpå sekreteraren fick order att ringa upp Kreml.

Det dröjde inte många minuter, förrän Lenin svarade. Sinovjev meddelade om mitt besök och avsikten därmed. Tydligt ställde Lenin några frågor, ty Sinovjev blev vid tvenne tillfällen tyst. Slutligen vände han sig till mig:

”Lenin har några frågor att göra.”

Så fort jag fick tag i den ena av mikrofonerna – Sinovjev behöll den andra – ombads jag att kort redogöra för resan, delegationens sammansättning samt dess uppdrag. Jag gav i huvudsak samma redogörelse som till Sinovjev, varpå Lenin på sitt vanliga snabba sätt ställde en del korta frågor:

”Hur verkar delegationen? Tror ni det är ett allvarligt försök att förhandla med oss, eller vill man bara vinna tid för att hjälpa Koltjak?” – (De röda trupperna hade sedan föregående sommar fått klart övertag, och Koltjak var allvarligt trängd.)

Sedan jag besvarat frågorna, blev det tyst ett ögonblick, varpå Lenin sammanfattade:

”Nåja, hur som helst betyder den här delegationen, att dom de facto erkänner oss därborta i Versailles!”

Ingen fråga angående fullmakterna, inget allmänt prat, bara ett enkelt konstaterande av den realpolitiska innebörden i delegationens besök. Var det så underligt om Lenin imponerade?

Minuten efter ombads jag tillse, att ”de amerikanska herrarna” ordentligt hämtades vid gränsen. Huruvida de senare skulle fortsätta, fick avgöras av politiska byrån efter Tjitjerins rapport – denne skulle resa till Leningrad för ett första möte.

Att Lenin var glad över delegationen, behövde man dock inte tvivla på. Sinovjev fick hastigt order att på ”alla sätt” hjälpa mig med allt, som hade samband med mottagandet, varpå samtalet var slut.

I Sinovjevs bil for vi omedelbart till Astoria, där de främsta revolutionsledarna i Leningrad bodde. Också för mig hade rum ordnats där denna natt. Sedan middag serverats, hölls ett kort sammanträde med Sinovjev, Zorin – såsom representant i staden för utrikesdepartementet – samt platsbefälhavaren för de i distriktet förlagda trupperna och chefen för polisen. Möjligen var också ett par andra personer närvarande.

Sinovjev informerade under allmän glädje kort om anledningen till sammanträdet och för samtalet med Lenin, varpå beslöts, att ett lokomotiv med två vagnar följande morgon kl. 9.30 skulle avgå från Finska bangården till Beloostrov. Blott i fråga om inkvarteringen uppstod några minuters meningsbyte. Någon föreslog, att de tre delegaterna skulle bo på hotell Astoria, vilket emellertid avböjdes. I stället iordningställdes rum för oss alla fyra i en byggnad, som tillhört Förenta staternas Röda kors – måhända kväkarna; fastigheten stod f. ö. alltjämt under denna institutions förvaltning.

Följande morgon var jag på slaget 9.30 i sällskap med Zorin på Finska bangården; i likhet med många andra revolutionsledare hade Zorin efter flera års vistelse i Förenta staterna samtidigt med Trotskij återvänt till Ryssland. Efter åtskillig väntan ångade lokomotivet fram

med ett par ”kejsrerliga” salongsvagnar i släptåg. Varför man kopplat till två vagnar, blev aldrig riktigt klargjort. Måhända räknade tågbetjäningen med, att herrarna från ”det rika Amerika” behövde en speciell vagn för sitt bagage. Iskalla var emellertid vagnarna, och städningen hade tydligen skett i största hast. Sätillvida representerade de ju utmärkt det dåvarande tillståndet i Sovjet. Med tågledarens hjälp blev det dock hastigt fyr i de två plåtkaminer, som för ändamålet inmonterats, en i vardera vagnen. Till en början gav dessa ifrån sig blott intensiva rökmoln, som hastigt jagade ut oss på stationen. Men pinan fick ett slut, när kaminerna blev varma.

Så skulle vi då ge oss i väg. Zorin och stationsbefälet hade upphört att skymfa, alla besvär syntes ha fått ett slut. Plötsligt utropade emellertid Zorin:

”Men var är musiken?”

Musiken, ja! Det hade beslutats, att Bullitt och hans vänner på bron över Systerbäck skulle hälsas av Internationalen och Stjärnbaneret. Den tolv man starka blåsorkestern var emellertid fördröjd. Den hade haft svårigheter att få tag i noter till det senare stycket, erfor vi. Så småningom kom dock musiken till rätta, och så kunde tåget äntligen sätta i gång. Zorin och jag eldade kaminerna – varmt skulle åtminstone amerikanerna få – vilka vid framkomsten till Beloostrov var illröda, och musikkåren övade sig med osedvanlig energi att exekvera musik. De, som händelsevis sett min vilda framfart föregående kväll, stärktes säkert i tron att det var något galet i färde. Vi var emellertid väl beredda att ta emot ”onkel Wilsons utsända”, då vi ångade in på stationen. På vårt humör var det heller inget fel. Det snötäckta landskapet tycktes mig lysas upp av ovanligt tidiga vårtecken.

I Beloostrov var allt förberett, varför vi omedelbart efter ankomsten dit kunde fortsätta till bron över Systerbäck, där också kapten Mannerfelt infann sig efter några minuter – Han meddelade, att de tre amerikanerna otåligt väntade på mig – något snopen, när han hörde, att deras inresa till Sovjet var ordnad. Med en gest, värdig kusken på bruket där hemma, bad han mig emellertid ta plats i släden, varpå det bar i väg. Under minuterna till Terijoki skämtade han om ”rättsupen, som dom väl bjöd på i går kväll”, om ”de lustigt klädda amerikanska herrarna”, vilka han ändå tyckte såg ”rätt trevliga ut” och klatschade dessemellan överdådigt med sin långa piska. Han kände sin makt och myndighet – han var ju ”kulturens yttersta utpost”. Det var något av gascognare över honom.

Utanför stationen i Terijoki gick mr Bullitt och hans följeslagare i nervös väntan. De visste ju ingenting angående resultatet av mina förhandlingar. Visserligen hade de inte fått något telegram att avbryta resan eller att vänta ytterligare besked, men avfärden från Helsingfors hade ändå skett på lösa boliner. Här befann de sig nu på en liten gränsstation mitt i urskogen på finska sidan med det under bolsjevikisk terror ”förblödande” Ryssland på bara någon kilometers avstånd. De var hänvisade till makter, över vilka de icke hade någon bestämmanderätt, långt, ack så långt från London, Paris och New York. Men så nära den röda armé, vilken trots all hjälp från USA, England, Frankrike, tjeckiska legionen och jugoslaverna på alla fronter höll på att fullkomligt tillintetgöra de vita trupperna ...

Det var då inte så märkvärdigt, om mr Bullitt och hans följeslagare var nervösa.

Glädjen lyste dock upp deras ansikten som solhimlen efter regn, då kapten Mannerfelts släde svängde in på stationsområdet, och jag hunnit redogöra för resultatet av min mission:

”Herrarna är välkomna till Leningrad, där Tjitjerin och sannolikt några andra för sovjetregeringen tar emot i morgon kväll. Rum är iordningställda i amerikanska Röda korsets fastighet, och ett tåg står med ångan uppe på ryska sidan ...”

Mitt meddelande betydde, att Bullitt tills vidare lyckats i sin mission. Så snart detta blev klart för honom, avsände han glädjestrålände ett chiffertelegram till USA:s generalkonsul i Helsingfors för vidare befordran till överste House i Paris. Men gladast var nog lille Lincoln Steffens, åtminstone visade han tydligast sin glädje. Hans ögon spelade från den ene till den andre. Det hela var ett högdramatiskt skådespel efter hans sinne. Och oavbrutet utbröt han:

”Well, mister Kilbom, weil, mister Kilbom”, varpå han dock satte händerna för munnen, blåste i fingrarna och utropade:

”Bara det inte vore så förbannat kallt om fingrarna”, sannolikt för att vara artig mot mig hade han under resan från Stockholm lärt sig ett par svenska svärord och att säga – ”skaul!”

På det senare svarade jag mycket noggrant och pliktskyldigast:

”Your health, mister Steffens!”

Då vi särskilt på båten till Åbo hade god tid för dessa våra ”språkövningar”, blev vi så småningom rätt hemmastadda även i tillhörande handling.

I Steffens’ memoarer läser jag följande:

”Bullitt skötte finnarna. – – När vid rysk-finska gränsen en dryg finsk officer körde fram för att stanna och visitera oss, överträffade Bullitt honom i övermod:

‘Bort med händerna! Telefonera efter order!’ – Vi passerar. Mannen visslade, och kedjan av trupper öppnades. Vi åkte släde över gränsen till det speciella tvåvagnståg, som skulle föra oss till Petrograd, där Bullitts arbete började – kinkigt, svårt arbete.”

En aning orättvist är ju detta mot den finska gränsbevakningen i Terijoki och mycket orättvist mot dess befälhavare.

Hastigt nog stuvades vi emellertid alla in i två slädar och avlämnades efter några minuter vid finska brofästet. Musikkåren klämde i med Internationalen, så snart vi blev synliga, så att de finska hästarna i full skräck höll på att skena till skogs. Under kapten Mannerfelts ledning marscherade vi till mitten av bron, där Bullitt och hans vänner av mig presenterades för de ryska förtroendemännen. På ryskt maner hälsade Zorin Bullitt med omfamning och kyss på kinden, allt under det att Lincoln Steffens’ faunansikte strålade. Se, det var en situation, ett stycke världshistoria, som rimligt nog föll en gammal publicist i smaken. – Dessvärre hann jag inte iaktta Bullitts uttryck, då han fick Zorins kyss.

Naturligtvis måste det hållas tal. Zorin välkomnade delegaterna på omisskännlig amerikanska. Jag tror dock inte, att någon fattade, vad han sade. Musiken hade emellertid stränga order att spela till delegationens ära, varför den efter talet klämde i på nytt, denna gång med Stjärnbaneret, så det ekade i skogen – säkert första gången den marschen ljöd i denna del av världen. Alla blottade vi våra huvuden, vi var som berusade, gripna och förväntansfulla. Äntligen var vi emellertid färdiga att fortsätta till det väntande extratåget. De tre amerikanerna marscherade lika taktfast som ryssarna. Men mottagningen på bron hade tagit en del tid, och vagnarna var på nytt utkylda. Färden till Leningrad, dit vi kom vid femtiden, gick emellertid utan missöden, och vi kände knappast kylan.

Leningrad gjorde sannerligen inget gästvänligt intryck. Gatorna låg praktiskt taget öde. På viborgska sidan var de nästan ofarbara på grund av veritabla vargropar mitt i körbanan, som för övrigt kantades av manshöga drivor. Det var också sparsamt med gatubelysningen. Den smula ström, som fanns, reserverades för fabrikena. Men på de ryska chaufförerna var det som vanligt inget fel. De satte högsta fart med resultat, att den långa Pettit och jag, som tillsammans med en av cheferna för polisen och ryske militärbefälhavaren for i en av bilarna, ena ögonblicket med våra huvuden nästan slog genom chassits tak för att det andra våldsamt

kastas om varann på botten. Det var också en förbrödring. Och så naturligtvis ett vrål från signalhornen, när händelsevis någon fotgängare passerade gatan, som från ett hundratal brandkårer. Chaufförerna ville kanske inbilla de främmande gästerna, att de färdades i storstadstrafik.

Var staden ogästvänlig till det yttre, så blev intrycket föga bättre, när vi kom till vårt kvarter. ”Förvaltaren” av fastigheten var säkerligen en välvillig man. Han kämpade dock mot övermäktiga förhållanden. Stadens bränsleproblem var i det närmaste omöjligt att bemästra. Också här kom fabrikerna i första rummet. För uppvärmningen av tre rum hade den gode mannen emellertid fått något ved. Steffens och jag fick dela ett rum, Bullitt och Pettit ett annat, vartill vi hade ett gemensamt samlingsrum. Var husförvaltaren sov om nätterna, lyckades jag aldrig komma underfund med. Men rent var det. Vid vår entre anmärkte Pettit med all rätt:

”Här har man tydligen tvättat och skurat oavbrutet sedan oktober 1917.” Det luktade verkligen såpa och skurvatten lång väg.

Huvudsaken var ändå, att det var något så när varmt – första natten dock inte varmare, än att vi sov med underkläderna på.

Redan denna första kväll inträffade en händelse, som icke var utan betydelse. En del av delegationen från första Kominternkongressen var i staden. Jag försökte naturligtvis få tag i några av dem; Otto Grimlund representerade svenska partiet! Några av delegaterna bodde på Hotel d’Angleterre, andra på Astoria, men skulle på senare hotell fortsätta ett sammanträde – ryssarna kunde utnyttja propagandamöjligheterna. Sannolikt ville väl också Sinovjev, som redan i Moskva valts som ordförande i exekutivkommittén visa arbetarna i Leningrad, att de icke var ensamma i den revolutionära kampen. Så snart Steffens hörde, att jag tänkte gå till Astoria, bad han enträget att få följa med. Hans journalistiskt tränade näsa vädrade informationer angående läget i det revolutionärt sinnade Europa, kanske också från Amerika, informationer, som han icke kunde få i Paris.

Då det måhända kunde befordra de eventuella förhandlingarna, att Steffens kom i kontakt med representanter för olika kommunistiska partier, tog jag honom med till Astoria; kanske kunde han också träffa Sinovjev och en del andra ryssar.

Bullitt och Pettit lämnades ensamma i Röda korspalatset. Detta låg visserligen inte långt från Astoria, men promenaden var kuslig ändå, mörkt som det var även i centrum av staden. Framkomna släpptes vi utan vidare förbi vakten och upp till konferensen. Dvs. Steffens fick stanna i ett förrum. Efter sammanträdet, som avslutades nästan omedelbart, serverades förfriskningar, till vilka också Steffens inbjöds. Sedan jag presenterat denne för Grimlund, tysken Hugo Eberlein och några andra, kom Sinovjev fram och hälsade honom välkommen. Leende men tämligen direkt frågade han:

”Nå, mr Steffens, har mr Bullitt fullmakt att förhandla med oss om fred nu?” Det var en aning av triumf i stämman! Den frågan hade Steffens inte väntat. Han höll en hel föreläsning om, att delegationen skulle höra efter, huruvida *sovjetregeringen* ville förhandla, och hur den i så fall tänkte sig fredsvillkoren. För övrigt gällde det att först övertyga fransmännen om, att sovjetregeringen var förhandlingsduglig.

Redogörelsen tilltalade tydligen inte Sinovjev. Han svarade förstrött:

”Jaha, jaha ...!” vände sig om och gick. I något sammanträde med amerikanerna deltog han sedan inte.

Också Steffens tappade intresset, ty efter någon minut bad han att bli ledsagad till vår bostad. På hemvägen klagade han över Sinovjevs bristande förståelse men hoppades, att Tjitjerin

skulle visa större insikter om det utrikespolitiska läget. Ännu en gång bad han mig att på allt sätt underlätta Bullitts arbete: ”Det blir tydligen hårt ...”

Följande dag anlände Tjitjerin och Litvinov. Frampå dagen besökte de vår tillfälliga bostad och hälsade mr Bullitt och hans kamrater välkomna. Avsaknaden av formalism gjorde ett gott intryck. Bullitt frågade oss senare, om inte han bort göra den första visiten. Emellertid avtalades om ett sammanträffande i sällskapliga former redan samma kväll. Ryssarna skulle vara Bullitts gäster. Detta syntes mig egendomligt. Bolsjevikledarna lät inte bjuda sig så lätt. I allmänhet mottog de inbjudan av blott mångåriga vänner eller från eljest mycket nära bekanta. Däremot uppenbarade sig objudna ett par andra ryssar, en av dem Bill Shatoff, en ryss-amerikan, som kände Steffens från USA. Shatoff var en ”fullvuxen” gosse. Han hade redan i Förenta staterna deltagit i det revolutionära arbetet, närmare bestämt i IWW – den syndikalistiska fackföreningsrörelsen. Ingenting tycktes förvåna eller avskräcka honom. Också för bolsjevikerna föreföll han ha föga respekt. Han gycklade med allt och med alla ...

Sällan har någon blivit så grundligt utfrågad som Bullitt denna kväll. Sedan han redogjort för meningen med resan, till vilket Tjitjerin och Litvinov lyssnade under nästan tryckande tystnad, haglade frågorna. Man må betänka, att ryssarna varit diplomatiskt isolerade flera månader. Arbetet och motsättningarna å konferensen i Versailles intresserade särskilt. Att Clemenceau var motståndare till varje som helst förhandling med bolsjevikerna, visste Tjitjerin, men var Wilson och framförallt Lloyd George *allvarliga* anhängare därav? Och vad ville de? Varje plan på Rysslands delning mellan bolsjevikerna och de vita generalerna avvisades utan vidare. I augusti året förut hade Lenin på en karta för Zeth Höglund och mig demonstrerat Sovjets utsatta läge. Koltjak stod ända i Kazan, och från söder trängde Wrangel på med fransmännens hjälp. Över Arkangelsk marscherade engelsmännen och vitfinnarna under general Miller. Men nu började läget bli omkastat. Bolsjevikerna hade anledning hoppas att snart fullständigt kunna likvidera de vita generalerna. Pettit framkastade frågan:

”Men hur skall ni få vapen?”

Shatoff ryckte in i diskussionen. Ömsom gapskrattande, ömsom djupt allvarlig skildrade han, hur han tidigare i Sibirien som högsta ansvarig för de röda truppersnas beväpning köpt massor av vapen – från de *vita officerarna* och inte minst från *Tjeckiska legionen*. Och vad han inte fått köpa, hade han tagit med hjälp av Röda armén. ”Nu skall vi ta vad som finns kvar av det ni levererat ... !”

Han var en strålande berättare, den gode Shatoff. Varje gång han svarade på en fråga eller lämnade några upplysningar, började han med ”Sure”, vilket han uttalade som ”schur”, och tittade trosvisst de lyssnande i ögonen. Mer än Tjitjerin och Litvinov bidrog han att lätta stämningen.

Efter samvaron hade Tjitjerin ett samtal med Lenin, varvid definitivt beslöts, att delegationen skulle fortsätta till Moskva. Men först skulle en del fabriker besökas och Leningrad i övrigt beses. Bl. a. genomgicks Putilovverken, ryssarnas största rustningsföretag. Besöket där gjorde ett beklämmande intryck. Under kriget arbetade i Putilovverken över 20 000 man, nu enligt uppgift 1 200. Det nationellt så viktiga företaget ägdes före revolutionen av franska kapitalister. Även Eremitaget besöktes. Sista dagen, en söndag, hade på den öppna platsen mellan Vinterpalatset och forna utrikesdepartementet ordnats en större militär uppvisning, till vilken delegationen inbjudits. Trupper ur Röda armén, arbetargardet och speciella ungdomsavdelningar deltog. Uppvisningen imponerade på särskilt Pettit ...

I Moskva var delegationen regeringens gäster. F. d. sockerkungens palats, beläget å en tvärgata till Miassnitskaja icke långt från huvudpostkontoret, furstligt inrett och med driven betjäning, uppläts helt åt oss. Vi hade bl. a. var sitt sovrum, speciell matsal, mottagnings-

salong och nödiga biutrymmen. Maten var mest rysk: kaviar serverades i obegränsade mängder. Men Bullitts medhavda konserver kom också till sin rätt. Varken sprit eller vin spenderade ryssarna. Huruvida Bullitt hade något med sig, har fallit mig ur minnet. Den som så önskade kunde bjuda gäster till lunch eller middag eller till te på eftermiddagarna. Vi gjorde flitigt bruk av rättigheten. Bullitt och hans vänner hade dagligen ryska gäster – varvid innehållet i deras matsäckar blandades med det ryska kökets produkter. Själv bjöd jag vid olika tillfällen vänner, bl. a. Sirola. Då denne kort före världskrigets utbrott lämnat en rektorstjänst vid finska arbetarhögskolan i USA, kunde han långa stycken med mina medresenärer sakkunnigt diskutera läget där. Men annars var det dessa, som frågade, Steffens mest. Varje gång mina vänner avlägsnat sig, uttryckte han sin tacksamhet över, att jag hjälpt honom ”erhålla informationer”. I sanningens intresse måste dock konstateras, att dessa knappast var allsidiga.

Moskva gjorde emellertid ett helt annat och bättre intryck än Leningrad. Regeringen var ju också sedan ungefär ett år förlagd dit. Trafiken var livligare, även om också här en massa snö låg kvar, och gatorna kantades av höga drivor. Massor av folk var i rörelse. Solen sken dagarna i ända – vi närmade oss ju våren.

Om vår inkvartering läser jag i Steffens’ memoarer:

”Kallare än dimmiga, fuktiga Petrograd är Moskva soligt, torrt och tycktes ändock varmare. Vi hade ett varmare palats med tjänare. Det fanns mycket litet mat, men vi hade tagit med oss postsäckar fulla med konserverade varor; och vi tyckte om de högar och högar av kaviar de bestod: kaviar och svart bröd och te. Det var allt de hade, gissade vi. I varje fall kom ryssarna gärna till våra måltider av konserverad mat, och ibland tittade de in just vid matdags. Tjitjerin, en blyg, liten, allvarlig man, rodnade en kväll, när han kom på besök för att, sade han, göra en faktisk fråga, och jag svarade: ‘Ja, herr sekreterare, supen är nästan färdig.’ Han stannade till supen. Tydligen delade ledarna landets vedermödor under denna period, när vi i Paris hade hört talas om deras banketter och höga liv. Vi hade opera och teatrer och musik; vi hade tsarens loge en kväll; men vi fick aldrig en måltid utanför vårt eget hus.”

Redan dagen efter vår ankomst tog Lenin emot, klockan tre på eftermiddagen. På slaget öppnades dörrarna till hans mottagningsrum i Kreml. Tjitjerin och Litvinov var också närvarande. Efter presentation och sedan Lenin förfrågat sig om, hur resan gått, samt bett om ursäkt för de besvärligheter förhållandena i Ryssland beredde resenärer, var diskussionen i full gång. Genom sin klara och kortfattade framställning av delegationens ärende gjorde Bullitt ett sympatiskt intryck på Lenin. På nytt haglade frågorna över amerikanerna, men denna gång kortare, mera rakt på sak. Bullitt förklarade, att man i Paris ville skaffa sig förstahands-informationer om läget i Ryssland. Lenin gjorde inget som helst försök att bortförklara svårigheterna eller bolsjevikernas mål. Han bestred inte, att terror förekom, inte heller att orättvisor och övergrepp begicks. Det skulle dock inte alltid bli så. När de första svårigheterna var övervunna, skulle livet normaliseras – enligt bolsjevikernas plan för utvecklingen. Amerika och England kunde hjälpa till att göra slut på svårigheterna i Ryssland och främst i Europa genom att medverka till fredens återställande, en rättvis fred, betonade han.

Efter tre å fyra dagars diskussion förelåg ett förslag till grundval för förhandlingar mellan bolsjevikerna och de allierade. Ryssarna hade med vissa formella ändringar accepterat överste Houses och Lloyd Georges sju punkter. Efter utskriften bad jag Tjitjerin att få veta innehållet:

”Men överenskommelsen är ju hemlig. I varje fall kan jag inte lämna några uppgifter. Blott det kan jag säga, att om herrarna i Paris vill ta upp förhandlingar på den av oss accepterade grundvalen, så borde samtliga tvistefrågor kunna lösas.”

Därmed fick jag låta mig nöja. Litvinov vägrade också att redogöra för den överenskommelse, som träffats med Bullitt:

”Saken är alldeles för viktig, för att vi genom brytande av vårt tystnadslöfte skulle ge herrarna i Paris en förevändning att icke gå med på förhandlingar.”

Överenskommelsen med Ström att jag blott skulle hjälpa Bullitt och hans medresenärer till Ryssland samt där skaffa för fullgörande av deras uppdrag nödiga kontakter, hade jag fullgjort. Med gott samvete hade jag således kunnat avstå från vidare frågor. Då jag någon dag senare efter att ha ledsagat Steffens till Lenin skulle säga adjö till denne, tackade han för mitt arbete, varvid jag inte kunde undertrycka frågan, huruvida han var belåten med resultatet av förhandlingarna. Svaret blev ungefär:

”Ja, får vi förhandlingar på den grundval, som nu överenskommits, och de förs i samma anda, som här varit fallet, har vi fred möjlig att acceptera både för Sovjet och de allierade.”

Samtalet mellan Lenin och Steffens före mitt avskedstagande, under vilket Steffens f. ö. taktfullt nog gått ut i förrummet, var synnerligen intressant. I sin redogörelse skriver Steffens:

”En lugn gestalt i gamla kläder reste sig, kom runt framför skrivbordet för att hälsa på mig med en nick och en handskakning. Ett öppet, spörjande ansikte med en obetydlig sänkning av ena ögat, som antydde ironi eller humor, tittade in i mitt. Jag frågade, huruvida jag, förutom avtalet med Bullitt, kunde ta med mig tillbaka några försäkringar, att t. ex., om gränserna öppnades, ryska propagandister skulle hindras från att strömma in i Europa.

‘Nej’, sade han skarpt, men han lutade sig bakåt mot skrivbordet och log. ‘En propagandist, vet ni, är en propagandist. Han måste göra propaganda. När våra propagandister för revolutionen vann, slutade de inte att göra propaganda. Vi måste ge dem propagandearbete att utföra bland bönderna och arbetarna. Om våra gränser öppnas, kommer de att resa till Europa och göra propaganda, precis som edra kommer hit och gör propaganda. Vi kan gå med på, att inte sända dem till er, och vi kan gå med på, att om de reser, så skall de lyda under våra lagar, men – ingen kan få en propagandist att sluta med att göra propaganda, så länge han anser skäl därtill föreligga.’

‘Vilken försäkran kan ni ge, att det röda skräckväldet inte fortsätter att döda?’

‘Vem vill fråga oss om vårt dödande?’ frågade han i vrede. ‘Paris’, sade jag.

‘Vill ni säga mig, att de män, som just slaktat sjutton miljoner män i ett meningslöst krig, är bekymrade över de få tusen, som har dödats i en revolution med ett medvetet mål?’ Han stod en sekund och vände ansiktet mot mig med heta ögon; sedan sade han, lugnande sig:

‘Men bry er inte om det, förneka inte skräckväldet. Förringa inte en revolutions onda ting. De finns! Om vi måste ha en revolution, måste vi betala revolutionens pris.’

Lenin var otålig över min liberalism, men han hade visat sig vara en liberal av instinkt. Han hade försvarat yttrande- och sammanträdesfriheten och den ryska pressen fem till sju månader efter oktoberrevolutionen, som hade fört honom till makten. Folket slutade att prata; de förordade handling. Men de vitas konspirerande, de uppslitande tvisterna och anmärkningarna från de olika nyanserna av röda, de upproriska sammansvärjningarna och anarkisternas våldsamhet mot bolsjevikerna, framkallade en yttersta vänster i Lenins parti, som ämnade fortsätta direkt till det skräckvälde, som folket var moget för. Lenin höll ut mot allt detta, tills han blev skjuten – av en kvinnlig socialrevolutionär – och t. o. m. när han låg på sjukhuset, *bad han för den kvinnas liv, som sköt honom.*

Jag hänvisade till detta, och han erkände det och sade: ‘Det tjänade ingenting till. Det kommer att bli ett skräckvälde. Det skadar revolutionen både inåt och utåt. Nu måste vi finna på, hur vi skall undvika eller kontrollera eller styra det. Men vi måste veta mera om psykologi, än vi gör nu, för att styra genom den där galenskapen. Den tjänar för övrigt ett ändamål, som måste tjänas. I en revolution liksom i ett krig måste det finnas enhetlig handling, och i en revolution mera än i ett krig kommer folket att borra ert skepp i sank, om det inte känner den enhetliga ledningen. Det finns vita skräckvälden också, vet ni. Se på Finland och Ungern.’”

Under förhandlingarna i Moskva var vi varje kväll inbjudna till teatrar och konserter. Den första föreställningen på f. ö. Kejsrerliga operan efter vår ankomst förklarades ha ordnats som välkomstföreställning.

För att få informationer om förhandlingarna på den avslutade Kominternkongressen – Grimlund hann i Leningrad ge mig blott ofullständiga uppgifter – hade jag avtalet om sammanträffande med Angelica Balabanova kl. 6 just den kvällen. Hon bodde i dåvarande hotell National. Balabanova, som till kongressen skött Zimmerwalds angelägenheter mest i Stockholm, var djupt missnöjd, för att hon ställts utanför den tillsatta exekutivkommittén Sinovjev, förklarade hon, var inte alls lämplig för ordförandebefattningen. (Hur hade det ställt sig, för den händelse Balabanova inte förbigåtts – oklokt och orättvist syntes det mig då och senare. Hade hon också då lämnat Ryssland?)

Besöket hos henne dröjde så länge, att jag blev någon timme försenad till teatern, vilket föranledde Litvinov att tämligen bryskt fråga, var jag varit. Föreställningen, påstod han, var ju ordnad också till min ära! Jag var ju tämligen god vän med Maxim Litvinov sedan hans stockholmsvistelse föregående år, så jag tog inte hans anmärkning så allvarligt. Så mycket mindre som han knappast uttalat ordet ära, innan hans breda ansikte delades upp i ett stort grin. Förklaringen till hans missnöje fick jag senare. Litvinov hade gått emot Balabanovas val till sekreterare i Kominterns exekutiv! Möjligen misstänkte han, att jag på något sätt konspirerat med henne.

Missnöjda var däremot inte Bullitt och hans två kamrater. Den förre var hänryckt över Lenin. ”Tänk, om man hade en sådan fader, mister Kilbom”, utropade han, då vi vid en kopp te sent på natten dryftade våra intryck efter återkomsten från teatern ...

På återresan kvarlämnades Pettit och jag i Leningrad. Efter en veckas väntan där beslöt Pettit emellertid att resa till Stockholm. Där vistades han till in i maj, innan det var klart, att förhandlingsplanen skjutits i sank av Clemenceau och glatt uppgivits av Lloyd George.

Att det började bli en annan politisk atmosfär, visade sig redan i Rajajoki på vår återresa. Den finske tullchefen, en herre vid namn Åberg, gjorde vad han kunde för att reta gallfeber på Pettit, under normala förhållanden den lugnaste och mest förtjusande människa man kunde träffa. Pettits två stora sjömanssäckar med säng- och gångkläder samt andra saker – en del inköpta och några erhållna som gåvor i Ryssland – skulle han inte bara gå igenom utan slutligen behålla. Att han bröt USA:s Röda kors' försegling, och att Pettit rasade, bekom honom inte alls. Lika litet tog han hänsyn till, att resgodset skulle gå transito genom Finland, och att Pettit bad att per telefon få tala med sitt generalkonsulat i Helsingfors. På sjungande finska förklarade han bara:

”Jag har mina order!”

Slutligen uppenbarade sig emellertid vår bekanting Mannerfelt, som efter mycket parlamentärande fick herr Åberg att ta reson. Med tullens sigill förseglade han dock Pettits bagage och skrev uttryckligen på adresslapparna, att det skulle gå transito genom Finland. Olyckligtvis för mr Åberg kom Herbert Hoover till Helsingfors' centralstation, samtidigt med att vi bytte tåg där. Både han och finska utrikesdepartementet fick omedelbart en redogörelse för, vad som passerat i Rajajoki. Enligt vad Pettit meddelade mig i Stockholm, fick den barske tullchefen inte bara en skrapa utan blev även förflyttad. Det senare misstuckte han kanske inte.

Men hur gick det för våra vänner Bullitt och Steffens? Deras återresa gick ännu snabbare än utresan. Blott ett par dagar stannade de i Stockholm, där Bullitt ändå hann tacka Fredrik Ström för värdefull hjälp och ge min ringa person mycket överdrivna lovord. Påtagligt förvånad lär han ha blivit, då Ström bestämt avböjde ersättning till mig för havda kostnader och förlorad arbetstid; vid skilsmässan i Leningrad fick han mitt eget avböjande.

Men låt oss nu se Steffens' redogörelse för den stolta missionens vidare öden:

”Bullitt hade satt sin håg till antagandet av hans redogörelse; House var entusiastisk, och Lloyd George tog omedelbart emot honom vid frukosten andra dagen och lyssnade och var intresserad. Naturligtvis! Bullitt hade haft med sig tillbaka allt premiärministern hade bett om. Och samma morgon togs jag emot och utfrågades mycket skarpsinnigt av ‘brittiska underrättelseväsendet, ryska avdelningen’. Jag hade lärt mig att förakta de hemliga underrättelsetjänsterna; de var så okunniga och illa underrättade; men dessa brittiska ämbetsmän kände till och förstod de verkliga förhållandena. De ställde frågor, som endast välinformerade, intelligenta och fantasirika själar kunde ställa, och mina nyheter passade in i deras tavla. En hel lång förmiddag sonderade de och diskuterade och ‘förstod’ så fullständigt, att jag, när jag sade adjö kl. 12, tog mig friheten att komplimentera dem och jämföra det brittiska underrättelseväsendet med vårt amerikanska. På skämt sade jag till dem: ‘Ni har bevisat för mig, att min regering är hederlig men inte er.’

‘Men varför det?’

‘Nå’, sade jag, ‘er regering gör samma lögnaktiga påståenden som min, men tydligen vet er regering sanningen. Det gör inte min. Min regering tror sina egna förbannade lögn; det gör inte er.’” ”Inga åtgärder vidtogs med anledning av Bullitts förslag, och efter några veckors meningslös diskussion förkastades det helt och hållet. Jag hörde, att fransmännen, som fått reda på det, ställde Lloyd George till svars; han och Wilson hade gått bakom ryggen på dem för att underhandla med ryssarna, anklagade de. Och Lloyd George använde den lättaste utvägen. Han förnekade Bullitt i Paris, och när det blev förfrågningar i London, krossade han kanalen för att inför underhuset bestämt och i detalj förklara, att han *inte visste någonting om den resa, som det rapporterats, att några pojkar gjort till Ryssland ...*

Bullitt ville inte spela detta spel. Han försökte vädja till president Wilson. När Wilson inte ville träffa honom, kom jag ihåg det gamla löftet till mig efter den mexikanska historien att ta emot mig, om jag sände in mitt namn med orden ‘Det är ett nödfall’. Jag gjorde det, och mitt bud, som träffade presidenten varje dag, beskrev verkan:

‘När jag sade, att ni ville träffa honom, och att ni bad mig tillägga, att det var ett nödfall, hoppade presidenten på fötter. ‘Nej’, sade han, och gick tvärs över rummet, där han åter sade ‘Nej’. Sedan gick han tillbaka och, ehuru jag inte hade yttrat ett ord, utropade han:

‘Nej, jag vill inte träffa honom. Jag vill inte träffa den mannen. Nej, jag vill inte träffa den mannen.’

Detta lät orimligt, tills jag erinrade mig Wilsons teori, att den intellektuelle ibland måste stänga förståndet och handla. Han och hans ministrar hade sannolikt just gjort upp om Ryssland ... De var sannolikt tillbaka i sitt gamla avtal.

Emellertid, när mina svårigheter (Steffens blev efter återkomsten från Ryssland ständigt förföljd av spioner, KK) hade nått höjdpunkten, strax efter det att presidenten hade vägrat att träffa mig i ‘ett nödfall’, kom han till Crillon en dag med Lloyd George och Clemenceau. Jag hade fastnat i främre raden av den människomassa, som stod för att se de stora männen anlända, och Wilson, som varseblev mig, slank åt sidan, lade armen om axlarna på mig och viskade i mitt öra. Han sade ingenting! Det såg ut, som om han gjorde det – jag tror han låtsades, att han sade något mycket förtroligt till mig, men jag är säker på, att han inte sade någonting alls. I varje fall fattade jag inte ett ord av, vad han sade. Han slank tillbaka och fortsatte med en mycket förtrolig liten förstående nick till mig. Och det hade den effekt jag tror att presidenten och sekreterare Baker hade menat. Det gav mig litet befrielse från de detektiver och spioner, som måste ha bevittnat och rapporterat händelsen ...”

”Bullitt resignerade och for hem för att göra sin rapport och min till Förenta staternas senat. Min rapport var endast teknisk; av den innebörden, att den nedrivande perioden av ryska revolutionen var över; den skapande processen hade gott och väl börjat. Senaten använde rapporten från Bullittuppdraget endast för att bekämpa Wilson och demokraterna och för att hjälpa till att välja republikanerna.”

Så långt Lincoln Steffens. Så småningom erfor vi också i Stockholm, att tanken på fredsförhandlingar stoppats. ”De stora” i Versailles hade förkastat det av ryssarna accepterade, av Lloyd George och överste House utarbetade förslaget.

Utan att förfalla till efterklokhet kan man ställa frågan: hade icke läget i världen varit annorlunda, för den händelse fredsförhandlingar kommit till stånd 1919, och hade det då icke funnits långt större utsikter att föra dessa till ett lyckligt slut än någon gång senare?

Under alla omständigheter synes man kunna påstå, att en av orsakerna till det förgiftande misstroende, som finns inom och mellan olika länder, då skulle ha varit obefintlig. Eller åtminstone mindre! Att segern redan i Versailles för den reaktion Clemenceau närmast representerade förde till nya reaktionära framstötter, är ju historiska fakta. Att den hos ryssarna på nytt skärpte misstroendet från de kontrarevolutionära interventionerna 1918, gavs under åren efter 1919 mer än en gång hörbara uttryck för: ”Reaktionen har segrat. Det gäller att vara beredd.”

Varför facklig opposition?

Den revolutionärt inställda oppositionen inom fackföreningsrörelsen efter 1910 – då SAC bildades – tillkom icke efter initiativ från vänstersocialistiska eller kommunistiska partiet. Inte heller var den en följd av de 21 teserna eller bildandet av Röda fackföreningsinternationalen. Framförallt den organisatoriska impulsen kom från Norge. Även idémässigt var påverkan därifrån till en början uppenbar. Tranmæl, som i sin ungdom arbetat någon tid i Förenta staterna och där kommit i kontakt med IWW-isterna, tog efter återkomsten till hemlandet upp kritiken mot den reformistiska fackföreningsrörelsen. Bland annat propagerade han berikandet av dennas taktik med syndikalistiska metoder. Tranmæl var emellertid socialist och deltog tillsammans med Kyrre Grepp (enligt mitt förmenande den skickligaste politikern i Skandinavien på arbetarrörelsens vänsterkant), Olav Scheflo, Alfred Madsen, Sverre Krogh och andra till norska arbetarpartiets radikaliserings. Det avgörande slaget stod på kongressen i Trondhjem 1915 under pingsten, där jag som svenska ungdomsförbundets delegat hade nöjet att delta tillsammans med Stauning för danska socialdemokratiska partiet, Karl Henrik Wiik för finska och Fredr. Ström för svenska – norska ungdomsförbundet hade haft sin kongress före partikongressen. Debatterna där gjorde på mig ett mycket starkt intryck. Detsamma var fallet med oppositionsmännen. I motsats till vad som skett i Sverige, där oppositionen under Höglunds och Ströms ledning nästan uteslutande sysslade med politiska och partifrågor, underströk den norska oppositionen i första hand *fackföreningsrörelsens* betydelse i arbetarnas befrielsekamp.

Redan före 1915 hade bildats den norska fackoppositionen med Tranmæl, som ledande kraft. Men han var icke ensam. Alfred Madsen, ”bergenser”, och andra stod vid hans sida – Madsen blev senare en av de ledande i norska arbetarpartiet, och Tranmæl, var som bekant från partiets brytning med Komintern till för blott något år sedan chefredaktör för Arbeiderbladet, tidigare Social-Demokraten.

Vid tiden för fackoppositionens framträdande var man i Norge rent av kritisk mot den politiska rörelsen. Tydligt framgår detta av en programskrift om fackoppositionen. Alf r. Madsen, som skrivit broschyren, framhåller, att

fackföreningsrörelsens ”medlemmar står ekonomiskt och socialt på någorlunda samma plan, för samma kamp för samma krav mot samma motståndare. Denna fackorganisationens ensartade läggning och medlemmarnas gemensamma intressen förökar i hög grad organisationens effektivitet. Den politiska organisationen är däremot mera heterogent sammansatt, den räknar i sina led förutom de egentliga lönearbetarna också småbrukare, hantverkare, handlande, ämbetsmän, ja, också kapitalister. Personer, vilkas teoretiska ideella syn på samhällsförhållandena delvis sammanfaller, men vilkas intressen är helt olika. Denna den politiska organisationens heterogenitet medför

ett försvagande av dess stridsförmåga, en svaghet, som ofta för till splittring, och som har tendens att göra organisationen mindre effektiv, ju fler medlemmar den får. Vad den vinner i kvantitet, tappar den i kvalitet, i principfasthet, i socialistisk entusiasm och revolutionär kamplust.” Denna fara, fortsättes det, ”kan användas endast genom att organisationen och dess kamp kommer under mera direkt kontroll av den arbetarmassa, vilkens socialistiska övertygelse är gjuten och härdad på arbetsplatsen under arbetsköparnas järnhäl.”

Då några medlemmar i socialdemokratiska ungdomsförbundet hösten 1916 tillsammans med en handfull ungsocialister tog initiativet till ”Svenska fackoppositionen”, skedde detta som en viss reaktion mot det politiska grälet. Någon tidigare kongress hade ungdomsförbundet gett uttryck åt behovet även av den fackliga rörelsens radikalisering. Att erfarenheter och impulser från Norge härvid spelade en mycket stor roll är obestridligt. Jag vet det så mycket bestämdare som jag från 1910 till 1917 flera gånger med Tranmæl diskuterade nödvändigheten att förankra oppositionen i fackföreningarna och på arbetsplatserna.

Av någon anledning bildades fackoppositionen emellertid först påsken 1917. Jag vill minnas, att det var svårt komma till enighet om programmet; ungsocialisternas antiparlamentariska inställning föranledde rätt irriterade diskussioner och Albert Jensens idéer spelade stor roll vid utarbetandet av programmet. Men även en annan fråga medförde oenighet. Anton Zetterling – bror till Thorwald Zetterling – ifrågasatte, om vi icke skulle låta också lokala samorganisationer ansluta sig, dvs. syndikalister. Slutligen begränsades dock verksamheten till den reformistiska fackföreningsrörelsen. Fackoppositionen förklarades vara

en upplysnings- och agitationsrörelse, bestående av medlemmar och organisationer, anslutna till Landsorganisationen och från densamma fristående fackliga sammanslutningar.

Uppgiften var

att söka omdana de fackliga sammanslutningarna till *revolutionära kamporganisationer*; och att samla alla fackligt organiserade arbetare i en enhetlig landsorganisation.

Men fackoppositionen ville mer:

de fackliga organisationerna skulle proklamera sig oavhängiga av och neutrala mot de politiska partierna, de skulle befrias från bindande avtal, kontrakt och konstitutorial samt avskilja sjuk-, res- och hjälpkassor – strejkkassorna skulle stanna hos avdelningarna. I fråga om taktiken ville fackoppositionen införa obstruktion, sabotage och direkt aktion på arbetsplatserna, och organisationsmässigt skulle fackföreningsrörelsen slutligen byggas enligt principen industriförbund.

Det springer i ögonen, att programmet var en kompromiss mellan ungsocialister och ungdomdemokrater. Och det var en medveten kompromiss. Personligen hoppades jag, att det för lösande av fackliga uppgifter skulle vara möjligt att förena anhängare av den politiska kampen med antiparlamentarikerna. Erfarenheten visade snart, att detta emellertid inte gick. Fackoppositionen blev dödfödd – delvis på grund av i organisationsfrågor svag ledning men också på grund av olika uppfattningar angående den politiska kampen. Anton Zetterling och metallarbetare Neijlick var inbitna antiparlamentariker.

Att grund fanns för oppositionen inom fackföreningarna, framgår dock av förhållandena på arbetsmarknaden. Under 1917 förekom inte mindre än 1 777 lönerörelser och 1918 912 arbetskonflikter – i Ragnar Casparssons ”LO under fem årtionden” erinras om att i icke mindre än 2 878 fall försök gjordes att förbättra arbetsvillkoren.

Löneläget var också för arbetarna upprörande. Socialstyrelsens undersökning av levnadsnivåns förändringar utgick från en s. k. normalfamiljs budget i maj 1914. Det antogs, säger Casparsson, att en sådan familj vid nämnda tidpunkt hade en årsbudget på 2 000 kr. Utan hänsyn till möjliga förändringar i levnadsvanorna eller till på grund av bristläget framkallade

omläggningar av konsumtionen kom Socialstyrelsen till det resultatet, att familjen 1916 skulle ha behövt 2 784 kr, 1917 3 318 kr, 1918 (juli månad) 4 389 kr och 1919 (jan. månad) 5 334 kr för att behålla sin levnadsstandard. Levnadskostnaderna hade således till och med juli 1918 ökat med 119 procent. I januari 1919 hade ökningen uppnått procentsiffran 167.

Men hur ställde sig då arbetsgivareföreningen till allt detta? Den ansåg inte ”lämpligt att medge justeringar av lönenivån efter prislägets växlingar. Det kunde framförallt inte bli tal om att i kollektivavtalen uppta bestämmelser om kompensation för penningvärdets försämringar. Där det kunde anses motiverat, borde man i stället på frivillighetens väg hjälpa arbetarna ur deras förlägenhet, till exempel genom gratifikationer.”

Så började under 1915 ”dyrtidstilläggen” – välgörenhet! Följande år gjorde 51 373 arbetare framställning om ersättning – 47 635 fick tillsammans kr 3 036 264 – man finner lätt, att det blev omkring 60 kronor per man. Det rena godtycket satt i högsätet.

Vad gjorde den fackliga ledningen under dessa förhållanden? Inför arbetarnas krav på åtgärder, till en början för att få kompensation för de stegrade levnadskostnaderna men senare också för politiska krav såsom 8-timmarsdag och djupgående författningsreform, manade en del fackförbunds ledare till lugn. K. J. Karlsson, Sandviken, meddelade vid ett tillfälle, att Holmström, Metalls förtroendeman, förklarar ”kollektivavtalen vara värdefullare än att få några öre mer i timmen”. Fackförbundsledarna var ännu i maj 1917 i stort sett eniga om ”kollektivavtalens fredsförpliktelse”. Herman Lindqvist framhöll enligt ”LO under fem årtionden” – sid. 523 – på representantskapsmöte att vi får ”ej grusa den grund vi har i våra kollektiva avtal”. Även om arbetare, som varit med om den mångåriga kampen för framtvängande av kollektivavtalen, med viss förståelse lyssnade på denna argumentation, så talade dock nöden i deras hem ett kraftigare språk. Det var helt enkelt omöjligt att undgå massmissnöje.

Inom två fackförbund inträffade 1919 händelser, som klargjorde stämningen i arbetarvärlden. Jag syftar på typograf-konflikten under juli – augusti och Metallarbetareförbundets kongress en månad senare. Förhandlingarna mellan Typograf-förbundet och Svenska Tidningsutgivareföreningen strandade den 3 juli, då typograferna gick i strejk. Uppgörelse hade jag då träffat genom AB Samköp för alla vänstersocialistiska företag. Socialdemokraternas Samorganisation gjorde upp ett par dagar senare. Även några enskilda tryckerier hade gjort upp.

Arbetsgivarna räknade med lång konflikt. Folkets Dagblad Politiken kunde den 11 juli publicera ett hemligt cirkulär från Sv. Tidningsutgivareföreningen, vari meddelades: ”Konflikten väntas bli långvarig. Förlikningsmannen har som åsikt, vilken han uppger delas av regeringen, uttalat, att ett ingripande ej lämpligen bör ske förrän efter en månad, då strejkkassorna blivit starkt reducerade.”

I slutet av augusti träffades emellertid uppgörelse. Arbetarna fick förkortad arbetstid, med mellan 10 och 14 kr per vecka höjda minimilöner, höjd ersättning för arbete under natt och avsevärt höjda ackordspriser. Utgången av konflikten stimulerade upprorsstämningen i andra fackförbund.

Under konflikten spreds emellertid rykten, att Branting och Thorsson jämte andra ledande socialdemokrater skulle ha varnat för att ”driva upp lönerna alldenstund dyrtiden då icke upphör”. De förmenta uttalandena stämde väl med den kända inställningen bland några av de fackliga ledarna.

Det har i sammanhanget sitt intresse att ta del av Palmstiernas reaktioner i dessa dagar, vilka väl i någon mån reflekterade uppfattningen bland några av arbetarnas ledare. Den 24 juni skriver han (Orostitid II):

”Än mer vanskligt blir det socialistiska arbetet inom landet. Agitationen har man levat på och efterfikat sensation i valfångarsyfte, men medhunnit föga tänkande i samhällsfrågor ... Härtill kommer den inre splittring inom arbetarklassen, vilken under en mansålder, och mer, byggt hela sin tillvaro på solidaritet. En del har fått välstånd, typograferna slåss för 8 000-10 000 kr om året i avlöning, andra har gett sig bolsjevismen i våld – – – ”

Alldeles bortsett från hur man ställer sig till dessa reflektioner, och alldeles bortsett från Palmstiernas inställning till arbetarklassens kamp – han lämnade ju socialdemokratiska partiet något år senare – fanns det utan tvivel för arbetarnas ledare anledning till bekymmer. Inom landsorganisationens representantskap, men framförallt inom socialdemokratiska partiets ledning fanns det nämligen de – Möller, Per Albin och Värner Rydén förtjänar att nämnas – som dels med arbetarnas ekonomiska läge för ögonen men också av politiska skäl krävde större aktivitet från arbetarrörelsen. De var t. o. m. beredda ta en storstrejk och vad därefter kunde följa.

Metallarbetarekongressen ägde rum 3-12 augusti. Den räknade 198 ombud från 228 avdelningar. Ombudsvalen kännetecknades av starka motsättningar mellan ”höger” och ”vänster”. Särskilt i Stockholm utvecklades en opposition, som gick fram med vid fackliga val dittills okänd intensitet. På enhets-lista för ungdomdemokrater och ungsocialister kandiderade också K. Kilbom. Av 1 125 godkända valsedlar kunde listan i första valomgången räkna sig tillgodo inte mindre än 1 001 röster, som tillföll Fritiof Ekman. Av 23 mandat hade den lagt beslag på 18. Omval måste emellertid företas, varvid oppositionen tog samtliga mandat. Ekman kom nu upp till 1 673 röster, och Emil Andersson fick 1 500. I övrigt valdes bland andra Axel Svensson, K. G. Andersson, Axel Karlsson, Oskar Ohlsson, Herbert Gustafsson, Axel Hammar, Tore Jakobsson – bland Stockholms metallarbetare idel kända namn. Mellan Kilbom och Erik Andersson, som kandiderade på den socialdemokratiska listan, måste ett andra omval företas, varvid den förre valdes med 217 röster; den senare fick 177. Valet väckte naturligtvis ett oerhört uppseende. I vissa kretsar argumenterades, som om Metallarbetareförbundet stode inför sin undergång.

Med all rätt kunde Herman Lindqvist som LO:s representant i sitt hälsningstal triumfera över fackföreningsrörelsens utveckling. LO räknade omkring en kvarts miljon medlemmar, meddelade han, och Metall ensamt nära nog lika många som hela LO efter 1909. Detta var ju gott och väl. Men ombuden frågade sig, varför arbetsgivarna under dylika förhållanden fick husera som de gjort i fråga om löner och arbetsvillkor. Belysande för stämningen inom förbundet var, att inte mindre än 25 motioner framförts berörande avtals- och taktikfrågor. Men än mer, kongressen beslöt, att debatten icke skulle refereras vare sig i pressen eller i – protokollet. Inläggen var emellertid upprörda, ”i vissa avseenden hätska”. Över 50 talare deltog i debatten. Främst fick förtroendemannen Holmström sitta emellan. Det var, som om man ville sätta särskilt honom ”i gluggen” för den inställning LO:s fackliga representantskap intagit de två senaste åren.

Men även i fråga om förbundets uppgift utspann sig en lång diskussion. Oppositionen ville inte nöja sig med den reformatoriska målsättningen. Jag och mina meningsfränder krävde i alla förbund en socialistisk sådan. Förbundsstyrelsens majoritet hade föreslagit, att förbundets uppgift skulle vara att organisera metallarbetarna för att ”på allt sätt söka främja deras fackliga och ekonomiska intressen”.

Resultatet blev dock efter reservation från en stark minoritet, och sedan redaktionsutskottet haft frågan till behandling, ett tillägg, vari förklarades att förutom att främja ”arbetarnas fackliga och ekonomiska intressen” skulle förbundet målmedvetet

”fostra arbetarna i kampen för *samhällets omdaning* på socialistisk grundval och inrikta sitt arbete på *produktionens socialisering*, som ett av grundvillkoren för lönearbetets avskaffande”.

Kongressen krävde därtill på mitt förslag upptagande av handelsförbindelser med Sovjetunionen – från överläggningen före förslaget ställande antecknade jag f. ö. ett uttalande av Fritiof Ekman, så mycket intressantare, som han några år senare som handelsminister fick vara med att förverkliga en dylik politik. Staten borde, sade han, i dessa tider av arbetslöshet kunna stödja exporten hellre än att arbetarna skall svälta och stat och kommun förlora skatteinkomster.

För övrigt tilldrog sig valen av funktionärer och förbundsstyrelse naturligtvis stort intresse. En av kongressdagarna uppvaktades jag av tre ombud från Eskilstuna med Hjalmar Gustafsson i spetsen, vilka förklarade sig tala å samtliga kamraters vägnar. De ville förmå mig att kandidera mot Holmström vid val av förtroendeman. Eventuellt ville de ha mig som redaktör. Då kongressen var delad i två ungefär lika starka grupper, borde Eskilstunaombudens röster – de flesta av dem tillhörde dock ”högersidan” – ha garanterat säker röstövertikt. De fann mitt eventuella val till redaktörsposten så mycket naturligare, som jag vid två tidigare kongresser – för övrigt utan att vara tillfrågad – hade framförts som kandidat till densamma. Jag avböjde. Jag föreslog dem att trots allt återvälja Holmström – vilket också skedde, ehuru med en viss prickning – alldenstund jag tyckte synd om honom. Vad skulle han leva av, om han nu fockades? Hjalmar Gustafsson hade emellertid bestämda instruktioner. Holmström var den gången impopulär. Det måste statueras ett exempel, förklarade ombuden. En funktionär kunde inte få uppträda hur som helst. Ville jag inte kandidera, borde man vidtala Johan Olof att ställa upp mot Holmström. Men Johan Olof var ju också funktionär? Ja, men han var åtminstone ”något radikalare”. Ja, var han det? Kunde de lita på honom? Hur resonemanget slutade, minns jag inte, men Holmström blev återvald och stannade kort tid. Sedan kom som bekant Johan Olof.

Det lilla inflytande jag hade satte jag in för att få så många som möjligt av oppositionens kandidater valda. Själv avböjde jag dock varje befattning. Det skulle inte kunna sägas att ledarna för vänsterriktningen ”fikade efter poster”. Men en viss framryckning gjorde oppositionen. Axel Svensson valdes till funktionär, expeditionschef! I övrigt banades med denna kongress vägen till förbundsledningen för sådana krafter som Fritiof Ekman, Oskar Westerlund och Ernst Olsson m. fl. Jag tror inte, att Metallindustriarbetareförbundet behövt skämmas för någon av dem ...

Vad angår Oskar Westerlund blev jag f. ö., då han var förbundsordförande, i tillfälle att hindra hans uteslutning ur Kommunistiska partiet. Yrkande därom hade ställts av sådana fackliga stormän som Nils Flyg och Arvid Olsson. Oskar Westerlund hade gått med på uppgörelse i en metallkonflikt. Men då var jag själv utesluten ur förbundet av Stockholms-avdelningen – ”på grund av bristande betalning”. Detta tyckte jag var ett flagrant övergrepp av avdelningens funktionärer. Som icke arbetande inom verkstadsindustrin hade jag enligt stadgarnas dåvarande bestämmelser rätt att vara skyldig intill 15 veckor, innan jag kunde strykas. Inom verkstadsindustrin arbetande hade rätt att vara skyldiga blott sex veckor. Under flera år hade jag också följt denna stadgebestämmelse, så mycket nödvändigare, då jag ofta vistats i utlandet. Ingen hade gjort någon som helst anmärkning mot förfaringsättet. Döm därför om min häpnad, då jag i februari 1930 genom brev från avdelningen meddelas, att jag är ”utesluten för bristande betalning”. Med undantag för några sjukveckor under min vistelse i Göteborg hade jag betalt kontingent till förbundet sedan den 11/3 1905, alltså i 25 år. När uteslutningen kom i februari 1930, hade jag betalt t. o. m. veckan 50 1929. Hur jag vred och vände på saken, kunde jag icke finna annat än, att ett övergrepp begåtts. Hänvändelse till Fritiof Ekman medförde ingen rättelse. ”Du har missförstått stadgarna ...”

Nå, att gå och gräma sig över saker åt vilka ingenting kunde göras har icke varit min metod. Jag tyckte dock att någon sorts rättelse borde kunna ske och tillkännagav några år senare denna min uppfattning till styrelsen för avdelningen. Resultatet blev ett brev, vari meddelades

att jag icke har några ouppklarade affärer med fackföreningen, vilket ju inte var så illa efter tjugofem års absolut prickfritt medlemskap ...

Men, herre gud: ”Stryk över och gå vidare ... !” Jag betraktade ändå ”Metall” som ”mitt förbund”.

Röda fackföreningsinternationalen och Edvard Johanssons segeltur

Söndagen den 28 september 1919 hölls i Stockholm en konferens mellan ett 40-tal oppositionella fackföreningsmän från skilda delar av landet. Konferensen beslöt att under namn av Fackliga Propagandaförbundet söka sammansluta alla medlemmar inom *den reformistiska fackföreningsrörelsen* med revolutionär socialistisk åskådning. Uttryckligen betonas, att radikaliseringsarbetet skall ske med *bibehållande av dennas organisatoriska enhet*. I övrigt ville förbundet i varje fackförbunds stadgar fastslå,

att organisationen står på den socialistiska revolutionära klasskampens grund,

förbud mot underavdelningarnas kollektiva anslutning till visst politiskt parti,

utöka fackorganisationernas kampmedel, så att strejker kan utvidgas till sympati- och generalstrejker, att obstruktion, sabotage, effektiv bojkott och socialistisk Kooperation tages i bruk,

bryta ned alla yrkes- och fackliga skrankor och uppbygga LO efter helt genomförda *industriella* linjer,

lösa de lokala organisationsformerna i federativ riktning med utsträckt självstyre, samt

uppta en kraftig kamp för effektiv kontroll över industrin som inledning till produktionsväsendets, bankernas och naturrikedomarnas socialisering genom de av de produktivt arbetande klasserna bildade produktionsområden, vilka samman med arbetarråden bildar grundstenarna i den socialistiska samhällsförfattningen.

Förbundet hade alltså satt som sin viktigaste uppgift att verka för ”produktionsväsendets, bankernas och naturrikedomarnas socialisering” – än i dag håller något fackförbunds stadgar på de kraven. Genom propaganda skulle fackförbunden bringas att genomföra en *socialistisk* målsättning. Förbundet mottogs med påtagliga sympatier bland de fackligt organiserade, ett förhållande som kom till synes i den omfattande verksamheten.

Ledningen bestod av idel arbetarpojkar: Emil Andersson, vilken efter vilda seglatser som sjöman hamnade i Stockholm, blev sekreterare i Frank Hirschs verkstadsklubb på Söder och var både då och senare synnerligen aktiv inom särskilt Maskin-arbetarefackföreningen (Fritiof Ekman var samtidigt ordförande i verkstadsklubben) ; Paul Thunell, aktiv inom Järnvägsmannaförbundet, spårvägsman John Lindberg, metallarbetare Herman Gau, postman J. M. Björklund, möbelsnickare Nils Hartell (senare spårvägen), sadelmakare Emil Eriksson, åkeriarbetare Frans Norrblom och andra. Flera av de nämnda har senare under årtionden intagit ledande roller, var och en inom sin fackförening. Under och efter sitt dagliga arbete, bevakade av förmän och arbetsgivare för propaganda och oppositionell inställning, verkade de för sina idéer. Och de hade icke alltid den tillfredsställelsen att åtminstone alla av deras kamrater mottog dem med förståelse, på en del arbetsplatser var det tvärtom. Det krävdes karaktär och stålhard vilja till sådant. Men de slog sig igenom. Nästan utan undantag började de i den gamla socialdemokratiska ungdomsrörelsen, några fortsatte i den vänstersocialistiska-kommunistiska rörelsen, en del i Fackliga Propagandaförbundet.

Några lyftes upp till riksomfattande funktioner. Aug. Lindberg, sågverkspojken från Skutskär, var en gång med i den vänstersocialistiska rörelsen, stod 1917 som andra namn på partiets kandidatlista i Uppland och planerade med några kamrater rent av att starta en vänster-socialistisk tidning – Upplands-Kuriren. Han blev så småningom ordförande i Sågverks och i LO; Axel Strand, ungdomsklubbist och snickarlärling i Åkarp, en utbildning, som fortsattes i

Köpenhamn och Stockholm (Sven Jespersson, Tunnelgatan 14), där han blev medlem i kommunistiska fackklubben och Propagandaförbundet, ombudsman 1923 i sin fackförening, senare i fackförbundet, kassör, respektive ordförande i LO och sedan flera år medlem av första kammaren och en av dennas talmän; Sigvard Cruse, ordförande i Typografförbundet och ledamot av andra kammaren; Aug. Carlsson, grovarbetare, ombudsman i sin fackförening och senare funktionär i förbundet; Gunnar Mohlne, från början glasblåsare, senare och till nyligen ordförande i Grov- och Fabriks; Kalle Karlsson, förtroendemän i Skoarbetareförbundet och ledamot av första kammaren; J. V. Kumblad och Hj. Adiels, funktionärer i Pappersindustriarbetareförbundet, den senare till nyligen ordförande; Jerker Svensson, ordförande i Sjöfolksförbundet, Gösta och Gunnar Karlsson samt A. Strindberg jämte andra i samma förbund; Ivar Olsson i Riksbyggen m. fl., m. fl. Alla har börjat sitt fackliga arbete efter längre eller kortare tid som ”vänstermän” i arbetarrörelsen. Jag har anledning tro, att de åtminstone ibland med glädje ser tillbaka på sin sturm- och drang-period.

Förbundet drev en förvånansvärt omfattande verksamhet med massor av föredrag och diskussioner och genom propaganda- och upplysningsbroschyrer. Själv skrev jag tre sådana: ”Revolutionär fackföreningsrörelse”, vari propagerades en socialistisk målsättning för fackföreningsrörelsen, ”Skråförbund eller klassorganisation”, där det hävdades, att industriförbundsprincipen snarast borde genomföras, samt ”Fackföreningsrörelsen under Moskvas ok”, vari nödvändigheten av den internationella fackföreningsrörelsens omställning från reformistisk till revolutionär verksamhet belystes. Men ”den fackliga opposition, som i Sverige samlas omkring Fackliga Propagandaförbundet manar sina anhängare att stå kvar i den reformistiska fackföreningsrörelsen, änskönt reformisterna har majoritet”. Även Emil Andersson och Paul Thunell skrev ett par broschyrer.

Det avgörande felet begicks, då vi gick med på att Fackliga Propagandaförbundet underordnades Kommunistiska partiet. Striden därom stod het och pågick redan före kongressen 1921. Höglund erkänner det i sitt inledningstal i frågan:

”Det har varit en fullständig dragkamp mellan förbundsledningen och arbetsutskottet. Från Fackliga Propagandaförbundet har särskilt gjorts erinringar mot förbundets underordnande under partiet. Jag vill gärna erkänna, att ett direkt stadgande därom kan ha sina nackdelar för förbundets verksamhet. Men vi måste hävda, att förbundet i realiteten underordnar sig partiet, så att icke tvenne självständiga kommunistiska organisationer uppstår. Det ligger en fara för ett sådant förhållande ...”

Mitt svar blev, att

”ehuru enighet rådde om, att förbundet skulle följa partiets program och politik, måste vi förbehålla oss rätten att till förbundet ansluta även fackföreningar. De fackliga organisationerna är på marsch åt vänster. Situationen är faktiskt den, som Syndikalisten nyligen framhållit, att Fackliga Propagandaförbundet är den syndikalistiska rörelsens svåraste konkurrent ... Frågan är blott, var de fackliga organisationerna i sin marsch mot vänster skall stanna. Skulle vi vägra motta fackföreningarna, så driver vi dem i armarna på syndikalisterna. Med den fientliga hållning dessa intagit mot vårt parti, skulle de alltså förloras för oss och så småningom bibringas syndikalistiska och anarkistiska uppfattningar. Vi bör även komma ihåg, att de politiska partierna har ringa mark för närvarande bland arbetarmassorna. En stor del av de radikala fackföreningsmännen vill icke anslutning till en partiorganisation, och vår självständighet utåt *måste därför hävdas ...*”

I den fortsatta debatten underströk jag, att stora grupper av de syndikalistiska medlemmarna ”är på marsch mot en kommunistisk ståndpunkt”. Syndikalisterna har ”hittills här i Sverige inriktat hela sin kamp på striden på arbetsplatserna, utan att denna strid haft någon social bakgrund”. Det har härigenom ”framskapats stora differenser mellan de olika arbetargrupperna, som i sin tur orsakat svåra konflikter mellan dem”. ”Hittills har syndikalisterna betraktat sabotagen och en del närbesläktade kampmedel samt registersystemet som de enda

nödvändiga. Dessa kampmedel kan dock under vissa förhållanden verka i fullkomligt *reaktionär riktning*.”

Häremot invände Sigvard Cruse, att registersystemet är ”ett av de kraftigaste vapen vi f. n. har, och måste därför betraktas som revolutionärt”.

Men Taberman ansåg, att Cruse överskattat de ifrågavarande kampmedlen:

”Inom Typografförbundet kan man möjligen nå åsyftat resultat, men inom exempelvis Metallindustriarbetareförbundet kan icke registret genomföras i en tid, då en massa fabriker fullständigt avfolkas. Sabotage och obstruktion är tveeggade svärd, som därför måste användas med stor försiktighet.”

Resultatet blev emellertid ett uttalande, vari kongressen ser i Fackliga Propagandaförbundet en

”ur den revolutionära utvecklingen själv framsprungen organisation för vinnande av speciellt de fackligt organiserade arbetarna för socialistisk-revolutionär uppfattning och revolutionär kamp”.

Uttalandet gav en del åt min uppfattning, vilket torde ha varit Andreas Johnssons förtjänst. Utan tvivel hade det funnits möjlighet att få igenom ett uttalande om förbundets oberoende av partiet, om jag velat ta upp strid därom.

På eftersommaren bildades i Moskva, som redan anförts, Röda fackföreningsinternationalen. Sverige, Norge och Danmark var företrädare av olika delegationer, Norge och Sverige av talrika sådana. Från Norge deltog således Elias Volan och Alfred Madsen från landsorganisationen, Alfred Nielsen från Norsk Arbeidsmandsforbund, Knut Eng från Möbelindustri-arbetareförbundet, Edw. Mörk från Kristiania Fackliga Centralorganisation, Half dan Jönsson från Metallindustriarbetare-förbundet, Oskar Sporpin från Pappersindustriarbetareförbundet samt därtill Harry Nielsen och Sverre Stöstad.

Från Sverige deltog från Fackliga Propagandaförbundet K. Kilbom, Emil Andersson och Paul Thunell, från Kommunistiska partiets fackliga utskott Jeårj Lundström, från Bergslagens Skogs- och lantarbetareförbund samt en liknande organisation i Södertörn-Sörmland Pelle Friberg, E. Brodin. Dessutom representerades SAC av Frans Severin, Edv. Matsson och John Andersson. Från Danmark hade tre delegater kommit från av oppositionen behärskade fackföreningar.

I fråga om SAC:s representation hade Höglund på Kommunistiska partiets kongress gjort invändningar. Han böjde sig emellertid, då han hörde, att ryssarna ville ha organisationen med – personligen hade jag bestämt tillstyrkt representation – ”för information”. Syndikalistiska organisationer deltog även från USA, Frankrike, Rumänien och möjligen något annat land.

Syndikalisternas begäran att som grupp få överlägga angående vissa kongressbeslut avslogs av kongresspresidiet – ryssarna med understöd av tyskarna var här obevekliga. Som skäl för sin ståndpunkt anförde de förra socialrevolutionära vänsterns uppträdande ett par år tidigare; skottet mot Lenin, Mirbachmordet och vänsteressärernas upprorsförsök. Denna ståndpunkt var orimlig – syndikalisterna var dock inbjudna. Resultatet blev, att de ”i hemlighet” höll en separat konferens. Naturligtvis upptäcktes denna och förorsakade ett väldigt rabalder.

Till olycka för syndikalisterna upptäckte Mensjinskijs polis ett par dagar senare (se sista avsnittet av Ur mitt livs äventyr) att ”syndikalistiska ombud” hade kontakter med några ryssar, som med rätt eller orätt beskyldes för kontrarevolutionära stämplingar. Enligt vad Lozovskij upplyste, var det fråga om några rumäner. Dessa hade i Paris nästlat sig in som medlemmar i CGT. De häktades förstås, men angående deras vidare öden vet jag ingenting. Jo, med ett undantag, en amerikansk bagare från Chicago vid namn Carm, som uppgavs representera IWW. Honom fick jag namnet på redan i Moskva. Lozovskij meddelade, att

Carm skulle vara svensk, varför jag hos Mensjinskij undersökte saken. Uppgiften visade sig vara riktig. Och vad mer var, i GPU:s papper angavs, att han uppgivit sig vara från min egen hemsocken Film! Naturligtvis blev jag ytterligt intresserad. Men jag fick inte träffa Carm. Det hjälpte inte, hur jag förklarade, att avslag på min begäran härom var ett misstroende också mot mig. Det enda jag kunde åstadkomma var ett löfte, att bagaren i sinom tid skulle släppas – jag var beredd att över Reval ta honom med till Stockholm, dit jag och Emil Andersson f. ö. hade sällskap med överkonstapel Thybergs dotter.

Cirka tre veckor efter min hemkomst uppenbarade sig emellertid Carm på Folkets Dagblad Politikens kontor. Han visste, att jag lagt mig ut för honom, för vilket han varmt tackade. Men i fråga om orsaken till, att han åkt fast i GPU, sade han just ingenting. Blott att det var ”ett missförstånd”. Synnerligen angelägen var han dock om, att jag icke för någon skulle berätta hans äventyr. Sade och ”reste till Film för att hälsa på släktingar”. Jag har villfarit hans framställning i 32 år och utgår ifrån, att han nu inte kan få något obehag av vad jag skrivit.

Sedan Profinternkongressen avslutats, höll den nyvalda Centralkommittén sammanträde. Som medlem av denna – jag vill minnas tillsammans med Volan, Oslo – deltog jag i sammanträdet. Också Alfred Madsen var närvarande med Jakob Friis som tolk. Bl. a. föreslog vi, att Profintern i en rad stadgepunkter skulle ta hänsyn till fackföreningsrörelsens i Västeuropa arbetsmetoder. Redan från början borde bl. a. beslutas om bestämt understöd vid strejker och avgifter till en strejkkfond. Tyskar och fransmän reste frenetiskt motstånd och fick viss hjälp av ryssarna. Alldeles särskilt minns jag Paul Merkers och Rickard Mullers argumentation – ”Leichmuller”, som tyskarna själva kallade den senare, sedan han ett par år tidigare i Berlin förklarade, att avskaffandet av driftsråden skulle ske över hans lik. Merker undervisade oss stackars efterblivna skandinaver om, att Profintern var ”en revolutionär organisation”, som visst inte behövde några strejkkfonder. Medlemmarna skulle ”slåss av revolutionär entusiasm”. Det var inte sista gången jag kom i kontakt med vissa tyska kommunisters verklighetsfrämmande uppträdande. Fyra år senare fick jag emellertid som Kominterns ombud i Tyskland anledning att en dag erinra Merker om, att han stjälpit norrmännens och mitt förslag. Undras f. ö. om han alltjämt är av samma uppfattning som 1921? Det var inte så länge sedan det meddelades, att han drabbats av Walter Ulbrichts onåd.

Sedan vi bevistat Centralkommitténs för Profintern första möte (något mer kom jag ej med på), enades Volan och jag om, att tillämpandet av de beslutade organisationsmetoderna sannolikt inte skulle underlätta uppbyggandet av en stark röd fackföreningsinternational. Kanske tyckte Lozovskij detsamma och ville bättra på vårt intryck, ty då vi tog adjö av honom som nyvald president (han var tidigare anställd i ryska landsorganisationen) överräckte han med det allra angenämaste leende sitt porträtt med egenhändig dedikation. Dessvärre har porträttet på något sätt försvunnit för mig. Ja, så lovade han också, att vi skulle få en broschyr från honom, vilken vi snarast borde översätta ...

Varken SAC eller norska landsorganisationen anslöt sig till Röda fackföreningsinternationalen.

Ungefär ett år senare nedlades emellertid Fackliga Propagandaförbundet. Det hade då 5 430 medlemmar fördelade på 31 fackföreningar och 38 klubbar. Inte så illa, tyckte jag, framför allt om man tar hänsyn till, att hela verksamheten baserats på frivilliga bidrag från organisationer och enskilda, och särskilt med hänsyn till det motstånd pamparna reste.

Men kanske gjorde förbundet ändå någon nytta? Kanske bidrog det i någon mån till att driva fram lantarbetarrörelsen i Småland, Södertörn-Sörmland, Bergslagen och i vissa andra delar av landet. Kanske bidrog det också till organiserandet av Pappersindustriarbetareförbundet, för vilket dock gamle Strand främst skall ha äran. Inte ens resen Söder i Grov- och Fabriks kunde hindra bildandet. Och kanske bidrog slutligen Propagandaförbundet i någon liten mån

till, att socialistisk målsättning infördes i inledningen till en del fackförbunds stadgar. Det var således inte alldeles utan betydelse ...!

Förbundet beredde mig emellertid många glada stunder under de diskussioner vi ett par tre år hade med landsorganisationens pampar: Claes Tholin, som inte föll omkull i första blåsväder, Per Bergman, Sigfrid Hansson, Arvid Thorberg och inte minst Edvard Johansson, ”Skomakarn” kallad. Det var precis inga duvungar någon av dem. Två sammanstötningar med Edvard Johansson kommer jag särskilt ihåg.

En dag på eftersommaren 1923, eller kanske 24, satt jag på Cafe Kranzlers uteservering i Berlin. Plötsligt får jag se ”skomakarn” marschera förbi kastande nyfikna blickar omkring sig. Nå, också jag tyckte, att alla flickor var vackra! Just som han passerade mitt bord, ropar jag: Hej! och frågar, om han inte vill sitta ned och dricka kaffe. Jag tillade:

”Va gör du här för övrigt?” Jo, han kom från Genève, och på genomresa ville han passa tillfället att ”se på en del intressant arkitektur”. ”Jaså”, svarar jag, ”heter det så nu?”

Det enda svar jag fick var: ”Spyfluga!” Men ”Skomakarn” log förstående.

Något år senare skulle vi en söndag diskutera på Stadshus-salongen i Sundsvall. Sprängfullt med folk och höga förväntningar hos publiken att det skulle bli en verklig knivkastning. Jag var första talare, vilket alltid var en viss fördel. När ”Skomakarn” fick ordet, började han med följande historia, framförd med hans vanliga något knarriga stämma:

”När jag hörde Kilbom, kom jag att tänka på roslagsskepparn, som skulle ut och segla. Han hade haft sammanstötningar med gumman under hela vintern. För att komma ifrån ’huskorset’ hade han i tysthet gjort skutan i ordning och mönstrat en liten pojke som gast. Första öppet vatten skulle de ge sig av. När gästen frågade, vart de skulle segla, fick han till svar: Jerusalem!

Tidigt en morgon, innan gumman vaknat, var de två beredda att ge sig av. Pojken var ombord, och kaffehurran stod på spisen i kajutan. För att inte väcka hustrun, rodde de ut bakom närmaste udde, innan seglen sattes. När det var gjort, kunde inte pojken hålla sig längre utan frågade:

‘Vet farbror, hur vi skall segla nu då för att komma till Jerusalem?’

‘Nej, det vet jag inte, men vi seglar till Visby och sen frågar vi oss fram!’ Så är de också med Kilbom”, tillade ”Skomakarn”. ”Han skall också ovillkorligen segla, men han vet inte vart.”

Det blev minst två – noll till Edv. Johanssons favör. Publiken gapskrattade i fem minuter. När Edv. Johansson kom ned efter sitt tal, sa han lågt till mig:

”Nu är vi tills vidare kvitt för Berlin, din spyfluga!”

Farväl till Lindhagen, Fabian, Vennerström m. fl.

Den 25 mars 1921 sändes från Stockholm följande telegram till Moskva:

”Till Kommunistiska Internationalens Exekutivkommitté

Moskva

Sveriges Socialdemokratiska Vänsterpartis 4:e kongress har i dag öppnats, besökt av 256 deltagare från över 200 organisationer. Med alla röster mot 34 beslöts att godkänna Internationalens teser och anslutningsvillkor samt att förklara de delegerade, som röstade häremot, såsom uteslutna ur partiet. De 34 lämnade härefter kongressen och har bildat ett oavhängigt parti. De förklarar sig såsom sympatisörer med III. Internationalen och ryska revolutionen, ehuru de icke i allt kunnat gilla teserna. Bland dem, som nu lämnar partiet,

märkes Lindhagen, Vennerström och ännu ett par riksdagsmän och några partiredaktörer. Partiet antager det kommunistiska namnet. Kongressen sänder Exekutivkommittén sina broderliga hälsningar.

Kongresspresidiet.”

Fyra år hade gått, sedan Socialdemokratiska vänsterpartiet bildades. Förhoppningarna om världsrevolutionen som närliggande mål var väl inte avskrivna, men bevisen för en annalkande reaktion hopade sig. Sovjet hade tvingats sluta freden i Brest-Litovsk; endast tack vare Lenins klokhets och auktoritet hade rådsrepubliken räddats. Den revolutionära resningen i Finland var likviderad; de vitas försök i början av 1918 att vid Viborg avskära järnvägsförbindelserna med Ryssland bidrog att framprovocera arbetarnas resning. Fängelserna var fyllda och många revolutionära ledare stupade eller mördade. Särskilt upprördes arbetare och borgerligt radikala i Sverige av händelserna i Finland. Tusenden av oss kände blodbadet i Viborg 1918, som om det ägt rum på svensk mark. Klasskampen övergick i inbördeskrigets stadium. Och den blev internationell mer än någon gång tidigare.

För det nya partiet syntes omvärdering av principiella, taktiska och organisatoriska problem vara ofrånkomlig. Debatten hade visserligen pågått så gott som oavbrutet, sedan partiet bildades, men diskussionerna ägde mest rum man och man emellan.

Till kongressen 1918, 2-4 juni, hade krav framförts, att taktikfrågan skulle behandlas. Lindhagen var missnöjd med ”barrikadsocialismen”, Vennerström och andra vände sig mot alltför starkt betonande av, att våldet kunde komma att spela en avgörande roll i arbetarnas slutkamp. Stora grupper av medlemmarna var å andra sidan missnöjda med riksdagsgruppens uppträdande; den handlade utan vederbörlig hänsyn till partiledningen. Motsättningarna framträdde dock ännu icke i hela sin vidd. I sin inledning till taktikdebatten underströk Höglund, att partiet var både parlamentariskt och revolutionärt. Parlamentarismen vore ”ett hjälpmedel och en stödjepunkt men ej något allena saliggörande”, den måste ”kompletteras med utomparlamentarisk aktion”. Situationer kan uppstå, ”då anlitan av våldsmedel icke står att undvika. I en viss situation blir de revolutionära krafterna i samhället så starka, att de ej längre kan återhållas.” Arbetsutskottets resolutionsförslag var märkligt framförallt i belysning av uttalandena på kongressen 1919. Det heter däri bl. a.:

”Det socialdemokratiska vänsterpartiet vill i första hand *samla den svenska arbetarklassen* till att genom *parlamentarisk kamp*, som går *hand i hand med facklig och kooperativ verksamhet*, söka erövra den politiska makten för genomförande av partiets politiska och ekonomiska program”, sades det. ”Men i betraktande av att arbetarklassens levnadsstandard genom den av kriget och världskrisen framkallade krisen alltjämt sänkes och att motståndet från den härskande klassens sida blir allt starkare mot arbetarklassens berättigade krav, varigenom möjligheterna för en fredlig lösning av den sociala frågan synes allt mindre – och då socialdemokratin ej kan erkänna kapitalistklassens rätt till utsugning och förtryck, så måste partiet förbehålla sig rätten till revolutionära massaktioner i kampen för arbetarklassens frigörelse ...”

Men vidare:

”I situationer då tanken på en utomparlamentarisk massaktion framträder som nödvändig försvarsåtgärd från arbetarnas sida, kräves självfallet den största möjliga samling av *hela* arbetarklassen, och partiet uttalar sig därför för ett *samarbete* i dylika fall med andra närstående riktningar inom arbetarrörelsen, dock givetvis utan att partiets *principer* därigenom får uppges eller dess rörelsefrihet kringskäras.”

Lindhagen försökte få kongressen att i taktikresolutionen (!) även betona ”den andliga frigörelsen, pliktuppfyllelsen, toleransen, sanningens allena segrande makt”. Partiet måste ”börja sysselsätta sig med att främst i sitt inre liv och såmedelst även utåt förverkliga

programmets hyllning åt de andliga värdena samt, med detta mål i sikte, gå fram i all synnerhet med sanningens makt ...”!

Spak var missnöjd både med Höglund och Lindhagen. Han saknade i deras förslag ”klasskampens stora tanke”. Endast arbetarklassens ”klasskamp kan medföra den slutliga befrielsen”. Proletariatets frigörelse kan ej vinnas ”enbart genom utveckling av de andliga värdena” och inte heller genom att ”massaktionen endast skall vara ett komplement till den politiska aktionen. Den sociala revolutionen är det viktigaste.”

Vennerström fann ej ”skillnaden så stor mellan det våld, som användes i riksdagen” (mot oliktankande KK.) ”och det våld, som utövats av revolutionärerna i Ryssland och Finland” (!?) – ”Man kan beklaga blodsoffren, men då måste vi även betänka de offer, som arbetarna fått ge, innan revolutionen kom.”

Resultatet blev en resolution – föreslagen av Vennerström – vari ”partiet manar proletariatet att rusta sig till att genom generalstrejk och övriga jämsides därmed igångsatta revolutionära massaktioner bereda klassamhällets störtande och avlösning med ett socialistiskt samhälle”. Härför kräves dock ”obrottsligt samarbete med alla andra politiska och fackliga organisationer, vilka likaledes står på klasskampens grund och åsyftar den sociala revolutionen och klassamhällets störtande”. I en andra del betonades emellertid också ”den andliga frigörelsen, pliktuppfyllelsen, toleransen, sanningens segrande makt”; Lindhagen hade i utskottet hotat med att ”spränga partiet”, om ej hänsyn togs till hans synpunkter, hot som han f. ö. upprepade i andra sammanhang.

Carl Winberg karakteriserade debatten så, att vi redan ”fått för många stora män, vilka kommer i strid med varann”. Men Höglund och Kilbom var så missnöjda med detta resolutionsförslag, att de ville ha det omarbetat till ”nästa kongress”.

Nerman ansåg, att det vore detsamma att tala ”etik till kapitalismen som att gå med tio Guds bud till vargarna på Skansen”.

Med 26 röster mot 13 bifölls emellertid denna underliga blandning som taktiska ”riktlinjer” för det nya partiet.

Middagsrasten, den 4 juni, hade Per Larsson, Malmö, och jag sällskap. Per var gammal klubbist, då het oppositionsman. På hans fråga, varför Vennerström och Lindhagen ett år tidigare varit så ivriga att medverka till socialdemokratiska partiets sprängning, blev jag honom svaret skyldig. Däremot enades vi om, att Vennerström och Höglund syntes ha svårt att dra jämnt.

Kongressen 1919, 12-16 juni, var situationen väsentligt annorlunda. I mitt hälsningstal (som en av ordförandena i arbetsutskottet) framhöll jag, hurusom

”runtom i Europa pågår en revolutionär jättekamp. Ryssland har lyckligt bjudit de kontrarevolutionära angreppen spetsen, Ungern likaså. I Tyskland jäser det, och utbrottet kanske snart förestår. Det är vår innerliga förhoppning, att kampen skall ända med revolutionens seger. Även i andra länder förberedes den revolutionära kampen, bådande gott för världsrevolutionens sak. Revoltens anda har spritt sig också till flera utomeuropeiska stater. Vi lär av allt detta, att tidens lösen är den öppna revolutionära kampen ...”

”Sedan vi sist var samlade har partiet haft att glädja sig åt stor framgång. Medlemsantalet har ökat med 6 000, partitidningarnas antal från 9 till 17. Inom partiet har rått en ständigt växande livlighet, som lett fram till ökad klarhet om vägar och mål ...”

Antalet delegater var 273, bl. a.: författaren Harry Blomberg, kronolänsman O. Lind, Nås, P. A. Dahlberg, Hille – senare mångårig ledande kooperatör – Hemming Sten, Fabian Månsson, Oscar Öhman, Albert Hermansson – mångårig riksdagsman – Sigvard Cruse, Otto Grimlund,

Aug. Lindberg, Skutskär, Elof Lindberg, Ivar Vennerström, Maria Qvist, Carl Lindhagen, Albert Sundin.

Förslagen till taktikresolutioner hade nu ett helt annat utseende än året tidigare. I arbetsutskottets förslag sades:

”att Sveriges socialdemokratiska vänsterparti ser i den socialistiska världsrevolutionen arbetarklassens och mänsklighetens enda räddning ur det elände, vari det ur kapitalismen framgångna världskriget störtat folken. Socialdemokratiska vänsterpartiet är således ett revolutionärt parti till mål och medel. Det betraktar de arbetande massornas utomparlamentariska direkta aktioner som vägen till klassamhällets störtande och till erövringen av den politiska makten för socialismens genomförande. Det varnar arbetarklassen för borgerligt-demokratiska illusioner. Den borgerliga demokratin har överallt visat sig som kapitalets och borgarklassens fortsatta herravälde i beslöjad form. Den ger en formell, politisk likställighet, utan ett motsvarande reellt ekonomiskt och socialt innehåll. Den är otillräcklig och oduglig, när det gäller slutuppgörelsen med det kapitalistiska systemet. Socialdemokratiska vänsterpartiet betraktar i stället proletariatets diktatur som ett nödvändigt genomgångsled till socialismen, under vilken först en verklig demokrati är möjlig. Men blott under den förutsättningen att det organiserade proletariatets stora majoritet medvetet ställer sig bakom en sådan diktatur, kan den förordas och verka i de arbetande klassernas och därmed hela samhällets intresse.” (Observera att detta föreslogs ett år, innan de 21 teserna godkändes i Moskva och innan den 1918 beslutade författningsreformen trätt i kraft i vårt land. KK.)

”Kongressen betonar uttryckligen, att det parlamentariska arbetet måste helt underordnas sådana kampmedel, som den revolutionära epoken fordrar; nämligen massaktionerna, för vilka partiet nu måste sätta in hela sin kraft ...”

”Om övergången till socialismen”, fortsatte förslaget, ”kan komma att ske utan användande av våld, det beror uteslutande av våra motståndare. Våld och terror är utmärkande för det borgerliga samhället, som helt vilar på militärens, polismaktens och fängelsesystemets organiserade vålds- och skräckvälde i klasslagars gestalt. Och erfarenheten har visat, att borgarklassen med de yttersta medel – med blodbad på arbetarna och de skändligaste mord på deras ledare – kommer att försvara sina företrädesrättigheter och sitt klassherravälde. Därför måste arbetarklassen vara beredd på nödvändigheten att i en sådan situation möta våld med våld. – Partiet förkastar dock därvid uttryckligen allt planlöst våld, alla kupp försök och individuell terror ...”

Men det förelåg ytterligare fem förslag: Erik Hedens, riksdagsgruppens, Kilboms och Grimlunds m. fl. samt Lindhagens och Norrbottensdistriktets.

Heden betonar, att partiet är demokratiskt och icke vill förstöra ”den formaldemokrati, som nu i större delen av världen kämpat sig fram till seger, men det vill ombilda den till en realdemokrati”, bl. a. genom att ”den politiska demokratin utfylles med en ekonomisk demokrati”.

Partiet ”är ett parlamentariskt parti”, men den ”främsta drivkraften” till samhällets omdaning är ”det arbetande folkets ekonomiska organisationer”.

”En blodig revolution anser det berättigad endast som nödfallsutväg för att nedslå ett värre blodsvåld. Det ogillar varje slags despoti liksom varje slags terrorism och kräver fullkomlig avväpning.”

”Den ledande grundsatsen för partiet liksom för hela samhällslivet måste bli vördnad för andras samveten, hänsyn för andras förutsättningar, skydd för minoritets siffrorna mot majoritetstalen, sak framför person samt först och sist tillit till sanningens segrande makt.”

Vennerström, Hage, Fabian, O. W. Lövgren och övriga riksdagsmän:

1) ville lämna revolutioner av proletärt och socialistiskt innehåll det moraliska och reella stöd, som bevarar det arbetande folkets i Sverige möjligheter till seger i sin egen kamp (!?);

2) anslöt sig i den kamp arbetarna för för det socialistiska samhället till det program och riktlinjer, som antogs av kongressen 1957;

3) ville utbyta den kapitalistiska formaldemokratien mot en socialistisk realdemokrati, som bygger på allmän, lika och direkt rösträtt för alla myndiga män och kvinnor samt på folkets direkta votum genom folkomröstning och initiativ:

4) rekommenderade såväl parlamentariska som utomparlamentariska medel ... ”Då de parlamentariska medlen ej räcker fram till ett demokratins och socialismens samhälle, bör i första hand storstrejk och liknande kampmetoder tillgripas som utomparlamentariska påtryckningsmedel. (!?) Om denna utomparlamentariska aktionslinje för fram till en revolutionär situation – kan det kapitalistiska fåtalets halsstarriga utsagningsbegär komma att framtvunga proletariats diktatur med åtföljande rådssystem ... Partiet anser alltså det revolutionära våldet vara även för Sveriges vidkommande berättigat som nödvärn i ett nödläge ...!”

5) ”Partiet kan icke gå till någon av de befintliga internationalerna, icke till Bern (andra internationalen), emedan den är krigskreditbeviljarnas och borgfredssocialisternas international, icke till Moskva, emedan dess program och metoder i vissa avgörande punkter strider mot det socialdemokratiska vänsterpartiets i Sverige. Under alla förhållanden bör slutligt ståndpunktstagande i denna fråga gå till allmän omröstning i partiet.”

Kilboms och Grimlunds förslag, som utom av förslagsställarna var undertecknat av 40 ombud, skilde sig från arbetsutskottet i följande punkter:

1) ”Den socialistiska samhällsförfattningen måste bygga på råds-institutioner, vilka genom soldat-, arbetare- och bonderåd lägger hela makten i det arbetande folkets händer ... Arbetarrådets kärna utgöres av produktionsråden, vilka bildas på varje arbetsplats .”

2) ”Revolutionens och socialismens genomförande med minsta möjliga antal offer kräver borgarklassens avvärning och arbetarklassens beväpning ...”

3) ”Partiet vill bedriva ett omfattande socialistiskt upplysningsarbete bland militären för att vinna dess anslutning vid socialismens genomförande, för att förhindra dess användande mot arbetarklassen och för att framtvunga militarismens avskaffande.”

Resolutionsförslaget från Norrbotten innehöll i sak ungefär detsamma som arbetsutskottets utom i fråga om anslutning till Tredje Internationalen, vilket föreslogs skola ske, endast förutsatt att ”full rörelsefrihet erhöles inom ramen av de bärande principerna för densamma”.

Lindhagen slutligen varierade sina från tidigare debatter kända idéer. Slutet hade följande lydelse:

”Partiet måste därför, samtidigt som det betonar sin samhörighetskänsla med alla uppriktiga omskapande och pånyttfödande initiativ i världen, tillika betona, att fortfarande liksom vid partiets bildande dess egen hemort är, vad man skulle kunna kalla den fjärde internationalen ... den ekonomiska och den andliga kapitalismens vedersakare, förlössaren från den materiella och andliga nöden på samma gång, mänsklighetens stora broderskap utan klasskillnader.”

Debatten blev inte mindre omfattande än resolutionsförslagen. Den fördes dock på ett högt plan. Den gav åtskilliga tankeställare. Resultatet blev en sammanfattning av i huvudsak Kilbom-Grimlunds, arbetsutskottets och Norrbottensresolutionerna, men inget tillmötesgående mot Lindhagen. Vennerström fann, att ”kompromisslinjen går mellan utskottets, riksdagsgruppens och Norrbottensdistriktets förslag – det som skiljer är numera så litet”.

Kongressen beslöt emellertid med 187 röster mot 22 utan förbehåll anslutning till III:e Internationalen. Taktikresolutionen skulle genom allmän omröstning underställas medlemmarna. I omröstningen deltog 6 653 medlemmar, av vilka 4 318 röstade för resolutionen och 2 043 för reservationen, närmast således för Vennerströms linje. Lindhagens ”taktik”-resolution samlade 255 röster.

Två år hade det tagit det nya partiet att komma så långt, två år av diskussioner inom partiet och propaganda och organisationsarbete bland arbetarna landet runt.

Ett år efter beslutet om anslutning till III:e Internationalen kom emellertid de 21 teserna. De utgavs från Frams förlag 1920 under titeln "Den kapitalistiska Världen och Kommunistiska Internationalen". Förutom villkoren för anslutning innehåller häftet en rad teser: Över Internationalens grunduppgifter, dennas stadgar angående de kommunistiska partiernas roll i den proletära revolutionen, de kommunistiska partierna och parlamentarismen, fackföreningsrörelsen, driftsråden och III:e Internationalen, teser angående förutsättningarna, under vilka arbetarråd bör bildas, i agrar-, nationalitets- och kolonialfrågorna samt angående ungdomsrörelsen.

Huvudorsaken till de mycket omdiskuterade anslutningsvillkoren anges så:

Numera vänder sig ofta partier och grupper, vilka ännu för kort tid sedan tillhörde II:a Internationalen, men som nu önskar ansluta sig till Kommunistiska Internationalen, till densamma utan att därför ha blivit verkligt kommunistiska. – Den Kommunistiska Internationalen hotas av faran att bli urvattnad av tvekande och vankelmodiga element, som ännu icke förmått bryta med II:a Internationalen. Andra kongressen uppställer därför följande *villkor för anslutning*: (som i fortsättningen återgives i starkt sammandrag)

- 1) All propaganda och agitation måste ha en verkligt kommunistisk prägel ... Alla partitidningar skall redigeras av säkra kommunister ... Den periodiska pressen och alla partiförlag måste helt underställas partistyrelsen ... Ej blott borgarna utan även reformisterna av alla nyanser måste överallt på möten och i pressen brännmärkas.
 - 2) Varje organisation, som önskar ansluta sig, måste avlägsna reformister och centrummän från alla mer eller mindre ansvariga poster inom arbetarrörelsen.
 - 3) Då i nästan alla europeiska och amerikanska stater klasskampen övergår i inbördeskrigets stadium, varvid kommunisterna ej kan lita på den borgerliga lagligheten, måste parallellt med den legala organisationen illegal sådan bildas.
 - 4) Plikten att utbreda kommunismens idéer innebär också en särskild plikt att bedriva en systematisk och ihärdig propaganda i armén.
 - 5) Rationell och systematisk propaganda på landsbygden är nödvändig.
- Varje parti, som *önskar tillhöra* Tredje Internationalen, är skyldigt att
- 6) avslöja icke blott den ohöljda socialpatriotismen utan även socialpacifismen;
 - 7) erkänna nödvändigheten av en fullständig och definitiv brytning med reformismens och centerns politik. Brytningen måste ske fortast möjligt.
- Varje parti, som *tillhör* Tredje Internationalen, är skyldigt att
- 8) avslöja "sina" imperialisters "hjaltebragder" i kolonierna och att i handling stödja frihetssträvandena i dessa kolonier samt att bland det egna landets arbetare uppväcka broderliga känslor gentemot den arbetande befolkningen i kolonierna;
 - 9) fullfölja en ihärdig och systematisk propaganda i fackföreningarna, driftsråden, de kooperativa föreningarna och de arbetande massornas övriga organisationer. Inom dessa organisationer är det nödvändigt att bilda kommunistiska grupper, som underordnas partiet i sin helhet;
 - 10) bekämpa den gula fackföreningsinternationalen och bland arbetarna arbeta för en brytning med densamma. De bör med alla medel understödja den uppkommande Röda fackföreningsinternationalen;
 - 11) undersöka sammansättningen av sina parlamentsfraktioner och därifrån avlägsna tvetydiga element. Fraktionen underordnas partiets centralkommitté;

- 12) vara grundade på den demokratiska centralisationens princip;
- 13) där de kommunistiska partierna verkar legalt bör tid efter annan företas nyregistreringar för att rensa partiet från småborgerliga element;
- 14) utan förbehåll stödjade varje sovjetrepublik i dess kamp mot kontrarevolutionen. Propagera för förhindrande av transport av ammunition och militär utrustning till sovjetrepublikernas fiender;
- 15) utan dröjsmål utarbeta ett nytt program i Tredje Internationalens anda och bör de i regel underställa dessa internationella kongressen eller exekutivkommittén
- 16) Beslut av KI:s kongress liksom även av exekutivkommittén är bindande för anslutna partier ... KI och dess exekutivkommitté måste i hela sin verksamhet ta hänsyn till de olika förhållandena och *endast fatta beslut av allmängiltig natur i sådana frågor, där detta är möjligt.*
- 17) förändra namnet, som måste vara ... Kommunistiska parti (sektion av KI);
- 18) Alla ledande partiorgan är förpliktade att publicera de viktigaste officiella dokumenten från KI:s exekutivkommitté
- 19) Alla partier, som är anslutna eller önskar ansluta sig, är skyldiga att snarast, dock senast inom fyra månader efter den andra kongressen, inkalla extra kongress för behandling av dessa villkor;
- 20) Partier, som önskar inträda i KI, måste före sitt inträde sörja för att minst 2/3 av medlemmarna i partistyrelsen och andra viktiga institutioner utgöres av partivänner, som redan före KI:s andra kongress otvetydigt uttalat sin anslutning till Tredje Internationalen;
- 21) Partimedlemmar, som principiellt förkastar KI:s riktlinjer, må uteslutas ur partiet.

Då svenska partiet sammanträdde till kongress i mars 1921, hade teserna diskuterats i lokalorganisationer, på distrikts- och andra konferenser efter inledningsanföranden från såväl majoritet som minoritet. Omröstning hade ägt rum bland medlemmarna. Denna visade 5 278 ja och 1 516 nej. Personligen tillhörde jag de mest aktiva på ja-sidan. Det föreföll mig alltjämt ostridigt, att situationen i världen krävde en omställning av arbetarrörelsen. Folkets Dagblad Politiken ägnade däremot teserna enligt mitt och mina meningsfränders mening för litet intresse. Inga eller för få upplysande artiklar angående teserna och deras konsekvenser. Höglund erkänner indirekt detta, då han framhåller, 8/3, att blott 7 000 medlemmar av 16 000 godkända deltagit i omröstningen. Majoritetsriktningen hade flertal i tjugo distrikt, Vännerström i fyra.

”Härmed är den Vännerströmska riktningen slutlikviderad”, skriver Höglund, ”det är svårt att inse, vad det ens skall ha för mening, att den kommer till kongressen.” – ”Den nya födelsens bad åt vår rörelse är en ganska smärtsam process, och ännu måste ett och annat genomlidas, innan partiet äger en tillbörlig kommunistisk lödighet.”

Ja, det fick vi alla så småningom erfar!

Nu var det emellertid nödvändigare än förut att omställa partiet – och det fanns tid därtill:

”Kampen mellan världsrevolution och världsreaktion utvecklar sig i ett vida långsammare tempo, än vi förr trott, och tidigare tecken bådåt”, framhöll Höglund i sitt inledningstal på kongressen 1921. ”Sovjet-Ryssland är det enda land, där den proletära revolutionen genomförts ... Men kapitalismens sönderfallande pågår alltjämt med stora steg. Världskrisens symtom, den enorma arbetslösheten, det nya krigstillståndet mellan ententen och Tyskland ger oss inseglet på den gamla världens bankruttmässighet. Mitt i all denna upplösning, detta kaos, är Sovjet-Ryssland den fasta punkten ...”

— — —

”Världskrisens härjningar har nått även Sverige. Arbetslöshet, lönedepressningar är en följd av det kapitalistiska systemet. Klassmotsättningarna skärpes. När vi i allt detta ser ‘arbetarpartiet’, högersocialismen, korrumpad och oduglig, gäller det så mycket mer, att det finns ett kampberett

kommunistiskt parti, som kan leda och samla i oundvikligen kommande strider. Det blir kongressens uppgift att söka skapa en fast grund för ett kommunistiskt parti i vårt land.”

Men socialdemokraterna triumferade. I augusti, 28/8 1920, skriver Gustav Möller i Soc.-D. bl. a.:

”Något så trångbröstat, sekteristiskt och över alla gränser oförsynt har säkert aldrig förr sett dagen i arbetarrörelsens historia. Hela aktstycket är en vansinnig krigsförklaring mot Västeuropas arbetarrörelse. Dess mening är att splittra allt, spränga allt, fackföreningsrörelse, kooperativ rörelse, politisk rörelse. Ja, det är mer. Det är en befallning till det svenska vänstersocialistiska partiet: spräng er själv! Det skulle sannerligen vara intressant att veta, hur stort det kommunistiska partiet i vårt land skulle bli efter den planerade utrensningen av alla opålitliga element. Den gula fackföreningsinternationalen – det är praktiskt taget alla världens arbetare. Man skall inte invagga sig i den farliga inbillningen, att hela dokumentet blott är ett papper. Det skall snart visa sig, att där proklamerade kampparoller är levande verklighet. De bolsjevistiska cellerna, varom dokumentet talar – har vi dem icke redan i det s. k. fackliga propagandaförbundet för den svenska fackföreningsrörelsens del? Och vi skall kanske snart finna, att de börjar dyka upp även inom Kooperationen.”

I någon mån får väl Möllers artikel ses mot bakgrunden av, att vi hade val hösten 1920. Men naturligtvis var de 21 teserna en utmärkt hjälp för socialdemokraterna och alla andra motståndare till bolsjevikerna.

Hemkommen från Moskva kort före partikongressen 1921, dit jag i början av året delegerats som partiets medlem av KI:s exekutivkommitté anslöt jag mig som framgångsrik förutvarande till utskottsmajoritetens ståndpunkt. Denna var dock utformad före min hemkomst:

Exekutivkommittén har ej sagt, att så och så skall vi göra”, meddelade jag. ”Men om också E. K. skulle ha gjort detta, hade den varit i sin fulla rätt såsom vald ledare för den revolutionära arbetarklassen i världen.” Efter en replik till Åström sade jag mig tro, att viljan att förstå kommunismen skulle besjäla alla. ”Väl har man tröttnat på det politiska och parlamentariska arbetet för en tid beroende på dess ohöjda reformism, men massorna kommer snart till klarhet om, att alla medel måste användas. Den revolutionära andan har aldrig varit så stark som nu. Det kommunistiska partiet skall nu knyta oss till kampen – inte utan strid inbördes, ty strid är liv ledd av en gemensam vilja att gagna massorna.” Tal. ville bringa ett tack till Ernst Åström personligen för det arbete denne gjort.

Jag meddelade också, att ryssarna ”nästa internationella kongress till debatt skulle ställa frågan, hur en sovjetrepublik, omgiven av kapitalistiska stater, skulle föra sin politik. Ryssarna gör visst inte anspråk på, att KI:s exekutivkommitté skulle ligga i Moskva.”

Mina tackord till Ernst Åström var signifikativa för den olust skilsmässan från många av kamraterna dock framkallade. Ernst Åström, Ernst Setterberg, O. W. Lövgren, Alfred Värner, Elof Lindberg, Erik Sehlin, Anders Nilsson, sedan sekreterare i Soc.-Dem. partiet, nu i A-pressen, och många andra av dem, som följde Vennerström, var arbetarpojkar som jag. Mitt samarbete med dem hade varit fyllt av glädje. Tillsammans med några av dem hade jag genomkämpat många ekonomiska och andra svårigheter för tidningar och parti. Med andra, Ernst Åström, som till på köpet var upplänning som jag själv, hade jag också privat delat ljuvt och lett – nej, det var svårt att skiljas.

Naturligtvis var debatterna inte blott allvarliga. Det fanns i dessa församlingar många, som besatt vetande långt över det vanliga och deras beläsenhet kunde spänna över vida fält. Och det fanns otroligt många skickliga debattörer. Många kunde växla från den allvarligaste argumentation till skämt, gyckel och lätt hån snabbare än ett åsknedslag. Carleson kunde vara en mästare i att använda det lätta hånet. Men hån och satir är farliga vapen i en svensk debatt. Inte blott den drabbade utan även åhörarna blir f-e. Svensken förstår i allmänhet inte satir. I inga församlingar har jag dock hört skrattsalvor komma så pricksäkert som på våra kongresser

och i arbetarförsamlingar under de stora diskussionernas tid, jo i en, där Tingsten var med, men till den återkommer jag. Men gud nåde den talare eller debattör, som inte förstod skämt, eller som hade svårt att svälja sådant. Denne blev ohjälpligt slagen ...

C. A. Nyström var ibland den omedelbara replikens mästare. Hans liknelser var drastiska. Spak hade på kongressen 1921 i sin deklaration om klasskampen visat vilja att kompromissa. ”Vi måste bli eniga”, utropade han. ”Bäst att hänskjuta resolutionsförslagen till redaktionsutskottet för sammanjämkning.” Vips var Nyström där:

”Spak påminner om smålandsgumman, som aldrig hade sett ett tåg. Först skrek hon:

‘De gåur allri, nehej, de gåur allri.’ Men så gick tåget och då ropar gumman:

‘De staunar allri, nehej, de staunar allri!’ Spak staunar heller allri, när han börjar kompromissa. Men jag, som började med att ansluta mig till Spaks synpunkter, jag staunar. Jag hänger ju alldeles i luften eljest.” Då for Spak upp, som om han haft en hel myrstack i byxorna och ropar:

”Där hörde kongressen, ja, ordföranden hörde väl också? Nyström erkände, att han hänger i luften. Det har jag ju alltid sagt, Nyström har alltid hängt i luften ...”

Vilt jubel förstås och brakande skrattsalvor under fem minuter. Spak tog publiken den gången ...

Så slår äntligen ordföranden klubban i bordet och förhandlingarna fortsätter ...

Ja det var tider ...!

I riksdagens skola

Mitt inval i andra kammaren 1921 var en överraskning. I första hand för våra motståndare, men också för oss själva. Men även min nominering som första namn på kandidatlistan kom oväntat. Jag tror inte, att någon av stockholmskommunens medlemmar i förväg hade räknat därmed. Jag hade dock på våren invalts i stadsfullmäktige och i denna egenskap redan tagit plats i börshuset. Hur som helst var jag nomineringskvällen, i mitten av augusti, tillsammans med Fritiof Ekman och Emil Andersson i Södertälje för ett föredrag – en vecka senare hade f. ö. metallarbetarefackföreningen, där K. G. Taberman var mycket energisk ordförande, ordnat ett diskussionsmöte om fackliga mål och medel, som var fulltaligt besökt, och där vi hade en bra diskussion; blott en ”liten klick” hade vi inte bakom oss. Sigfrid Hansson var motinledare. Fackföreningen tillhörde emellertid under många år oppositionen både fackligt och politiskt.

Emil Andersson och jag hade några dagar tidigare kommit från Moskva, där vi varit med om att bilda Röda fackföreningsinternationalen, så vi var säkert laddade med bevis om ”den reformistiska fackföreningsrörelsens uselhet”.

Så litet hade vi intresserat oss för mötet i Stockholm, att vi i förväg beslutat stanna i Södertälje över natten – vi tre ”revolutionära fackföreningsmän” skulle äta kräftor på stadshotellet. Vi hade mycket att tala om, fyllda som vi var av övertygelsen, att arbetet inom fackföreningsrörelsen både med hänsyn till situationen på arbetsmarknaden och efter bildandet av Profintern för oss för lång tid framåt skulle bli viktigare än det politiska arbetet. Fackliga Propagandaförbundet hade f. ö. planlagt en hela landet omfattande möteskampanj och skulle dessutom fortsätta en påbörjad skriftserie.

Påföljande morgon meddelar Ståhlberg, att kommunmötet beslutat ställa upp mig som första namn på kandidatlistan, måhända hade det i förväg talats om, att jag skulle stå som andra namn, vilket jag dock icke har något minne av. Höglund hade opåräknat vägrat att kandidera. Så vitt jag kan erinra mig, hade han icke anfört något skäl härför. Med Ståhlberg kom jag emellertid överens om, att Höglund på nytt skulle tillfrågas. Svaret blev emellertid lika

bestämt nej. Jag har aldrig fått klarhet i, varför Höglund vägrade. Mitt resonemang på denna punkt kan således blott bli gissningar.

Vid valet 1917 hade partiet samlat 60 000 röster och erhållit 11 mandat. Valet 1920, då Höglund kandiderade i Stockholm, samlade vi i hela landet blott 42 000 röster. Höglund föll igenom, vilket för oss medförde besvikelse. Det kan psykologiskt mycket lätt förklaras, om Höglund själv blev obehagligt överraskad. Han hade före arbetarfredskongressen haft mandat i andra kammaren, vilket emellertid togs ifrån honom genom domen. Efter 13 månaders fängelse ”lönas” han så, genom att arbetarna svek hans kandidatur. Det var en ringa tröst, att socialdemokraterna 1920 års val förlorade 14,7 procent av valmanskåren och 11 mandat, när vi förlorade 29,4 procent och 4 mandat. Med sina 75 mandat var socialdemokraterna alltså andra kammarens största parti; vi hade blott 7 mandat. Liberalerna förlorade 29,5 procent av sina valmän och 5 mandat, och högern tog ifrån dem platsen som nummer två i den folkvalda; den ökade inte mindre än 11 mandat, trots att den fick blott cirka 2 000 röster mer än valet 1917. Bondeorganisationerna gick dock starkast fram. Riksförbundet ökade valmanskåren med 73 procent, mandatantalet från 3 till 10, och bondeförbundet (sammanslagningen med riksförbundet genomfördes senare) ökade sin valmanskår med 33 procent och erövrade 10 nya mandat, så att det fick 19. Otvivelaktigt betydde således valutgången 1920 en förskjutning åt höger.

Huruvida vi vid kalkyler av valutsikterna för 1921 fäst större avseende vid de nya rösträttsbestämmelser, som då första gången skulle tillämpas, minns jag inte, men något måste vi väl ha räknat därmed. Riksdagen hade den 17 dec. 1918 beslutat allmän och lika rösträtt för män och kvinnor vid 23 års ålder vid val till andra kammaren och vid kommunala val, vid 27 års ålder vid val till landstingen och till elektorsförsamlingar, som ej deltog i landsting för val till första kammaren, samt att skattestrecken skulle slopas; skatt skulle dock vara betald för ett av de tre senaste åren. Slutligen reformerades fattigstrecket så, att endast den, som var av allmänna fattigvården omhändertagen för varaktig försörjning, förlorade rösträtten. Då detta beslut sedan konfirmerades av 1921 års riksdag, fick vi som bekant valet på hösten.

Emellertid verkade också andra omständigheter än 1920 års val deprimerande. Även vi var belåtna med att den första socialdemokratiska regeringen trädde till den 10 mars 1920. Vi väntade väl inte mycket av den, så mycket mindre som arbetarrepresentanterna icke var i majoritet ens i andra kammaren, men dess tillträde ”lättade” på något sätt. Den liberal-socialistiska regeringen hade varit impopulär. Dess hållning till rådsrepubliken – som jag tidigare anfört, skickade den i början av 1919 i väg Vorovskij och intog även i övrigt en tvivelaktig hållning till Sovjet – till det röda Finland samt till Ålandsfrågan var minst sagt underlig, en uppfattning, som Palmstierna f. ö. bekräftat i sina dagboksanteckningar. När Branting på grund av nederlaget i kommunalskattefrågan den 22 oktober demissionerade, kände åtminstone jag det således som en förlust – hur mycket också jag sedan på möten och i tidningarna kritiserade sossarna. Kritiken hörde s. a. s. till ritualen och de 21 teserna.

Dessvärre har jag inga föredragsstolpar kvar från denna tid. Med hänsyn till min allmänna inställning skulle jag dock icke tro, att jag någon gång förklarade det vara oss likgiltigt, om vi hade en borgerlig eller socialdemokratisk regering. Jag gick tidigt in för att vår uppgift var att ”driva på” socialdemokraterna.

Emellertid bidrog en viss antiparlamentarisk inställning till vårt underskattande av valutsikterna. Diskussionen på 1921 års kongress är intressant också som bevis för oklarheten i våra led. Ström framhöll i sitt inledningsanförande, 29 mars, att det ”ej nu med säkerhet kan sägas, huruvida det blir val i höst eller ej”. Han ville dock med England som exempel visa, att det principiellt ej fanns något hinder för oss att ”ta samma partibeteckning som de andra arbetarpartierna”, varigenom vi skulle motverka ”den antiparlamentariska stämning och val-

trötthet”, som är tillfinnandes, och även ”den kända försåtliga propagandan mot oss”. Men här stötte Ström på patrull; personligen följde jag dock utan tvekan hans linje vid alla val såväl i Sverige som i utlandet. (Angående min inställning de år jag verkade som Kominterns emissarie i Europa, får jag möjligen återkomma.)

Rydström, Eskilstuna: ”Då vi icke tror på möjligheten att genom parlamentarismen genomföra revolutionen, så bör vi icke heller delta i valen.”

Spak: ”Vi kan icke ingå någon valsamverkan med de borgerliga partierna, och dit räknar jag högersocialisterna.”

Gustafsson, Finspong: ”Förvånad över att någon kunde föreslå valsamverkan med högersocialisterna. Var antiparlamentarist, och hade aldrig deltagit i något val, skulle heller inte göra det.”

Niemi, Kiruna: ”Valtröttheten under senaste valet är ett kraftigt bevis för, att massorna uppgivit tron på parlamentarismen. Skall vi välja riksdagsmän, skall det vara sådana som Engelbrekt, vilken gjorde revolution i parlamentet.”

Helmer Molander, Härnösand: ”Folket har tröttnat på valen.”

Thure Rylander, Göteborg: ”Vi skulle dra ned partiet genom att följa Ströms linjer.”

G. Nordkvist, Timrå: ”De medel, som nedlägges i valarbete, kan användas bättre för att stärka tidningarnas ekonomi.”

Men det fanns också andra röster:

Carleson: ”Vi måste bekämpa den valtrötthet, som kom till uttryck vid senaste valet.”

Taberman, Södertälje: ”Är slöheten radikal, då betackar jag mig för radikalism. Kan någon klandra mig för, att jag (Taberman var ledamot i stadsfullmäktige) lyckats genomföra fri skolmateriel i vår kommun?”

C. A. Nyström: ”Jag måste instämma i Ströms sats om klarhet för dårar. Vi bör gå till val i alla de kretsar, där vi har utsikt att vinna ett mandat.”

Ekström, Hälsingborg: ”Vi hade gemensam partibeteckning med högersocialisterna i 3-stads valkretsen – det var riktigt!”

Fr. Ström: ”Man skulle tro, att detta är en ungsocialistisk kongress. Vi måste kraftigt reagera mot dem, som sprider valtrötthet och valleda bland arbetarmassorna.”

Göran Palm, Kosta: ”Vi bör gå tillsammans med högersocialisterna. I kommunerna har vi haft samarbete med dem, och det har varit gott.”

Robert Samuelsson, Luleå: ”Den, som är antiparlamentarist, är icke kommunist.”

Det har sitt intresse att i sammanhanget se, vilken inställning socialdemokratiska parti-styrelsen 1917 hade till frågan om gemensam partibeteckning. Palmstierna hade på ett A. U.-möte föreslagit, att partisekreteraren skulle få i uppdrag att inleda underhandlingar med liberalerna angående gemensam partibeteckning, i alla de fall olika sådan kunde spela mandat över i högerns händer. På förslag av Möller och Herman Lindqvist beslöt emellertid utskottet att gå med på gemensam partibeteckning, endast under förutsättning att liberalerna förband sig att mot högern använda i alla dess konsekvenser den parlamentariska makt, som ligger i behärskandet av de gemensamma voteringarna, därest första kammaren efter ett vänsterval på hösten skulle motsätta sig författningsrevision.

Men även eventuell gemensam partibeteckning med Socialdemokratiska vänsterpartiet behandlades. Uppsala läns och Bohusläns socialdemokratiska partidistrikt frågade, hur parti-styrelsen ställde sig till sådan. Partiutskottet förklarade, att sådan icke borde förekomma, med mindre det nya partiets ledningar i respektive fall förband sig att tillse, att deras partis valrörelse riktades mot högern och icke mot Sveriges socialdemokratiska parti.

I varje fall protesterade Social-Demokraten 1921 högljutt mot gemensam partibeteckning. Sådan blev det emellertid, alldenstund kommunisterna helt enkelt tog den inarbetade partibeteckningen Arbetarpartiet. För min del hävdade jag under alla år, att denna var gemensam egendom för hela den politiska arbetarrörelsen.

Valrörelsen bjöd 1921 på många muntrande poänger. Socialdemokraternas talare sysslade flitigt med de 21 teserna. Men också de nya rösträttsbestämmelserna gav ökat liv åt valrörelsen. I Stockholm var Per Albin socialdemokraternas aktivaste talare. Jag hade på ett möte på Söder karakteriserat proletarietets diktatur som ett "övergångslidande" för arbetarna. Argumentet togs förstås upp av P. A., som en kväll på Stortorget rubricerat sitt föredrag "Hr Kilboms övergångslidande". Jag var inte sen att svara med att arbetslöshet, svält och krig var ett *ständigt* lidande under kapitalismen och frågade: Vad väljer vi nu?

Valet blev en brakseger för arbetarrörelsen. Socialdemokraterna höll sin ställning som riksdagens största parti, 630 855 röster och 93 mandat. Kommunisterna, som nu framträdde första gången efter antagandet av de 21 teserna, fick 80 355 röster och 7 mandat, och vänstersocialisterna 56 241 röster och 6 mandat, vilket betydde ökning för vänsterriktningen. Kommunisterna och vänstersocialisterna hade således tillsammans 137 000 röster eller 8 procent av de i valet deltagande. Hade enighet kunnat bevaras, skulle antalet mandat förvisso ha gett än starkare vittnesbörd om vänsterströmningarnas styrka.

Högern erhöll 449 302 röster och 62 mandat, förlust 8, liberalerna 325 608 röster och 41 mandat, förlust 6, samt bönderna (sammanslagning av riksförbundet och bondeförbundet hade genomförts) 192 269 röster och 21 mandat, vilket betydde 8 i förlust. Mot arbetarnas 106 mandat stod således 124 borgerliga.

Den 13 oktober bildade Branting sin andra regering, i vilken han själv blev både stats- och utrikesminister, Per Albin försvarsminister, Herman Lindqvist socialminister och Thorsson finansminister. Utan att säga något förklenande om senare socialdemokratiska regeringar, vågar man nog påstå, att detta kanske var den starkaste regering socialdemokraterna någonsin haft. Icke blott inom arbetarvärlden väntade man mycket av den, detsamma var fallet långt in i det borgerliga lägret. På det internationella planet skulle fredsproblemen lösas, som de flesta trodde, genom uppbyggande av Nationernas förbund. Till de överdrivna förhoppningarna på detta stod vi kritiska, men vi var icke direkt fientliga, detta blev fallet först senare. Branting var både för socialdemokraterna och för landet trots all vår kritik en stor tillgång. Inte för intet kallades han "den store européen". Alldeles särskilt krävde vi emellertid, att regeringen skulle ordna landets förhållande till Sovjetunionen; Sverige blev också ett av de första länder, som både de facto och de jure erkände Sovjetregeringen.

Men även läget inom landet krävde bestämda ingripanden. Militärutgifterna måste pressas ned, arbetslöshetshjälpen ordnas, inte minst genom hjälparbeten till rimliga löner, och staten måste ingripa mot arbetsgivarnas fullkomligt desperata lönesänkningssaktioner. Vi krävde i flera avseenden mer än som regeringen kunde genomföra, ingripanden på områden, som statsmakterna icke kunde reglera. Det må vid bedömandet därav dock betänkas, att tidigare regeringar i stort sett underlåtit åtgärder till arbetarnas förmån, och att valutgången enligt vårt förmenande motiverade en aktiv politik. Då mot en del av våra krav hänvisades till, att arbetarpartierna icke hade majoritet, blev vårt svar:

"Nej, men genom aktiv politik på alla områden skapas de bästa förutsättningar för att nästa val erövra de felande rösterna."

När jag så här många år efteråt gjort en översyn över våra aktioner under riksdagen 1922 och vårt sätt att motivera dem, tror jag mig våga påstå, att de i stort sett speglade arbetarnas reaktioner ute i landet. Naturligtvis framförde vi också rena demonstrationskrav – stats-

kyrkans avskaffande, avväpning, republik, enkammarsystem – men vi nådde åtminstone, att frågorna ställdes under debatt, ofta långa, innehållsrika och roliga debatter. Kanske vågar jag också påstå, att vårt arbete hade någon del i den politiska aktivitet, som dessa år rådde, inte blott inom arbetarklassen utan bland befolkningen överhuvudtaget.

Förhållandet till socialdemokraterna i riksdagen var emellertid i stort sett fritt från hätskhet. Betecknande nog beslöt kommunistiska gruppen omedelbart efter öppnandet att hemställa till Bernh. Eriksson, Grängesberg, att leda dess studier angående riksdagens arbetsformer. Det blev dock inte så mycket bevänt med studierna. Bernhard ställde sig till vårt förfogande, men jag kan inte erinra mig, att vi hade några egentliga sammanträden. Viljan att tränga in i frågorna satt emellertid i. Då socialdemokraterna inte ville ge oss platser i några utskott, det bästa men arbetsammaste sättet att komma in i riksdagsarbetet, frågade jag något år senare Carl Gustaf Ekman, om inte hans grupp ville hjälpa oss. Ekman var då ledare för de frisinnade, vilka också tyckte sig satta åt sidan, så att så långt fanns det ju en viss gemenskap. Ehuru Ekman prisade vår föresats att ”ta riksdagsarbetet på allvar”, tror jag inte han hjälpte oss med några röster vid något val.

I mitt inlägg i remissdebatten 1922 påtalade jag företrädesvis polisens godtyckliga uppträdande, lönesänkningarna, bolagens utdelning av gratisaktier och de stora vinsterna – samtidigt som industriledarna krävde ytterligare lönesänkningar för arbetarna. Det må ursäktas mig, om jag citerar några satser:

”Hur är rättstillståndet, när en oförvitlig människa endast på grund av en lös misstanke från polisens sida helt enkelt häktas och hålles i häkte veckotal och frisläppes först, sedan man blivit i tillfälle konstatera, att ingenting misstänkt fanns? – Husundersökningar till höger och vänster med alla obehag dessa för med sig för oförvitliga människor, bara för att en herre, som måhända i psykiskt avseende är litet underbart funtad, har en polisbefattning, kan dock icke tolereras. Ett system, som möjliggör sådant, måste avskaffas.” (Jag syftade på de sedan som oriktiga visade beskyllningarna mot en del arbetare för spionage.)

I fråga om lönereduceringarna anförde jag:

”Jag skall endast utvälja två grupper, nämligen järnbruken och de mekaniska verkstäderna. Vid järnbruken har som bekant lönerna under 1920 diktatoriskt nedsatts med icke mindre än 40 procent, och nu påyrkar man utöver detta en lönereduktion av icke mindre än 23 procent, allt på de löner, som utgick under föregående avtalsperiod. Vid de mekaniska verkstäderna har timförtjänsterna, om man tar 1920 som utgångspunkt, reducerats med 26 procent, och ackords-lönerna med 22 procent.”

Påståendet att detta var nödvändigt, om industrin skulle kunna hållas i gång, besvarades med nej:

”Ströms bruk utdelade 1921 för 1920 2 milj. kr. i gratisaktier – en gratisaktie på var tredje, och de var försedda med vinstutdelningskupong för det föregående året. 1920 utdelades likaledes en gratisaktie på var tredje äldre. 1916, 1917 och 1919 utdelades i reda pengar 10, resp. 10 och 10,5 proc. Det ursprungliga inbetalda aktiekapitalet var 1,2 milj. kr. Verksamhetsåret 1917-1918 ökades det genom gratisaktier till 6 milj. kr., varpå bolagsmännen erhöll en nettovinst av 2 002 754 kr.

Holmens bruk redovisar för 1920 en nettovinst av nära 6 milj. kr. på ett aktiekapital av 15 milj. kr.

Munksjö ab hade 1916 på ett aktiekapital av 2 milj. kr. en nettovinst av över 2,5 milj. kr., 1917 på ett aktiekapital av 5 milj. kr. en vinst på över 4 milj. kr., 1918 på samma aktiekapital en vinst på 3 milj. kr.

Eller titta på Hofors, som på fem år, 1915-1919, haft en vinst på nära 14 milj. kr., Fagersta, som på tre år, 1915-1917, haft en vinst på 11 milj. kr., Sandviken, som 1915-1919 haft en vinst på 16 milj. kr.”

Sommelius, Hälsingborg, som var en stridsglad herre, och med vilken jag f. ö. nästan ständigt låg i fejd, som manat mig att göra något nyttigare än att ”ställa krav på mina medborgare”, svarade jag:

”Jag antar, att hr Sommelius då menar, att jag skulle göra det genom samma sorts arbete som han och en del andra – exempelvis i galoschtrusten. 1911 var galoschfabrikernas aktiekapital 4 milj. kr. och 1920 14,23 milj. kr. Av hela ökningen under dessa sex år – 10,23 milj. kr. – hade endast 0,39 milj. kr. tillförts genom nyteckning, under det återstoden – 9,84 milj. kr. – utbetalts i form av gratisaktier till aktieägarna.”

Betecknande för den ”mjuka” ställningen mellan de flesta socialdemokrater och oss var Brantings replik angående polisövergreppen:

”Hr Kilbom hade en hel del anmärkningar mot den svenska polisens förfarande. Jag tror väl, att åtskilligt, som han berörde, kan vara överdrivet, men jag fruktar, att ett och annat icke hade så litet sanning bakom sig.”

Efter valet uttryckte f. ö. Branting sin tillfredsställelse över, ”att också denna riktning” – alltså vår – ”fått en representant vald i Stockholm”. Och på natten remissdebattsdagen bad han mig i ett privat samtal ”som en fortsättning på det mjuka anslaget i debatten framföra en hälsning till Höglund, att ungerske ministern klagat över en artikel han skrivit” mot den fruktansvärda terrorn i Ungern (Horthy regerade!).

Något senare, då partiledarna under hand diskuterade en inbjudan från finska regeringen att sända en delegation till Finland, frågade jag Branting, om det verkligen var meningen, att representanter för riksdagen under hans regering skulle resa till Finland och därmed ge ökad tyngd åt Holstis strävanden att tillsammans med de baltiska staterna och Polen inringa Sovjet. Branting tittade ett ögonblick på mig, varefter han svarade:

”Tycker inte hr Kilbom det vore bättre att Sverige håller kontakt med Finland än att det med det syfte ni själv anför faller i armarna på Polen?” Det var, när jag närmare tänkte över svaret, en bra lektion i klok politik.

Branting lovade emellertid att hålla mig underrättad om sakens vidare utveckling, vilket dock inte behövdes. Holstis utrikespolitik var, som någon tidning med rätt karakteriserade den, äventyrlig; finska folket befriade honom så småningom från regeringsuppdraget, innan han hann förverkliga sina planer – om detta alls hade gått.

Så länge Hj. Branting levde, var förhållandet mellan kommunister och socialdemokrater, som jag tidigare sagt, inte hätskt. Vi satte värde på, att Branting inte ansåg sig för hög att anförtro oss vissa saker och att fråga efter vår mening ibland. Vi satte också värde på, att socialdemokraterna 1924 gav mig en suppleantplats i försvarsutskottet och därigenom beredde gruppen möjlighet att inom detta framföra sin mening. Jag vet, att åhörandet av diskussionerna betydde en hel del för min egen och mina dåvarande kamraters inställning i fortsättningen.

På tal om nämnda försvarsutskottet hade jag f. ö. där en väldig sammandrabbning med Hellberg i Karlstad. Efter min redogörelse för vår syn på Per Albins nedrustningsförslag förklarade Hellberg, som satt mitt emot mig, när jag tillfälligt fick ”sitta” på Bergs i Katrineholm plats, att han inte ville yttra sig i frågan ”så länge främmande makt har en representant, som hör mig och för dennes minister säkert kommer att rapportera, vad jag sagt”.

Jag blev förstas rasande, begärde omedelbart ordet och protesterade mot beskyllningen att gå främmande makts ärenden. ”För övrigt”, tillade jag, ”anser jag mig för god att byta ord med en man, vars nuvarande politiska inställning står i så uppenbar strid mot hans tidigare, som

fallet är med hr Hellberg.” Tillfrågad vad jag menade med det, erinrade jag bl. a. om, att hr Hellberg tidigare varit glödande republikan. När t. ex. statyn av Karl XV utanför Biologiska museet avtäcktes, skrev Hellberg i sin tidning ungefär:

”Ja, nu har stockholmarna en kungastaty till. När i framtiden en av stadens invånare får besök av en släkting från landsorten, och de går en promenad på Djurgården, frågar släktingen naturligtvis artig: ‘Vad är det där för en staty?’ Då kan stockholmaren med stolthet svara:

‘Det där, det är statyn över det största svin, som setat på en kungatron.’”

”Skulle hr Hellberg i dag skriva på samma sätt”, frågade jag, ”och hur röstar ni numera i fråga om 1:a huvudtiteln?”

Hellberg svarade inte!

Under lunchpausen lugnade emellertid hedersmannen Anders Pers mina upprörda känslor med att på sitt sjungande dalmål säga:

”Hellberg var dum i dag. Du skall inte bry dig om honom!”

Det gjorde jag inte heller, men till sanningen hör erkännandet att hans yttrande sårade mig. Så mycket mer som jag omedelbart efter valet till utskottet meddelat minister Ossinskij (till vilken jag under ett tiotal år var knuten med starka vänskapsband), att jag, så länge utskottet arbetade, inte ens komme att besöka Sovjetlegationen eller överhuvudtaget tala med honom ...

De tre riksdagarna 1922-1924 har efterlämnat de vackraste minnena från min tjugufåriga riksdagsbana. Mina erfarenheter av många riksdagskamrater från denna tid bekräftade, att ”riksdagen var landets bästa klubb”. Jag umgicks också privat med flera av mina politiska motståndare, lärde mig sätta stort värde på personer, med vilka jag i debatterna skiftade både många och hårda hugg.

Bidragande till trivseln var mina egna partikamrater. J. P. Dahlén, Rob. Samuelsson, Victor Herou, Aug. Spångberg, Helmer Molander, Värner Karlsson i Grängesberg och Carl Winberg, ”förstakamargruppen”, som han själv skämtsamt kallade sig, var hedersmän utan vank och lyte. De svek icke en överenskommelse, var icke rädda för att säga sin mening. De kom ur fattiga arbetarhem men hade icke glömt sitt ursprung. De var samtliga så glädjande positivt inställda till vårt arbete. Högröstade var vi enligt våra motståndare inte så sällan, besvärliga också, men ingen hade rätt att tvivla på vår ärliga vilja – jag rent av har smickrat mig med, att det var få, som gjorde det.

Bland annat av dessa skäl blev jag så förbittrad på ”Maggan” – smeknamnet på Hellberg. Vi gillade rådsregeringen och försvarade dess politik. Vi eftersträvade ett närmande mellan Sovjet och Sverige – personligen gjorde jag f. ö. en hel del för att närma de ledande ryssarna i Stockholm till vissa socialdemokratiska ledare, men med spioneri befattade vi oss inte.

”Gagneliga för kommunismens sak”

Kommunistiska partiet representerades på III. Internationalens kongress 1921 av en numerärt stark delegation: Z. Höglund med fru, Fredr. Ström, Hinke Bergegren, Göran Palm, K. G. Taberman, Ivar Starkenberg, Hildur Ström, Gerda Linderot, Hildor Johansson, Korsnäs, redaktör Andreas Johnsson och Nils Flyg. Delegationen hade t. o. m. egen bil med sig, vilken vid återresan till Sverige skänktes till ryssarna. Ur kommunistisk synpunkt var kongressen också betydelsefull – den har kallats ”den grundläggande”. Den inte blott godkände de på andra kongressen året förut antagna villkoren för anslutning, de 21 teserna, utan tillade, att dessa skulle ”strängt genomföras i alla länder”. Vidare konfirmerades uteslutningen i Italien av centristerna och många deltagare visade oförtydbara sympatier för ultravänstern i Tyskland.

Vid delegaternas återkomst till Stockholm mötte jag – svenska och norska delegationerna skulle just resa till Röda fackföreningsinternationalens kongress – Höglund och Hinke Berggren på Skeppsbron. Det blev inte tid till långa förklaringar. Höglund var i första hand intresserad av att veta, huruvida jag ”ordnat ekonomin för tidningen”, i vilket avseende jag kunde lugna honom – åtminstone för tillfället. Om kongressförhandlingarna bytte vi inte ett ord.

Så mycket livligare blev samtalet med Hinke. Kongressen hade varit intressant. Men han oroades av uttalandet, att de 21 teserna i alla partier skulle ”genomföras med all stränghet”. – ”Du skall få se”, tillade Hinke, ”att det inte dröjer så länge, innan Höglund får svårigheter.” Det var inte första gången Hinke visade sig ha klar syn på framtiden.

Nå, så gav vi norrmän och svenskar oss av, en härlig resa hade vi till Reval. Efter några dagars vistelse i Moskva kom oss stockholmstidningarna tillhanda. I FDP hade Höglund redan påbörjat en hel följetong om tredje kongressens förhandlingar. Den 14 juli publicerade han den första artikeln – det blev inte mindre än 14 stycken – i vilken vi läste följande:

”Som synnerligen på en gång betydelsefulla och gagneliga för den internationella kommunismens sak kan enligt vår mening Moskvakongressens beslut betecknas. De vittnar om, hur väl den III. Internationalens ledning förstått att para samman den revolutionära kampvilja, som är den kommunistiska rörelsens väsen, med en klar realpolitisk uppfattning om den föreliggande världssituationen och dess krav på den kommunistiska taktiken i fråga om smidighet och kampvilja ...”

Höglund framhöll i fortsättningen, att ”i alla större frågor föreliggande meningsskiljaktigheter utjämnades, och att bakom de väsentliga avgörandena står därför en absolut enig kongress”. I polemik mot vänstersocialisterna skriver han, att ”ingen som vill vara ärlig kan bestrida, att i den kommunistiska rörelsen råder en absolut diskussionsfrihet ...”

Kongressbesluten i fackföreningsfrågan utlägger han i sin trettonde artikel, 26 sept., i polemik mot socialdemokraterna:

”Vad det gäller är att skaffa partiet ett sådant andligt inflytande i fackföreningarna, att man erövrar majoriteten – och det sker ej genom dekret och resolutioner utan genom långvarigt nitiskt arbete i organisationens tjänst. Det gäller för kommunisterna att i det dagliga arbetet visa sig som de bästa, de klokaste, de mest uppoffrande medlemmarna. Partiets inflytande sker genom de kommunistiska cellerna. Men detta är något helt annat än fackföreningarnas enkla mekaniska underordnande under partiet ...”

Synpunkter, som vi i Propagandaförbundet helt delade.

I mitten av september – efter andra-kammarvalen – publicerades i Stormklockan en artikel av nuvarande ombudsmannen i hyresgäströrelsen, Gustaf Larsson, vari förkunnades, att ”proletariatet måste gå till offensiv”. Arbetarna ”måste begagna *alla* medel att oroa och förstöra fiendens positioner. Vi måste *framskapa* aktioner, även om de skulle sluta i *nederlag* för de agerande, ty endast genom nederlag kan proletariatet erövra makten.”

Mot dessa ultravänstertoner tar Höglund till storsläggan:

”Man har ej kunnat undgå att märka, att inom den kommunistiska ungdomsrörelsen ges det en del smärre grupper, vilkas uppfattning av begreppet revolutionär visar, att de ännu befinner sig på de kommunistiska barnsjukdomarnas stadium.”

Gust. Larsson får veta, att han är ”oxkommunist”, första gången tror jag det ordet användes i Sverige men ursprungligen myntat av Radek. Resultatet blir en hätsk polemik någon vecka framöver, i vilken författaren till ultravänsterartikeln dock meddelar, att han på grund av Höglunds ton avstår från bemötande; Jalmar Wiksten sköter polemiken i Stormklockan.

Den 31 oktober angriper emellertid Finlands socialistiska arbetarpartis tidning Suomen Työläinen Höglund för hans artiklar om Brantings andra regering. Denna betecknas som ”fullkomligt borgerlig”, och från ”socialistisk synpunkt” var bildandet av densamma ”en av de eländigaste förrädargärningar”. Artikelförfattaren hoppas, att Höglund mycket snart skall komma till klarhet i sin villfarelse och förstå, att ”det är alldeles detsamma, huruvida som statens huvud sitter Branting eller den svartaste högerborgare”. Härpå svarar Höglund påfallande sakligt. Kommunistiska partiet har lovat att stödja regeringen blott ”i den mån, som den visar sig komma att företräda arbetarklassens intressen. Av två onda ting väljer man det minst onda, och från den synpunkten var en hög-socialistisk regering att föredra framför en reaktionär.”

Huruvida denna förnuftiga uppfattning godkändes av den finske kritikern (många tecken pekade på Allan Wallenius), och huruvida Höglunds avbasning av ultravänstertendenserna inom ungdomsförbundet befanns riktiga i Moskva, vet jag inte. I varje fall deltog i Sverige ingen av ”de äldre” i denna polemik. Men att flera av oss fann Höglunds polemiska metoder onödigt hätska och upprivande, är säkert. I varje fall blev det lugnt någon tid, och partiarbetet syntes komma in i positiva gängor.

Själv tog jag semester från början av oktober. Sedan flera månader hade jag planerat en resa till Tyskland för språkstudier och vila. Tyska legationen vägrade emellertid att visera mitt pass. Först efter intervention av en direktör i ett av våra större industriföretag och mot erläggande av tre hundra lappar till vederbörande tyske tjänsteman, ordnades viseringen; det var denna tid minst sagt underliga förhållanden på flera legationer.

I tyska kommunistiska partiet pågick under hösten en av de många tillspetsade partistriderna. Paul Lewi var avpolletterad. Under världskongressen hade han dock i någon mån försvarats av Lenin, främst för att han för tyska kommunistiska partiet framförde några sorts funderingar om ”ny ekonomisk politik”. Lewi spelade emellertid även framgent en viss roll i Tysklands politiska liv. Främsta fiolen i politiska byrån sköttes av Ernst Meyer, lärjunge till Rosa Luxemburg, gammal spartakist och f. d. medarbetare i Vorwärts. Meyer hade övertagit Lewis tes om, att NEP också för Tysklands del var den för tiden och situationen anpassade parollen. Den revolutionära situationen hade passerats. Meyer ville emellertid expropriation av realvärdena; tyska regeringen skulle överta den tunga industrin och använda en del av inkomsterna för att betala skadeståndet till ententemakterna.

Om detta och mycket annat stod striden. Naturligtvis kunde jag inte låta bli att intressera mig för stridsfrågorna och för de stridande grupperna. Till den konferens, som partiet höll under november – jag vill minnas i preussiska lantdagen – hade jag fått entrékort. Där såg jag första gången Brandler, Thalheimer, Thälmann och Hugo Urbahns, de två senare från Hamburg, ehuru företrädande olika politiska linjer. Urbahns företrädde f. ö. nästan alltid en egen linje, *egen* både mot partiet och mot alla mera framträdande partiledare. (Han blev sedan svensk medborgare, uppskattad medarbetare i Industria, och dog i vårt land.)

Efter att ha åhört debatterna var mina politiska sympatier icke på Meyers sida. Genom att delta i flera arbetarmöten kom jag snart till den uppfattningen, att den revolutionära perioden i Tyskland icke var slut. Den tyska arbetarvärlden och det tyska samhället hade, trodde jag, ännu många konvulsioner att genomlida. För att emellertid ytterligare studera förhållandena hade jag kommit överens med Urbahns att vistas några dagar i Hamburg, då ett brev från Oskar Samuelsson plötsligt ramlar ned och talar om, att bitter strid plötsligt blossat upp i Sverige mellan partiet och ungdomsförbundet. Ett par dagar senare telegraferar han, att jag ”snarast måste återvända till Stockholm” och eventuellt fortsätta till Moskva för att ”samråda med exekutiven om grunderna för vissa organisatoriska förändringar i partiets ledning”.

Höglund beskyllde ungdomsförbundet, Samuelsson (vilken sedan någon tid handhade de illegala förbindelserna och således hade praktiska möjligheter att korrespondera med exekutiven utan kontroll från partiledningen) och finnen Allan Wallenius för att ”intrigera bakom partiledningens rygg”.

Samuelsson krävde nu, att ”Höglunds angrepp med all kraft måste slås tillbaka”. Någon dag senare träffade jag Radek, vilken varit i Berlin för den tyska partistriden. Han meddelade, att ”den svenska frågan” snart skulle behandlas i Moskva, och att han själv omedelbart skulle återvända dit. Då beslöt jag mig för att resa till Stockholm. Men det var inte med lätt hjärta – jag hade ännu två veckor kvar av min semester och var personligen icke engagerad i striden i Sverige, även om mina sympatier i viss mån var på ungdomsförbundets sida.

Hemkommen erfor jag, att representantskapet, dvs, partiets högsta ledning mellan kongresserna, var kallat till sammanträde för behandling av situationen och för att utse delegation. Det visade sig under överläggningarna, att Gustaf Larssons ultravänsterfunderingar fått visst stöd från – finskt håll. Partiledningen arbetade dåligt, utrensningar av vacklande element hade icke skett i enlighet med tredje kongressens beslut, rapporter, lämnade av Ström angående antalet driftsråd, var falska m. m.

Det mest överraskande på representantskapet blev dock sammanstötningen mellan Höglund och Ström. Höglund ville under inga förhållanden resa till Moskva men väl bestämma, hur delegationen skulle förhålla sig. Min kandidatur ville han inte ens höra talas om – utan att ange några skäl. Slutligen avböjde också Ström att resa:

”Höglund får resa själv och klara upp den här historien.” Emellertid valdes slutligen både Ström och Kilbom, den senare mot Höglunds röst.

Ström var dock bitter. När vi på natten hade sällskap hem, gick han länge tyst, som vanligt i dylika situationer seende rakt fram, tills han plötsligt utbrast:

”Nog måste man säga, att Zäta ibland är en riktig demagog. Den här situationen är han själv delvis skuld till ...” Det var första gången jag hörde Ström kritisera Höglund.

Den 24 november, då vi redan var i Reval, publicerade emellertid FDP en underlig notis av följande underliga innehåll:

”För att samråda med exekutivkommittén om grunderna för vissa organisatoriska förändringar har representantskapet beslutat att delegera Kilbom att resa till Moskva.

Kilbom avreste i går, den 23, över Reval till bestämmelseorten. Samtidigt medföljde några enskilda kamrater ditöver.”

De ”enskilda” kamraterna var förutom Fredr. Ström, Edvin Pettersson, Mönsterås, Göran Palm och, om jag inte missminner mig, Ax. R. Svensson. I Moskva tillstötte Sven Linderot. Varför notisförfattaren under dessa förhållanden utpekade just mig, fick jag aldrig klarlagt.

Förhandlingarna började med, att ovan angivna anklagelser mot partiet upprepades. Blott på en punkt fann jag anledning att understryka deras riktighet. Historien med de många arbetarråden var oriktig. Det fanns ett fåtal sådana, företrädesvis i Ådalen, men deras organisation var den lösast tänkbara.

Orsaken till att jag underkände Ströms rapport var, tyckte jag, reell nog. Om partiet framställde situationen ur revolutionär synpunkt bättre än den var, skulle vi i fortsättningen ställas inför krav på aktioner, som det icke fanns några förutsättningar att fylla. Bäst för den skull att visa det verkliga läget, även om detta skulle medföra skärpt kritik.

Andra dagens förhandlingar hade emellertid situationen förändrats. Det var slut med kritiken. Radek tyckte t. o. m., att ”det klingar högst sannolikt”, när Ström i ett längre anförande

lovprisat partiet och dess arbete. Kuusinen, sekreterare i exekutivkommittén var alldeles tyst, och Sinovjevs stämman hade en ovanligt mjuk klang. När jag efter sammanträdet frågade den senare, vad orsaken var till den förändrade situationen, svarade han:

”Vet inte kamrat Kilbom det? Höglund har skrivit ett privatbrev till Lenin, vari han påstår, att det inte råder någon strid i partiet. Bakom kravet i Stormklockan på aktivitet står blott några klubbister. Partiet påstås arbeta utmärkt. Lenin vill, att vi under sådana förhållanden skall vila på hanen. Vi får ju också snart nog se, hur det är med Höglunds vilja att genomföra tredje kongressens beslut ...”

Vid hemkomsten avlämnade Ström rapport. Enligt referatet i FDP, den 19 dec., anförde han bl. a.:

”Exekutiven var fullkomligt enhällig i att godkänna partiets hållning i regeringsfrågan

Exekutiven underströk det riktiga i, att f. n. det svenska partiet å ena sidan icke ställde sig fientligt till den socialdemokratiska regeringen, å andra sidan dock genom saklig kritik påvisade för arbetarna, hur vacklande och halv socialdemokratins politik är, och vad som verkligen kan hämtas ur situationen även utan borgarkrig, om socialdemokratien vore besluten att med full kraft uppträda som ett demokratiskt arbetarparti ...

Förhandlingarna med exekutiven präglades hela tiden av det hjärtligaste samförstånd och ledde till fullkomlig enighet mellan densamma och partiets representanter ...”

Samma dag Ströms rapport publicerades, bestred Höglund i en ledare högtidligt de socialdemokratiska tidningarnas påståenden, att ”Höglund vägrat att resa” till Moskva ...

Så värst länge dröjde det dock icke, som vi strax skall se, innan det ”hjärtliga samförståndet” och den ”fullkomliga enigheten” förbyttes i ny hätsk och bitter polemik.

Innan jag redogör för denna fas i den sorglustiga, realiter tre år pågående striden, har det dock sitt intresse att nämna något om en särskild episod, nog så betecknande för tiden och för det ryktessmideri, som bedrevs mot kommunisterna. Efter min återkomst från Sovjet publicerade Sv. Dagbladet, den 21 dec., en uppgift som tidningen möjligen hade fått från Berlin, att jag varit i Tyskland för att – köpa vapen för Sovjets räkning.

”Hela denna vapenaffär är av stort omfång, och hr Kilbom endast ett av de många kugghjulen i maskineriet. Bland annat skulle det falla på hans lott att ordna om den del av 300 000 gevär, som för Sovjets räkning skulle uppköpas i Tyskland. En del ha köpts i Danmark, en del här i Sverige och en del slutligen på vissa andra håll.

Hur han nu skött sitt uppdrag är en delikat fråga. Bestämda rykten vilja emellertid veta, att allt gått väl i lås; en del av den stora leveransen lär redan befinna sig på svensk mark för vidare befordran till Ryssland.

Ryktet utpekar två svenska förmedlare i affären, vilkas namn för dagen icke behöver nämnas, som vid densammas uppgörande skulle ha säkerställt sig en betydande provision. Beloppet har t. o. m. fixerats till i runt tal 500 000 kr.

Uteslutning hotar ur det svenska bolsjevikpartiet av en av dess mest framträdande figurer.”

När jag läste den här historien, var det inte utan att högfärdsdjävulen fick makt med mig. Jag, en liten svensk bolsjevik, som till på köpet hade vägrats pass av tyska legationen, var en så duktig karl, att jag i Tyskland kunde ordna inköp och befraktning av ”en del” av 300 000 gevär. Men inte bara det ... ”En del av den stora leveransen” hade jag på ”svensk mark för vidare befordran till Ryssland”.

Hur skötte sig den svenska tullen och övriga svenska myndigheter då jag också på svensk mark kunde utföra dessa stordåd? Varför skulle jag f. ö. släpa med ”en del” av 300 000 gevär

på svensk mark, när jag mycket lättare bort kunna frakta partiet över Östersjön direkt till Sovjet?

På den frågan lämnades förstås inget svar. Lika litet som på frågan om jag verkligen – ty det var väl Kalle Kilbom som avsågs? – förtjänade blott 500 000 kronor på en så stor och så skickligt genomförd affär ...

Så här många år efteråt kanske jag blir trodd, då jag påstår, att hela historien var *lögn från början till slut*. Nu som då tycker jag f. ö. att den var ovanligt klumpigt hopgjord.

Norge ur Komintern och "Höglunds resa till Canossa"

Sämjan inom Kommunistiska partiet blev således kortvarig. I anslutning till ungdomsförbundets kongress halvårsskiftet 1923 framträdde i Sverige motsättningarna starkare än någonsin. Kongressens förhandlingar var emellertid blott en avspeglning av, vad som skedde på det under försommaren i Moskva hållna mötet med Kominterns exekutivkommitté Höglund och Ström representerade där den svenska partiledningen. Norska partiet representerade med en stark delegation, i vilken Tranmæl naturligtvis var huvudmannen.

Normännen anklagades för att ha brutit med exekutiven träffade överenskommelser och internationella kongressers – tredje 1921 och fjärde 1922 – beslut angående den demokratiska centralismen, partiets och Social-Demokratens namn, partiets organisatoriska uppbyggnad, ställningen till Mot Dag och i fråga om arbetet för fackliga landsorganisationens anslutning till Röda fackföreningsinternationalen.

Efter behandling i exekutivens plenum tillsattes en mindre kommission för att sammanjämka de olika meningarna. Trots att normän och svenskar stod fullkomligt isolerade, lyckades Höglund att väsentligt mildra en del formuleringar i förslaget till resolution, vilken senare antogs av exekutivkommittén Sinovjev förklarade detta bero på hänsyn till norska partiets "säregna" historia, men framförallt på respekten för Tranmæl och dennes delvis syndikalistiska inställning. Sedan kritik inledningsvis riktats mot partiets långsamma omställning i enlighet med tredje kongressens riktlinjer, 1921, rekommenderades:

- försiktighet gentemot gruppen Mot Dag, så att denna icke bleve en fraktionell ledareklick;
- praktiskt arbete för partiets organisatoriska omställning, så att cellerna bleve grundorganisation och dessas sammanslutning skedde lokalt;
- särskiljande av partiorganisationen från fackföreningsrörelsen;
- arbete för landsorganisationens anslutning till Röda fackföreningsinternationalen;
- ungdomsförbundets underordnande under partiet politiskt men erkännande av dess organisatoriska självständighet;
- diskussion bland medlemsmassorna av parollen om arbetare- och bonderegering, samt återkallande vid första val av mandaten för opportunistiska stortingsmän.

Norska delegationen begärde genom Erling Falk uppskov till nästa världskongress – som då förutsågs skola hållas i mars följande år – med diskussion av alla *principfrågor*, men röstade emot resolutionsförslaget i alla andra frågor. Höglund och Ström röstade emot förslaget i sin helhet utom i fråga om parollen angående arbetare- och bonderegering. Det har måhända sitt intresse, att här erinra om, att Erling Falk och Mot Dag-gruppen exkluderades *efter* norska partiets brytning med Komintern för anklagelsen att ha begått de synder, för vilka exekutiven varnat.

Utan tvivel kom svenska partiet starkare i skottgluggen genom Höglunds och Ströms partitagande i norska frågan. Deras ståndpunkt var delvis sakligt oriktig. Normännen hade gjort

vissa utfästelser gentemot exekutivkommittén Som medlemmar av internationalen hade de f. ö. oavsett detta skyldigheter mot denna, så mycket mer som inga principiella reservationer gjorts vid antagandet av de 21 teserna. Vid behandling i svenska partiets arbetsutskott av Höglunds och Ströms rapport röstade jag följaktligen emot godkännande av deras uppträdande i norska frågan – Oskar Samuelsson röstade emot deras uppträdande överhuvudtaget.

Enligt exekutivkommitténs mening fanns det emellertid skäl till anklagelser också mot svenska partiets ledning, företrädesvis mot Höglund. Han anklagades av Sinovjev, men även av Thälmann, Radek och andra. Höglund hade skrivit en artikel i religionsfrågan, som var stridande mot den kommunistiska tesen om religionen som opium för folket. Någon kamp mot den religiösa vidskepelsen hade vi inte fört. Därtill hade partiet intagit en ”vacklande hållning” i fråga om erkännandet av den demokratiska centralismen och i fråga om norska partiet. Så långt ifrån att Höglund i senare fråga reservationslöst stött exekutivens ståndpunkt, vilket bort vara hans särskilda skyldighet som medlem av denna, hade han försvarat den norska partiledningens fronderier. Det underströks, att sedan världskongressen senaste gången fattat beslut, dvs. 1922, hade ett år förflutit, varför *diskussionen* var ett passerat stadium. Angående tempot i beslutens genomförande kunde man möjligen diskutera men inte om besluten som sådana. Det var omöjligt att få ett aktionsdugligt världsparti om icke alla sektioner arbetade därför. De norska delegaternas liksom Höglunds och Ströms förklaring, att de ville invänta behandlingen av tvistefrågorna på nästa kongress, dvs. femte världskongressen, underkändes. Höglund fick t. o. m. uppleva den smäleken, att Bucharin, vilken han betraktat som sin särdeles gode vän, med all skärpa gick emot honom. Den ”internationella disciplinen” måste gå före hänsyn till situationen i de nationella partierna ...

Svenska ungdomsförbundets kongress vid halvårsskiftet godkände exekutivmötets beslut. Detta uppfattades naturligtvis av Höglund och Ström som en stöt direkt mot dem. Ströms vädjan till kongressen att ”först låta dessa frågor” – dvs. striden om religionsfrågan och norska frågan – ”avgöras av den kommande världskongressen, innan man tar ställning på en ungdomskongress”, hjälpte inte alls. Ombuden förklarade helt enkelt, att visserligen var ungdomsförbundet i politiska frågor underordnat partiet, men endast så länge detta följde de internationella kongresserna och exekutivkommittén

Höglund tog nu till stora klubban inte blott mot kongressen utan också mot ungdomsinternationalens representant, tysken Ziegler. Han anklagade förbundsledningen för ”att av förbundet göra en fraktion mot partiets ledning” och påstod, att dess avsikt med ”kongressen mindre var att befatta sig med de egentliga ungdomsuppgifterna än att börja krig med partiet”. Ziegler förklarades ha ”illustrerat på ett frånstötande sätt den absoluta centralismen ovanifrån”, och Flyg och Vretling anklagades för att ha ”sönt rapporter till Moskva bakom partiledningens rygg”, den senare hade f. ö. som svensk medlem i ungdomsinternationalens exekutiv ”intrigerat mot partiledningen”. Kongressen hade ”spelat komedi i sin försäkran om vilja till enhet med partiet”.

Anklagelserna var berättigade om också oklokt tillspetsade. Detta så mycket mer som både Vretling och Flyg vid valet av förbundsledning blev *utslagna*. Ungdomsledningen fick en ”mera allsidig sammansättning”, förklarades det i FDP. Efter avbasningen tillades emellertid plötsligt, att – ”saken härmed är utagerad”. Men om den var det, varför dessa explosioner?

Efter här skildrade händelser skärptes motsättningarna, så att två utpräglade fraktioner väckte fram.

Under hösten, 2 november, sammanträdde norska partiet till extra kongress. Internationalen representerades av tysken Edvin Hoernle, som framförde kravet, att kongressen skulle godkänna parollen om arbetar- och bonderegering, exekutivens ståndpunkt i religionsfrågan och att verka för landsorganisationens anslutning till Röda fackföreningsinternationalen.

Därtill krävdes, att partiet skulle återkalla suspension av ett par medlemmar, som uteslutits, i verkligheten för att de stod på Kominterns sida. Avslag var liktydigt med utträde ur internationalen.

Tranmæl talade emot förslaget och krävde dess återkallande, Scheflo talade för dess godtagande. Under debatten föreslogs tillsättande av en medlingskommission, vilket emellertid avslogs av ”högerriktningen”. Därmed var partiet sprängt. Norges kommunistiska parti bildades, och Arbeiderpartiet återtog så småningom de vid anslutningen till Komintern utbrutna socialdemokraterna. Som protest avsåg sig Höglund ledamotskapet i Kominterns exekutivkommitté

Inom svenska partiet skärpte naturligtvis sprängningen i Norge ytterligare motsättningarna. John Bohlin, som representerat partiledningens majoritet på kongressen i Oslo, rekommenderade partiet att ”göra vad i dess förmåga står för att utjämna meningsskiljaktigheterna och bereda väg för en återförening”, varför ”vänkskapliga förbindelser skulle upprätthållas åt bägge sidor”. Höglund påstod också, 16 nov., att man ”icke solidariserat sig med någon av de två riktningarna inom det norska partiet”, och att ”fel begåtts å ömse sidor”, men då han samtidigt tog upp en hätsk polemik mot Scheflo, chefredaktör för kommunistpartiets nya tidning, i vilka han (22, 23 och 26 november) i sak tog parti för arbetarpartiet och till på köpet angrep Oskar Samuelsson, medverkade han icke till avspänning. Två kommunmöten i Stockholm behandlade nu den uppkomna situationen. Höglund belyste stridsfrågorna ur partiledningens majoritets synpunkt och Kilbom – så vitt jag kan erinra mig, var detta första gången jag i stridsfrågorna framträdde inför en församling av partimedlemmar – talade för minoriteten. Mötena visade, att Stockholmskommunens medlemmar till mycket övervägande flertal gick emot Höglund. Striden spred sig härefter också till landsorten.

Men exekutivkommittén vakade. Den 11 dec. var partiets representantskap kallat till möte i Stockholm för att behandla dels ”partiets närmaste uppgifter, dels den inre konflikt, som uppstått i samband med norska arbetarpartiets sprängning” och även att utse delegerade för sammanträde med exekutiven. För Höglunds riktning utsågs bl. a. Höglund själv – denna gång avsåg sig Ström mycket bestämt – John Bohlin, Göran Palm och Taberman samt för minoriteten i partiledningen Oskar Samuelsson, K. Kilbom och Hugo Sillén. Uppehållet i Moskva blev denna gång ovanligt kort. Redan dagen före julafton var vi på återresa. Visserligen fick vi tillbringa julnatten i Helsingfors, vilket t. o. m. för oss ”världsrevolutionärer” var något snöpligt, men så hade vi också en enighetsresolution i bagaget, när vi annandagen återkom till Stockholm. Den 27 dec. kunde också Höglund i FDP meddela under rubriken ”Striden i Sveriges Kommunistiska Parti likviderad”:

”att man lyckats uppnå en fredlig lösning av den svåra krisen i partiet, inte minst tack vare exekutivens ordförandes, Sinovjev, kloka och försonliga ingripande ...(!) Det antogs först en utförlig resolution, som polemiserade mot Höglunds och representantskapets hållning i den norska frågan och ålade partiledningen att senast i februari kalla extra partikongress för att där lösa den uppkomna striden. Majoritetsombuden röstade mot denna resolution. Efter en förklaring av Höglund återtogs beslutet om kongress. Detta innebar, att partidebatten i nu föreliggande stridsfrågor inom det svenska partiet skulle anses helt likviderade och omedelbart upphöra ... (!? KK.) De svenska ombuden av majoriteten lika väl som minoriteten erkände Norges Kommunistiska Parti som Internationalens enda sektion i Norge och förklarade sig beredd till broderlig samverkan med detta parti i förhoppning om en kommande återförening av alla verkligt kommunistiska krafter i Norge.

Sedan enighet på denna grundval var nådd, bortföll Höglunds demission ur exekutiven.”

När detta meddelande publicerats, jublade den socialdemokratiska pressen, att ”Höglund har kapitulerat”, att han företagit ”Resan till Canossa” m. m. Samtidigt ställdes en massa frågor, vilket syfte artiklarna mot exekutivkommittén och dess representant i Norge egentligen tjänat, då de uppenbarligen inte var allvarligt menade. Trots överenskommelse vid avresa från

Moskva att en officiell redogörelse för förhandlingarna därifrån skulle utsändas och publiceras, började Höglund under rubriken Resan till Canossa en ny följetongserie med polemik ömsom mot den socialdemokratiska pressen och ömsom mot – Schefflo i Norges Kommunistblad.

Men varför framträdde inte Kalle Kilbom mera öppet under partistriderna 1921 och 1923? Han var dock anhängare av Komintern och ansåg, att partiet skulle följa denna. Sedan beslut fattats i någon fråga, skulle diskussionen vara slut. Avvikande meningar skulle framföras till exekutivkommittén i Moskva och på världskongresserna före beslutens fattande. Interna stridsfrågor borde behandlas på slutna partimöten, endast undantagsvis inför offentligheten. Höglunds i sak riktiga kritik skadades genom brytande mot dessa organisatoriskt riktiga synpunkter.

Men jag hade också andra skäl för min återhållsamhet. Höglunds återkommande serieartiklar, av vilka en del kunde omfatta tre, fyra spalter, försvårade i hög grad arbetet för tidningen. Min inställning till partistriderna var således, om man så vill, opportunistisk.

Hela min strävan hade sedan 1917 gått ut på att bygga upp ett nät av kommissionärer för tidningen, annonsupptagare och prenumerantsamlare. Dessa var känsliga för ”inbördesgräl”. Hur mycket de beundrade Höglunds stil och polemik mot politiska *motståndare*, protesterade de mest aktiva mot hans polemik mot partivänner.

Därtill kom en annan sak. Åren 1922 och 1923 rådde stor arbetslöshet och omfattande arbetskonflikter, vilket naturligtvis försvårade kommissionärernas arbete, framförallt vid järnbruken, där vi hade vår bästa kader. Detta gjorde, att vi dröjde med att vända oss till läsekretsen med begäran om ekonomiskt stöd. I denna situation lyckades jag 1921 låna 65 000 kr i Skandinaviska banken. Summan räckte emellertid inte så långt. Den var delvis uppäten i förväg.

Hur ansträngd ställningen var eftersommaren 1921, framgår därav, att Fredr. Ström sände mig Nisse Björkman till mötes i Reval med bud att snarast komma hem, alldenstund tidningen höll på att gå omkull. En av Johan Nord vid min återkomst upprättad balans bekräftade farhågorna. Hos Typograf förbundet lyckades jag då mot förlagsinteckning låna 25 000 kr – reversen är dagtecknad den 13 augusti – hos Stockholms Murarefackförening 5 000 kr och personligen hos några av mina vänner ytterligare 10 000.

Genom att tidningens upplaga och annonsintäkter sjunkit, uppstod emellertid större underskott än jag ansåg oss kunna bära, varför jag tillgrip en mycket impopulär åtgärd. Av samtliga anställda krävdes, att de skulle acceptera 10-20 procents lönereduktion. Typograferna gick såtillvida med på förslaget, att de tecknade aktier för begärd summa. Redaktions- och expeditionspersonal samt tidningsbuden accepterade utan vidare lönesänkningen. En av de högsta löntagarna vägrade emellertid. Den föreslagna åtgärden var ett resultat av min ”vilja att jäklas”, vilket bevisades med påståendet att besparingarna inte kunde ”spela någon roll för tidningens ekonomi”. De minskade emellertid utgifterna med cirka 12 000 kr pr år, vilken summa i vår situation inte var alldeles betydelselös.

Aktionens största effekt låg emellertid på det moraliska planet. Det var lättare att begära parti-folkets insats när de anställda hade gått i spetsen. Och partifolkets insats behövdes verkligen. Just denna tid måste vi nämligen i ett stort uppslaget ”nödsfri” meddela, att ”tidningen är i fara alldenstund arbetslösheten och lockouterna fördröjt den redan utbudna teckningen av 100 000 kr i nya aktier”. Nu måste inte blott aktieteckningen snarast fullföljas, utan också 5 000 nya prenumeranter värvas. Om inte fick tidningens utgivning inskränkas till tre dagar per vecka. Uppropet publicerades i mitten av aug. 1923 . . .

Att vi klarade tidningen sommaren 1923 berodde särskilt på en åtgärd. Sedan årets början hade vi arbetat för att få hit en rysk fotbollstrupp. Främst ville vi bidra till att utjämna mot-sättningarna till Sovjet, men vi räknade också med att för tidningen få ett avsevärt överskott på besöket. Efter sju sorger och åtta bedrävelser hade vi en fotbollselva här i början av augusti under ledning av ordföranden i Moskvas fotbollskommission A. Medvedev. Idrottsbladet såg syner, samtliga fotbollsspelare förklarades vara förklädda agitatorer. Hur de skulle kunna agitera här utan att tala vårt språk underlät tidningen att förklara. Sätillvida hade emellertid tidningen rätt, att besöket blev en hejdumrande succé. Truppen spelade nio matcher, varav den vann sex och fick tre oavgjorda.

Efter en glänsande öppningsmatch på Stadion – som vi f. ö. hade stora svårigheter att få hyra – mot ett blandat Stockholmslag ställdes färden till Göteborg, där ryssarna spelade mot ”Fässberg” i samband med ”Arbetets dag”, som de kommunistiska organisatörerna påpassligt ordnat. Det blev en storartad festlighet, som slutade på hotell Atlantic först på småtimmarna. Hur ryssarna dagen efter kunde klara Halmstads bästa lag, var oss en gåta. Detta var överhuvudtaget fallet med deras fysik. Med undantag för en dag spelade de varje kväll – och var ändå alltid vid gott humör. Fotbollspubliken i Huskvarna, Norrköping och övriga platser de besökte låg bildligt talat för deras fötter. Litet gnissel blev det förstås i samband med andra matchen i Stockholm – före avresan – men också den saken ordnades.

Före lagets avresa hade vi en festlighet, till vilken också spetsarna i Fotbollsförbundet var inbjudna. Med direkt polemik mot Idrottsbladet tackade Anton Johanson, förbundets ordförande, ryssarna för de impulser de givit den svenska fotbollssporten – och hälsade dem välkomna åter! F. ö. är att tillägga, att hela pressen bjöd ryssarna stora famnen.

Att Oskar Samuelsson, som var ryssarnas reseledare, Johan Nord och jag var storbelåtna över det ryska besöket, kan man nog förstå, då jag nämner att tidningen genom detsamma fick ett välkommet tillskott på omkring 29 000 kr. Och ändå gav vi medlemmarna i den ryska truppen en hundralapp var utöver kontraherat gage ...

Emellertid kanske mina läsare efter detta förstår min återhållsamhet i partistriden, särskilt om jag tillägger att vi varje natt hade ett nästan sömnlöst helvete i våra spekulationer över hur vi skulle få ihop till avlöningar och andra utgifter ...

”Starkt personligt färgad maktstrid”

”Resolutionen i svenska frågan är ensidigt riktad mot majoriteten och har omöjliggjort samförståndslösning av den svenska partistriden”, så ungefär sammanfattade Höglund sin mening i en artikel i FDP den 17 juli 1924. Ströms önskan 1923 hade tillmötesgått att få stridsfrågorna hänskjutna till Internationalens kongress under första delen av året – efter de meningslösa deklARATIONERNA några månader tidigare om ”enighet” tack vare ”Sinovjevs kloka ingripande”. Men inte heller sedan kongressen sagt sitt ord, ville majoriteten i partiledningen böja sig, ytterligare ett tecken på, att Höglund och hans meningsfränder redan tidigare hade börjat umgås med tanken att lämna Komintern.

Men låt oss redogöra för striden i den ordning den under detta skede utvecklade sig. Redan före världskongressen hade läget tillspetsats i Stockholm. Höglund och hans meningsfränder hade ställt ultimatum. Minoriteten skulle godkänna följande fyra punkter:

1. Varje medlem av arbetsutskottet har ovillkorlig skyldighet att böja sig för av utskottet fattade beslut och lojalt medverka till dessas genomförande.
2. Politiken måste stå under partiets *direkta* ledning, och dess styrelse bör därför vara identisk med partiutskottet. Detta är dock villigt att i likhet med arbetsuppdelningen i övrigt av utskottets verksamhet tillsätta en understyrelse för att sköta de löpande ärendena i tidningsföretaget.

3. Av varje riksdagsmannakandidat skall avfordras en skriftlig förklaring, att han erkänner partiets stadgar och i sin partiverksamhet inom och utom riksdagen underkastar sig arbetsutskottets beslut och direktiv.

4. All fraktionsverksamhet inom partiet förbjudes.

I den då föreliggande situationen avböjde naturligtvis minoriteten detta ultimatum – ehuru vi principiellt under andra förhållanden kunde ha diskuterat punkterna. Vi tyckte oss ha goda skäl härför. Stridsfrågorna skulle ju behandlas av den snart sammanträdande världskongressen. Måhända hade Höglund också räknat med vårt avslag; bägge parter försökte redan i detta skede att vinna fördelar genom taktiska framstötter.

Emellertid hade jag alldeles särskilda skäl att avböja andra punkten. Jag ansåg mig mer än de flesta ha gjort tidningen till vad den var. Sedan 1917 hade jag arbetat för att få densamma på fötter. Mina – och Johan Nords – initiativ hade medfört resultat. Ensam hade jag två gånger ordnat, så att vi fick egen fastighet. Ström hade visserligen varit chefredaktör 1917-1919, men Höglund avböjde, som jag förut visat, 1917 att ta hand om tidningens redigering, därför att han först ville se, om vi kunde hålla den. Min och Johan Nords förtjänst var det slutligen, att vi hade eget civiltryckeri, som gav oss icke föraktliga inkomster.

Och nu kom man och begärde, att vi skulle överlämna bestämmanderätten över företaget, som med tidningsbuden räknade bortåt hundra anställda!

Vi hade emellertid ytterligare ett skäl för denna vår ståndpunkt. Visserligen stod Höglund och Ström som borgensmän på det i mitt namn tagna lånet i Skandinaviska banken, men som borgensmän för vår övriga kredit, varav en mängd växlar, stod styrelsens samtliga övriga ledamöter. Med rätt eller orätt, vi hade icke förtroende för de ledande majoritetsmännens förmåga att ekonomiskt förvalta företaget. Bättre än andra visste vi hur vanskligt detta var.

Resultatet av vår vägran att godkänna de fyra punkterna blev emellertid utskottsmajoritetens beslut att inkalla extra kongress till juli månad – trots de förestående valen och trots den förestående världskongressen. Huruvida Höglund och Ström insåg, att beslutet var ohållbart, vet jag inte, men för oss, som representerade minoriteten, syntes detta fullkomligt uppenbart. Och att riksdagsmännen kände sig obehagligt berörda av utsikterna att mitt under valrörelsen få ännu hänsynslösare slagsmål inom partiet, var rätt naturligt. Men de tillhörde med undantag för Helmer Molander minoriteten ...

I delegationen vid världskongressen och efterföljande sammanträden var jag icke med – det har fallit ur mitt minne, huruvida jag kandiderade och föll igenom, eller om jag av hänsyn till tidningens vacklande ställning ansåg mig böra stanna hemma. Kanske blev vi f. ö. överens om, att det räckte med Oskar Samuelsson och övriga minoritetsrepresentanter. Alltnog valdes för vår del Samuelsson från partiet samt Ejnar Olsson (Ebe) och en klubbist Carl Andersson från ungdomsförbundet. Arvid Vretling och, jag vill minnas, Signe Sillén var redan i Moskva. Majoriteten valde Höglund, Molander och Axel R. Svensson; från ungdomsförbundet befann sig på deras sida också Bertil Straahl.

I svenska partiet stod i varje fall nu två utpräglade fraktioner mot varann. Motsättningarna började nå bristningsgränsen. En undersökning angående styrkeförhållandet i partiet skulle, så långt Samuelsson och jag kunde bedöma, ge klar majoritet för oss, så mycket mer som ungdoms- och kvinnoförbundens flertal samt Fackliga Propagandaförbundets medlemmar sannolikt skulle ha röstat för denna sida. Även med partiorganisationerna i Stockholm och Göteborg samt vissa industridistrikt kunde vi räkna. Riksdagsgruppens inställning borde även den betyda en del i respektive valkretsar.

Och i Moskva? Där hade finnarna, Kuusinen och Allan Wallenius framförallt, men möjligen också andra preparerat stämningen till minoritetens favör.

Emellertid hade Höglund och Ström majoritet i partiledningen. På deras sida stod också en rad i partiet välkända medlemmar: Johan Bohlin, Karlstad, Adolf Malmborg, Edvin Malmsjö, K. G. Taberman, Axel R. Svensson, Göran Palm och många andra.

Redan vid kongressens början riktade Sinovjev en attack mot Höglund. En särskild kommission tillsattes så småningom för ”svenska frågan”, och i denna var Höglund isolerad. Ungdomsinternationalens exekutiv, som ofta för att inte säga alltid spelade rollen av ”radikal” åklagare, hade sedan Höglunds och Ströms attack i Stockholm mot tysken Ziegler ett gott öga till honom. I kommissionen liksom på kongressen visade det sig också mycket snart, att även de flesta partirepresentanterna gick till attack, föregångna av Radek, Bucharin, Thälmann och andra. Alla krävde en ände på ”Höglunds sabotage av Internationalens beslut” – skulle någon haft sympatier för dennes kritik, vågade de med all sannolikhet inte ge uttryck däråt.

Slutligen förelades ett förslag till resolution, som naturligtvis antogs, vari följande krav uppställdes:

Svenska partiet skall utan förbehåll godkänna III. kongressens beslut angående ”den demokratiska centralismen” och även delta i arbetet för Internationalens utbyggande till världsparti;

den av partimajoriteten till 20 juli sammankallade partikongressen kommer blott att skada den förestående valkampanjen – valen till andra kammaren i september – och måste därför uppskjutas till efter valen;

kongressen skall då återställa partienheten och båda flyglarna bringas till lojal samverkan för partiets bästa;

intill kongressen skall partiledningen koncentrera hela sin verksamhet på kampen mot bourgeoisien;

de av partidistriktet uppgjorda kandidatlistorna få icke ändras; och

particentralen skall snarast göra upp ett aktionsprogram för partiets verksamhet.

För att ”hjälpa” particentralen vid genomförandet av dessa uppgifter ålades exekutiven sända en representant till Sverige – då striden efter sammanträdet i Moskva gick vidare, hade exekutiven vid ett tillfälle inte mindre än sex representanter i Stockholm: Herman Remmele och Max Levin från Tyskland, Pepper (Pogany) från Ungern, Sirola och Manner från Finland och Stewart från England.

Anmärkningsvärt nog fick Ex R:arna, en del ända till partisprängningen, ostörda av polisen inte blott vistas i Sverige utan också delta i vår partidebatt. Av och till besökte de t. o. m. – framförallt den hetsige skotten Stewart – olika platser, bodde fullt öppet på hotellen, besökte restauranger och annonserades t. o. m. som talare på slutna partimöten. Det verkade som om myndigheterna gärna såg vår uppgörelse ...

Herman Remmele utgjorde ett undantag. Han hade av legationen i Moskva fått sitt pass viserat för att över Helsingfors genom Sverige resa till Berlin. I stället hade han rest över Berlin till Stockholm – och ”på grund av förbiseende av gränspolisen i Trelleborg sluppet in i landet”. Saken upptäcktes och Remmele förstördigades att omedelbart lämna Sverige. Min förklaring för polisintendent Zetterquist, att Remmele ingalunda handlat av argt uppsåt, samt begäran att han skulle få stanna två veckor, medförde ingen ändring.

På Remmeles begäran uppvaktade jag i den situationen utrikesministern, Ernst Trygger. I motsats till polisintendenten tog denne emot mig mycket förekommande och åhörde med stort tålamod min skildring av ”olyckan”. Men Remmele, som väntade i excellensens väntrum, vägrade han bestämt att ta emot – jag hade bl. a. begärt att Remmele själv skulle få förklara

sitt handlingssätt. ”Herr Kilbom som svensk undersåte tar jag gärna emot”, var Ernst Tryggers förklaring, ”men inte en utlänning.”

Nåja, så utvecklade jag min talan, men Trygger var lika obeveklig som polisintendenten. Innan dennes dom stadfästes visade excellensen dock sitt stora intresse för vår – partistrid. Det var inte betydelselöst, förklarade han bl. a., att vi hade ”goda förbindelser med ryssarna” ... Om det var högerledaren som talade eller utrikesministern, vet jag inte. Jag trodde mig dock spåra mer av den senare än av den förre, då Trygger med ett maliciöst leende tillade: ”Men inte förstår plebsen sånt” ...

Kvällen därpå reste medlemmen av tyska riksdagen och representanten för Komintern, Herman Remmele, åter till Berlin. Omkring tio år senare, under den stora ”upprensningen” i Ryssland bland tyska flyktingar dömdes han till döden och avrättades. Jag känner ingenting angående orsaken, men gamla vänner har förklarat att hans brott var att han tog parti för Heinz Neumann, till vilkens umgänge han bevisligen hörde ...

Höglund avböjde emellertid resolutionen. ”Nämnvärda politiska och principiella skiljaktigheter” förelåg ej, det var ”löjligt att framställa honom som opportunist”, och det var meningslöst att på nytt ”dra upp strid om den demokratiska centralismen”. Så övergick han till rasande angrepp på en del minoritetsmän, av vilka inga utom Samuelsson var närvarande. Denne karakteriserades som ”specialist på partiets dåligheter” och ”cellbildare mot ledningen”. Kilbom, som av kongressen ”invalts i exekutiven för att neutralisera verkningarna av min närvaro”, hade i flera frågor röstat för Höglunds förslag. I fråga om centralismen ”instämde Kilbom således i mina (Höglunds) tvivel på att partierna var mogna för dennas genomförande”, men tillade visserligen, att ”Höglund skulle ha framfört dessa synpunkter före världskongressens beslut och icke efter detta”.

Kilbom och Oskar Samuelsson anklagades för att ha velat spränga den fackliga landsorganisationen och bilda en lokal facklig centralorganisation, vartill den förre hade beskyllt Höglund för att vilja tillämpa en starkare centralism än t. o. m. ryska partiet.

Här bör måhända anmärkas, att Kilboms och Samuelssons planer på ”sprängning av landsorganisationen” spelade en framträdande roll i partidiskussionen också i Sverige. Beskyllningarna tillbakavisades av såväl Samuelsson som Kilbom, men de dök ideligen upp på nytt. Vad vi föreslagit var, att fackföreningarna i Norrbotten skulle bilda ett fackligt *distrikt* för att stärka samarbetet mellan de *lokala* organisationerna. Tanken förföll senare. Att den kanske ändå inte var så tokig framgår av den omständigheten, att dylika fackliga distrikt senare bildades i andra delar av landet.

Emellertid fortsatte Höglund sina anklagelser. Kilbom förde ”både fackligt och politiskt en opportunistisk politik under frasradikala åthävor”, Winberg var en ”urbota pacifist”, och C. A. Nyström en ”ultravänster-pratmakare”, vilken ”hamnat som alkoholkapitalets agent”. Nyström hade nämligen under förbudskampanjen 1922 talat *mot* förbudet.

Villkorligt ultimatum ställde Höglund genom meddelandet, att ”utskottsmajoriteten och partiets huvudfunktionärer icke kunde ta något som helst ansvar eller delta i ledningen av partiet eller vara funktionärer, om det icke gjordes ett definitivt slut på fraktionsanarkin, disciplinär upplösning och sabotage mot i laga ordning fattade beslut. För den skull krävde han, att exekutiven skulle:

”uttryckligen desavouera minoritetens stadgebrott;

bekräfta de ovan refererade fyra punkterna;

medverka till skapande av en enhetlig partiledning, i vilken den riktning, som har majoritet i partiet, får avgörande majoritet, dock med representation för minoriteten;

riksdagskandidaterna skulle fördelas i proportion till fraktionernas styrka;

den extra kongressen skulle hållas för att bekräfta dessa beslut; och det skulle antas på denna ett arbetsprogram, uppgjort i samförstånd med exekutiven.”

Till allt detta svarade Oskar Samuelsson,

”att minoriteten absolut vägrar ‘medverka till en politik, som avser att skapa mark för brytning med Internationalen’;

att Höglund krävde inom svenska partiet *den starkaste centralism* men kämpade med alla till buds stående medel emot centralism i Internationalen; samt

att Höglund i december på inga villkor ville ha partikongress, men att han nu fann lämpligt påkalla en sådan, trots att partiet står mitt i brinnande valrörelse.” Samuelsson meddelade samtidigt, att ”75 olika uttalanden inkommit från kommuner och distriktsstyrelser mot kongress *före* valet, av vilka en del var från partiets starkaste organisationer. Då inget annat har hjälpt, vädjar dessa organisationer till exekutiven att uppskjuta kongressen.”

Naturligtvis följdes striden med levande intresse i den borgerliga och socialdemokratiska pressen. Några tidningar, främst Arbetet i Malmö, där Arthur Engberg förde pennan, gratulerade Höglund för att han äntligen ”rest sig mot moskvatyranniet”. Höglund försökte värja sig mot detta smicker, som uppenbarligen skadade honom i hans eget parti. Med påtaglig förtjusning citerar han också den 1 augusti ett uttalande i Social-Demokraten, som fränkänner hans kamp varje drag av idealitet:

”Att striden blossat upp i Sverige just nu, är rätt svårt att förstå”, framhålles det i tidningen, där Gustav Möller av allt att döma fört pennan:

”Höglund och kretsen kring honom ha ju tidigare accepterat den reservationslösa anslutningen till Moskva, och det bör inte förglömmas, att hrr Höglund och Ström för tre år sedan utan vidare offrade den vänstersocialistiska delen av sitt parti för att vara Moskva till behag.” – ”I belysningen av deras tidigare hållning mister deras opposition nu varje drag av idealitet, och den strid de upptagit med Moskva framstår som en starkt personligt färgad maktstrid ...”

Dessa synpunkter täckte helt, vad Samuelsson och jag framhållit.

Efter återkomsten från Moskva meddelade mig Höglund under ett kort samtal, att brytningen med Komintern sannolikt var ofrånkomlig. Partiets fortsatta medlemskap var omöjligt. På min invändning att detta skulle föra till partiets sprängning, invände han, att han var beredd härpå – om Höglund samtidigt frågade, hur jag i en sådan situation skulle ställa mig, kan jag inte erinra mig. Sannolikt är det inte, ty han kände min inställning. Under alla förhållanden klar gjorde jag, att en brytning med Komintern skulle medföra förlust av flertalet partimedlemmar. Partifolket ville icke stå nationellt isolerat och var icke heller moget för anslutning till socialdemokratin. Ett fristående parti kunde vid denna tid således inte klara sig; vänstersocialisternas exempel var talande nog. Tidningsstyrelsens majoritet var också bestämt mot brytning med Komintern, varför han finge räkna med att eventuellt starta ny tidning.

Höglund var emellertid som ofta förut omöjlig att diskutera med. Så gick då utvecklingen vidare ...

Varje dag kunde den ekonomiska ledningen för tidningen på minskad upplaga och minskade annonser avläsa partistridens förödande verkningar. Inte blott att spalterna fylldes med referat från förhandlingarna i Moskva, som vanligt började Höglund efter hemkomsten därifrån sina följetongsartiklar. Vid genomgång av tidningsläggen på Kungl. Biblioteket har det förvånat mig, hur litet utrymme minoriteten fick jämfört med majoriteten. För att råda bot på denna ”snedbelastning” föreslog jag någon av första dagarna i augusti,

att arbetsutskottet beslutar tillsätta en kamrat tillhörande minoriteten att jämte Höglund fram till kongressen handha den politiska ledningen av Politiken, samt

att AU tillsätter en kontrollkommitté bestående av en kamrat från utskottsmajoriteten och en från minoriteten jämte en representant för exekutiven.

I avsikt att i någon mån förhindra stridens ödeläggande av valrörelsen och under intryck av en mängd brev från skilda delar av landet, som krävde att ”partiets skandalöst försummade valrörelse skulle startas”, föreslog jag vidare,

”att arbetsutskottet skulle tillsätta ett aktionsutskott, bestående av 2 från majoriteten och 2 från minoriteten samt 1 från exekutiven, vilken sistnämnde skulle vara ordf. i utskottet. Detta skulle handha fastställande av kandidatlistorna, leda hela valkampanjen samt organisera en pressbyrå, som skulle kontrollera partipressens valpropaganda.”

Det första förslaget avfärdade Höglund föraktfullt med, att ”minoriteten skulle således med exekutivens representants hjälp bli den verkliga redaktionen med Höglund som skrivkunnigt biträde”.

Arbetsutskottets majoritet förklarade samtidigt,

”att det kommer att betrakta varje disciplinär åtgärd från exekutivens sida mot en enskild medlem i utskottet eller mot partimajoriteten såsom riktad mot hela partiet och draga konsekvenserna därav”,

och minoriteten svarade med hänvisning till partistadgarnas par. 3, där det uttryckligen slogs fast,

”att partiledningen är *underordnad* den Kommunistiska Internationalen, dess kongress och Exekutivkommitté på grundval av de internationella kongressernas beslut.”

Ytterligare anförde AU-minoriteten:

”Vår senaste partikongress har förklarat världskongressens beslut ‘bindande’ för partiet. Även på femte världskongressen har den svenska delegationen såväl medverkat i utformningen av samt enhälligt röstat för de av kongressen antagna statuterna.”

Exekutivkommitténs representant uppfordrade samtidigt majoriteten,

”att ofördröjligen genomföra alla punkter i femte världskongressens beslut, särskilt att uppskjuta inkallandet av kongressen till efter valen, icke företaga någon förändring i Politikens styrelse, icke vidtaga några disciplinära åtgärder mot minoriteten och icke våldföra distrikten i fråga om riksdagsmannakandidaterna, att inställa hetskampanjen mot Kommunistiska Internationalen i partipressen, särskilt i Politiken samt att inskränka partipolemiken till slutna partimöten. – Intresset av en bestämd ledning för valkampanjen fordrar”, tillades det, ”ett fullkomligt slutet och enhetligt uppträdande av partiet utåt.”

AU-majoriteten förklarade härtill, att den *godkände den internationella disciplinen* och uppsköt partikongressen till mars följande år. Däremot avböjdes, att en av exekutivledamöterna skulle delta i arbetsutskottets arbete och i Politikens redaktion, särskilt det senare – varpå Höglund fortsatte polemiken, som om ingenting hänt.

Till bilden hör, att bägge sidor publicerade upprop. Majoriteten förklarade, att ”partiet under alla förhållanden skall hålla samman, driva ut splittringens anda samt skapa ordning och reda i leden”. Bland andra stod Gust. Nilsson (nu talman i andra kammaren), Kristinehamn, Fredr. Groop, Borlänge, Helmer Molander, Härnösand, Lars H. Lindahl och Eric Scholl, Laxå, David Adiels, Nol, Johan Wahlberg, Norrköping samt Einar Ljungberg och Ernst J. Lundqvist, Stockholm, m. fl. som undertecknare av detta.

Vid sidan av uppöppet skärpte Höglund polemiken mot ”virrigheten hos dem, som kalla sig klara kommunistiska ljus” och mot ”partiminoritetens livslögn”.

Som exempel på hans polemiska metoder kan anföras förklaringen, att ”i vänsterfraktionens politiska ledning sitter agnostikern och opportunisten Kilbom, pacifisten Winberg, och att dess organisatoriska redskap är Oskar Samuelsson, politiskt inaktiv, en ofruktbar dogmatiker och en världsfrämmande kateket ...” Det var inte längre fråga om att övertyga, det gällde att döda. Nu skulle partiet sprängas!

Minoritetens upprop var kort. Det måste publiceras som annons. Däri meddelades, att ”partiet skall leva som sektion av Kommunistiska Internationalen, vartill partimedlemmarna manas till arbete”. Undertecknare var bl. a. Gottfrid Norbäck, Hofors, Gustaf Viksten, Malmberget, Gustaf Blixt, Kramfors, Aug. Spångberg, Charlottenberg, Ernst Olsson, Bror Westergren, Ivar Olsson, Ragnar Andersson och Axel Th. Andersson, Göteborg, Harald Lundqvist och Victor Herou samt Carl Winberg, Ture Nerman, Johan Nord, Edoff Andersson, Jeårj Lundström, Otto Grimlund, Knut Moberg, Hinke Bergegren och Erland Björklid i Stockholm. Ungdomsförbundet hade undertecknat genom Einar Olsson (Ebe), Ivan Engcrantz, Hilding Hansson och Ivar Niklasson.

Från Norrbottensdistriktets styrelse – Andreas Johnsson, Sven Linderot, Emil Andersson och Robert Samuelsson – riktades första dagarna i augusti en vädjan till ”kamraterna i Stockholm” att söka ”förhindra, att denna kamrat Höglunds kampanj längre föres i vårt partis huvudorgan”. Aktieägare från skilda delar i landet – naturligtvis anhängare av minoriteten – meddelade, att de icke kunde ”tolerera denna trafik”; ungdomsklubben i Luleå talade hotfullt om, att den ”satsat 1 000 kr i tidningen”, som alltså ”icke är redaktörens privata organ” o. s. v. ”Partiets största kommun” – Stockholmskommunen – ”borde klargöra för Höglund det omöjliga i, att han fortsätter på sätt, som hittills skett”, manades också från Norrbotten. Den i vanliga fall skämtsamme men genomhederlige Carl Winberg blev allt ilsknare. Det var min ”skyldighet som ekonomisk ledare av tidningen och firmatecknare att göra slut på denna skandal”, och Hinke fann mig vara ”ansvarig för, om tidningen ödelägges” ...

Uttalandena vittnade om stigande feber, och Höglund verkade icke för avspänning. Då jag meddelade honom, att minoriteten ville ha in uppropet ”Partiet skall leva som sektion av Komintern”, den 11 eller 12 augusti, svarade han blott: ”Det är jag, som är redaktör, och jag är vald av kongressen.” När uppropet publicerades som annons, svarade han den 14 augusti med en artikel, rubricerad ”Partiminoritets annonskampanj mot partiet”, och den 15 följde en artikel ”Nya fräckheter från minoritetens sida”. Den 16 började till på köpet Ström under rubriken ”Mina förbrytelser” en serie av artiklar som fortsatte den 17, 19 och 20 – allt under det minoriteten var praktiskt taget utestängd. Samuelsson och jag, som nästan varje dag rådgjorde om situationen, blev överens om, att Höglund och Ström avsiktligt provocerade sprängning.

I denna situation blev vi eniga om att den 20 på kvällen kalla majoriteten i tidningsstyrelsen tillsammans med minoriteten i arbetsutskottet samt de ledande i ungdomsförbundet till sammanträde för att diskutera läget. För att få vara ostörda hade vi fått lokal hos Edoff Andersson, ombudsman i Försvarsverkens Civila Personalförbund, Smålandsgatan 40. Alla kallade hade inte infunnit sig. Nils Flyg t. ex. var ”förhindrad av sammanträde med en – studiecirkel”. Men Carl Winberg, Edoff Andersson, Jeårj Lundström, Emil Andersson, Oskar Samuelsson, Paul Thunell, Ejnar Olsson (Ebe) och några andra var närvarande.

Sedan jag skildrat tidningens ekonomiska läge, vidtog en stunds debatt. På Winbergs förslag uppdrogs åt mig att ”omedelbart förhindra fortsatt partipolemik i *tidningen*”. Min invändning att åtminstone ett par man borde utses för uppdraget, möttes omedelbart med förklaringen, att ”styrelsens majoritet står helt bakom dig, och du är ekonomisk ledare och firmatecknare”.

Med detta besked gick jag vid halv tiotiden samma kväll till Luntmakargatan 52. Mitt uppdrag var mer än obehagligt. Höglund och jag hade sedan partikongressen 1908 varit de bästa

vänner. Jag hade under alla dessa år städse tillhört hans trognaste följesvenner. Att efter 1921 en viss irritation periodvis varit rådande mellan oss, kunde jag icke förklara på annat sätt, än att Höglund var bitter över utgången av valet till andra kammaren 1920 och 1921. Men, som jag redan tidigare anfört, härvidlag kanske jag misstog mig. Att motsättningarna från och med 1923 bottnade i skild inställning till Komintern och olika värdering av partiets perspektiv, var emellertid uppenbart.

Men behövde politiska motsättningar bli så personligt tillspetsade, som Höglunds polemik gav vid handen? Också min vänskap med Fredrik Ström var mångårig; jag vill minnas vi träffades första gången 1908 i november eller december. Också vi hade från 1923 olika politiska uppfattningar, f. ö. även under andra världskriget hade vi nog så skarpa sammanstötningar. Men vi blev aldrig personliga ovänner ...

Det var ett av mina obehagligaste uppdrag jag skulle utföra den där kvällen, den 20 augusti. Å andra sidan kunde partistriden inte fortsätta i tidningen. Detta skulle föra till ekonomisk kollaps ...

Höglund, Ström och Taberman var på redaktionen, när jag kom till tidningen. Jag framförde tidningsstyrelsemajoritetens beslut. Höglunds enda svar var, att han fått sitt mandat som redaktör av partikongressen. Jo, men tidningen tillhör tidningsbolaget, och styrelsen var ekonomiskt ansvarig också inför aktieägarna. Nu begärde vi blott, att partipolemiken skulle upphöra i tidningens spalter. Kongressens rätt att utse redaktör kunde f. ö. eventuellt återkallas ...

Naturligtvis kom vi inte överens. Tvärtom hotade vår ordväxling att övergå i verkligt gräl. I denna situation gick jag ned i sätteriet, där maskinsättare Forsberg, en av företagets äldsta och trognaste medarbetare, just satte en ny artikel av Höglund om partistriden. Inför mitt meddelande angående styrelsemajoritetens beslut blev han först en smula förvirrad. Vem skulle han egentligen lyda, chefredaktören eller styrelsemajoriteten? Efter någon tvekan och sedan jag tagit Höglunds manus, förklarade han dock:

”Ja, det var nog högt på tiden, att det blev någon ändring. Skulle det ha fått fortsätta så här, hade vi alla blivit arbetslösa.”

Under vårt samtal hade emellertid Höglund, Ström och Taberman också kommit ned i sätteriet, åtföljda f. ö. av ytterligare ett par personer. Jag överräckte omedelbart Höglunds artikel till denne, vilket naturligtvis utlöste nytt ordbyte. Så småningom invecklades i detta även en del av den tekniska personalen, av vilka några dock uppmanade dem, som inte hörde till företaget, att avlägsna sig – allt arbete omöjliggjordes av de högljudda diskussionsinläggen. Då samtidigt faktor Stiller – eftertelefonerad av ombrytaren – just anlände och visade bort ”alla, som inte hör till företaget”, efterkoms detta inom några minuter också av Höglund.

Partiet var sprängt!

Men redan dagen därpå fick tidningsstyrelsen och särskilt Kalle Kilbom veta, vilka som ”stuckit grisen”. Flera tidningar tog utan vidare Höglunds parti. Då sedan ”höglundarna” efter någon vecka startade ”Den nya Politiken”, som f. ö. prövade en inte alltför lång men särskilt för Höglund så mycket bekymmersammare tillvaro, fick vi naturligtvis ”skäppan full” också där. Efter att första tiden ha givit ”svar på tal”, kom vi dock överens om att inte gå i alltför ingående svaromål, en metod, som i tidningspolemik under vissa förhållanden kan vara nog så verkningsfull.

Här skulle jag kunna sätta punkt i detta avsnitt. Måhända frågar sig dock en del, hur vi inför våra läsare motiverade vårt handlingssätt, och hur dessa reagerade. Omedelbart efter

Höglunds och hans vänners avtåg skrev Oskar Samuelsson och jag ihop följande förklaring, som infördes redan följande dag:

”Partiets huvudorgan är icke ett vapen i en enskild mans händer mot Kommunistiska Internationalen och den stora majoriteten i partiet. Från massor av partikamrater har redan för länge sedan kommit uppmaningar att vidtaga åtgärder för förändring av tidningens redigering ... Vi ha i det längsta hoppats på, att samförstånd med Höglundsgruppen skulle kunna uppnås. Tyvärr har detta visat sig stranda på den halsstarrighet och det bestämda motstånd, som AU-majoriteten rest mot alla förslag till uppgörelse ...

Sedan nu Höglundsgruppen i partiutskottet öppet brutit partiets stadgar och vägrat genomföra ett av över 800 partimedlemmar i 37 kommuner fordrat referendum, sedan denna grupp öppet i Politiken proklamerat partiets sprängning, anse vi oss icke längre kunna taga ansvaret inför partiets medlemmar, för att denna förgiftande kampanj fortsätter ...”

Och läsekretsen? Många reagerade som Hinke och Ture Nerman. Under rubriken Nya friska tag skrev den förre den 22 augusti:

”Vad som har hänt, var nödvändigt. Skada blott att tidningsstyrelsen inte för flera veckor sedan insett, att det hade varit dess plikt att ingripa och handla så, som den nu till sist har gjort.”

Dagen efter, således den 23, meddelade den tekniska personalen

att den under förtroendeman Cruses närvaro ”enhälligt beslutat att i fortsättningen som hittills ställa sig styrelsens föreskrifter till efterrättelse”.

Slutligen meddelar Ture Nerman den 25:

”Valet gäller svenska partiets ledningsmajoritet eller Kommunistiska Internationalen. Ingenting annat. Men ingen, som menar allvar med sin övertygelse, kan undandra sig det valet. Den, som går bort i vred eller bekymrad neutralitet, han har verkligen gått bort från sin klass och sig själv ...”

Några dagar senare börjar en stort upplagd möteskampanj i Stockholm, ”Smid partiet en krigsrustning”. Ejnar Olsson (Ebe) hade tagit hand om Stockholmskommunen, och Oskar Samuelsson blev partisekreterare. Själv utsågs jag till redaktör. Men så mycket hade parti-striden åstadkommit, att kommunisternas, ”kilbomarnas”, röstetal vid valet en månad senare sjönk från 80 000 till 63 000 utan att ”höglundarna” fick mer än 26 000 röster. Resultatet av valet 1924 blev f. ö., att högern fick 65 mandat, bondeförbundet 23, liberalerna 4, de frisinnade 27 (också liberala partiet hade spruckit), socialdemokraterna 104, ”höglundarna” 1 (Helmer Molander i Västernorr-lands län) och kommunisterna, ”kilbomarna”, 4. Vidare valdes 2 frisinnade ”vildar”.

Kalle Kilbom blev utslagen i Stockholm, vilket kanske tröstade någon. Men han återkom 4 år senare.

Kanske tycker någon av mina läsare att jag för utförligt skildrat striderna i Sverige 1923-24. Dessa angick väl blott Kommunistiska partiets medlemmar? Enligt mitt förmenande nej. De rörde främst hela den svenska arbetarrörelsen. Men mer! Man kan varken förstå rysk politik eller de närmaste årens händelser i det övriga Europa – t. ex. fascisternas erövrande av Italien – utan att i någon mån känna striderna i Komintern.

Vad som skedde i Europa efter första världskriget synes oss nu mycket fjärran. Och dock kanske den dag inte är så avlägsen då förståelse av i staternas och de enskilda individernas liv djupt ingripande skeenden kräver kännedom om striderna inom den kommunistiska rörelsen och de förhållanden dessa speglade.

I viss mån har det redan blivit klart att ”Höglundssprängningen” orsakades av en central fråga, strävan att skapa ett *världs*parti. Detta var inte blott förutsättningen för nya revolutionära framstötter – världsrevolutionen hade inte ”gått och lagt sig” för evigt – utan också för försvar

av Sovjetunionen. Fascismen signalerade enligt ryssarnas mening inte blott nazismen, den signalerade andra världskriget. Men å andra sidan, var det då inte oriktig politik att rensa de kommunistiska partierna? Inte ur ryssarnas synpunkt. Den nya ekonomiska politikens era gav tid för utrensningar – och nytt uppbyggande.

Striden begränsades inte till Sverige. I stort sett samma historia utspelades i Tyskland, Italien, Frankrike, Norge, Danmark, Österrike. Överallt var de mer eller mindre våldsamma sammanstötningarna betingade av olika meningar om vad världspartiets uppbyggnad krävde. Om tempot, om strängheten i metoderna. Men naturligtvis indrogs också andra frågor i striderna, olika i olika länder.

Sveriges kommunistiska parti blev några år efter 1923-24 starkare än tidigare. I andra länder verkade striderna i motsatt riktning – åtminstone på längre sikt. Särskilt i Tyskland bidrog här till ultravänsterpolitiken. Denna liksom, efter 1925, motsättningarna i Ryssland blev så utgångspunkten för nästa rensningsperiod som i USA, Tyskland, Frankrike, Sverige och andra länder satte in 1928-29. Andra världskriget fick senare motivera den våldsammaste ”utrensning” något kommunistiskt parti genomgått, massavrättningarna i Ryssland under 30-talet.

Jag har redan antytt att enligt mitt förmenande icke blott ryssarna varit ansvariga för striderna i olika partier, i vissa fall gjorde ryssarna t. o. m. allt för att hindra strider. Under alla förhållanden har också emigrantgrupperna stort ansvar. Ungrarna – med undantag för professor Varga och möjligen några andra – vissa tyskar och finnar har i olika sammanhang spelat en ödesdiger roll. Mer än en gång har ryssarna – Lenin, Tjitjerin, Stalin – varnat de icke ryska kommunistpartierna att använda ”ryska metoder”. Men därom blir det möjligen tillfälle att återkomma.

Notiser om partistrider

I början av 1921 delegerades jag till Moskva som Vänstersocialistiska partiets representant i Kominterns exekutiv. Nästan varje sammanträde sysslade med stridsfrågor i olika partier – vågorna efter första världskriget hade icke på långt när lagt sig. Strid på kniven ägde rum mellan olika ledare och olika grupperingar liksom angående principiella, taktiska och organisatoriska problem. Diskussionerna var ur många synpunkter lärorika och framtvängde studium av en mängd tryckt och skriftligt material. Mycken värdefull kunskap om förhållandena i olika länder bibringades exekutivkommitténs ledamöter – ehuru framställningarna naturligt nog ofta var partiska.

En dag kallades jag och finnen Arthur Usenius till Lenin för att lämna denne informationer om läget i Skandinavien. Tillsammans med andra finnar – Edvard Gylling, Herman Hurmevaara, finska socialdemokratiska ungdomsförbundets förre sekreterare Railo o. a. – hade Usenius något år vistats i Sverige undan de vitas terror i hemlandet. Han kände således förhållandena i vårt land väl. Lenin ville också höra hans mening om läget i Finland – utan tvivel hade han fått informationer även av andra finnar. Världsrevolutionens ledare hade för vana att under exekutivens sammanträden inbjuda olika delegater till små kvällssammankomster, där han utfrågade dem om läget i respektive länder och vad de tyckte om situationen i Sovjet.

Emellertid var Usenius sedan 1917 särskilt bekant med Lenin. Den period denne på sommaren ”gått under jorden”, hade han nämligen i Finland blivit väl omskött av just Usenius och dennes familj; man märkte granneligen, att Lenin kände sig djupt tacksam mot dem, som hjälpt honom. Fritz Platten i Schweiz t. ex., vilken för Lenins räkning skötte förhandlingarna angående genomresan i Tyskland våren 1917, vittnade översvallande om, hur tacksam Lenin kunde vara mot personer, som gjort honom tjänster. Till en början talade han nästan uteslutande med Usenius. Förhörde sig i detalj angående hans familj o. 1.

Men så började frågorna om läget i Skandinavien, i första hand angående läget i Sverige. Och de vittnade om tämligen goda informationer – då bolsjevikerna efter förbindelsernas avbrytande 1918 länge varit utan representant i Stockholm, måste de ha fått sina rapporter genom andra kanaler, sannolikt av för oss okända personer.

Lenin kunde fråga. Väsentligheterna plockades fram i snabb följd: ”Hur var det ekonomiska och politiska läget? Fanns det någon opposition inom socialdemokratiska partiet? Skulle det bli en ny period av samregerande med de borgerliga? Hur ställde sig bönderna?” De frågor jag inte kunde besvara eller besvarade oklart riktades till Usenius.

Så övergick Lenin att fråga om läget i – Vänstersocialistiska partiet: Hur var det med Höglund – vilken Lenin efter Zimmerwald hade viss respekt för – och med ”onkel” Lindhagen, vilkens politik han däremot syntes ta en smula von oben. Som ett skott kom frågorna:

”Har ni strider i partiet? Kan Höglund och Lindhagen verkligen samarbeta? Är det meningen, att Vennerström i fortsättningen skall leda riksdagsgruppen? Böjer sig denna för partiledningens beslut?”

Här hade alldeles tydligt ”rapportörer” varit framme.

Naturligtvis svarade jag, att sammanhållningen i stort sett var god. Små skärmytslingar hade väl förekommit mellan olika personer i partiledning och riksdagsgrupp, vittnande inte blott om olika temperament utan framförallt om olika uppfattningar om det nybildade partiets målsättning och taktik samt om olika detaljfrågor, men ännu i januari och februari var alla besjälade av tro på och vilja att bygga ut partiet. Blott någon månad senare avlägsnade sig emellertid Vennerström, Hage, Fabian Månsson, O. W. Lövgren, Ernst Åström, Elof Lindberg och andra från partiets kongress i Viktoria-salen. Under vänskapliga former skedde skilsmässan, det är sant, men den första avsöndringen skedde dock – redan fyra år efter det nya partiets bildande. Det borde ha lärt oss något för den fortsatta utvecklingen.

Det vare mig fjärran vilja påstå, att sprängningen 1921 berodde på blott personliga motsättningar. De bottnade naturligtvis också i politiska. Lindhagen – som f. ö. inte blott var en särling utan också rätt ofta lade diktatoriska tendenser i dagen – Fabian och Hage var djupare sett mera liberaler än socialister. Därtill skilde de sig personligen i fråga om temperament och personlig läggning. Lindhagen och Palmstierna var politiskt sett trots oförenliga personliga motsatser mera besläktade, om man i sammanhanget kan använda ett sådant uttryck, än Lindhagen och Carleson. Och naturligtvis hade Höglund, Kilbom, Ström och de andra ungdomsklubbisterna politiskt mer gemensamt med Gustav Möller och Per Albin än med Lindhagen och Palmstierna. Att sedan Höglund och Per Albin oförenligt skildes genom olika temperament och ärelystnad, var en annan sak. Av allt att döma grundades deras fiendskap, som nästan alltid framträdde i smått som stort, under Höglunds fängelsevistelse efter ungdomskongressen 1905.

Huruvida Lenin tog mitt påstående för gott, lämnar jag därhän. Sannolikt tvivlade han på mitt omdöme. Hans erfarenheter av människor och politiska strider var ju mycket stort, och hans kunnande i allt, som rörde partier och partibildningar inom särskilt arbetarvärlden, utan motstycke. I varje fall invände han, att sammanhållningen knappast kunde vara så god i vårt nya parti. De ledande var för olika till härkomst, temperament och i fråga om politisk inställning:

”Ni har säkert många svårigheter att genomgå, innan ni får ett ideologiskt sammansvetsat och politiskt aktionsdugligt parti i Sverige. Det kräves stort tålamod och varsamhet.”

Jag kände mig som en okunnig skolpojke. Och det blev inte bättre, då jag såg Usenius nicka bifall till Lenins undervisning.

Men det viktigaste kom till sist. Lenin gav oss en lektion i partistriderens uppkomst. Dessa börjar ofta med personliga motsättningar mellan några av de ledande. Så småningom och för att lättare få anhängare framställer vederbörande sina strider såsom bottnade i politiska motsättningar. Småborgerliga fultigheter, personlig maktlystnad och äregirighet ges principiell och teoretisk karaktär. Så bildas grupperingar, ofta därför att man ”inte trivs”, vilka så småningom kan bli fraktioner med speciell disciplin, som omöjliggör sakliga debatter och frågornas förnuftiga lösning.

Lenins uppfattning var i huvudsak byggd på ryska erfarenheter. Men också i många demokratiska länder, där partierna arbetar efter andra linjer än i diktaturstaterna – kanske främst i dessa f. ö. – träffar den prick.

Protokoll och personliga minnen från partikongresserna 1908, 1911, 1914, 1917, 1921 och även senare klargör, att *personliga* motsättningar orsakade många bittra ord, och att mandat- och kandidatfrågor spelade en större roll, än man skulle tro vara möjligt bland ”partivänner”.

Periodvis kunde många av dessa knappast tala med varann – samtidigt som vederbörande lätt fann vägar och möjligheter till umgänge med personer ur ”fiendepartier”. Och det var likadant i de borgerliga partierna, ett förhållande, varpå arbetet i såväl kommunala församlingar som i riksdagen lämnade många exempel. Man vågar kanske t. o. m. säga, att det personliga var – och är! – det högsta i främst de borgerliga partierna. Erfarenheterna från särskilt mina 15 år i Stockholms stadsfullmäktige bekräftar denna uppfattning.

Mellan och på kongresserna gällde naturligtvis de avgörande striderna stora principiella, taktiska och organisatoriska problem. Men också personliga motsättningar spelade in. Att så var fallet vid t. ex. Vennerströms och en del av hans meningsfränders avtåg 1921, fick jag både före och efter händelsen mer än en gång bevis för.

Men ytterligare något om partiklyvningen 1917. Att Palmstierna i visst avseende spelade en mycket inflytelserik roll vid framdrivandet av denna, bestrides av ingen, som läst hans dagböcker. Själv skryter han därmed. Det bör dock i sammanhanget inte glömmas, att vi i oppositionen till en början hjälpte till att trissa upp honom. Höglund trodde sig kunna utnyttja Palmstierna som slagträ mot vissa socialdemokratiska ledare.

Då tidningarna 1910 meddelat Palmstiernas inträde i socialdemokratiska partiet, skrev Höglund i Stormklockan den 25 juni:

”Riksdagsman Erik Palmstiernas inträde i det socialdemokratiska partiet är den politiska händelsen för dagen. – Trots sin ungdom har han redan gjort sig känd som en av våra dugligaste och kunskapsrikaste riksdagsmän. – Hans motioner och inlägg i socialpolitiska frågor ha stundom burit en klarare och gedignare socialistisk prägel än dem våra egna partivänner fört fram. – Man har därför anledning att med tillfredsställelse hälsa det steg Palmstierna tagit, som tillför vårt parti och vår riksdagsgrupp en högt begåvad och insiktsfull man med en brinnande arbetslust, en djärv och slagfärdig kämpe, som aldrig låter ett tillfälle gå obeaktat att våga en dust med reaktionens fiendehopar.”

Höglund sade sig vidare ha anledning tro, att då Palmstierna ”nu efter moget övervägande ansluter sig till vårt parti, gör han det i full avsikt att åtminstone i alla huvudfrågor underordna sig partiets program och taktik”.

Men Svenska Dagbladet trodde annat. Tidningen spådde, att i ”flera hänseenden svåra konflikter skall uppstå mellan Palmstierna och det socialdemokratiska partiet”.

Palmstiernas motion vid 1910 års riksdag om trustväldet förklarar Höglund ha ”den oerhörda betydelsen att ha väckt vårt folks uppmärksamhet på den överhängande fara, den moderna kapitalismens ohejdade utveckling innebär, och lämnat ett värdefullt material för den väldiga kamp, som nu förestår – för produktionsmedlens socialisering (!? KK). ”Redan detta”,

tillägger hr Höglund, ”är en bragd, värd socialdemokratins och arbetarklassens varma erkännande.” (Palmstiernas inställning till aktionerna för rekognitionsskogarnas återförande till kronan och i fråga om vattenrättslagstiftningen yttrade oppositionen ingenting om.)

Correspondenzblatt, tyska landsorganisationens tidning, skrev däremot den 2 november 1912 om ett föredrag friherre Palmstierna hållit om Dyrtyd och trustväsen:

Palmstiernas föredrag ”ådagalade i sin grundläggande del talarens obekantskap med den socialistiska ekonomin, sådan den företrädes i den socialistiska teorin”.

Emellertid, också här hemma ändrade man snart mening. Efter ett Palmstiernas tal i Sundsvall i slutet av september 1913 går Mauritz Västberg i ett par artiklar skarpt till rätta med honom, och Höglund förklarar i Stormklockan den 27 september, att

”det vore orimligt att begära, att den, som i går var med liv och själ liberal, i dag bums skall känna och tänka som socialdemokrat”, vilket ju knappast var detsamma, som Höglund förklarat tre år tidigare.

Den 27 dec. samma år deklarerar Höglund i polemik mot Palmstierna:

”Överallt, där ni dragit fram, det må vara i riksdagsgrupp, partistyrelse, stadsfullmäktige eller annorstädes, har partilivet förgiftats, och söndringens anda fått insteg”, och Fabian Månsson karakteriserar Palmstierna samma dag som

”den allestädes synlige men ingenstädes närvarande intriganten i partiet”.

Att Palmstierna var en arbetsam, mycket kunnig och mycket äregirig man, lär dock inte kunna förnekas. Då hans broschyr Dyrtyd och trustväsen kom ut, telegraferade jag i egenskap av studieledare i ungdomsförbundet och tackade. Jag uttalade förhoppningen, att broschyren skulle spridas i jätteupplaga. Svaret kom prompt:

”så småningom skall den socialdemokratiska ungdomen nog förstå mina strävanden”.

Då jag någon vecka senare talade om för Gustav Möller, att jag tyckte om broschyren, svarade denne med ett hjärtligt skratt:

”Vet du inte, att den är en kompilation efter en i dagarna i England utkommen broschyr?”

Nej, det visste jag inte. Men faktiskt fortsatte jag att under mina föredragsresor sprida Palmstiernas broschyr.

Tänk, om oppositionen och särskilt Höglund redan från början bedömt Erik Palmstierna lite mera kyligt. Inte försökt spela ut honom mot de socialdemokratiska riksdagsmännen! Nog borde dessa då fått större respekt för vår kritik! Nog borde våra inlägg ha vägt tyngre!

Att här ytterligare behandla striderna i partiet och mellan detta och ungdomsförbundet 1908-1914, är överflödigt.

Vad angår min egen inställning, kanske jag dock, utöver vad jag anför i Ur mitt livs äventyr, kan få understryka en för mig och säkerligen många tusen andra mycket väsentlig sak. Socialdemokratins ställning till kriget, framförallt den tyska och engelska socialdemokratins men även vissa franska och ryska socialdemokratiska ledares inställning förde mig reservationslösare än som eljest sannolikt skulle ha blivit fallet över till oppositionen. Jag hade reflektionslöst, kanske också barnsligt, det skall gärna erkännas, trots på de internationella kongressernas beslut, på deklARATIONERNA om *kamp mot kriget med alla medel*. När så resultatet blev *understöd*, i vissa fall *med alla medel*, åt de för kriget ansvariga regeringarna, hur var det möjligt för en i socialismens och fredens anda fostrad arbetaryngling annat än att gå i opposition mot den rörelse, som tillät sådant? I varje fall såg jag denna tid ingen annan utväg.

Vid bedömandet av oppositionen inom den svenska socialdemokratin måste ytterligare tre betydelsefulla omständigheter beaktas: striderna i andra socialdemokratiska partier, socialistiska internationalens ståndpunkt och de svenska arbetarnas ekonomiska, sociala och politiska läge.

Kampen mellan höger och vänster hade förts och fördes med stor häftighet inom de socialdemokratiska partierna i framförallt de stora länderna. Så var fallet i Tyskland, Frankrike, Ryssland, Italien, England. Men även i länder som Holland, Belgien och Norge var partistriderna mycket djupgående.

Och internationalen? Striderna fördes tidigt över till denna. På kongressen i Amsterdam 1904 gick de två riktningarna emot varann i en drabbning, som varade tre dagar och slutade med vänsterns seger. Referat av den antagna resolutionen synes mig kunna försvaras.

”Resolutionen fördömer tillmötesgående mot den bestående samhällsordningen och betackar sig för all sådan ‘socialism’, som vill nöja sig med det borgerliga samhällets reformerande. Socialdemokratin måste vägra varje anslag av medel, som är ägnade att bibehålla den härskande klassen vid makten.

Socialdemokratin kan icke eftersträva andel i regeringsmakten inom det borgerliga samhället. Den fördömer varje strävande att närma oss till borgerliga partier – av vad slag de vara må – samt ålägger slutligen de socialdemokratiska riksdagsgrupperna att, allteftersom deras makt ökas, använda denna till upplysning om socialdemokratin mål – ‘predika socialism från riksdagstribunen’ – till att tillvarata arbetarklassens intressen, utvidga friheten och skapa lika rättigheter för alla samt till att ännu mer energiskt än förut bekämpa militarismen.”

I huvudsak samma ståndpunkt intogs till de olika frågorna på kongresserna 1907 i Stuttgart, 1910 i Köpenhamn och 1912 i Basel. Till följd av tyskarnas vägran att binda sig för precisa uttalanden angående förpliktelsen att tillgripa alla medel mot kriget, stannade de två senare kongresserna visserligen vid mera allmänna uttalanden, men något tvivel om deltagarnas inställning finns inte. Ström skrev till mig ett något pessimistiskt kort från Basel 1912, men pessimismen var mer betingad av tvivel på möjligheten att förhindra ett allmänt krigsutbrott, än av socialisternas inställning till kampen mot kriget.

Att ungdomen under anförda förhållanden ansåg sig företräda den internationella socialismens linje, bör inte förvåna. Som exempel kan f. ö. anföras ett uttalande av Per Albin Hansson, berörande militärfrågan på partikongressen 1911:

”Vad vi fordra, vi unga inom partiet och de, som äro ense med oss, är, att partiet följer de internationella kongressernas linjer, och särskilt så som dessa tagit sig uttryck i Köpenhamns-kongressens resolution. Även i det avseendet ställa vi oss på de internationella kongressernas ståndpunkt, att vi ingalunda äro ligkiltiga för vårt lands frihet och oberoende. När vi jämsides med avrustningen ville upprätta ett kulturförsvär, är det oriktigt att komma och säga, att vi äro ligkiltiga för vårt lands oberoende.”

Efter detta och efter den fylliga belysning jag i förutvarande avsnitt avsiktligt gett striderna, som föregick sprängningen 1924 av Kommunistiska partiet, kan jag yttra mig kort om de där bakomliggande personliga, principiella och politiska motiven. Att Höglund och Ström redan 1921, måhända redan året förut, då de 21 teserna antogs, började tvivla på Kommunistiska Internationalens organisation och arbetsmetoder, synes mig högst sannolikt. För min del såg jag ingen annan utväg till arbetarklassens frigörelse och fredens säkerställande. Möjligen influerades min inställning också av en viss opolitisk envishet. Det stred alldeles mot min natur att ge upp en sak, innan jag blivit övertygad om, att den var fullkomligt hopplös. Och jag upprepar, det absoluta flertalet av de kommunistiskt organiserade arbetarna ville 1924 icke lämna Komintern.

Jag ansåg f. ö. inte de 21 teserna som sådana uteslutande hindrande för partiarbetet. Svårigheterna orsakades långt mer av de personer exekutivkommittén sände ut till sektionerna för att övervaka tesernas genomförande. Dessa kände sig ofta som militära emissarier, icke som kamratliga rådgivare, för vilken uppgift de f. ö. i många fall saknade både erfarenhet och kunskaper. De betraktade och behandlade partierna utanför Ryssland som verktyg, inte bara i exekutivkommitténs globala politik, utan för sina egna slutsatser angående läget i världen, vilka ofta var fullkomligt felaktiga, och även för sina personliga maktsträvanden.

Hade vi en gång anslutit oss till världspartiet, skulle vi emellertid inte springa, när svårigheterna började, vi skulle tvärtom ta de fulla konsekvenserna, även om det gick ut över oss själva, det var också mina meningsfränders inställning. Vid fall av missnöje med kongressernas och/eller exekutivens förslag var det vår skyldighet att hävda vår mening *före* besluts fattande. Därefter skulle vi lojalt medverka för deras genomförande. På annat sätt kan inget parti arbeta, ingen politisk verksamhet bedrivs.

Till 1929 tyckte jag erfarenheten visade, att man kunde ”tala med” ryssarna. De tog skäl och gav skäl; som regel respekterade de personer, som sade sin mening. Sämre var det som jag redan antytt med vissa representanter för ”emigrantpartierna”. De värsta intrigmakare jag stötte samman med i mitt internationella arbete tillhörde dessa. Psykologiskt är förhållandet förklarligt. Människor, som misslyckats i eget land, vill ofta avreagera sig genom intriger och jäkelskap mot sådana, som icke misslyckats.

Att situationen 1924 förde till sprängning, bottnade naturligtvis också i personliga omständigheter. Kraven på oss var ofta mer än tunga, inte minst de ekonomiska. Mer än annat bidrog emellertid slutligen Höglunds polemiska metoder. De ständiga följetongsartiklarna, fyllda som de var av giftigheter och sårande omdömen, skapade så småningom ett fullkomligt ohållbart läge. Gärna interna diskussioner och skarpa hugg, även om de ibland onödigt hårt – härvidlag felade jag själv mer än en gång – gick ut över enskilda personer, men det blev annat, när meningsmotsättningarna gång på gång blottades inför öppen ridå, när den egna byken tvättades på torget. Opportunism? Ja, gärna det, men det var nu en gång min uppfattning, är det alltså ...

Ingen, som icke genomgått en partistrid, vet, hur bitter den kan vara. Den blir nästan alltid ”blodigare” än striden med andra partier. Allt kan hända under en strid mellan ”partivänner”. Vilka beskyllningar som helst kan utslungas, de mest otroliga lögner spridas. Orimliga händelser kan inträffa, och illvilliga samt fullkomligt sanningslösa rykten kan spridas i den politiska kampen överhuvudtaget. Men striden med ”fiender” blir som sagt aldrig så bitter som mellan f. d. vänner ...

Ur många synpunkter skulle det säkert vara lärorikt, om någon vetenskapligt skolad och absolut objektiv historiker och psykolog ville ordentligt studera och kartlägga, i vad mån striderna inom den svenska arbetarrörelsen påverkats av personliga motsättningar mellan Branting och Aug. Palm, mellan den förre och Axel Danielsson, mellan Hinke Bergegren och Branting, mellan Per Albin Hansson och Zeth Höglund, mellan Lindhagen och Palmstierna, osv.

V. Notiser om män som jag mött

”Min vän socialistdoktorn”

Naturligtvis klipptes inte mina förbindelser med Halmstad av efter ankomsten till Stockholm. Många av kamraterna i arbetarrörelsen uppehöll regelbunden korrespondens, men även några privata vänner. Musikdirektör Oskar Melander och doktor Victor Berglund kom främst. Då Melander efter något år flyttade till Lund, där han blev musiklektör vid ett av läroverken, blev

korrespondensen med honom mera sporadisk. Annorlunda med doktor Berglund. Ända till några månader före dennes död utbytte vi våra bekymmer. Berglund skrev ibland t. o. m. ett par gånger i veckan. Han var en ovanligt flitig och stimulerande brevskrivare; min sjukdom förekommer i de flesta av hans brev. Han var rörande i sina omsorger. Inte blott att han gav mig personliga förhållningsorder, han skrev också till min stockholmsläkare Johannes Sjöberg.

Victor Berglund var socialist, ehuru icke partiansluten. Så långt hans tid medgav, följde han det politiska livet och dess olika växlingar. Någon gång kritiserade han socialdemokratien, oftast var han dock helt med. Men han förstod inte partiets sprängning. Han varnade för den upprepade gånger, förstod inte att det måste gå så. Men han var politiskt lidelsefull i högsta grad.

Jag har under mina många politiska diskussioner aldrig sett en människa så upprörd som Berglund över beskyllningarna under F-båtskampanjen mot Staaff för att vara förrädare. Högertidningen Halland var hela denna period särskilt hätsk. Redaktör Hägge hade emellertid många gånger i sin tidning stött Berglunds aktioner i hälsovårdsfrågor och var i allmänhet respekterad också av oss socialdemokrater. En kväll, när den politiska upphetsningen var på kokpunkten, träffade vi Hägge på gamla hotell Svea. Berglund tyckte, att han borde säga honom några sanningens ord. Resultatet blev en föreläsning om ”journalistiska nidingsdåd”, som Hägge avlyssnade utan ett ord till försvar.

Några månader senare stötte vi alla tre på nytt samman på någon tillställning. Hägge kom direkt fram till Berglunds och mitt bord, där f. ö. också riksdagsman Johansson i Brånalt och apotekare Aulin hade plats. Utan någon inledning yttrade han:

”Jag har flera gånger tänkt ringa dej, Berglund, efter vårt sista sammanträffande. Jag tycker det vore pinsamt, om vi skulle bli ovänner för vad tidningen Halland skrev under de där hetsiga dagarna. Naturligtvis är jag politiskt och moraliskt ansvarig för, vad som står i tidningen, och naturligtvis förekommer också hos oss ofta överord” – med en talande blick på mig. ”Men den artikel du på Svea syftade på, hade jag inte skrivit, om det nu kan vara någon ursäkt. Kan vi inte vara vänner igen?”

Berglund sprang upp som en fjäder, tryckte Hägges hand och utbrister vändande sig mot mig: ”Slå av, Kilis, och låt oss dricka en skål med Hägge. Episoden i vintras har pinat också mej.”

Sådan var Victor Berglund ibland. Snar till reaktion mot det han tyckte var orättvist, men lika snar till försoning. Men sådan kunde också Bengt Hägge vara, ehuru denne till sitt humör nog var åtskilligt jämnare.

Mot en del av sina kolleger var Berglund dock oförsonlig. Det hörde inte till ovanligheterna, att han på grund av deras felaktiga diagnoser och ordinationer – Berglund var erkänt skicklig diagnostiker – fick överta svåra sjukdomsfall. Särskilt gällde naturligtvis detta lungsjuka men också andra.

Den 9 febr. 1916 skildrar han t. ex. följande som djupt upprörde honom:

”I går kom till mig en 53 års man, som från att ha varit fullt frisk i mitten av förra året börjat känna dyspepsiska besvär (matsmältningsrubbingar) och magrat. Han besökte sjukkasseläkaren dr W. framåt jultiden och har gjort ytterligare tre besök under senaste månad. Diagnosen till sjukkassan blev ’hjärtsvaghet och lungkatarr’. Mannens tillstånd försämras emellertid, han magrar ytterligare och kräks upp allt han förtär. Så kom han då till mig och bad om undersökning och sanningsenligt besked angående sitt hälsotillstånd. Det finns inget fel på hjärtat och blott vanliga förändringar på lungorna. Men däremot *en stor kännbar magkräfta*.

Nåväl, jag ringer upp min kollega och frågar, vad han funnit för fel på mannens hjärta. Svaret blir ordagrant:

‘Ja, ser Du, jag har egentligen inget antecknat. Ja, jag skrev något till sjukkassan om hjertat och lungorna, vill minnas, att gubben var litet dålig. Men jag har verkligen inte så noga undersökt honom. Vad har Du funnit?’

Jo, svarar jag, jag har funnit, att mannen lider av långt framskriden magkräfta, och att han är dödsdömd. W:s svar blir:

‘Det är inte ärligt gjort av Dig mot en kollega att meddela detta till patienten, innan Du meddelat mig det.’

Han menade, att jag var en skurk, som gav patienten begärt besked, trots att denne sökt mig för att få ett sådant, och trots att han betalt mig en tia i vanligt arvode ... Är världen verkligen så dålig, att falsk kollegialitet skall gå före sanningen mot, och, i detta fall, hjälpen till en sjuk? Är så fallet, då är det bättre, att jag slutar med den här historien ...”

Ofta ansåg han sig ha anledning förebrå kollegernas bristande intresse för socialmedicinska problem; Berglund insåg klart bostadsfrågans betydelse för och samband med tuberkulosvården och barnadödligheten. ”Tuberkulosproblemet kan endast lösas i samband med arbetarfrågan”, skrev han i Hallandspostens julnummer 1915. ”I och med att varje människa får möjlighet 1. att bo hygieniskt dvs. i ett rum med tillgång till ljus och frisk luft, 2. att äta sund och tillräcklig föda, 3. att kläda sig väl, 4. att slippa onaturliga kroppsanssträngningar, skall tuberkulosfrekvensen sjunka.”

Inte alla läkare insåg det 1915.

Hela sin tid i Halmstad arbetade Berglund oförtrutet, för att samhället skulle hjälpa de lungsjuka. Att tuberkulosdispensär startades tidigare i Halmstad än i de flesta andra städer, var främst Berglunds förtjänst. Han hade dock aktiv hjälp av bl. a. borgmästare Bissmark. Dennes förtjänst var det f. ö. till stor del, att Berglund trots fula intriger blev dispensärens första läkare.

I sin privata praktik stod Berglund på toppen. Inga kostnader var för höga, inga åtgärder för vittsyftande, då det gällde att hjälpa sjuka medmänniskor; i stor utsträckning var hans ekonomiska svårigheter en följd härav. Han var en av de första privatpraktiserande läkarna i landsorten, om inte överhuvudtaget i vårt land, som installerade röntgenanläggning och andra moderna hjälpmedel. Men så var också allmänhetens förtroende för honom osedvanligt stort och riksomfattande. Patienter ur alla samhällsklasser samlades från hela landet i hans väntrum – så länge han själv var frisk.

Tjugosexårig avlade Berglund licentiatexamen i Lund. Stora förhoppningar fästes vid honom som blivande lärare vid universitetet. Men att studera på skuld var inget lockande perspektiv. Och så flyttade han till Halmstad, där han öppnade privatpraktik. Trängtan efter självständighet bidrog väl också till detta steg. Omedelbart öppnade han sjukhem, som emellertid gick omkull – staden var för liten, och den burgna befolkningen för konservativ för dylika ”nymodigheter” – och senare med en del vänners hjälp Sundholms sanatorium intill den underbara Simlången. Jag hade, som jag förut framhållit, glädjen att ofta vara hans gäst och sällskap vid de två gånger i veckan återkommande besöken på sanatoriet. Inte blott resorna var högtider. Stämningen bland patienterna och dessas förväntningar på läkaren var något av det egendomligaste jag upplevde dessa år.

Ehuru privatpraktiken tog det mesta av Berglunds tid – han ägnade varje patient ett alldeles speciellt intresse – hann han dock även med omfattande annan verksamhet. En följd av år utgav han före jul en samling älskvärda ”nidteckningar” av stadens pampar, som väl till en början mottogs med sura miner men så småningom blev mycket uppskattade. ”Halmstads-

laxar”, som han kallade de årliga ”samlingsverken”, blev undan för undan allt populärare, och torde nu endast i ytterst sällsynta undantagsfall kunna erhållas antikvariskt.

Det viktigaste och mest beundransvärda var dock, att denne ”landsortsläkare” aldrig släppte den vetenskapliga forskningen. Visserligen erhöll han någon gång understöd av ett par gynnare – Olof Aschberg bl. a. bidrog till tryckning av hans doktorsavhandling – som förstod betydelsen av hans fortsatta forskningar. De vetenskapliga undersökningarna angående tuberkulosens utbredning bland skolbarn, som 1914 förde till disputation och förlänade honom medicine doktorsgraden, utfördes under den svåraste tidsnöd och med förhållandevis stora ekonomiska offer.

Berglund hade inga möjligheter att erhålla samhällets stöd. Däremot kom avund och småintriger under en följd av år honom rikligt till del. Att en del av den tidens borgare i Halmstad skulle ha svårt att förstå denne fribytare, borde dock inte ha överraskat. Viktor Larsson hade före honom i rikt mått fått smaka det småborgerliga skvallrets giftsprutor.

Som bevis på Berglunds redobogenhet att utan hänsyn till eget bästa ingripa, då han ansåg, att någon orättvisa begåtts, vill jag anföra ett brev från 5 mars 1915, omedelbart efter min avflyttning. Efter att ha uttalat sin förkastelsedom över, att ”arbetarrörelsen samlar alla krafter i Stockholm” och hotat att ”skriva till Branting” därom – ”många av er gjorde större nytta i landsorten” – ber han mig tala med advokat Romanus att åta sig följande:

”Här håller på att utvecklas ett polisövergrepp mot en stackars man, där ’vännen’ Ståhlgren – ’länsman i Snöstorp, mot vilkens åtgärder jag mer än en gång ansåg mig ha anledning att ingripa i tidningen’ KK. – spelar en framstående roll. Han har nu åtagit sig att ’hjälpa’ en kvinna genom att få mannen förklarad sinnessjuk – för att komma åt hans fastighet! Ståhlgrens uppträdande omvittnas från alla håll såsom särskilt lymmelaktigt. Bl. a. lyckades han få den nye provinsialläkaren A. att utfärda ett läkareutlåtande, att mannen var sinnessjuk. Efter mitt samtal med läkaren – jag har dock skött mannen i många år – förklarade denne emellertid intyget ogiltigt. Detta till trots vill nu Ståhlgren tvinga Snöstorps kommun att betala hospitalskostnaderna – Ståhlgren borde ju själv betala dem, då det är han som genom oriktiga uppgifter fått mannen placerad på hospital. Jag har försökt att skaffa mannen, en murare P., som Du känner, advokathjälp här nere men t. v. misslyckats.

Har nu velat underrätta dig om detta upprörande missgrepp och ber dig tala med vår vän Romanus, så att han eventuellt står beredd att ingripa ...

Är det inte för dj-t, att en länsman skall få sätta sig till doms över en människas förnuft? Hans uppträdande är f. ö. sådant, att jag icke vill anförtro papperet skildringen därav. Det är något så upprörande i denna situation, att jag ej kan få mitt samvete att tåga.”

Omkring ett år senare, 9 febr. 1916, skildrar Berglund sina forskningar:

”Har funnit en del ur vetenskaplig synpunkt så stiliga lungsaker (Röntgen), att jag måste få en tids frihet från det dagliga för att skriva. Mitt arbete” – ett stort vetenskapligt verk, som sedan föranledde hans kallelse till docentur (KK) – ”är ju lyckligtvis så långt kommet, att det inte borde vara omöjligt att få ihop nödiga medel. Kan Du finna någon utväg, så sätter jag gärna röntgenanläggningen i pant ... Jag måste få hjälp från det håll jag tillhör, ty annars går det ej. En direktör B. här i Halmstad, som mer än en gång anlitat mig för sina lungor, svarar icke ens på brev, då jag hövligt frågar, huruvida han tillfälligt kunde hjälpa mig ...”

Den 11 september 1916 är tydligen de ekonomiska bekymren ännu mer pressande:

”Jag försäkrar dig”, skriver han, ”att jag aldrig känt mig så ensam i livet som detta sista år. Det ser ut, som om det skulle bli värre för varje år. Jag skulle också för länge sedan ha slängt allt, om jag inte känt det som en plikt mot två personer att leva vidare ... Min avhandling föreligger nu äntligen färdig. Den och en annan litet mindre, införd i Hygiea, har t. v. blott sänts till medicine professorerna i Lund. Den kommer till dig om ett par dagar. Men nu återstår tryckkostnaderna. Nog

är det väl en underlig ordning, att man inte skall kunna få hjälp ens med dessa ... Väntar nu att få bli docent på arbetet. Det är f. ö. min enda önskan, ty därigenom skulle jag kunna skaffa mig litet upprättelse för mina lundaresor. (Berglund hade flera gånger måst resa till Lund dels för vissa forskningar och dels för en del föreläsningar. KK.) Men sannolikt skall det gå åt h-e, därför att det är jag ... Genom en docentur skulle emellertid min ställning stärkas och mina möjligheter att i fortsättningen få skriva vetenskap på ett helt annat sätt garanteras ...

En annan sak! För en tid sedan sökte jag överläkareplatsen vid Spenshult (jubileumssanatoriet i Halland, som nyligen efter ombyggnad togs i bruk för reumatiska sjukdomar. KK.). Man hade förklarat sig ej kunna få kvalificerad läkare. Jag fick ansökningshandlingarna tillbaka med den officiella förklaringen, att 'platsen först skulle på nytt ledigförklaras'. Kan Du förvåna dig, att det går som det går, när där sitter två medicine kandidater att sköta ett av de mest maktpåliggande arbeten, som kan tänkas, och som därtill gärna förutsätter ingående kännedom även om praktisk medicin? Nu sökte jag med 14 års praktik också i tuberkulosvård och som, kanske vågar jag påstå det till min bästa vän, nedlagt stort intresse och fallenhet för denna gren av läkarvetenskapen. Men då skall platsen på 'nytt annonseras ledig'. Hur det under tiden går med de stackars sjuka, därom tycks vederbörande makthavare inte bry sig så mycket. Under hand har det emellertid meddelats mig, att det 'på den platsen inte passar med en socialistdoktor ...

Har ej haft en enda dags vila i år, ehuru jag skulle behövt det. Min bok har slukat en hel del – trots att tryckkostnaderna återstår. Dessutom har ju allting blivit så förfärligt dyrt – gulascherna här tjänar massor av pengar, säges det, på jobb med livsmedel men den som till lidande medmänniskors hjälp vill söka medel mot sjukdom skall nästan lida nöd. Vet du något sätt att få låna litet guld över den kritiska tiden?"

Den 28 oktober meddelar han en svår motgång. Från Mössebergs Bad- och Vintersanatorium, där han vistades en vecka, skriver Berglund:

"Sundsholm är skövlat. Inköpt för 'vilohem'. Det var tacken för allt, vad man lagt ned av intresse och arbete. Man har t.o. m. vägrat mig en del av min rättmätiga lön. Inte ett öre för slitning av mina instrument. Inte ett öre för vad jag lagt ned i representationskostnader. Man skyller ifrån sig och påstår, att det inte står något därom i böckerna. Då jag sista gången för en femårsperiod omvaldes till läkare, alldenstund Sundsholms framtida öde förespeglade mig, begärde jag dock att det i protokollet skulle tas in en bestämmelse om mina rättigheter. Detta underläts. Jag är nu rättslös! Alla andra får ut sin lön efter tre månaders uppsägning, blott ej jag. Förstår Du, Kilis, om jag blir bitter? Bengt Hägge var den ende, som opponerade sig. Han hade t. o. m. försökt få ihop ett konsortium, som skulle fortsätta driften. Men grosshandlarna och deras jurister segrade ..."

Men i nästa brev, 3 nov. 1916, var det ljusare:

"Just för ett ögonblick sedan fick jag veta, att medicinska fakulteten i Lund *enhälligt* beslutat kalla mig till docent. Som min närmaste vän ville jag underrätta dig om denna för min framtid så betydelsefulla nyhet. Det känns onekligen skönt att ha nått hit, och jag kan nu med tämligen gott samvete vila mig ännu ett par dagar. Men du må tro, att svart- och nattmän ha gjort små försök att hindra kallelsen ...

Men jag har ännu en god nyhet till dig. Min vän baron Stjerncrona (en godsägare i Halland, KK) har varit mycket stilig mot mig. Han hade hört, att man gjort små försök att stoppa mig tack vare resterande 200 kr. på en tryckeriräkning – en av mina sista böcker. Då skrev han ut en check på samtliga mina tryckeriskulder och därtill en för vissa andra kostnader i samband med mina forskningar och räckte mig med orden:

'Se här, så att doktorn nu kan vara lugn en tid framåt. Doktorn har förtjänat denna hjälp. Det är allmänheten, som är er tack skyldig.'

Du får väl höra mer om mannen, då vi träffas. Aldrig ett ont ord om en medmänniska. Beredd att hjälpa, där han kan. Hade vi hundra sådana godsägare, skulle vårt land se annorlunda ut ... Men är det inte en Ödets ironi, att samtidigt som det lilla sanatoriet rycks mig ur händerna – trots utmärkta resultat och överfull beläggning – så får jag docentkallelsen som ersättning?"

Då doktor Berglund fick denna framgång, var han emellertid redan dömd. Hans hustru meddelade mig sina aningar redan 1914 – ett gammalt lunglidande väckte hennes farhågor. Var gång vi träffades efter 1916 märktes det att det oerhörda arbetet och spänningen satt spår efter sig. När jag frågade om hans hälsotillstånd fick jag dock inget svar. Det var, som om han skulle skämmas för att tala om, att han led av tuberkulos, han, vilkens läkekonst skänkt hälsan åter till så många. Sista året av sitt liv fick han flera blodstörtningar. För sent sökte han vila på sitt älskade Mösseberg, nej, för sent *kunde* han söka vila. Och på sin 45-årsdag, den 22 mars 1922, tog han farväl av ett liv, särskilt fyllt av med- och motgångar. I kamp mot fattigdom och mycken oförståelse hade han dock gjort en vetenskaplig insats av stora mått. Litet mer förståelse, litet ekonomisk hjälp från samhällets sida, hade sannolikt skänkt honom och lidande medmänniskor ytterligare några år i kamp mot allhärjaren lungsoten.

Jag var i utlandet, då dödsbudet på omvägar långt om länge nådde mig. Det blev så beklämmande dystert därvid. Min VÄN ”socialistdoktor” fanns inte mer ...

Minnesgoda vänner och tacksamma patienter reste en sten på hans grav. Den vackraste minnesvården finnes dock i de mångas sinnen, som han under oavlätlig möda skänkte hälsa.

F. V. Thorsson

Mitt första mera personliga minne av Thorsson daterar sig från 1910. Kort före min avresa till den i Mitt livs äventyr nämnda turnén i Skåne mötte jag honom på Norra Bantorget – han var tillfälligt i Stockholm. Personligen vänlig som alltid hörde han sig för om min hälsa (han hade någon anförvant, som också led av svaga lungor) och hoppades, att jag skulle ha framgång i hans hemprovins – Thorsson tyckte inte om Stormklockan, där meddelande varit infört om min turné, men han läste den ändå. Så gav han mig en del goda råd för propagandan i länet. ”Du ska visa upp, hur tullarna verkar, och hur orättvist inkomsterna är fördelade.” På min invändning, att jag inte hade några lämpliga siffror, svarade Thorsson:

”Kom med mej, så ska du få nog.” Så följde jag honom fyra trappor upp, Upplandsgatan 2, där han mitt emot Z. Höglund hade en liten lägenhet i ”Vatikanen”, LO:s hus. Det första han stack i min hand var ett klipp ur Social-Demokraten – eller möjligen Arbetet – vari ett av hans föredrag mycket utförligt refererats. Därtill fick jag några häften riksdagsprotokoll.

För mig var referatet i Social-Demokraten lämpligast. Det innehöll massor av siffror både om tullarnas verkningar och om den orättvisa inkomstfördelningen. Det var ett utmärkt agitationsföredrag, som i fortsättningen var mig till stort gagn.

När jag fått de där papperen, måtte jag emellertid ha visat något tvivel angående lämpligheten att använda dem, kanske frågade jag rent av därom. Thorsson tog bort tvivlen:

”Ja, jag garanterar, att uppgifterna är riktiga. Men du ska naturligtvis tala om, var du hämtat dem.”

Så gick jag – och snickrade ihop ett föredrag med Thorssons siffror som stomme. En del lade jag väl till ur egen fatabur – jag hade vanan att i dagspressen klippa alla uppgifter om ekonomiska förhållanden, som jag trodde på något sätt kunde användas.

En söndagskväll i slutet av augusti hade jag talat på en fest i Börringe efter Ystad – Malmö järnväg, då Thorsson uppenbarar sig. Han hade själv varit ute och ”värkat” och nu lyssnat på mitt föredrag utan att jag sett honom.

”Det var ju ett bra föredrag”, tyckte han sedan han hälsat och tillade med sitt en aning sarkastiska leende:

”Du ser, de’ lönar sej att komma med saksakal.” Det sista var utan tvivel avsett för Stormklockeanhängaren.

Thorsson var privat och som talare och debattör i regel mycket saklig. Ofta kryddade han dock sin framställning med dråpliga repliker, omedelbara och slående. Han var en folktalare av stora mått. Oavsett om man delade hans mening, känslan av att det var ärlig vilja bakom hans uppfattning trängde på. Jag kan inte påminna mig någon från min riksdagsbana, som var så främmande för varje anstrykning av streber.

Men han gladdes påtagligt, om han i en debatt lyckats få skrattarna på sin sida. Någon av mina första riksdagar hade jag talat för parollen arbetare- och bonderegering. Men det skulle också vara arbetare- och bondebeväpning. Åtminstone två av kammarens ledamöter lyssnade mycket noggrant. Thorsson och – Olsson i Kullenbergstorp, dåvarande ledaren för bondeförbundet. Just som jag slutat, ekade Thorssons skånska stämma genom plenisalen:

”Herr talman!” Ledamöterna flockades strax kring hans bänk. – Thorsson använde inte ofta kammarens talarstol. Bland andra hade Kullenbergstorpren masat sig fram i gången mitt framför ”Skaunebänken”. Andäktig, med händerna som vanligt på ryggen under sin obligatoriskt för korta bonjour och trohjärtat seende Thorsson i ögonen, avlyssnade han dennes utläggningar.

Thorsson var i strålände form. Med saftiga bilder målade han ”det idealtillstånd”, som skulle uppstå, när kommunisterna beväpnat Kullenbergstorp (som ville samarbete med högern) och de skånska godsägarna. Då skulle arbetarna snart bli frigjorda, lät det från Malmöhus länsbänken. Det hjälpte inte, att Kullenbergstorpren tittade vädjande ömsom på Thorsson och ömsom på mig, den förre tyckte tydligen, att situationen var alldeles för kostlig för att släppa taget.

När jag i en replik frågade, om det var tokigare att beväpna bönderna än godsägarnas söner, som gått igenom officersskolorna, vilket han såsom anhängare av det rådande militära systemet ju gjorde, och om han glömt de tillfällen, då militär kommenderats mot arbetarna, såg han först en aning konfunderad ut, men svarade så, att den framträngande demokratin nog skulle göra slut på dylika historier. Slutet på hans utläggning blev, att vi inte skulle ha några militära frikårer. Militären skulle lyda de ansvariga statsmakterna ...

Det föreföll mig, som om förskjutningen till större försvarsvänlighet hos Thorsson löpte parallellt med arbetarnas stegrade parlamentariska inflytande. Uppenbarligen påverkades han också i statsutskottet. I varje fall var han mycket tidigt motståndare till ungdomsförbundets antimilitära, hos en del försvarsnihilistiska eller pacifistiska inställning. Det bör emellertid inte glömmas, att han 1911 var med om krav på betydande nedskärningar av militärbudgeten – åtminstone enligt de borgerliga partiernas mening och med hänsyn till dennas dåvarande storlek. Att gruppens ståndpunkt sedan av oss kallades ”tre kvarts militarism”, var en annan sak.

Mycket tydde på, att Thorsson tog ungdomarnas kritik rätt så hårt. Han klagade över att vara missförstådd och betonade om och om igen, att gruppens framträdande var taktiskt klokare än oppositionens. Samtidigt som han mycket starkt deklarerade sin principiella försvarsvänlighet. Verkligt upprörd blev han dock, när Christierson (Lukas) vid något tillfälle beskyllde honom för att ”stå i riksdagen och öva munlädret för tio kronor om dagen”.

Min hårdaste kritik av Thorsson som finansminister levererade jag torsdagen den 23 mars 1923. Aktiebolaget Svenska Lantmännens bank var tack vare skandalös förvaltning, för vilken också bankinspektionen var ansvarig, fullkomligt bankrutt. Förslag förelåg att låta den gå i likvidation. Från vår sida krävdes ordentlig undersökning och bestraffning av samtliga skyldiga, samt att bankinspektionen skulle omorganiseras. Regeringen föreslog, att av statsmedel i ett nytt bankbolag skulle tecknas femton miljoner, samt att ytterligare fem miljoner skulle tecknas av enskilda, vilken summa dock skulle garanteras av Kreditkassan.

Blott ett år tidigare hade Thorsson uttalat sitt oreserverade förtroende för bankinspektionen, trots att denna tillstyrkt utdelning av några miljoner i den bankrutta banken. Kritiken mot bankledningen och bankinspektionen var också från alla håll ovanligt frän.

Thorssons svaghet var, vilket framträdde vid många tillfällen, att han litade för mycket på personer, som han tyckte hade formella kunskaper, på ämbetsmän. Kanske var förklaringen, att han själv blott läste riksdagstryck och offentliga utredningar. Många tusen framskjutna personer i vårt land har dock inte tiondelen av de kunskaper dylika studier skänker.

Då jag en gång frågade honom, f. ö. i samband med behandlingen av Lantmännens bank och anslagen till Kreditkassan, varför han hade så överdriven tilltro till ämbetsmännen, medgav han att han hade det, men, ser du, tillade han,

”arbetarna måste ha ämbetsmännen till hjälp!” ”Men”, invände jag, ”du skall få se, att S. kommer att svika dej. Han är karriärist och ingenting annat.” Men det ville Thorsson inte tro.

”Nå, men vad gör du”, frågade jag vidare, ”för att dra upp ungdomar från arbetarhem i ämbetsmannaställning?” Jag fick inget svar på min fråga ...

Då den socialdemokratiska regeringen senare störtades, gick en av hans närmaste borgerliga medhjälpare direkt över till efterföljande regering. Den gången var Thorsson upprörd. Han kom direkt fram till mig och sade:

”Du hade verkligen rätt. Det hade jag inte väntat!”

Ett typiskt drag i Thorssons karaktär var hans sparsamhet. Inte så att han var snål. I tysthet hjälpte han många. Men man skulle försöka klara sig själv. Nästan var gång vi språkade – och Thorsson var aldrig högdragen, lät aldrig skilda politiska uppfattningar påverka sitt personliga uppträdande – frågade han: ”Nåå, du spar väl litet, när du är frisk?”

Personligen kunde jag med bästa vilja inte misstycka hans fråga. Det var dock andra som ibland blev stötta över Thorssons sparsamhetspredikningar. Sannolikt 1922 års riksdag mötte jag en dag Gottfrid Palm från folkparkscentralen i andra kammarens korridor. Han var rasande. Ett samtal med Thorsson strax förut var orsaken. Palm hade begärt lotteri för folkparkernas teaterverksamhet. Thorsson hade svarat med en lång föreläsning om, att parkerna skulle klara sig själva. ”Min park” klarar sig – Thorsson var många år föreståndare för Folkparken i Ystad. Men det fanns en förklaring till detta förhållande. När jag några år senare frågade en av pamparna i stans arbetarrörelse om orsaken till att parkens ställning var så stark, f. ö. en bror till Herman Gau, svarade denne:

”De’ tror jau de’.” Allt arbetet utfördes ju den tiden utan ett öres ersättning.

Konservativ och sparsam var således Thorsson som den värsta fackföreningskassör, traditionsbunden och försiktig för att inte säga misstänksam mot allt han inte kände till – liksom många av arbetarrörelsens kommunalpampar av den gamla skolan. Hans nästan självutplånande tro på folk med formella kunskaper utnyttjades ibland av tvättäkta karriärer och beredde honom stundom missräkningar, men å andra sidan skall inte glömmas att hans öppna och avväpnade sätt att ”ta” vad han trodde var ”en duktig kar” någon gång tillförde statsförvaltningen goda krafter.

En prydnad var han för Sveriges arbetare. Trots våra inte alltför få sammanstötningar i andra kammaren under min första riksdagsperiod, minns jag honom som representerande några av de bästa egenskaperna hos vissa svenska arbetarledare: stor arbetsförmåga och hängivenhet för vad han trodde var till arbetarnas gagn, pålitlighet, hjälpsamhet och sparsamhet.

Marcus Wallenberg senior

Under debatten angående Svenska Lantmännens banks rekonstruktion i mars 1923 var publiken talrik på andra kammarens läktare. Bland andra satt där Marcus Wallenberg i Enskilda banken och O. Rydbeck i Skandinaviska banken som synnerligen intresserade åhörare. Rydbeck och Joseph Nachmanson (en av direktörerna i "Enskilda") hade på Kreditkassans uppdrag undersökt bankens ställning och avgett ett mycket pessimistiskt yttrande. Bankens likviditet skulle inte "förbättras ens genom tillförande av 10 eller 20 miljoner kronor nytt kapital", och det skulle bli förenat med "svårigheter att åt banken förvärva ny styrelse och ledning". Med hänsyn härtill var de två storbanksdirektörernas intresse fullt förklarligt. Och ändå väckte besöket stor uppmärksamhet bland kammarens ledamöter.

Storfinansen var misstänkt bland socialdemokrater, bönder och många liberaler. Och "stora W", den dagliga benämningen på Wallenbergarna och Enskilda banken, var det alldeles särskilt. I valet mellan storfinansen och staten höll många också icke socialistiska riksdagsmän på den senare. Jag tror inte jag misstar mig, om jag säger, att Thorssons förslag för en del liksom blev mera sympatiskt, när de upptäckte storbankernas intresse.

Redan undersökningsuppdraget åt två storbanksdirektörer var ur den synpunkten en ren blunder – om det inte skedde fullt medvetet. För min del ansåg jag mig ha de allra starkaste skäl att misstänka åtminstone en del av Kreditkassans ledamöter. Vartill kom, att vi på vår kant tyckte Thorsson var alldeles för släpphänt mot ämbetsmännen. Dessa synpunkter och mycket annat framförde jag också i debatten. Ett stort missgrepp var det emellertid, att de två direktörernas yttrande överlämnades till finansministern omedelbart före debattens början. – Thorsson upplyste, att han fått det, just som han gick in i plenisalen ... Att stämningen var mot privatbankerna var således uppenbart.

Ett par år senare måste högerregeringen t. o. m. skicka i väg Wohlin, för att han låtit privatbankerna titta i Lantmännens banks handlingar. Åtgärden tog f. ö. Wohlin mycket hårt – "det hårdaste och orättvisaste slag jag fått", förklarade han. Jag träffade honom i sammanbindningsbanan någon dag efter hans avgång. Han var mer än vanligt mörk i hågen:

"Man behandlar folk illa i det här landet", sa han. "Jag gjorde i princip ingenting annat, än vad Kreditkassan gjorde under Thorsson ..."

Nåja, en viss skillnad var det. Thorssons förslag avsåg att med statens hjälp bevara Lantmännens bank åt bönderna – trots alla förnekanden under debatten lekte väl också hans och andras tankar med en statens affärsbank. Wohlins syfte var att i någon form spela över banken i privatintressens händer...

Någon timme sedan kammaren bifallit statsutskottets, dvs. Thorssons förslag, kallade korridorvaktmästaren mig till telefon. Det var Marcus Wallenberg, som artigt frågade, om han inte kunde få ett samtal. Det var nära jag svarat, att han kunde träffa mig på tidningen, men "det gjorde jag inte. Så blev det överenskommet, att jag skulle besöka honom följande lördag klockan två. På slaget blev jag insläppt i häradshövdingens rum. Han öppnade själv dörren, varefter följde det intressantaste och på sitt sätt lustigaste samtal jag tror mig någon gång ha haft.

Naturligtvis hade jag spekulerat över, vad Wallenberg kunde vilja. Vi hade inte talats vid sedan 1918 och den gången blott i telefon. Därtill var det en del annat, som gjorde mig en aning nervös: Wallenberg var en internationellt känd storbanksdirektör, skicklig, hänsynslös, garvad och erfaren från tusen nappatag om finansiella ting, jag en i borgerliga kretsar föraktad och av många utskälld bolsjevik, "utländsk agent" och jag vet inte vad. Men f. ö. utskälld ...! Där fanns en viss likhet, ty också Marcus Wallenberg blev utskälld, även av mig ... Nå, så

kom jag ihåg Sten Stendahls försäkran en gång, att ledamotskapet i riksdagen är en samhällelig hederspost, som endast få kommer i åtnjutande av, och då morskade jag upp mig. Jag tyckte f. ö. att det skulle vara roligt höra, vad Marcus Wallenberg kunde ha på hjärtat. Och jag fick verkligen inte anledning att ångra mig.

Det har sagts, att häradshövding Wallenberg utstrålade en charm, som var oemotståndlig, och att denna hans egenskap stärktes genom en ovanligt naturlig enkelhet. Jag tyckte karakteristiken var riktig. Det fanns inte ett spår av storbanks-direktör i hans uppträdande. Inte heller visade han något prål med sitt ekonomiska kunnande. Tålmodigt lyssnade han, som om jag avslöjade de djupaste hemligheter, och lika tålmodigt förklarade han, att mina synpunkter var oriktiga. Och det var de oftast – enligt hans mening.

Före mitt besök hade jag talat om det för en god vän, Oscar Starck, som en gång varit en av huvudstadens stora affärsmän i järn- och stålbranschen. Då jag blev bekant med Starck, hade hans affär f. ö. förolyckats. Enligt den uppfattning jag sedan fick av denna på sin tid mycket omtalade affärskrasch, pekade allt på en mycket smutsig bankintrig, i vilken enligt uppgift O. Rydbeck spelat en allt annat än vacker roll. Också därför var jag inställd mot storbankerna. Emellertid hade Oscar Starck varnat mig:

”Jag har aldrig träffat en man, som, när han vill, kan utveckla en sådan charm som Marcus Wallenberg”, sa han. ”Han kan vara farlig. Var bara på din vakt.”

Och här satt jag nu – och försökte vara på min vakt – blott huvudpunkterna i vårt samtal har jag bevarat!

Wallenbergs första fråga var:

”Vart ville herr Kilbom komma med sin inställning till Lantmännens bank? Jag hörde ert tal. Ville ni ha bankinspektionen omorganiserad och undersökning av orsakerna till bankens svårigheter samt de ansvariga bestraffade?” Jag bejakade frågan.

”Men banken och insättarna hade ju inte räddats därigenom?”

”Nej, men det kunde ha blivit en varning för många att vid förvaltning av allmänhetens medel handla under större ansvar än vad dels bönderna ha gjort med sina garantibevis som enda insats i lantmannaföreningarna och dels bankledningen vid beviljande av krediter till dessa. Tycker inte också häradshövdingen, att vi haft för många bankkrascher de senaste åren? Som direktör för en privatbank borde väl ni vara den första att kräva räfst?”

”Jo, det skall vara större ansvar vid förvaltning av andras pengar. Men i såna här tider kan t. o. ni. den försiktigaste råka ut för förluster. Och när en bank är liten och själv har ont om pengar, löper den ännu större risker.”

”Nå, så var mitt krav på starkare och mera ansvarsmedveten bankinspektion riktigt?”

”Ja, men ett statligt organ kan aldrig uppträda med den snabbhet och kraft, som behövs för att stoppa särskilt riskfyllda affärer. Finns inte ansvaret och kunskaperna hos dem, som sköter en bank, så föreligger särskilt i kristider alltid risker för missgrepp.”

”Och då skall staten ingripa och krafsa kastanjerna ur elden för de ansvariga?”

”Herr Kilbom läste ju Nachmansons och Rydbecks förklaring. Jag delar den uppfattning, som där framfördes. Men hur var det, ville herr Kilbom *statens* stöd?”

”Hade jag fått igenom den undersökning jag och mina meningsfränder krävde, så hade väl också vi sedan röstat för statsstöd.”

”Ja, se, här skiljer vi oss. Jag tror inte på statens möjligheter att driva en bank så effektivt som verksamheten fordrar. Det måste finnas något personligt intresse, för att folk skall göra sitt

bästa. Ge dem en vinstchans, så får ni bättre arbete. Staten skall hålla sig borta från sådana här affärer. De skall överlåtas till det privata initiativet ...!”

”Nå, men arbetarrörelsens folk? Dom har ingen ‘vinstchans’, som häradsöverlingen kallar det. Vi arbetar ändå, kanske rent av mer än de flesta av dom, som tjänar pengar. Och dom, som är anställda i kooperationen? Och i kommunerna och många i statens tjänst?”

”Jag har den största respekt för kooperationen och dess ledning. Albin Johansson är en duktig karl. Men det skall jag säga herr Kilbom, jag har inte på långt när så stor makt i banken, som Albin Johansson tycks ha i Kooperativa förbundet. Ibland ser det ut, som om han inte alls skulle behöva fråga styrelsen. Och Thorsson! Jag tycker mycket bra om Thorsson. Vet herr Kilbom varför? Han är så uppriktigt sparsam, och så är han så litet uppstyldad ...”

”Ja, där ser häradsöverlingen, att den samhällliga verksamheten både ger plats för duktiga karlar och fostrar såna!”

”Det har jag ju aldrig förnekat. Vad jag sagt är, att vi når bättre resultat, om människorna får en chans till vinst. Men för övrigt, utför inte vi i bankerna vad herr Kilbom kallar samhällsnyttigt arbete? Jag försäkrar, att jag arbetar mer och lever enklare än de flesta. Jag tycker inte alls om stora middagar. Jag föredrar en kopp te och ett par torra smörgåsar på kvällarna. Och inte heller slår vi här i banken på stora trumman, så snart vi gör något. Andra skall ha stora tidningsartiklar, om de ger sig ut på en resa för några förhandlingar eller eljest företar sig det minsta. En gång om året reser jag till Vichy för min hälsa, men det talar jag inte om för allmänheten.”

”Men kanske det är tidningarna, som är ansvariga. Dom skall ju också leva. Folk tycker om att läsa om bekanta människor.”

”Tycker om, ja! Men tidningarna skall inte låta leda sig av, ‘vad folk tycker om’. De skall försöka uppfostra folk ...” ”Ja, där är vi ense ett långt stycke ...”

”Känner herr Kilbom professor Steffen?”

”Nej, jag har aldrig talat med honom, bara sett honom en gång på en av våra kongresser. Jag har också hört ett par föreläsningar av honom. Men jag var med och uteslöt honom ur partiet på sin tid ...”

”Ja, jag minns något om det där. Var han en dålig socialist? Han hade ju läst Marx och allt möjligt, så han borde väl vara en riktig socialist?” Den långa gängliga figuren lutade sig fram, som ville talaren riktigt utforska min mening, och det var en omisskännlig gäck bakom glasögonen.

”Men varför frågar häradsöverlingen mej om Steffen?”

”Jo, se, han har varit hos oss ute på Malmvik några somrar – han är släkt med min fru, ser herr Kilbom. På kvällarna gjorde vi långa promenader, och han föreläste för mig om socialismen och om Marx. Men det tyckte jag inte, att han gjorde så bra. I varje fall blev jag inte övertygad ...!”

Och ändå var han professor och allt. Men inte tyckte jag, att jag skulle vilja ge honom någon ledande post i banken. Men hur skall det då gå, om ämbetsmän får hand om en bank, herr Kilbom?”

Vad skulle jag svara på den frågan? Jag tror det blev några funderingar om, att ämbetsmän väl också kunde lära sig skötseln av en bank. Vi hade ju riksbanken ...

”Ja, riksbanken, ja! Det är en annan sak det, ser herr Kilbom. Naturligtvis skall staten ha hand om sedelutgivnings-banken. Men den skall inte ge sig på några försök att driva affärsbank. Då får vi

som skattebetalare stå för följderna. Gör vi i 'Enskilda' felgrepp, får vi själva stå för följderna. Herr Kilbom har väl läst bankkommitténs utredning?"

Jo, det hade jag. Och jag komplimenterade häradshövding Wallenberg till hans medverkan i denna *statliga* kommitté. När häradshövdingen hörde det, nästan förskönades det i vanliga fall inte alltför vackra ansiktet av ett riktigt hjärtligt leende. Ögonen bakom de mot närgången insyn skyddande glasen spelade. Jag nästan väntade, att häradshövdingen skulle ge upp ett riktigt faunskratt.

Det var emellertid inte möjligt att fortsätta samtalet. Vi hade, om jag inte minns alldeles fel, kvällsplenum den lördagen.

"Var det här allt häradshövdingen ville tala med mej om?"

"Allt? Det var mycket nog det här. När jag i torsdags hörde ert tal, tyckte jag det skulle vara roligt att diskutera frågan om en statens affärsbank med er. Jag ville varna er ... Gå inte omkring och misstänk bankerna för allt ont i världen. Vi är bara allmänhetens tjänare ..."

Då rann sinnet på mig:

"Var också Svenska handelsbanken allmänhetens tjänare, när den finansierade Gimos övertagande av Österby?"

"Ja, se, med den saken har Enskilda banken inte haft någon befattning. Jag känner f. ö. inte till den, men jag förstår, att fusionen intresserar er, då ni är född på Österby ...?"

"Kanske tycker häradshövdingen, att det är opassande, men nog hade väl Enskilda banken åtminstone någon del i, att Hofors bruk gick familjen Petre ur händerna?"

"Ja, det hade vi." Svaret kom hårt som ett pistolskott. "Bruket var den gången alldeles för skuldsatt. Det kunde inte klara sig. Det måste bli en ändring ..."

"Vem var det, som beviljade de stora lånen? Det var väl bankledningen? Alla bankledningar kan tydligen begå misstag, oavsett om de sköter en statens eller en privat bank." Det skämtsamma glittret bakom ögonen var borta:

"Det är inte så lätt att vara bankdirektör heller, herr Kilbom. Hade Hofors inte, den tid ni syftar på, fått lån, så hade vi fått kritik också för det. Hur vi bär oss åt är vi utsatta för kritik ..."

Så måste jag ändå gå. Men visst hade jag fått en del att tänka på. Vid planen på en statens affärsbank höll jag emellertid fast – då och senare. Jag ivrade f. ö. både tidigare och efteråt för, att arbetarrörelsen skulle ha en egen bank.

På hemvägen reflekterade jag emellertid över Marcus Wallenberg som person. En ovanlig man. Redan att han försökt övertyga mig om riktigheten i sin uppfattning var minst sagt ovanligt. Hans sätt att göra det inte mindre. Hans goda humör, hans skickliga turnerande av frågor var, om inte avväpnande så dock avspännande. Hans sätt att liksom understryka ur sina synpunkter viktiga förklaringar genom att hastigt luta den långa gängliga gestalten framåt och framförallt genom ett nästan omärkligt gäckande leende var på något sätt fascinerande. Han ingav mot min vilja förtroende.

Jo, så var han också verkligen en charmfull man. Inte någon herr vem som helst. En farlig motståndare, som inte behövde några yttre attribut, högtravande fraser, prål eller långa utläggningar för att göra sig gällande.

Han höll hårt på privatkapitalismen. Så stor respekt tycktes han däremot inte ha för människorna. De måste drivas framåt genom det nakna, kalla och känslolösa: vinst, förtjänst,

pengar! Fyllde hans chefer inte de anspråk han ställde på dem, blev deras anställning kort, förklarade han.

Men en duktig karl var han utan tvivel. Skyhögt över den borgerliga värld, i vilken han kallt opererade med materiella värden och med levande individer.

Herman Lindqvist

Vem var egentligen Herman Lindqvist? Och hurudan var han?

En av mina äldsta vänner i rörelsen, mycket uppskattad, tycker ”han verkade dryg”. Erik Palmstierna avfärdar honom i sin bok ”Åtskilliga egenheter” med – två rader: ”Herman Lindqvist förkroppsligade den svenska arbetarrörelsen, han förändligade den icke.” Måhända menar Palmstierna, att Lindqvist icke bidrog till den svenska arbetarrörelsens andliga fostran? Omdömet är som ofta från Palmstierna mångtydigt. Under alla förhållanden är två rader en förolämpning mot Herman Lindqvist. Jag blev rasande, då jag läste dem, så rasande, att jag slängde Palmstiernas bok ifrån mig ... Lindqvist var dock en av dem, som byggde upp den svenska arbetarrörelsen, enkannerligen den fackliga. Utan bland andra hans livslånga verk hade Palmstierna med all säkerhet aldrig kunnat klättra upp till landets högsta äreposter, hur betydelsefull hans insats att arbeta för politisk samverkan mellan liberaler och socialdemokrater sedan på sin tid var.

Zeth Höglund skriver om Lindqvist i sin bok ”Från Branting till Lenin”:

”Herman Lindqvist, djupt desillusionerad efter 1909, misstrogen mot massorna och dessutom engagerad i Arbetarebränsles tyska propagandaföretag, genom vilket hans framtidsdröm – en dyrbar gravvård – skulle komma att uppfyllas ...”

Kan man med den minsta kännedom om Herman Lindqvist på allvar påstå, att hans framtidsdröm var en dyrbar gravvård...?

Jag kom sent i mera personlig kontakt med Herman Lindqvist. Minns jag rätt, tyckte också jag den gången, att han – vid firandet av hans 50-årsdag på Gillet – verkade dryg. Men det intrycket försvann, ju mer jag lärde känna honom. Tio år senare, då jag i sällskap med ett par av hans bästa vänner var i tillfälle att hälsa på honom på hans sommarnöje i Stockholms skärgård, verkade han så långt ifrån dryg, att motsatsen var fallet. Han verkade på något vis bruten. Men sin tro på arbetarrörelsen hade han kvar ...

Herman Lindqvist föddes 1863 i ett fattigt hem i Arboga. Redan 1888 tog han tillsammans med några kamrater i sin hemstad initiativet till möbelsnickarefackföreningen i vars styrelse han (sekreterare) från början blev medlem. Redan året därpå var han emellertid i huvudstaden – behovet av yrkesförkovran torde ha bidragit liksom utsikterna till bättre försörjning. Det dröjde emellertid inte länge, förrän Lindqvist fick förtroendet att vid sidan av sitt förvärvsarbete sköta expeditionsföraresysslan i sitt fackförbund – sedan han en tid varit ordförande i sin fackförening. Han hade lätt att tillvinna sig kamraternas förtroende och respekt. Icke fullt tio år efter sin första fackförening, 1897, valdes han emellertid till förbundets helt avlönade förtroendeman, och efter ytterligare blott tre år blev han Fredrik Sterkys efterträdare som den svenska landsorganisationens ordförande. Raskt marscherat även i slutet av 1890-talet!

Må vara att tillfälligheter jämnade vägen för Herman Lindqvist. Fackföreningsrörelsen började ta fart i slutet av 80-talet, och det var ont om män med organisationstalang, fasthet och pondus. Att Fredrik Sterky så hastigt gick bort, gjorde platsen ledig som LO:s främste man. Men varför valdes just Herman Lindqvist? Det fanns denna tid även andra tänkbara kandidater. Emellertid hade ingen av dem hans pondus och oräddhet.

Observera blott hans medverkan vid genomförandet av 1902 års politiska storstrejk. Han hörde icke till de återhållande. Hans inställning till denna arbetarklassens dittills viktigaste

aktion jämnade vägen även till hans politiska inflytande, ehuru hans fackliga ledarställning ur Brantings synpunkt naturligtvis måste ha gjort honom till en synnerligen lämplig kandidat i Socialdemokratiska partiets styrelse. Alltnog blev han redan 1905 ledamot i partiets arbetsutskott, en förtroendeställning, som tog slut först med ”upprensningen” 1920.

Men naturligtvis säger inte uppräknandet av hans förtroendeposter inom rörelsen allt om Herman Lindqvist. Gärna skall medges, att jag i viss mån är partisk i mitt bedömande av honom som människa. Jag har på annat ställe nämnt hans och Sparrings förslag att få mig över till Nya banken. Även på annat sätt visade Lindqvist sin uppskattning – alldeles oförtjänt.

Hösten 1910 och ett par gånger senare hade jag lyckats få Lindqvist till Halmstad som föredragshållare. Han var under vår samvaro översvallande vänlig. Kanske påverkades han av min energiska propaganda mot SAC, ehuru denna var rätt naturlig för en socialdemokratisk funktionär. Jag ville inte ha två fackliga riksorganisationer. En annan sak var, att jag fann syndikalismen ur många synpunkter förklarlig som reaktion mot nederlagsstämningarna efter 1909 och såg med beundran på enskilda syndikalisters energi och offervilja.

Herman Lindqvists fackliga ledning präglades av medveten försiktighet. Det gällde för honom att i första hand få föreningsrätten och kollektivavtalen godtagna. Organisationerna var svaga, solidaritetsbegreppet outvecklat. Många klandrade Lindqvist, för att han så bestämt gick in för par. 23, ”arbetsgivarnas rätt att leda och fördela arbetet”. Men var inte denna inställning en följd av vetskapen, att arbetsgivarna, kanske särskilt verkstadsföreningen, med vilken ”Metall” ju hade haft flera duster – 1905 bör inte glömmas – inväntade ett lämpligt tillfälle att knäcka hela den fackliga rörelsen? Denna besatt inte nödig styrka för att avskaffa den förhatliga – och ofta missbrukade – paragrafen. Tydligast kom detta kanske till synes vid hamnarna. Nej, bättre då att erkänna par. 23 och att i utbyte få arbetarnas föreningsrätt erkänd ...

Sin taktiska skicklighet ådagalade Herman Lindqvist tydligast 1908, må vara att den frist, som vanns, varade blott ett år. Faktiskt förhindrade han en jättekonflikt – med resultat att man fick den s. k. 14-juli-överenskommelsen. Många skäl talar för, att utgången ur arbetarnas synpunkt blivit sämre av en konflikt 1908 än av storstrejken året därpå; 240 000 man skulle ha drabbats av lockout i en tid av utpräglad lågkonjunktur. Må vara att särskilt byggnadsarbetarna klandrade uppgörelsen, och må vara att oppositionen med grämelse frågade, hur länge eftergifterna skulle praktiseras, året därpå var eftergifterna slut. Arbetsgivarnas ideliga hot satte 1909 stopp för en förhandlingsuppgörelse. Och f. ö. inte blott arbetsgivarna utan även den Lindmanska regeringen stod bakom jättelockouten.

Det är rätt underligt, att Herman Lindqvist fått så litet erkännande för den klokhet parad med fasthet han dock tillsammans med sina kamrater lade i dagen under särskilt storstrejken. Hans plats var ständigt i ledningen, dess rådslag följde han, dess beslut stod till efterrättelse. Till inget eller ingen annan togs hänsyn. Det berättas härom en belysande episod. Kungen begärde en dag genom sin adjutant att få tala med Herman Lindqvist klockan 11. Svaret blev kort:

” Jag har sammanträde med landsorganisationens sekretariat den tiden, och det måste gå före allt annat.”

Jag kan inte garantera för sanningsenligheten i denna historia, men att den är belysande för Herman Lindqvist tror jag nog att många kan intyga. I alla fall frågade jag honom en natt i riksdagen om historien var riktig. Hans svar var också belysande för honom:

”Ja, jag vill minnas, att det var något så där.” Inga utläggningar...

Mer än andra fick Herman Lindqvist bära ansvaret för utgången av storstrejken, särskilt för den s. k. rationella klyvningen. ”Nederlagsgeneralen” – ”Klyvarbasen” – ”Herman klyvare”

och gud vet, vilka öknamn han fick. Under LO-kongressen hösten 1909 fick han rent av höra, att han inte längre var arbetarnas man. Mot bakgrund av alla dessa beskyllningar, så vanliga inom arbetarvärlden efter en motgång, är det verkligen rätt uppseendeväckande att ta del av Ragnar Casparssons erinran om, hur Herman Lindqvist var oskyldig till den rationella klyvningen, som föreslogs av Grov- och Fabriksarbetareförbundets dåvarande förtroendeman Michaelsson. Lindqvist bekämpade till en början förslaget, men gick sedan med all kraft in för detsamma. Och att taktiken visade sig riktig, blev ju klart genom arbetsgivareföreningens beslut den 12 november att upphäva lockouten vid gruvor och järnbruk. Bergs- och järnbrukens folk hade definitivt omintetgjort planerna att krossa den fackliga rörelsen.

Jag har aldrig kunnat acceptera uppfattningen, att storstrejken slutade i ett förintande nederlag för arbetarparten. Massor av organisationer krossades, det är sant, tusentals enskilda fick lida svält, arbetslöshet och emigration, men arbetarklassen reste sig på nytt. Och det dröjde inte många år, innan föreningar ånyo bildades, och medlemmar ånyo strömmade till i tusental.

Kan man f. ö. se storstrejken och utgången av densamma utan samband med andrakammarvalen 1911? Enligt mitt förmenande måste frågan besvaras med nej. Och 1911 ryckte arbetarklassen fram politiskt i en omfattning, som ingen vågade drömma om, ens då segersiffrorna började strömma in efter valslaget.

Icke blott den fackliga rörelsens enhet låg Lindqvist om hjärtat. Också den politiska sammanhållningen sökte han bevara. Någon av dagarna 10 eller 11 februari 1917 – således ett par dagar före sprängningskongressen – kallade han mig till telefon. Han bad om ett besök; jag borde komma till bostaden vid 12-tiden, så skulle han bjuda på lunch, varunder vi kunde ”tala litet om kongressförhandlingarna”. Min begäran att få ta med Fredrik Ström beviljade han utan vidare. Vi fick vänta väl en kvart och var minst sagt spända på, vad det var frågan om. Så kom han äntligen, och under lunchen utspann sig ungefär följande samtal:

Lindqvist: ”Hur skall det nu bli på kongressen?”

Ström: ”Ungdomsförbundet blir väl uteslutet. Det kan ju inte acceptera partistyrelsens diktat.”

Lindqvist: ”Diktat? Du förstår väl, att det inte kan fortsätta, som det varit nu en tid. Ni kan väl inte bestrida Brantings sats, att vi har två partier? Ungdomsförbundet måste vara ungdomsförbund.”

Kilbom: ”Ja, men felet ligger inte bara hos ungdomen. Behandlingen av vänstern inom riksdagsgruppen har bidragit mer än du tror till splittringen.”

Lindqvist: ”Tala inte om riksdagsgruppen nu. Du som fackföreningsman trodde jag skulle förstå, att det inte kan finnas två socialdemokratiska ledningar i riksdagen. Vad skall arbetarna vid nästa val säga om sådant?”

Ström: ”Åja, arbetarna är nog inte så nöjda med partihögerns uppträdande. Rydén's munkorgsstadga och Palmstiernas provokationer är slag i ansiktet på flera av vänstern. Disciplin borde kunnat åstadkommas utan sådana metoder.”

Lindqvist: ”Du vet mycket väl, att jag inte i allt kunnat godkänna Palmstiernas och Rydén's uppträdande. Men när ni angriper Branting som partiets ordförande, går det för långt. Sådant är angrepp också på partiet. Det skadar för övrigt också fackföreningsrörelsen.”

Kilbom: ”Men vad vill du, att vi ska göra i nuvarande situation?”

Lindqvist: ”Ni ska låta bli att göra en dumhet. Böj er på kongressen, det är mitt råd. Kommer tid, blir det väl nån ordning med Palmstierna, Rydén och Per Albin. Men det måste också bli ordning på Zäta och Lindhagen. Du, Ström, vet mycket väl, att jag försökt hjälpa åtminstone dej så länge som möjligt.”

Ström: ”Vi sätter stort värde på dej och på det här samtalet, men jag tror det är för sent nu ...”

Lindqvist: ”Avslår ni partistyrelsens förslag, gör ni en dumhet. Ni kunde kanske bli en bra motvikt mot företeelser inom rörelsen, som den fackliga delen skulle önska annorlunda ...”

Så vandrade Fedde och jag åter till Torsgatan. Men det var med blandade känslor. Hur skulle vi tolka Lindqvists yttranden? Var det kanske ett försök att i sista ögonblicket splittra oppositionen? Var det uttryck för hans privata funderingar, eller stod flera bakom dem?

Jag är böjd att svara ja på senare fråga. Efter partisprängningen hade jag ofta sällskap med Ernst Söderberg till kontoret. Mer än en gång förklarade han på sitt saktmodiga sätt:

”Ni gjorde allt en dumhet, när ni var med om att spränga partiet.”

”Med om ...” Det var ju åtminstone ett erkännande av, att oppositionen inte var ensam ansvarig.

Emellertid hade Ström rätt, då han för Lindqvist förklarade, att det var för sent att fem minuter före tolv komma med enhetsförsök.

Som andra kammarens talman 1918-21 och 1924-27 åtnjöt Herman Lindqvist ovanlig pondus. Mer än en gång bidrog han genom sitt ingripande att göra slut på onödigt uttänjda debatter. Någon gång kallade han då på den eller de talare han av erfarenhet visste brukade tala länge eller hade på känn skulle göra det – Lindqvist var utan tvivel en av vårt lands skickligaste ledare av större församlingar. Han vädjade till dem att inte onödigt dra ut på debatten:

”Frågan är ju ändå avgjord genom utskottets inställning, och vi borde väl fatta beslut, innan alltför många har kvittat bort sej” – hans omtanke om kammarens anseende var omisskännligt.

Men inte alltid hjälpte det med vädjanden från talmannen. I så fall fick han ”kammaren” att ingripa. Han kunde då försiktigt antyda för någon av de ledamöter, som icke hade intresse av att tala i föreliggande fråga, att ”debatten nog borde slutas snart”. Efter några minuter började ett par ledamöter i korridorerna bakom Skåne- och/eller Gävleborgsbänkarna ”bua” – jag tror nog att jag själv och Arthur Engberg rätt ofta medverkade i sådana aktioner. Hjälpte inte första varningen, kom snart en ny. Och knappast någon talare vågade negligera ”kammarens” mening. Sådant kunde hämna sig i efterföljande debatter, om inte annat så då större eller mindre antal ledamöter demonstrerade genom att avlägsna sig, ”mumla högt” eller liknande ...

Men även i andra avseenden var Herman Lindqvist självständig som talman. Naturligtvis fick inte ledamöterna överträda riksdagsordningen. Men hans orubbliga lugn gjorde, att han sällan ”klubbade” någon talare. I varje fall gick, så långt jag kan erinra mig, ingen dylik straffdom ut över mig, även om det ibland yrkades därpå. Riksdagen 1924 hade jag i något sammanhang ”talat ur hjärtat” om försäljningen av Österby bruk och säkert använt rätt starka ord. I varje fall hade sekreterare Cronvall och Röing blivit upprörda. Den förre lät undslippa sig orden: ”Nu överskred nog Kilbom riksdagsordningen.” Enligt Bernh. Eriksson, som stått vid talmansstolen och avlyssnat episoden, hade Lindqvist svarat:

”Åja, Kilboms frispråkighet behövs nog ibland. Det är f. ö. bättre, att han får sjunga ut här, än att arbetarna ska få den uppfattningen, att riksdagen vill hindra honom.” Sade och reste sig från talmansstolen ... *Han* var talman – som bättre än kammarens sekreterare förstod arbetarnas reaktioner ...

Lika högt i anseende för pondus nådde han nog inte under sin tid som socialminister 1921-23.

Två omständigheter lastade Herman Lindqvists namn, gravvårdshistorien och Arbetarebränslan. Den förra utnyttjades för att göra honom löjlig, den senare bidrog väl att en tid i arbetarnas medvetande knäcka honom moraliskt.

Vad angår gravhistorien gav Lindqvist själv en förklaring inför ledningen av LO, som räcker åtminstone ett stycke. Han hade, förklarade han, så många gånger varit med om obehagliga debatter angående kamraters begravning, att han för sitt vidkommande icke ville ha någon upprepning. Därför hade han själv ordnat gravplatsen. Hans sista ord inför LO:s representantskap i denna affär lär ha varit, att han hoppades finna ”förlåtelse av en eftervärld, om jag här icke yttrar mig vidare”. Därmed syntes saken åtminstone formellt avgjord inför detta forum. Men nog efterlämnade den som sagt en fläck på Lindqvists namn. Man hade inte väntat sig, att han skulle ägna en gravvård sin förtänksamhet. Massorna tål inte gärna, att deras idoler – och det var Herman Lindqvist flera år – visar sig vara vanliga människor med dessas svagheter ...

Lindqvists del i Arbetarebränsle synes ha haft flera sidor, än vad kritikerna medgav. Själv förklarade han, att uppslaget kom från Danmark, och att situationen här hemma övertygat honom om, att varje åtgärd, som kunde bidra att lätta kolsituationen, måste välkomnas. Från min verksamhet i Halmstad kan jag verifiera denna uppfattning. Redan tidigt fick jag stadsfullmäktige med på startandet av en kommunal kolaffär. Och Koop. föreningen tvingades att starta en särskild avdelning för distribution av svenska kol, ehuru det sannerligen inte blev så mycket därav för medlemmarna. Det var skriande brist på kol. Bränslesituationen var närmast förtvivlad.

Det hävdades emellertid inte blott, att Herman Lindqvist förtjänade stora pengar på denna affär – själv uppgav han sin inkomst därpå till 10 000 kr på två år – och att den tjänade tyska propagandaintressen. Det senare har aldrig bevisats – även om tyska myndigheter sannolikt räknade med denna effekt. Men kunde detta moraliskt tyngre lasta Herman Lindqvist än massor av svenska medborgares propagandistiska och materiella tjänster åt den andra sidan? Vad emellertid angår Herman Lindqvists tyska förbindelser, så torde nog dessa i sak ha begränsats till fackföreningsrörelsen. Det skall i sammanhanget inte glömmas, att denna under 1909 års storstrejk för de svenska arbetarna samlade in den ståtliga summan av 1 200 000 kronor – under det andra länders arbetare inte lyckades åstadkomma just någonting. Är det oriktigt tro, att Herman Lindqvist som ledare för striden 1909 blev ytterligare fästad vid det lands fackföreningsrörelse, som lämnade sådana bidrag? Han var f. ö. redan tidigare med personliga vänskapsband knuten till tyska landsorganisationens ledare Karl Legien, av alla, som kände honom, visserligen karakteriserad som ”urbota konservativ” men dock en arbetarledare av i viss mån samma typ som Lindqvist, och som sannerligen stod skyhögt över Ebert och Noske. Det behöver således inte ligga några som helst omoraliska eller politiskt fördömliga motiv bakom deltagandet i starten av Arbetarebränsle. Men likvisst bidrog denna affär att bringa Lindqvist bort från LO:s ledning.

Naturligtvis var Herman Lindqvist till sin grundinställning konservativ eller kanske rättare sagt mycket försiktig. Han representerade det bästa hos den gamle hantverksmästaren. Bättre att ta en liten fördel än att vedervåga ett bakslag, kanske många års organisationsarbete. Även härvidlag följde han troget Branting. I sin livshunger och livsföring var han dock ingen smulgråt, snarare den levnadsglade hantverksgeällen, som ansåg, att livet inte blott var hårt jobb sex dagar i veckan utan också minst en glädjens sjunde dag. Bland annat häri låg hans charm – och enligt ”renlevnadspredikanterna” hans svaghet. Men ingen skall fränkänna honom några av de svenska arbetarnas bästa egenskaper: eftertänksamhet före beslutsfattande, orubblig fasthet, när beslutet skulle genomföras, vekhet omväxlande med orubblig trohet mot sina vänner, så fri från svek, att han ibland gjorde intryck av brutalitet eller måhända riktigare hårdhet. En *karl!*

Intill första världskriget bidrog han att förändliga den svenska arbetarklassen, om därmed menas, att han bidrog till att göra fackföreningsrörelsen medveten om sin styrka och om styrkans begränsning. Han lät, så långt jag kan förstå, alltid leda sig av önskan att bevara

rörelsens enhet – och gick som ofta i dylika fall till överdrifter. Enigheten blev självändamål. De kanske mest typiska exemplen på sin försiktighet lämnade han 1916-17, då han för kollektivavtalens bevarande i det längsta bekämpade arbetarnas krav på kompensation för den fruktansvärda dyrtiden, och 1917-18, då han längre än som kunde anses betingat av läget motsatte sig utomparlamentariska aktioner för att knäcka högerns motstånd mot en mer än mogen författningsreform. Veterligt försökte han verka för en kompromiss med regeringen. Något oklart är, huruvida han därvid hade Branting och andra bakom sig eller handlade på eget bevåg.

Och ändå, ännu en gång, en karl var Herman Lindqvist. En människa med fel och förtjänster, vilkens managärning av svensk arbetarklass dock är värd att bevaras i tacksamt minne.

Ivar Kreuger

Någon dag i slutet av augusti 1924 bad ingenjör Algot Jansson i Tändsticksbolaget om ett ”absolut privat samtal”. Jag var bekant med honom sedan många år – 1908 på våren hade vi presenterats av Z. Höglund. De två hade varit skolkamrater i Göteborg. I olika sammanhang hade jag efter 1917 träffat ingenjör Jansson också i Ryssland. Han föreföll mig vara en av de tre svenskar, som förstod, varför revolutionen måste komma och som inte a priori var inställd mot ryssarna. De två andra var Adolf Laurin, senare i SKF och under kriget i Industri-kommissionen, och Nils Lind. Adolf Laurin var f. ö. en kort tid i slutet av tjugotalet anställd i ryska ståltrusten. Det var emellertid en skillnad mellan de tre. Algot Jansson och Laurin tog så vitt jag vet aldrig parti mot bolsjevikerna. Tvärtom förklarade båda många gånger att dessa trots sina många missgrepp var de enda som kunde resa Ryssland. Lind var åtminstone i början av sin rysslandsvistelse anhängare av mensjevikerna. Så var det förstås ännu en sak, som skilde dem. Laurin och Jansson var affärsmän, privatanställda, om jag bortser från den korta period den senare var svensk konsul i Moskva. Nils Lind var flera år pressattaché vid svenska beskickningen. Och en ovanligt skicklig sådan, föreföll det. De två affärsmännen fick det ryska vardagssamhället och vardagsmänniskorna s. a. s. från annan synvinkel än vad en officiell person enligt mina erfarenheter kunde få. Vare därmed inget förklenande sagt om Lind. Hans kunskaper om ryska förhållanden är alltså verkligt imponerande.

Jag anför detta, för att mina läsare skall i någon mån förstå, varför jag hade förtroende för Algot Jansson. Många andra framförde samma krav på hjälp som han gjorde men blev avvisade.

Ingenjör Janssons begäran var nu att få rekommendation för en passvisering åt en tjänsteman i Tändsticksbolaget, en viss herr Algot. Denne måste snarast resa till Leningrad för att från därvarande hamn få loss ett parti asptimmer, värt 3 miljoner kronor. Ansökan om visering direkt genom legationen hade icke medfört resultat. Kunde jag möjligen tala med ryske ministern, Ossinskij? Kunde bolaget inte få tillstånd att sända en man till Leningrad och få loss timret, så måste man ”inom tre veckor slå igen tändsticksfabriken i Jönköping”.

Jag har glömt, huruvida jag frågade, varför herr Algot fått avslag, men sannolikt gjorde jag det. I varje fall minns jag, att jag tyckte ingenjör Kreuger själv borde ingripa, om saken var så där viktig.

”Det har han gjort. Ossinskijs svar blev emellertid, att han ingenting kunde göra, då ‘Moskva avslagit ansökan’. Men jag skall rapportera din uppfattning för Kreuger, får vi höra, vad han säger.”

Dagen efter ringde Ivar Kreugers sekreterare och frågade, om och när han kunde få ett samtal. Jag hade aldrig tidigare sett men naturligtvis hört talas om ”tändsticksdirektören”. Det fanns i varje fall inget skäl att vägra ta emot honom. Men jag tyckte inte det var så angenämt att blanda mig i det hela ...

Varför vände man sig f. ö. till mig i en sådan angelägenhet? Varför inte till UD? ”De fransklackade herrarna” kunde få visa, vad de dugde till ...

Påföljande dag klockan två på eftermiddagen satt Ivar Kreuger på min lilla ruffiga schäslong i mitt ännu ruffigare lilla kontor Luntmakargatan 52. Han var iklädd en vanlig svart sommaröverrock, som han inte tog av sig under vårt samtal – det fanns inte någon klädhängare i rummet. Att han kommit personligen och så snabbt, kunde betyda, reflekterade jag, dels att han inte var bekväm av sig, inte någon byråkrat, men möjligen också, att Tändsticksbolaget verkligen satt illa till.

Så redogjorde han för sitt ärende. Fåordigt och lågmält – lätt för att bli upphetsad hade han tydligen inte. Bolaget hade av ryska regeringen köpt asptimmer för 3 miljoner kronor, som nu låg i Leningsgrads hamn, färdigt att bogseras över till Sverige. Fabriken i Jönköping kunde köra blott ytterligare tre veckor, om timret inte gjordes loss omedelbart. Fullkomligt oberäknat hade de ryska myndigheterna gjort svårigheter, om i Moskva eller Leningsgrad visste han inte. Lika litet som han visste vari svårigheterna bestod. Därför var det nödvändigt att omedelbart sända över en representant för bolaget. Men den utsedde mannen hade vägrats visering, varför visste han heller inte. Mannen hade varit i Ryssland flera gånger förut och förklarade sig inte ha något otalt med därvarande myndigheter ...

Ville jag försöka övertala Ossinskij att bevilja visum? Det var ett stort intresse också för arbetarna, att fabriken i Jönköping inte behövde stoppa. Ingenjör Kreuger medgav öppenjärtigt avväpnande, att detta även för bolaget var av stort intresse.

”Nå, men varför vänder ingenjören sig inte till UD för att få saken ordnad?”

”UD har visat sig kunna göra så litet i såna här fall, och i varje fall tar det lång tid ...”

Samma eftermiddag talade jag verkligen med Ossinskij. Han kunde emellertid inte ge visum. Herr Algot hade svikit sitt ord senaste gången han var i Ryssland. Han hade med tillstånd tagit med två bilar dit och försäkrat, att han inte skulle sälja dem. Nu hade emellertid GPU fastställt, att han sålt båda bilarna. Precis som många andra svenska affärsmän, tillade Ossinskij, uppträdde han f. ö. som om Ryssland var en koloni, där man kunde handla mot myndigheternas instruktioner och muta sig fram.

Det var inte ofta Ossinskij blev het, men nu blev han det. Det var ilska i hans ord:

”Det är en skam för Sverige, som vissa av edra affärsmän har uppträtt. Typisk för dem alla var en herre vid namn Herman Rasch. Det är tur för honom, att han kom ur Ryssland, innan GPU fick tag i honom.” (Herman Rasch hade något år tidigare varit ombud i Ryssland för Svenska Linspinneriföreningen, och reste ut ur landet under omständigheter, som också i Sverige åstadkom mycket rabalder.)

”Du tror således inte man kan göra något för Tändsticksbolaget?”

”Jag kan i varje fall ingenting göra.” Och efter ett ögonblick: ”Men vill du telegrafiskt begära visum för en av bolagets representanter, skall jag gärna befordra telegrammet.”

Så skickade jag i mitt eget namn ett långt telegram till Hanetzky i utrikeshandelskommissariatet, som 1917 varit en tid i Sverige, och begärde visum för en av Tändsticksbolagets representanter. Jag meddelade samtidigt, att fabriken enligt uppgift skulle tvingas slå igen om tre veckor, för den händelse asptimret inte omedelbart kunde frigges. Två dagar senare kom telegrafiskt svar, inte så angenämt för mig, men dock svar:

”Visum beviljas representant för Svenska Tändsticksaktiebolaget på Kilboms ansvar.” ”På Kilboms ansvar ...” Det var mig obegripligt varför jag skulle inblandas på det sättet. Ossinskij tillade, då jag besökt honom för att få del av svaret:

”Skicka hit kar’n, ska vi ordna visum omedelbart. Men jag råder dej tillse, att inte ingenjör Algot utses ...”

Från tidningen ringde jag ingenjör Kreuger och frågade, om han kunde komma till kontoret. På sin höjd en halv timme senare satt han på nytt på min sjabbiga schäslong, på nytt utan att ta av den svarta sommarrocken. Så redogjorde jag för mitt telegram till Hanetzky. Men jag sa ingenting om orsaken till, att visum tidigare vägrats. Jag blott hemställde, att han skulle skicka någon annan än herr Algot.

”Men varför? Han är synnerligen lämplig, så mycket mer som han hela tiden haft hand om denna affär och känner de ryssar, som skött den. Därtill kan han ryska ...”

I den situationen lade jag fram hela sanningen. Jag omtalade, att A. mot givet löfte sålt två bilar i Ryssland, och att GPU fått reda därpå. Jag meddelade också, att Ossinskij uttryckligen bett mig tillse, att A. icke skulle skickas. Jag vet inte, om jag inbillade mig det, men jag tyckte, att Ivar Kreuger mörknade:

”Det blir inte ingenjör Algot, herr Kilbom. Han skall inte resa till Ryssland, vare sig denna eller någon annan gång. Jag skall skicka en ingenjör Johansson, och för denne garanterar jag...”

Så reste sig Ivar Kreuger, tackade för den tjänst jag gjort Tändsticksbolaget. Varpå han vände sig om och tog ett par steg mot dörren. Där vände han sig emellertid och tillade riktad mot mig:

”Jag är verkligen mycket tacksam för det här, herr Kilbom. Jag vill ni skall förstå det. Behöver ni någon gång min hjälp, så skulle jag sätta värde på, om ni ville vända er till mig ...”

Huruvida Ivar Kreuger befriade ingenjör Algot från vidare resor till Ryssland, vet jag inte. Jag hade inget intresse av att följa mannens vidare öden. Men vid ett par tillfällen dök hans namn upp i mitt minne, och då tyckte jag nästan det var skada, om han undgick kontakten med GPU. Affärsmän av hans typ blott skadade Sverige ...

Här skildrade sammanträffanden med Ivar Kreuger blev orsaken till, att jag sju år senare vände mig till honom med begäran om hjälp. Det var 1931 jag för Aktiebolaget Politikens räkning begärde och erhöll ett lån på 200 000 kronor. Mot sex procents ränta, borgen i form av inteckningar, aktier och förbindelse av samtliga bolagets styrelseledamöter. Men det satt hårt åt. En bekant meddelade senare att ett par av Kreugers direktörer bestämt avrått. Kreugerkoncernen kunde inte ha förbindelser med Folkets Dagblad. Ivar Kreugers svar lär blott ha blivit:

”Då Tändsticksbolaget en gång blev hjälpt genom herr Kilbom lovade jag att hjälpa honom, om han någon gång begärde det. Det är således ett avtal ...”

Jag kan inte avgöra huruvida Ivar Kreuger som affärsmän handlade annorlunda än vad andra större affärsmän skulle ha gjort. Men att han inte glömde bort ett sju år gammalt löfte och inte gjorde en min av att komma ifrån detsamma, gjorde att jag ingen gång kunde delta i det allmänna skallet mot honom. Och jag tyckte rent av det var hyckleri när personer som utan att blinka tagit emot ända till 40 procent i utdelning på hans papper, när kraschen kom, förfasade sig över ”Ivar Kreugers omoraliska uppträdande” ...

Men jag märker att jag alldeles skulle bryta tidsramen för min framställning för den händelse jag här ginge vidare i skildringen av Folkets Dagblads lånetransaktion. Det får därför räcka med denna förhistoria.

Högerman, bondeförbundare och folkpartist som arbetarpartiernas hjälpare

Det blev oro i högerens Stockholmsbank. Lindman frågade mig sarkastiskt, om jag ”fått en ny partivän”, och hans närmaste vänner med Holmdahl i spetsen tyckte det hela var ”en skandal”. Men jag var alldeles oskyldig. Och någon riksfara var det ju heller inte. Den gamle hedersmannen E. G. H. Åkerlund från Estuna i Stockholms län hade blott instämt i kommunistiska gruppens krav 1923 års riksdag på hjälp åt kronoarrendatorer och åbor.

Åkerlund var emellertid inte ensam, som intog denna ståndpunkt. Anders Lindgren, Dingelvik, dalmas av födsel och ohejdad vana men dubbelt så envis som vanliga sådana och nästan undantagslöst beredd att ge ett handtag åt kritiken av storbolagen, var jämte några andra borgerliga inne på samma linje. ”Dingelvik” hade för sin del kanske också en liten räva bakom örat, då han gick omkring i bankarna och gav sin mening demonstrativt tillkänna. Dels ville han nog reta ”Kullenbergstorparn”, vilkens ”svansande för Lindman” han inte kunde tåla, och dels tyckte han, att ”vi borde hålla ihop” – han ville ha kommunisternas hjälp att höja mjölkpriset, ”småböndernas säkraste och i vissa fall enda möjlighet att skaffa kontanter”. ”Men, sir du”, tillade han, ”jag har på nära håll sitt för myttje av bolaga, så på mej kän du lite.” Och det var i de flesta frågor sant. Från den dag riksdagen öppnades 1922 till upplösningen av riksdagen 1924 röstade ”Dingelvik” i praktiskt ta get alla större frågor med socialdemokraterna eller kommunisterna. Alldeles särskilt skedde det som sagt, om han trodde sig kunna demonstrera mot ”Kullenbergstorparn”. ”Dingelvik” var en bondeförbundare av Berglunds i Glimmene sort, han ville hålla föregångsmannens idéer i helgd.

Allmänheten har för sig, att riksdagsmän från olika partier knappast talar med varann. Så är det nu förstås inte. I varje fall var det inte så under min riksdagstid. T. o. m. vi bolsjeviker kunde ibland komma i gnabb med kolleger ur andra partier. Ja, det fanns naturligtvis undantag. Främst kanske professor Nils Eden, men dennes värdighet hindrade ju samtal med praktiskt taget alla utom möjligen med partiledarna. Lindman, som inte precis älskade professorn, karakteriserade honom en gång spydigt med orden: ”Den där är ju så högfärdig, att han inte ens vet, hur han skall gå.” Om elakheten berodde på, att högerledaren tyckte illa om alla professorer – utom Lindskog förstås – vet jag inte.

Emellertid kom jag på ett ganska lustigt sätt i personlig kontakt med Lindgren i Dingelvik. Omedelbart efter uppropet 1922 gick jag till redaktionen på Luntmakargatan. Knappast inkommen anmäler sig en man på klingande dalmål i telefon som påstod, att vi var ”riksdagskamrater och sannolikt skulle få en del att göra med varann”. Det var Anders Lindgren, som bad att få bjuda på middag. Jag tyckte det hela lät konstigt. Vi hade ingen medlem i kommunistiska gruppen med det namnet, och från de andra grupperna kunde jag inte då tänka mig någon, som ville göra min bekantskap, så mycket mindre någon, som jag ”skulle få en del att göra med”.

Nå, nu föreslog den här konstiga karlen, att vi skulle äta middag på Rosenbad, så att vi kunde ”lära känna varann”. Då jag meddelade, att jag lovat min fru att komma hem till middagen, föreslog Anders Lindgren utan vidare ceremonier, att jag skulle ta henne med:

”Hä kund ju vår rolit bli bekant mä ä furstinna”, sa han. Min förklaring, att Zoia inte var furstinna, att hon ännu inte talade svenska och alldeles säkert inte hade något intresse för småböndernas mjölkfråga avskräckte inte Anders Lindgren. Ordet ”omöjligt” fanns inte i hans ordbok.

Så träffades vi då, jag mycket förvånad och Zoia fullständigt oförstående. När jag berättade henne, att Lindgren var storbonde och representerade bönderna i riksdagen, frågade hon, hur ”många själar” – egentligen livegna men i sammanhanget anställda – han hade, och Lindgren

svarade, att han hade fyra till hjälp vid gårdens skötsel, tog hennes intresse för honom alldeles slut – på hennes mormors gods i Tambovskas guvernementet hade man haft 350 ”själar”. Det tog sig emellertid något, då Lindgren tillade, att han hade fyra hästar, som Zoia kunde få – rida på.

Samtalet dem emellan slutade med Lindgrens uppmaning:

”Ho får väl lär seg tal svenska nu då”, vilket Zoia förstås lovade. Men att de var ömsesidigt besvikna på bekantskapen, trodde jag mig märka ...

Lindgren i Dingelvik var en ”vanlig bonde”, som han uttryckte sig. Att han i vissa frågor var radikalare än de flesta av sin tids borgerliga riksdagsmän, var väl inte märkvärdigare än att många av lantmannapartiets män var klart radikala. Därtill var han som sagt dalmas och hade, enligt vad han skildrade, sett ”bolagas” framfart i sitt hemlän.

Märkligare syntes mig gamle E. G. H. Åkerlunds politiska inställning. Han ägde ett av Roslagens bästa gods, Lovisedal. Före kräftpesten hade han i sjön Erken bl. a. ett av landets bästa kräftfiske – tog vissa år 3 000 till 4 000 tjog, förklarade han – och var även dessförutom en förhållandevis förmögen man, ehuru han lär ha förlorat mycket på borgensförbindelser. Åkerlund hade som högerns representant tillhört riksdagen i över fyrtio år, förde som unkarl ”stort hus” och lade en gästfrihet i dagen långt över det vanliga. Hans umgänge var företrädesvis länets högermän, bl. a. ägaren av högertidningen i Norrtälje. Han tillhörde m. a. o. såväl ekonomiskt som politiskt ”de bättre” i samhället. Och ändå lärde jag under denna min första riksdagsperiod – ingen av oss blev omvald 1924 – känna godsägare Åkerlund som radikalare än många arbetarrepresentanter. Inte blott i ekonomiska frågor utan också i kulturella. Han ansåg det exempelvis alldeles naturligt, att den Rydéniska skolreformen – folkskolan som bottenkola – skulle genomföras, och att ”alla barn skall ha samma start i livet”. Så blev det ju visserligen inte, men det var ju inte Åkerlunds fel.

Mot storbolagen var han särskilt kritisk – liksom mot storfinanserna och industrihögern. ”Storbolagen och storfinanserna har gjort mycket ont i det här landet”, förklarade han. Frågade då jag och socialdemokraten P. A. Sjöblom, som var hans närmaste bankkamrater, hur han under sådana förhållanden kunde vara högerman, svarade han alltid:

” Jag tillhör den gamla högern. Jag sammanblandar inte politik och storfinans”, varmed han åsyftade Lindman och dennes ledande ställning i Svenska handelsbanken, mot vilket arrangemang f. ö. också andra högermän ”mumlade”. Med yttrandet gav han också förklaringen till, att han, så långt jag nu kan erinra mig, röstade för att återföra rekognitionsskogarna till kronan och åborätten till åborna. ”Bolagen har fått alldeles för fria händer”, deklarerade Åkerlund – så att Lindman och andra högermän hade nog vissa skäl för sitt missnöje med hans uppträdande. Men i den mån detta gick ut över mig, var det riktat åt fel håll. Däremot påverkade nog P. A. Sjöblom, Åkerlunds speciella umgängesvän under och i riksdagen, honom i vissa frågor.

Även mot sina vänner var Åkerlund ibland rätt frän. Vänskapen till Sjöblom friade således inte denne från kritik. ”Du är alldeles för ensidig och partibunden”, förmanade Åkerlund. ”Du som socialdemokrat bör väl ta ståndpunkt till varje fråga för sig. Se på mig, det gör jag.” Varpå han underströk påståendet med ett litet skratt.

Calle Winberg tillhörde hans speciella favoriter bland oss kommunister. De två träffades i sammanbindningsbanan och började ofta sina samtal med att skryta över sina respektive – pipskäggar. En gång skulle Calle Winberg ordentligt bräcka till Åkerlund:

”Här ser du en, som har lika vackert pipskägg som Napoleon III, du!” Men Åkerlund klippte av:

”Vore jag i dina kläder, skulle jag inte gå omkring och skryta med det, ty Napoleon III var en dj-a fähund.” Sade och vandrade in till Sjöblom, för vilken han med sitt vanliga skratt berättade:

”Nu stuka jag allt till den där kronosnyttarn från första kammaren” – han kallade alla f. d. och nuvarande statstjänare skämtsamt för kronosnyttare.

Ett stort original men en ärans man var han, godsägaren E. G. H. Åkerlund från Estuna.

En helt annan typ men också han radikal var liberalen – han gick senare med de frisinnade och var i striden mellan dessa och liberalerna en av Carl Gustaf Ekmans bästa hjälpare – Eric Björnberg, vald från Uppsala län 1911-14 och 1921-32. Björnberg var dock icke upplanning. Fattig torparpojke från Kärda socken i Jönköpings län var han född 1872, och fick tidens fattigbarns skola. Senare lyckades han dock på något sätt få en kortare handelskurs i Jönköping, där han f. ö. var kamrat med Felix Hamrin.

Det var under slutet av förra seklet vanligt i särskilt Jönköpings län, att ungdomen greps av den väckelserörelse, som gick starkt över bygderna. Eric Björnberg blev inget undantag, en tid var han f. ö. aktiv i frälsningsarmén och lärde väl åtskilligt om föreningsväsende och annat i de frireligiösa organisationerna; vi i arbetarrörelsen skall inte glömma, att de frireligiösa i många avseenden och mångenstädes blev föregångare för också den politiska väckelsen. Fabian Månssons ”Rättfärdiggörelse genom tron” ger lysande exempel.

Från 1902 blir Björnberg emellertid bofast i Uppland – Åkerby gård i Vårfrukyrka socken, där han efter hand kom in i kommunalpolitiken. Blåbandsrörelsen, som genom främst folkskollärare Eurenus i Dannemora upparbetats till icke föraktlig styrka i länet, fick en mycket aktiv medlem i Björnberg. Han blev under inte mindre än 25 år Eurenus’ efterträdare som ordförande i Uppsala läns blåbandsförbund. Då li

beralerna hade stort inflytande på rörelsen, föll det s. a. s. av sig självt, att Björnberg också av dem blev mycket anlitad. Redan 1911 invaldes han som deras tredje namn i andra kammaren; Nils Eden stod som första och Andersson i Raklösen som andra namn. Men Björnberg placerades inte utan strid. Uppsala Nya Tidnings redaktör Axel Johansson, Koftan kallad, arbetade energiskt på att bli den utvalde. Björnbergs starka förankring bland det frireligiösa och nykterhetsvänliga småfolket inom länet, som denna tid icke i samma omfattning som senare hade gripits av arbetarrörelsen – denna slog fackligt och politiskt förhållandevis sent igenom i Uppland – säkrade hans kandidatur.

Vad ”Koftan” ej förmådde 1911, genomförde dock bondetågsbönderna 1914 – Björnberg åkte ur andra kammaren, närmast på grund av sin inställning mot de framförda rustningskraven. Han var stark och mycket aktiv fredsvän och höll massor av fredsföredrag. Valet 1921 placerades Björnberg på nytt i andra kammaren – ”Raklösen” var ju då borta. Också nu hade han emellertid redaktör Johansson och Uppsala Nya Tidning att slåss emot. Att han klarade sin placering, liksom att han blev vald, visar, hur starka de frireligiösa och nykterhetsvänliga idéerna var förankrade bland länets småfolk, men också vilken personlig position Björnberg lyckats skaffa sig i dessa kretsar. Till bilden hör f. ö., att socialdemokraterna 1917 placerade tre man i andra kammaren.

Björnberg är ett lustigt exempel på, hur man ibland kan komma i kontakt med människor långt innan man träffar dem personligen. Midsommaren 1913 var jag på besök i Österby. Edvard Gauffin, blåbandisternas och missionsvännernas uppburne ledare, känd i hela länet f. ö., frågade, om jag kände Eric Björnberg, blåbandisternas resetalare. Det gjorde jag nu inte, hade aldrig hört talas om honom, rätt naturligt, då jag sedan 1910 på hösten varit bosatt i Halmstad. Gauffin talade emellertid om, vem Björnberg var, och att han gjort dennes bekantskap inom blåbandsrörelsen. Vad som mest imponerat på honom var Björnbergs starkt

pacifistiska inställning, som vunnit mycken anklang bland de frireligiösa och blåbandisterna. Han trodde inte, att det var mycket, som skilde Björnberg från arbetarrörelsen, och ifrågasatte, om inte ett samarbete skulle kunna åstadkommas till följande val. Huruvida detta var annat än uttryck för Edvard Gauffins personliga spekulationer, blev aldrig klart för mig. Då jag blott tillfälligt var i Stockholm, hade jag ingen anledning att göra något åt Gauffins fråga. Vid genomresa i Uppsala sporde jag emellertid Tycho Heden i förbigående, huruvida han visste, vem Björnberg var. Svaret blev, så vitt jag kommer ihåg, att denne tillhörde den liberala vänsterflygeln och bekämpades av Upsala Nya Tidning, dvs. redaktör Johansson. Några sympatier för samarbete åt det hållet tror jag dock inte Tycho Heden hade.

En viss kontakt fanns således, då jag första gången 1922 träffade Eric Björnberg personligen i andra kammaren. Där tilldrog han sig f. ö. viss uppmärksamhet genom sitt stillfärdiga avlyssnande av debatterna. När andra avlägsnade sig, särskilt om någon misshaglig talare hade ordet, satt Björnberg troget på sin plats. Mera sällan tog han själv till orda, när det skedde, dock i nykterhetsbetonade frågor. Liksom ”Dingelvik” och Åkerlund gav han sin positiva inställning tillkänna, också då det gällde småbönders och torparens intressen; just dessa stödde också i stor utsträckning hans kandidatur. Särskilt i sydvästra delen av länet hade den frireligiösa och blåbandistiska rörelsen stark förankring bland dem.

Vi kommunister hade anledning att särskilt uppmärksamma Björnberg. Tydligt gjorde han ingen skillnad på oss och talare från andra partier. Efter ett mitt inlägg, jag vill minnas 1923, om de olidliga arbetsförhållandena i norra Uppland – som jag och även många socialdemokrater skylldes på Svenska handelsbankens finansiering av Gimo bruks köp av Österby, och den ekonomiskt vanvettiga politik detta var inledningen till – bad Björnberg att få tacka. Han hade under sina resor i länet fått skrämmande bilder av fattigdomen och av människornas förtvivlan. Han försäkrade sig icke kunna dela professor Edens uppfattning – denne hade försvarat fusionen av de gamla bruken. Det var en olycka, att de gamla bruken lades ned. Bättre än andra sade sig Björnberg ha erfarenhet av, vilka olyckliga verkningar detta haft också för den lägre medelklassen.

Björnbergs förhållande till statskyrkan var väl i stort sett den ärligt frireligiöses; han syntes ofta i samspråk med Bengtsson i Norup, ordförande i Svenska missionsförbundet. De tillfällen vi diskuterade kyrkans skiljande från staten, gav han uttryck för en verkligt frisinnad uppfattning, som föreföll mig stå arbetarrörelsen mycket nära; religionen borde vara vars och ens privatsak. Liksom Bengtsson och några andra frireligiösa fann han arbetarrörelsens krav härpå väl motiverat.

En till det yttre stillsam man, som med kraft gick in för sin övertygelse, sådan minns jag Eric Björnberg, och som sådan vann han den vid ”mitt” bruk periodvis mycket starka blåbandsrörelsen. Underlaget för hans politiska inställning var frireligiositet och därur sprungen kamp mot alkoholbruk och våld. Den religiöst betonade pacifismen blev hans liksom många andras inställning till militarismen ...

De tre riksdagsmän jag här i några notiser försökt ge en blixtbild av tillhörde naturligtvis inte de ”stora” i andra kammaren. Men de inverkade var för sig och gemensamt på min fortsatta politiska inställning. Jag började så smått reflektera över om ”klass mot klass” – som dock blev det saliggörande evangeliet först under Hugo Silléns ledarskap – var den riktiga och bästa riktlinjen för kommunisternas uppträdande. Var det riktigt och klokt att politiskt ställa alla motståndare på en linje? Må vara att de borgerliga förde borgerlig politik, men de skilde sig tydligt inte blott i uppfattning utan också i uppträdande. Varför då slå dem för huvudet genom att inte erkänna och med glädje notera när vi någon gång var på gemensam linje? Detta, så reflekterade jag vidare, innebure ju ingalunda att vare sig de eller vi frångick vår principiella grundsyn.

Men också i ett annat avseende var de orsaken till att jag började spekulera på vårt politiska framträdande – de och Nils Wohlin. Någon gång på våren 1923 var jag tillsammans med denne, Fredrik Ström och Zeth Höglund på middag hos Fabian Månsson och hans Maja i Ulvsunda. Vem som tagit initiativet fick jag inget bestämt besked om. Mycket talar dock för att Nils Wohlin till Fabian uttryckt önskan att få träffa oss privat och under kordiala former. Alltnog blev det en verkligt lyckad tillställning. Maja var känd för att bjuda på storartade middagar och Fabian kunde vara en sprudlande värd. Denna kväll var han på toppen, tätt följd av bondeförbundsprofessorn. Jag har sällan haft så i ordets bästa mening roligt.

Hur det nu var kom Wohlin in på frågan om skogstorpares och skogsarbetares jordtilldelning. Sannolikt hade han läst vårt partiprogram. Att han följt kommunistiska riksdagsgruppens aktioner i riksdagen hade ”Dingelvik” berättat mig mer än en gång – se Anders åtnjöt stort anseende hos Wohlin och Reuterskiöld för sin frispråkighet och för sin opposition mot ”Kullenbergstorparn”. Bägge hade nog sina spekulationer på ledarskapet. Wohlin frågade plötsligt hur vi skulle ställa oss till en eventuell aktion från Bondeförbundet för att ge torp åt skogsarbetarna på trävarubolagens skogar. Familjerna borde få så mycket jord att de kunde odla tillräckligt med potatis och andra grönsaker samt för erhållande av ströfoder för två å tre kor. Ville någon ha fyra kor fick vederbörande skaffa vinterfoder genom sjö- och liknande slätter. Skulle vi inte kunna samverka för lösning av detta problem? Skogsarbetarnas ställning borde i varje fall ”förbättras”.

Jag erinrar mig livligt hur jag omedelbart stegrade mig. Var inte detta en fälla för att skaffa skogsbolagen billig arbetskraft? Skulle inte dessa skogstorpäre komma att helt ligga i händerna på bolagens underhuggare; skogsförvaltare, jägmästare och skogsvaktare? Min erfarenhet sade mig att det var mycket lättare att komma till rätta med högsta chefen än med de flesta av dennes tjänstemän. Och hur skulle det bli med ekonomi- och bostadsbyggnader? Med utfartsvägar? Med bete för kreaturen?

Blev inte dessa skogstorpäre alldeles isolerade också från yttervärlden? Hur skulle barnen komma till skolan?

Dessa och många andra frågor ställde jag och avböjde sedan Wohlins tanke. Hur Ström och Höglund ställde sig minns jag inte. Fabian fann emellertid uppslaget väl värt att diskutera. Han var entusiastisk inför utsikten att arbetarnas konkurrens vid industriportarna kanske skulle minska och trodde att skogstorpärna på bolagens skogar skulle bli mindre bundna än industriarbetarna.

Ju mer vi diskuterade ju ilsknare blev mitt motstånd. Men någon dag senare mötte jag Wohlin i sammanbindningsbanan och ställdes inför följande:

”Är det klokt att avvisa ett förslag bara därför att det kommer från en politisk motståndare? Skulle Du inte vinna mer på att ta upp varje förslag, oavsett vem som framför det?”

I senare fråga hade Wohlin naturligtvis rätt. Men gjorde de andra partierna det? Behandlades kommunistiska förslag sakligt? Min erfarenhet visade motsatsen. Wohlins fråga blev emellertid en tankeställare i fråga om mitt eget uppträdande.

Motståndet mot upprättandet av skogstorp kunde jag dock inte uppge. Det var reaktionärt, skulle återinföra en arbetarnas bundenhet under skogsbolagen som helt stred mot vår uppfattning. Att Wohlin var besviken på vad han trodde var en förutfattad och osaklig ståndpunkt kunde inte hjälpas.